

Науковий Вісник

№ 2 (80)
квітень
2017

Серія
«Економічні
науки»

ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

ЗБІРНИК * ВИХОДИТЬ 6 РАЗІВ НА РІК * ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 2000 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

Головний редактор **О. О. Нестуля**, доктор історичних наук, професор, ректор Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ).

Заступники головного редактора: **М. С. Рогоза**, доктор економічних наук, професор, перший проректор ПУЕТ;

С. В. Гаркуша, доктор технічних наук, доцент, проректор з наукової роботи ПУЕТ.

Відповідальний редактор **В. В. Карцева**, доктор економічних наук, доцент ПУЕТ.

Відповідальний секретар **О. М. Зінченко**, кандидат економічних наук, ПУЕТ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

Н. Асалос, д. е. н., професор Університету «Овідус», Румунія;

С. А. Башева, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Д. Валенсія, д. е. н., професор Університету «Овідус», Румунія;

О. В. Виноградова, д. е. н., професор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського;

М. Гелашвілі, д. е. н., доцент Сухумського державного університету, Грузія;

В. В. Гончаренко, д. е. н., професор ПУЕТ;

А. А. Джабборов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

В. П. Дубішев, д. е. н., професор Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка;

С. Б. Сгоричева, д. е. н., професор ПУЕТ;

О. О. Смець, д. ф.-м. н., професор ПУЕТ;

В. В. Іванова, д. е. н., професор ПУЕТ;

Н. В. Карпенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

Л. М. Колечкіна, д. ф.-м. н., професор ПУЕТ;

Б. Я. Кузник, д. е. н., професор Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

С. М. Лебедєва, д. е. н., професор Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації, Білорусь;

Ю. Г. Лисенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

В. І. Ляшенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

М. В. Макарова, д. е. н., професор ПУЕТ;

А. А. Мамасидиков, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

М. М. Мятівіч, д. е. н., професор Готельно-освітнього центру Чорногорії, Чорногорія;

С. А. Омурзаков, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

С. С. Ніколенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

І. П. Отенко, д. е. н., професор Харківського національного економічного університету;

А. О. Пантелеймоненко, д. е. н., професор ПУЕТ;

Н. С. Педченко, д. е. н., професор ПУЕТ;

В. І. Перебийніс, д. е. н., професор ПУЕТ;

Р. Расинська, д. е. н., професор Академії готельного бізнесу та громадського харчування в Познані, Польща;

А. А. Роскладка, д. е. н., доцент КНТЕУ;

О. Г. Сімонов, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Г. П. Скляр, д. е. н., професор ПУЕТ;

Б. В. Сорвіров, д. е. н., професор Гомельського державного університету імені Франциска Скорини, Білорусія;

С. Д. Стоянов, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Л. Такаландзе, д. е. н., професор Сухумського державного університету, Грузія;

К. Ш. Токтомаматов, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

С. Хабібов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

М. Хубуа, д. е. н., доцент Сухумського державного університету, Грузія;

О. В. Чернявська, д. е. н., професор ПУЕТ;

Л. О. Шавга, д. е. н., професор Кооперативно-торгового університету, Молдова;

М. М. Шаріпов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

Л. М. Шимановська-Діанич, д. е. н., професор ПУЕТ;

О. В. Шкурупій, д. е. н., професор ПУЕТ.

«Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») входить до «Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» (пройшов перереєстрацію 21.12.2015 року). Свідцтво про державну реєстрацію «Наукового вісника Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») КВ № 17165-5935 ПР видане 12.10.2010 р. Міністерством юстиції України.

Номер затверджено на засіданні вченої ради Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», протокол № 1 від 21 січня 2015 р.

«Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») індексується в наукометричній базі **Index Copernicus** (ICV 2015: 42.39)

До уваги читачів: електронний варіант збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») ISSN:2409-6873 розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі «Наукова періодика України»:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html

Сайт збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven>

Відповідальна за випуск видання В. В. Карцева.

Випусковий редактор М. П. Гречук.

Літературний редактор В. Л. Яременко.

Верстка Т. А. Маслак.

Дизайн обкладинки С. А. Деркач.

За точність цифр, географічних назв, власних імен, бібліографії, цитат та іншої інформації відповідає автор.
Редакція не завжди поділяє погляди авторів.
Матеріали друкуються мовою оригіналу.
У разі передрукування посилання на «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» обов'язкове.

Адреса редакції,
видавця та виготовлювача:
36014, м. Полтава, вул. Ковалія, 3,
к. 115. Тел. (0532) 563703, 502481
факс: (0532) 500222

© Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки
і торгівлі», 2017

ЗМІСТ

Вимоги до авторських рукописів 8

I. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Ніколенко С. С., Таран-Лала О. М.

Структурна модель оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки9

Артеменко І. А.

Експорт зерна в новітній господарській стратегії України18

Стефанюк О. Д.

Економічна сутність поняття «регіональна система» в контексті регіоналізації економіки: теоретичні аспекти визначення29

Паризький І. В.

Галузеві елементи державного управління інноваційно-технологічним розвитком економіки України36

Похилюк В. В., Дзевєріна К. С.,

Стеценко В. В.

Життєздатність тіньової економіки в умовах інституційної трансформації господарського механізму43

Мусаєва Гюнай Шадет Кизи

Підвищення ролі інноваційних малих підприємств у формуванні конкурентного середовища споживчого ринку Азербайджану54

II. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Краус Н. М., Краус К. М.

Гене́за концепцій теорії інновацій та

наукові уявлення про основи інноваційного розвитку (*продовження*)61

III. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Лівицький О. Ф.

Деякі аспекти управління якістю на підприємстві72

Бердін А. Ю., Лізакова Р. А., Шуканов П. В.

Характеристика основних аспектів здійснення розподілу продукції підприємствами промисловості будівельних матеріалів через суб'єкти власної товаропровідної мережі79

Зінченко О. М.

Методика оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібної торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку87

Лясковець О. В.

Теоретико-методичні основи забезпечення стратегічного управління розвитком економічної безпеки підприємств машинобудування97

Барібіна Я. О.

Екологічне управління підприємствами переробної галузі згідно з концепцією сталого розвитку106

IV. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Коваленко Ю. М.

Підвищення конкурентоспроможності банків в Україні: чинники інституційного впливу.....112

Педченко Н. С., Стрілець В. Ю.,

Лугівська Л. А.

Боргова політика в контексті завдань інноваційного розвитку держави.....122

Гончаренко О. О.

Управління фінансовими інструментами
кредитних спілок: проблеми
застосування МСФЗ131

Гнидюк І. В., Пивовар В. В.

Перспективи розвитку страхової
медицини в Україні140

**V. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА
ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА Й
ПОЛІТИКА****Чернушкіна О. О.**

Управлінський аспект формування трудової
поведінки працівників146

VI. ЕКОНОМІКА СФЕРИ СЕРВІСУ**Чайка І. П.**

Дослідження пріоритетних потреб споживачів
послуг методом «Модель Кано»151

Колонтаєвський О. П., Шаповаленко Д. О.

Напрями розвитку ринку внутрішнього туризму
України164

Карпенко Н. М., Карпенко Ю. В.

Регіональні аспекти розвитку лікувально-
оздоровчого туризму в умовах модернізації
економіки172

VIII. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ**Шкодова Пармова Д., Кулик В. А.**

Освітньо-інноваційні кластери як ефективний
спосіб трансформації вищої освіти180

СОДЕРЖАНИЕ

Требования к авторским рукописям8

I. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ**Николенко С. С., Таран-Лала Е. Н.**

Структурная модель оценки эффективности функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики9

Артеменко И. А.

Экспорт зерна в новой хозяйственной стратегии Украины18

Стефанюк О. Д.

Экономическая сущность понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики: теоретические аспекты определения29

Парижский И. В.

Отраслевые элементы государственного управления инновационно-технологическим развитием экономики Украины36

Похилюк В. В., Дзевежина К. С.,**Стеценко В. В.**
Жизнеспособность теневой экономики в условиях институционального преобразования экономического механизма43**Мусаева Гюнай Шадет Кызы**

Повышение роли инновационных малых предприятий в формировании конкурентной среды потребительского рынка Азербайджана54

II. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И
ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ**Краус Н. Н., Краус Е. Н.**

Генезис концепций теории инноваций и научные представления об основах инновационного развития61

III. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
ПРЕДПРИЯТИЕМ**Ливицки О. Ф.**

Некоторые аспекты управления качеством на предприятии72

Бердин А. Ю., Лизакова Р. А., Шуканов П. В.

Характеристика основных аспектов осуществления распределения продукции предприятиями промышленности строительных материалов через субъекты собственной товаропроводящей сети79

Зинченко Е. Н.

Методика оценки эффективности функционирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке87

Лясковец О. В.

Теоретико-методические основы обеспечения стратегического управления развитием экономической безопасности предприятий машиностроения97

Барыбина Я. А.

Экологическое управление предприятиями перерабатывающей отрасли согласно концепции устойчивого развития106

IV. ФИНАНСЫ, БАНКОВСКОЕ ДЕЛО И
СТРАХОВАНИЕ**Коваленко Ю. М.**

Повышение конкурентоспособности банков в Украине: факторы институционального влияния112

Педченко Н. С., Стрелец В. Ю.,**Луговская Л. А.**

Долговая политика в контексте задач инновационного развития государства122

Гончаренко Е. А.

Управление финансовыми инструментами кредитных союзов: проблемы применения МСФО131

Гнидюк И. В., Пивовар В. В.
Перспективы развития страховой
медицины в Украине140

V. ДЕМОГРАФИЯ, ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

Чернушкина О. А.
Управленческий аспект формирования
трудового поведения работников146

VI. ЭКОНОМИКА СФЕРЫ СЕРВИСА

Чайка И. П.
Исследование приоритетных
потребностей потребителей услуг
методом «Модель Кано»151

Колонтаевский О. П., Шаповаленко Д. А.
Направления развития рынка
внутреннего туризма Украины164

Карпенко Н. М., Карпенко Ю. В.
Региональные аспекты развития лечебно-
оздоровительного туризма в условиях
модернизации экономики173

VII. ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Шкодова Пармова Д., Кулик В. А.
Образовательно-инновационные кластеры как
эффективный способ трансформации высшего
образования.....180

CONTENTS

Author's texts requirements 8

I. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Nikolenko S., Taran-Lala O.

Evaluation of efficiency of the functioning of consumer cooperation in the agrarian sector of national economics9

Artemenko I.

Grain exports in the new economic strategy of Ukraine18

Stefaniuk O.

The economic essence of the concept "regional system" in the context of regionalization of the economy: the theoretical aspects the definition29

Paryzhskyy I.

Industry elements of public administration of innovation and technological development of the economy of Ukraine36

Pokhylyuk V., Dzeverina K., Stetsenko V.

The the shadow economy viability in the conditions of the institutional transformation of the economic mechanism43

Musayeva Gunay Shadet

Increasing the role of innovative small enterprises in the formation of a competitive environment of Azerbaijan's consumer market54

II. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Kraus N., Kraus K.

Genesis of concepts of theory of innovations and scientific representation about basis of innovative developmen61

III. ECONOMY AND MANAGEMENT

Livitchi O.

Some aspects of quality management within the enterprise72

Berdin A., Lizakova R., Scukanov P.

Characteristics of the main aspects of the implementation of the distribution of goods construction materials industry enterprises through the subject own distribution network79

Zinchenko O.

Evaluation methodology of the efficiency of functioning the retail business enterprises of consumer co-operation at the rural consumer market87

Liaskovets O.

Theoretical and methodological framework to ensure the strategic management of the development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering97

Baribina Y.

Environmental management of the processing industry enterprises according to the concept of sustainable development106

IV. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Kovalenko Yu.

Increasing the competitiveness of banks in Ukraine: factors of institutional influence112

Pedchenko N., Strilets V., Lugivska L.

Debt policy in the context of the tasks of innovative state development122

Goncharenko O.

Management of financial instruments of credit unions: problems of applying IFRS131

Hnydiuk I., Pyvovar V.

Prospects of development of medical insurance in Ukraine140

**V. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS,
SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS****Chernushkina O.**

Managerial aspect of forming the labor
behavior of employees146

**VI. ECONOMY OF THE SERVICES
SECTOR****Chajka I.**

Research of the priority of
consumers' needs by the
method of "Kano Model"151

Kolontaevskiy O., Shapovalenko D.

Directions of development of the domestic
tourism market in Ukraine164

Karpenko N., Karpenko Iu.

Regional aspects of the medical and health
tourism development in the context
of economic modernization172

VII. EDUCATIONAL ACTIVITY**Škodová Parmová D., Kulyk V.**

Educational innovation clusters
as mean of effective transformation
of tertiary education180

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» продовжує видання збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі». Серія «Економічні науки». Запрошуємо науковців і спеціалістів-практиків до участі в ньому.

Робочі мови: українська, російська, англійська, німецька.

Тематичні розділи збірника: I. Економіка й управління національним господарством. II. Економіка й управління підприємством. III. Економічна теорія та історія економічної думки. IV. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. V. Фінанси, банківська справа та страхування. VI. Математичні методи, моделі й інформаційні технології в економіці. VII. Демографія, економіка праці, соціальна економіка й політика. VIII. Економіка сфери сервісу. IX. Освітня діяльність.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ РУКОПИСІВ

До друку приймаються наукові статті, які відповідають профілю збірника, є оригінальними та правильно оформленими. Структура статті (відповідно до вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1) повинна містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Крім того, обов'язковими елементами статті мають бути:

1. **Індекс УДК** (універсальний десятковий класифікатор) слід розміщувати перед заголовком статті, окремим рядком, у лівому верхньому куті. Індекс УДК визначає автор.

2. **Заголовок статті** має бути лаконічним. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Не приймаються заголовки, що починаються зі слів «До питання...», «Деякі питання...», «Дослідження питання...», «Матеріали до вивчення...» тощо. Заголовок слід подавати українською, російською, англійською мовами.

3. **Відомості про автора (авторів)** подавати англійською, українською, російською мовами, вміщувати після назви статті прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання.

4. **Анотацію** подавати українською, російською, англійською мовами з повним бібліографічним описом статті та ключовими словами, незалежно від того, якою мовою написаний матеріал (шрифт Times New Roman № 10, слід розміщувати безпосередньо перед основним текстом, виділяти в окремий абзац із відступом 15 мм). Загальні вимоги: рекомендований середній обсяг становить 100–150 слів. Структура: предмет, мета дослідження; методи проведення дослідження; результати дослідження; висновки.

5. **Ключові слова** (6–7) подавати українською, російською, англійською мовами.

6. **Перелік використаних джерел** подавати мовою оригіналу відповідно до чинних вимог (бюлетень ВАК № 5 2009 р.) та у **транслітерації англійською мовою**, що необхідно для відстеження цитувань. На всі літературні джерела у статті слід робити посилання.

Обсяг статті – 15–20 тис. знаків (8–12 сторінок). Статті ж більшого обсягу публікуються із продовженням. **Текст** (кегль 14, Times New Roman, інтервал – 1,5) друкувати з одного боку аркуша. Верхнє, нижнє та лівє поле – 20 мм, правє – 15 мм. Один надрукований рядок оригіналу повинен містити 60±2 знаки, урахуваючи пробіл між словами (один пробіл – один знак). **Таблиці** в тексті необхідно робити в Excel або Word без заливання і розміщувати або в тексті статті, або на окремих сторінках у тій послідовності, у якій на них є посилання. **Формули** й символи, які в них входять і згадуються в тексті, набирати тільки в редакторі формул Microsoft Equation. **Рисунки** слід подавати в чорно-білому (B/w) форматі та форматах WMF (створені безпосередньо в Word або збережені у вказаному форматі й обов'язково згруповані), BMP або PCX і вміщувати в кадр. Ілюстрації, діаграми, схеми, таблиці повинні бути чорно-білого кольору. Зіскановані рисунки мають бути відредатовані та відповідати вказаним вимогам. Рисунок розташовувати після посилання на нього у тексті статті, він повинен мати номер і назву.

Приклад оформлення статті та вимоги подано на сайті університету: www.puet.edu.ua (вкладка «Наукова діяльність»).

До статті необхідно додавати заявку на розміщення статті (відомості про авторів трьома мовами) та рецензію доктора наук.

Контактна інформація

Україна, 36000, Полтава, вул. Коваля, 3, кафедра економіки підприємства (к. 315)

Зінченко Олена Миколаївна, відповідальний секретар.

elenazinchenko83@gmail.com (для подачі матеріалів в електронному вигляді)

I. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК[330.131.5:334.735]:338.432(477)

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

С. С. НИКОЛЕНКО, доктор економічних наук, професор;
О. М. ТАРАН-ЛАЛА, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою даного дослідження є обґрунтування місця та ролі споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки й побудова структурної моделі оцінки ефективності її функціонування. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного та порівняльного аналізу, угруповання і зіставлення. **Результати.** Розвиток споживчої кооперації та її агропромислової інтеграції є одним із першочергових напрямів стабілізації й розвитку аграрного сектора національної економіки. Тому ефективність функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки, яка тісно пов'язана з розвитком продуктивних сил і поглибленням суспільного поділу праці через специфічні особливості цієї організаційно-правової форми об'єднання, повинна характеризуватися певними критеріями та системою економічних показників. У статті розглянуто питання, що стосуються місця й ролі споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки. Методологічно сформовано та побудовано структурну модель оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки. **Практична значущість результатів дослідження.** Комплексну оцінку ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки з використанням запропонованої структурної моделі доцільно проводити на підставі постійного моніторингу за необхідності оцінки її стану в державі або в регіоні (області) та розробці напрямів коригування організаційно-правових, економічних і соціальних умов перспективного розвитку споживчої кооперації. При цьому практичне використання запропонованої моделі дозволить за рахунок вибіркового використання показників надавати комплексну оцінку функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки.

Ключові слова: критерії, показники, оцінка ефективності, споживча кооперація, аграрний сектор, національна економіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Розвиток споживчої кооперації та її агропромислової інтеграції є одним із першочергових напрямів стабілізації й розвитку аграрного сектора національної економіки. Дієздатність споживчої кооперації в цьому секторі тісно пов'язана з розвитком продуктивних сил і поглибленням суспільного розподілу праці через специфічні особливості цієї організаційно-правової форми об'єднання, тому ефективність її функціонування має характеризуватись певними критеріями та системою економічних показників.

Серед позитивних явищ розвитку споживчої кооперації та її агропромислової інтеграції можна відзначити те, що вона дає можливість товаровиробникам одержувати прибутки не тільки від прямого сільськогосподарського виробництва, але також і від участі у великомасштабному бізнесі, одержання прибутків від подальшого руху виробленої продукції, що не під силу приватному товаровиробникові. Крім того, кооперативна діяльність надає право селянам на здорову конкуренцію та є сильним важелем впливу на посередників. Але для достовірного судження й визначення ролі та місця споживчої кооперації в розвитку аграрного сектора України потрібна розробка спеціальної методології оцінки її ефективності, яка б визначала порядок і принципи створення та існування споживчої кооперації і відокремлювала її в особливу самостійну економічну форму господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та практика останнім часом приділяє серйозну увагу вивченню науково обґрунтованої методології оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки.

Багаторічні дослідження зарубіжними та вітчизняними науковцями особливостей функціонування світового кооперативного руху показують, що різні автори обирають різну кількість критеріїв і показників економічної ефективності функціонування споживчої кооперації – від 10 до 40 і більше [1–14], але досі немає чітко сформованої системи критеріїв ефективного функціонування споживчої кооперації саме в аграрному секторі національної економіки. Тому систематизація критеріїв і показників економічної ефективності функці-

онування споживчої кооперації в аграрному секторі донині залишається надзвичайно актуальною.

Принципи наукового дослідження, методологія та система показників для оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки досі залишаються недостатньо систематизованими й обґрунтованими. Проте саме вони становлять основу для судження про ефективність функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи, а також визначення її ролі в розвитку економіки України в цілому.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є обґрунтування місця та ролі споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки й побудова структурної моделі оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Масштабні перетворення в Україні впродовж двох останніх десятиліть супроводжуються актуалізацією ролі споживчої кооперації у вирішенні економічних і соціальних проблем сільських територій, тому що ефективне сільськогосподарське виробництво є основою забезпечення продовольчої безпеки держави, задоволення населення країни високоякісними продуктами харчування в достатній кількості та різного асортименту.

Нинішня аграрна структура, за якої збільшується концентрація земель у межах агрохолдингів, які спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних монокультур переважно зернової та олійної груп, а виробництвом трудомісткої плодоовочевої та м'ясо-молочної продукції займаються дрібні особисті селянські господарства та фермери, є незбалансованою. Сільськогосподарська концентрація в такому вигляді не передбачає соціальний розвиток села, створення нових робочих місць, зниження цін на продукти харчування.

Так, в Україні у 2016 р. діяло: 7 769 господарських товариств, 41 488 фермерських господарств, що обробляли 4 340,8 тис. га сільськогосподарських угідь (у тому числі 4 220,2 тис. га ріллі); 191 виробничий кооператив; 774 обслуговувальних кооперативи; 322 державних сільськогосподарських підпри-

емства, 1 721 сільське споживче товариство та 3,8 млн особистих селянських господарств, із яких, за оцінками експертів, лише 1 % охоплено кооперацією. Найбільшу питому вагу у структурі сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів мають багатofункціональні кооперативи – 44,5 %. Частка заготовельно-збутових, переробних і сервісних кооперативів становить відповідно 27,7, 13,8 та 6,1 % [13].

Донині залишаються невирішеними питання формування надійної соціально-економічної основи для заснування й подальшого успішного розвитку молочарських кооперативів, проблеми вдосконалення їх державного регулювання, діяльності та менеджменту, пошуку шляхів підвищення ефективності й фінансового забезпечення. Відсутність ефективних, доступних для сільських товаровиробників каналів реалізації сільськогосподарської продукції є ключовим фактором, який призводить до зниження життєвого рівня сільського населення. Але слід зауважити, що ефективне функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки залежить саме від забезпечення її стійких перспектив у продовольчій безпеці та підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників [7].

Реалізація всього комплексу соціально-економічних функцій споживчої кооперації у складних умовах ринкового середовища, що динамічно змінюється, за необхідності подолання наслідків кризових явищ, вимагає від неї істотного підвищення ефективності управлінських технологій на основі розгортання багатоаспектних інтеграційних і кооперативних зв'язків із різними господарюючими суб'єктами.

Вітчизняна та світова практика показує, що споживча кооперація як форма добровільного об'єднання фізичних осіб для колективного підприємництва здавна є найважливішим напрямом розвитку аграрного сектора національної економіки, що забезпечує найбільш ефективне використання землі, трудових, матеріально-технічних і фінансових ресурсів.

Практика зарубіжних країн свідчить, що система виробництва та реалізації продукції аграрного сектора економіки, головним чином, побудована на основі кооперації дрібних товаровиробників (фермерів) та агропромислової інтеграції в агропромисловий комплекс

(АПК). Так, у більшості країн кооперація займає одне із провідних місць у розвитку національної економіки та соціальному прогресі й відіграє важливу роль у багатьох аспектах: економічному, соціальному, екологічному тощо.

Більше половини сільськогосподарської продукції Європи вирощується, переробляється і продається через кооперативні системи збуту (по молочних продуктах – від 60 до 100 %). У США кооперативам належить 15 % усього експорту (значна частка ринку належить споживчим кооперативам), у Данії – 33 %, у Норвегії – 25 %. У Японії майже всі домашні фермери є членами сільськогосподарських кооперативів. У 20-ти країнах-членах Міжнародної молочної федерації виготовляється 55 % світового обсягу молока, через кооперативи надходить 86 % молока, що йде на переробку. Відповідно, ними виробляється 85 % масла, 70 % сиру та 56 % питного молока [7, 10, 11].

За 2006–2016 рр. також значно підвищилася роль кооперативних підприємств у США. Так, на розвиток молочної індустрії країни суттєво впливають молочні кооперативи, які через систему контрактних відносин із фермерами, приватними фірмами й організаціями залучені у вертикально інтегровані структури молочної індустрії країни. При цьому відбувається їх укрупнення, розширення масштабів і сфери їх діяльності. Комерцією зайнято близько 340 молочних кооперативів [7, 10, 11].

Отже, кооперативна форма найбільш розвинена у скандинавських країнах, Швейцарії, Данії, Нідерландах, США, Польщі, Новій Зеландії та Японії. У цих країнах видані загальні закони, які регламентують і регулюють діяльність кооперативів [7, 10, 11]. Співпраця кооперативів сільських товаровиробників зі спеціалізованими фірмами дозволяє цим кооперативам займатися виробництвом сільськогосподарської продукції, так як для цього створені всі передумови – широко розвинений агропромисловий сектор і всебічна підтримка з боку держави.

Разом із тим, якщо розглядати функціонування споживчої кооперації України та процес її агропромислової інтеграції в національну економіку, слід визнати, вони йдуть повільними темпами, що певною мірою стримує розвиток агропромислового комплексу національної економіки. Це пов'язано з цілим рядом причин:

недосконалістю законодавчих актів, слабкою підтримкою з боку держави та владних структур, недостатністю методичного забезпечення організаційно-економічного функціонування формувань кооперативного типу.

Отже, виходячи з аналізу стану науково-методичного забезпечення функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки та проблем, які стримують розвиток споживчої кооперації, необхідним є впровадження послідовних заходів активізації її ролі в аграрному секторі національної економіки. По-перше, слід сприяти формуванню регіональних центрів кооперації, де разом із дорадчими службами надавати консультативну допомогу кооперативам, що створюються. По-друге, необхідно сприяти підвищенню освітніх знань потенційних кооператорів, створити школу кооперативних лідерів, організувати атестацію державних службовців, відповідальних за розвиток кооперації; для забезпечення кадрами кооперативних формувань варто запровадити підготовку спеціалістів сільськогосподарської кооперації у вищих аграрних профілю. По-третє, необхідно забезпечити відповідну освіту та стажування за кордоном вітчизняних спеціалістів із кооперативного розвитку вищого рівня кваліфікації; активізувати наукові дослідження з питань розвитку кооперації та інтеграції в аграрному виробництві. По-четверте, слід ширше використовувати синергетичний підхід для методологічного обґрунтування функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі з виокремленням структуроутворювальних чинників, формування багаторівневої горизонтально та вертикально інтегрованої споживчої кооперації як соціально-економічної системи. Нарешті, необхідно систематизувати економічні показники оцінки ефективності функціонування кооперативних структур і розширити дослідження чинників, що негативно впливають на розвиток кооперації.

Формування концепції та методологічна розробка структурної моделі оцінки ефективного функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки відіграє дуже важливу роль у розвитку агропромислового комплексу України. Ефективність функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки як будь-якого економічного процесу тісно пов'язана з

розвитком продуктивних сил і поглибленням суспільного поділу праці в силу своєї специфічної соціальної особливості, а отже, характеризується певними критеріями й системою економічних показників.

Ефективність суспільного виробництва – це ключова категорія економічної науки, згідно з якою вона визначається як порівняння результатів виробництва з витратами суспільної праці на їх отримання, співвідношення маси створених споживчих вартостей із сукупними витратами живої і матеріалізованої праці. Іншими словами, ефективність суспільного виробництва відображає кінцевий корисний ефект, досягнутий за певний період часу. Економічна ефективність виробництва взагалі й сільськогосподарського, зокрема, характеризується не просто співставленням економічного ефекту (результату) до ресурсів (витрат), який зумовив цей результат, а й певними критеріями та показниками. Критерії ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки повинні відображати кінцеву мету і особливості умов функціонування її як галузі матеріального виробництва. Для цих цілей необхідно використати систему взаємопов'язаних економічних показників, що всебічно розкриє рівень, динаміку й фактори підвищення ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки, та дозволить провести комплексний аналіз її економічної ефективності загалом.

На основі вищезазначеного, нами систематизовано певні критерії оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки у вигляді структурної моделі (рис. 1).

Дану модель із деякими уточненнями можна прийняти за основу комплексної оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки, а також на рівні області або регіону. Так, ґрунтуючись на даній моделі, можна стверджувати, що кооперація є ефективною організаційно-економічною формою сприяння сільському розвитку та передбачає соціальну, економічну та просторову взаємодію учасників, спрямовану на виконання суспільних функцій сільського господарства й забезпечення зростання життєвого рівня сільського населення.

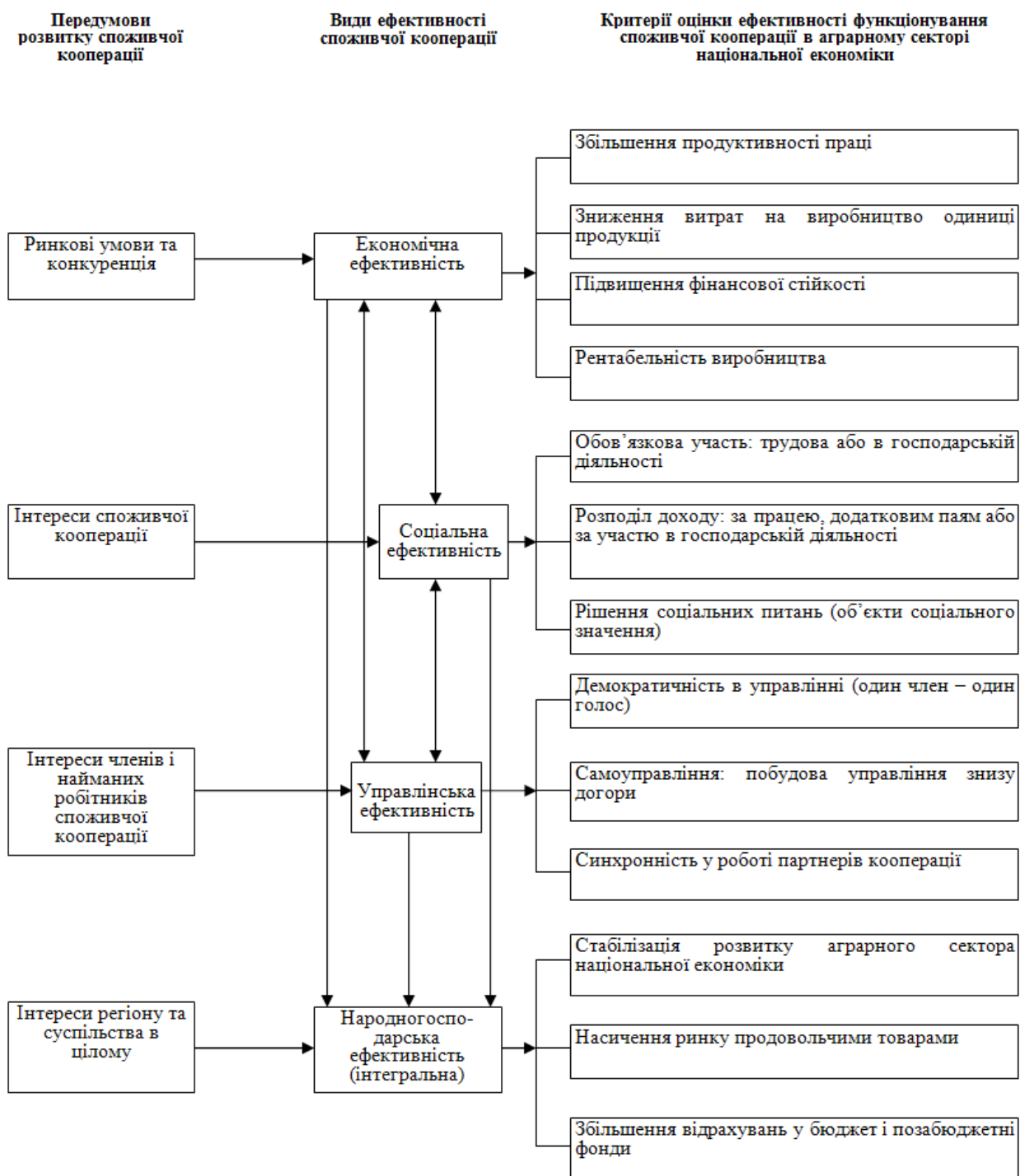

Рис. 1. Структурна модель оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки

Під час оцінки ефективного функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки необхідно також урахувати, що її ефективність значною мірою залежить від сумлінного виконання членами своїх обов'язків, що визначені статутом і Правилами внутрішньогосподарських відносин у кооперативі. Так як

сучасні економічні умови вимагають швидких, неординарних рішень, консервативне мислення у процесі управління кооперативом вважаємо неприйнятним, як таке, що веде до знищення принципів споживчої кооперації, а отже, і самої кооперативної ідеї.

У ході використання критеріїв оцінки ефек-

тивного функціонуванні споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки також особливу увагу слід приділяти аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх загроз її діяльності, які можуть за певних обставин спричинити кризові явища.

У рамках цього дослідження нами було виділено проблеми внутрішнього середовища, що характерні для споживчої кооперації України як соціально-економічної системи, а саме: складність кооперативного управління; пасивність частини членів споживчої кооперації, їхнє небажання та невміння працювати в самоврядних організаціях на громадських засадах; підозрілість і недовіра один до одного; загострене почуття ризику вкладення коштів у пайові фонди; випадки порушень правил внутрішньокооперативних відносин; не завжди зрозумілий процес ціноутворення; відсутність вертикальних кооперативних організаційних структур; негативний вплив посередників та інших монополістів на ринку тощо.

До основних загроз із боку зовнішнього середовища, що впливають на функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки, належать: низький рівень державної підтримки її розвитку, подвійне оподаткування, недостатній рівень професійних знань серед учасників споживчої кооперації щодо її цілей та мети створення.

Отже, на основі виокремлення вищезначених проблем, вважаємо, що функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки та оцінка її ефективності повинна бути спрямована на подолання впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на функціонування споживчої кооперації й орієнтована на її розвиток та агропромислову інтеграцію в національну економіку.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Комплексну оцінку ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки з використанням запропонованої структурної моделі доцільно проводити на основі постійного моніторингу за необхідності оцінки її стану в державі або в регіоні (області) та розробки напрямів коригування організаційно-правових, економічних і соціальних умов перспективного розвитку споживчої кооперації. При цьому практичне використання запропонованої моделі дозволить за

рахунок вибіркового використання показників надавати комплексну оцінку функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки.

Отже, результати, що отримані в рамках даного дослідження, сприятимуть подальшому розвитку методології та методики оцінки ефективності функціонування споживчої кооперації в аграрному секторі національної економіки, а це, у свою чергу, сприятиме більш цілісному функціонуванню споживчої кооперації як соціально-економічної системи в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андриенюк Н. Споживча кооперація України і проблеми та перспективи розвитку / Н. Андриенюк // Економіка України. – 1997. – № 11. – С. 87–90.
2. Апопій В. В. Місце і роль кооперації у формуванні аграрного ринку України / В. В. Апопій // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття». – Київ : Укоопосвіта, 2001. – С. 255–263.
3. Біла О. Г. Фінансова стабілізація у споживчій кооперації / О. Г. Біла // Фінанси України. – 1999. – № 10. – С. 89–95.
4. Бабенко С. Г. Споживча кооперація України: етапи встановлення, тенденції, сучасні пріоритети розвитку / С. Г. Бабенко // Вісті. Діловий випуск. – 2006. – 20 жовтня. – 65 с.
5. Бабенко С. Г. Сучасні тенденції і пріоритети розвитку споживчої кооперації України / С. Г. Бабенко // Вісті. – 2006. – 26 жовтня, Вісті. Діловий випуск. – 2006. – 27 жовтня. – 65 с.
6. Беренштейн Б. Л. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні / Б. Л. Беренштейн, О. М. Третяк // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 38–43.
7. Ваніловський М. Українська кооперація: вимоги сьогодення і перспективи / М. Ваніловський // Вісті ДВ. – 2016. – 1 грудня. – 78 с.
8. Малік М. Й. Науково-методичне забезпе-

чення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103–108.

9. Малік М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 3–8.
10. Мітюков І. О. Фінансові послуги України : енциклопедичний довідник [у 6 т.] / І. О. Мітюков, В. Т. Александров, О. І. Ворона, С. М. Недбаєва. – Київ : Укрбланквідав, 2001. – Т. 2. – 602 с.
11. Панасюк Б. Я. Кооперація та інтеграція в сучасному селі / Б. Я. Панасенко // Вісник аграрної науки. – 2016. – № 4. – С. 24–29.
12. Таран-Лала О. М. Проблеми функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи в нових економічних умовах / О. М. Таран-Лала // Науковий вісник Ужгородського університету. – Сер. : «Економіка». – 2016. – № 1 (47). – Том 1. – С. 152–158.
13. Таран-Лала О. М. Взаємодія національної економіки і споживчої кооперації як соціально-економічної системи / Таран-Лала О. М. // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2016. – № 3 (30). – Частина II. – С. 216–221.
14. Таран-Лала О. М. Методологічні аспекти формування механізму діагностики ефективного функціонування споживчої кооперації України як соціально-економічної системи / Таран-Лала О. М. // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : «Економічні науки». – 2016. – № 1 (73). – С. 77–91.

REFERENCES

1. Andrenyuk, H. (1997). *Spozhyvcha kooperatsiya Ukrainy i problemy ta perspektivy rozvytku* [Consumer cooperation in Ukraine and the problems and prospects of development]. *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine* [in Ukrainian]
2. Apopiу, V. V. (2001). Mistse i rol' kooperatsiyi u formuvanni ahrarnoho rynku Ukrainy [Location and cooperative role in shaping the agricultural market of Ukraine]. Proceedings from *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya «Natsionalnyi kooperatyvnyi rukh ta strukturni zminy v ekonomitsi Ukrainy KhKhI stolittia» – International Scientific and Practical Conference «National Cooperative Movement and Structural Changes in the Economy of Ukraine of the XXI Century»*. (pp. 255–263). Kyiv: Ukooposvita [in Ukrainian].
3. Bila, O. H. (1999). Finansova stabilizatsiya u spozhyvchii kooperatsiyi [Financial stabilization in consumer cooperation]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 89–95 [in Ukrainian].
4. Babenko, S. H. (2007). Spozhyvcha kooperatsiya Ukrainy: etapy vstanovlennya, tendentsiyi, suchasni priorityty rozvytku [Consumer cooperation of Ukraine: stages of installation, trends, current development priorities]. *Visti. Dilovyi vypusk – News. Business Issue*, October 20, 65 [in Ukrainian].
5. Babenko, S. H. (2006). Suchasni tendentsiyi i priorityty rozvytku spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrainy [Current trends and priorities for the development of consumer cooperation of Ukraine]. *Visti – News*, October 26, *Visti. Dilovyi vypusk – News. Business Issue*, October 27, 65 [in Ukrainian].
6. Berenshteyn, B. L. & Tretiak, O. M. (2016). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Development of agricultural cooperatives in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of the Agricultural Complex*, 7, 38–43 [in Ukrainian].
7. Vanilovskyi, M. (2016). Ukrainaska kooperatsiia: vymohy sohodennia i perspektivy [Ukrainian cooperation: the requirements of the present and prospects]. *Visti. Dilovyi vypusk – News. Business Issue*, December 1, 78 [in Ukrainian].
8. Malik, M. Y. (2010). Naukovo-metodychne zabezpechennia rozvytku kooperatsii v ahrarnii sferi ekonomiky [Scientific and methodological support development cooperation in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK – Economy of the Agricultural Complex*, 12, 103–108 [in Ukrainian].
9. Malik, M. Y. & Luzan Iu. Ia. (2016). Problemnii pytannya rozvytku kooperatsiyi ta intehratsiynykh vidnosyn v APK [Problematic issues of cooperation and integration relations in agriculture]. *Ekonomika APK – Economy of the Agri-*

- cultural Complex*, 3, 3–8 [in Ukrainian].
10. Mityukov, I. O., Aleksandrov, V. T., Vorona, O. I. & Nedbaieva, S. M. (2001). *Finansovi posluhy Ukrainy: entsyklopedychnyi dovidnyk [Financial services Ukraine: Encyclopedic Handbook]*. (Vols. 1-6). Kyiv: Ukrblankvydav [in Ukrainian].
 11. Panasiuk, B. Ia. (2016). Kooperatsiia ta intehratsiia v suchasnomu seli [Integration and cooperation in the modern village]. *Visnyk ahrarynoi nauky – Bulletin of Agrarian Science*, 4, 24–29 [in Ukrainian].
 12. Taran-Lala, O. M. (2016). Problemy funktsionuvannia spozhyvchoi kooperatsii yak sotsialno-ekonomichnoi systemy v novykh ekonomichnykh umovakh [Problems consumer cooperation functioning as a socio-economic system in the new economic conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhgorod University: Collected papers. A Series «Economics»*, (1 (47), (Vol. 1), (pp. 152–158) [in Ukrainian].
 13. Taran-Lala, O. M. (2016). Vzaiemodiia natsionalnoi ekonomiky i spozhyvchoi kooperatsii yak sotsialno-ekonomichnoi systemy [Interaction of the national economy and consumer cooperatives as socio-economic system]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 3 (30), Part II, 216–221 [in Ukrainian].
 14. Taran-Lala, O. M. (2016). Metodolohichni aspekty formuvannia mekhanizmu diahnostyky efektyvnoho funktsionuvannia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy yak sotsialno-ekonomichnoi systemy [Methodological aspects of diagnostic mechanism effective functioning of consumer cooperation of Ukraine as a socio-economic system]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: Collected papers. A Series «Economic Sciences»*, (1 (73), (pp. 77–91) [in Ukrainian].

С. С. Николенко, доктор экономических наук, профессор; **Е. Н. Таран-Лала**, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Структурная модель оценки эффективности функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики.**

Аннотация. Целью данного исследования является обоснование места и роли потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики и построение структурной модели оценки эффективности ее функционирования. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких методов исследования: логического и сравнительного анализа, группировки и сопоставления. **Результаты.** Развитие потребительской кооперации и ее агропромышленной интеграции является одним из первоочередных направлений стабилизации и развития аграрного сектора национальной экономики. Поэтому эффективность функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики, которая тесно связана с развитием производительных сил и углублением общественного разделения труда через специфические особенности этой организационно-правовой формы объединения, должна характеризоваться определенными критериями и системой экономических показателей. В статье рассмотрены вопросы, касающиеся места и роли потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики. Методологически сформирована и построена структурная модель оценки эффективности функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики. **Практическое значение результатов исследования.** Комплексную оценку эффективности функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики с использованием предложенной структурной модели целесообразно проводить на основе постоянного мониторинга при необходимости оценки ее состояния в государстве или в регионе (области) и разработки направлений корректировки организационно-правовых, экономических и социальных условий перспективного развития потребительской кооперации. При этом практическое использование предложенной модели позволит за счет выборочного использования показателей предоставлять комплексную оценку функционирования потребительской кооперации в аграрном секторе национальной экономики.

Ключевые слова: критерии, показатели, оценка эффективности, потребительская кооперация, аграрный сектор, национальная экономика.

S. Nikolenko, Dc. Econ. Sci., Professor; **O. Taran-Lala**, Cand. Econ. Sci, Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Evaluation of efficiency of the functioning of consumer cooperation in the agrarian sector of national economics.**

Annotation. **The aim** of this study is to study the efficiency of consumer cooperatives in the agricultural sector of the national economy and construction of structural models for evaluating the efficiency of consumer cooperatives in the agricultural sector of the national economy. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following research methods: logical and comparative analysis, grouping and comparison. **Findings.** Development of consumer cooperatives and agro-industrial integration is one of the priority areas of stabilisation and development of the agricultural sector of the economy. Therefore, the efficiency of consumer cooperatives in the agricultural sector of the national economy, which is closely linked to the development of productive forces and the deepening social division of labour due to the specific characteristics of the legal form of association, shall have certain criteria and the system of economic indicators. The article deals with the question of the place and role of consumer co-operation in the agrarian sector of the national economy. A structural model for assessing the efficiency of consumer cooperatives functioning in the agrarian sector of the national economy was systematically formulated and constructed. **Practical value.** A comprehensive assessment of the efficiency of consumer cooperatives in the agricultural sector of the national economy of the proposed structural model should be performed through continuous monitoring of the need to assess its status in the country or region (region) and developing areas of the adjustment of organizational, legal, economic and social conditions perspective of consumer cooperatives. However, the practical use of the proposed model will by selective use of indicators to provide a comprehensive assessment of the functioning of a consumer cooperatives agricultural sector of the national economy.

Keywords: criteria, indexes, estimation of efficiency, consumer cooperation, agrarian sector, national economy.

ЕКСПОРТ ЗЕРНА В НОВІТНІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

І. А. АРТЕМЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає в дослідженні стану експорту зерна в новітній господарській стратегії України. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань* здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** *У статті досліджено сучасний стан експорту зерна на світові ринки й обґрунтовано необхідність змін у зерновому балансі країни, які визначаються завданнями продовольчої безпеки та трансформації сировинного характеру національного господарства України в інноваційну економіку.* **Практична значущість результатів дослідження.** *Дослідження розглянутої у статті проблеми дозволяє зробити такі висновки: подальше нарощування виробництва зерна має ґрунтуватися на зростанні родючості сільськогосподарських земель; у зростаючому обсязі балансу зерна задоволення внутрішніх потреб повинно набути пріоритетного значення в експортній політиці держави й регулюватися податковим законодавством і ліцензійними обсягами експорту; зерновий експорт має здійснюватися в межах політики переходу від сировинної до інноваційної стратегії розвитку національного господарства.*

Ключові слова: зернове господарство, експорт зерна, продовольча безпека, світові ринки, внутрішній ринок, харчова промисловість, тваринництво, митна політика.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Упродовж століть виробництво зерна в Україні та його обіг на внутрішньому й зовнішніх ринках значною мірою визначали розвиток національного господарства та формування ментальності українського народу як хліборобської нації. Така його роль зберігається і в сучасному розвитку економіки країни, у якій зернове виробництво є не тільки провідною галуззю аграрного сектора та харчової промисловості, а й має визначальний вплив на забезпечення продовольчої безпеки та досягнення позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу країни (за підсумками дев'яти місяців 2016 року українськими експортерами на зовнішні ринки було поставлено зерна на суму 10,4 млрд дол. США, що становило 40,2 % всього експорту держави [1]). Разом із цим упродовж постсоціалістичного трансформаційного періоду в Україні склалася сировинна система господарювання, у якій природні та первинні

виробничі ресурси, у тому числі зерно, спрямовуються не на потреби внутрішнього ринку, а на експорт, що призводить до звуження внутрішнього ринку, спаду виробництва та зубожіння народу. Лише останнім часом на політичному рівні знайшли проголошення наукові висновки провідних учених країни про негативність сировинної стратегії господарювання і переходу до інноваційної економіки. Саме тому обґрунтування новітньої стратегії експорту зерна є проблемою, досліджуваною в запропонованій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надважлива роль зернового господарства в економіці та соціальному житті країни зумовлює актуальність наукового дослідження його сучасного стану та перспектив розвитку. Так, розвитку виробництва зерна та внутрішнього зернового ринку присвячені монографії та статті С. М. Чмиря [2], В. М. Ганганова [3], П. Т. Саблука, О. Г. Шпикуляка [4], П. І. Гайдучього [5], В. А. Носенка, В. І. Чередника [6], М. Ф. Плотнікова [7] та інших учених. Ство-

рення потужного ринку зерна, яке з багатьох причин не реалізується в національному господарстві, має наслідком випереджаючий, у порівнянні з виробництвом, експорт зернових культур на світові ринки. Зі зрозумілих причин це явище стало актуальним і у вітчизняних дослідженнях світового господарства, результати яких опубліковані у працях В. О. Точиліна [8], В. Р. Сіденка [9], І. В. Клименка, О. А. Федірка та І. В. Уса [10], Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко-Холди [11], І. В. Кобута [12], М. О. Кизима, І. Ю. Матюшенка [13; 14], Ю. М. Маханьової [15] та інших дослідників. Особливу увагу вищеназвані вчені приділяють питанням економічної ефективності українського експорту зернових культур на європейській та інші ринки в умовах вступу до СОТ і створення зони вільної торгівлі з ЄС. Головним висновком їх досліджень є безумовна позитивна оцінка нарощування обсягів та ефективності експорту зерна, який розглядається в їх працях як одна з найважливіших умов внутрішнього розвитку господарства України та його включення у світові економічні процеси.

Формування цілей статті (постановка завдання). Виключно позитивна оцінка нарощування обсягів зернового експорту, яка утвердилася в наукових дослідженнях із кінця 90-х років минулого століття, стала суперечити висновкам провідних учених про неефективність сировинної економіки та приречення країн, які не можуть вийти за її межі, на постійну відсталість. Такими, зокрема, є застереження Ю. М. Пахомова, що внаслідок глобалізації постсоціалістичні країни зіштовхнулися із проблемою: або бути поглинутим передовими країнами, або мобілізуватися, актуалізуючи цінності культури, і перемогти [16, с. 5–6, 8] та В. Р. Сіденка, який вважає, що подолання відсталості лежить на шляху перетворення національного господарства із сировинного придатку передових країн в інноваційну економіку, яка входить до глобального ринку як рівноправний партнер та отримує не сировинну, а інноваційну ренту відзначав учений, існуюча в Україні. Як сировинна модель економіки (в якій зростаючий експорт зерна є однією з найважливіших складових) не є оптимальною, з точки зору задач моделі ендогенного розвитку, і включає в себе всі типові вади, характерні для слаборозвинених країн у глобалізованому світі [9, с. 149–150].

Вищенаведені висновки провідних учених про необхідність відмови від сировинної моделі господарства й переходу до інноваційної стосовно зернової галузі отримали розвиток у статті І. Кузнецової, у якій робляться висновки про необхідність переорієнтації стратегічного вектора розвитку зернової галузі України на першочергове задоволення потреб внутрішнього ринку [17]. Проте, незважаючи на наукові обґрунтування неефективності сировинної економіки аж до останнього часу, вони традиційно не сприймаються в господарській практиці та економічній політиці держави. Більше того, у висновках наукових досліджень та політичній риторичі як і раніше панують позитивні оцінки постійного нарощування обсягів експорту зерна. Деякий оптимізм у цьому питанні викликає розроблювана урядом Національна експортна стратегія [18] та промова Прем'єр-міністра України В. Гройсмана на зустрічі з аграріями Херсонщини, у якій вказується на необхідність поглиблення переробки зерна, насичення ним і продукцією його переробки внутрішнього ринку та тваринництва, а також створення за рахунок цього доданої вартості, яка має стати основою економічної ефективності експорту зернових на світових ринках [19]. Проте, постійно зростаючі обсяги зернового експорту, їх виключно позитивна оцінка засвідчують про необхідність подальшого дослідження зазначеної проблеми та створення «критичної маси» доказів, які б змусили поглянути на неї по-новому як виробників, так і політиків.

З огляду на наявну проблему – надмірні обсяги експорту зерна на світові ринки та його економічну неефективність – у статті ставиться питання обґрунтування необхідності новітньої стратегії держави й виробників у зернової галузі, що полягає у пріоритетному підпорядкуванні її розвитку внутрішнім господарським потребам і підвищенні результативності експортної діяльності на світових ринках. Під час обґрунтування цих завдань ми виходимо не тільки з висновків вищеназваних вітчизняних учених, а й результатів досліджень шляхів досягнення конкурентоспроможності у глобальних галузях [20, с. 332–358], яка не можлива на світових ринках зерна без стабільного інноваційного розвитку його виробництва та споживання на внутрішньому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільш важливим джерелом досягнення глобальності вітчизняного зернового господарства є стабільне виробництво такого обсягу зерна, який становить суттєву частку його світового ринку та може бути гарантовано поставленим на нього після забезпечення продовольчої безпеки країни й інших внутрішніх потреб. Як свідчать дані табл. 1, обсяги виробництва зерна

в Україні є нестабільними та значною мірою визначаються погодними факторами. Те ж слід сказати і про обсяги його експорту.

Протягом 2014–2016 рр. маркетингових років різниця обсягів у виробництві зерна становила понад 6 млн т, а експорту – понад 4 млн т [21–22]. Уже ці дані, що лежать на поверхні аналізу процесу, свідчать про нестабільність зернової галузі України, залежність її розвитку від погодних умов і низький рівень агротехнічних інновацій виробництва.

Таблиця 1

**Виробництво зерна в Україні у 2011–2012, 2015–2016 маркетингових роках
[розроблено автором на основі [21–22]]**

Показник	Маркетинговий рік		Зміни, у натуральних обсягах
	2011–2012	2015–2016	
Валовий збір, млн т:	56,7	66,0	+9,3
пшениці, млн т	22,3	26,0	+3,7
жита, тис. т	579,0	391,5	-187,5
ячменю, млн т	9,1	9,4	+0,3
вівса, тис. т	506,0	499,0	-7,0
кукурудзи, млн т	22,8	28,0	+7,2

Якщо ж узяти до уваги інші процеси, що прямо й опосередковано впливають на її експортні можливості, то слід визнати, що зернова галузь України може мати ознаки глобальності лише в перспективі. Досягнення такого стану зернової галузі можливе лише завдяки інноваційним технологіям, здатним забезпечити великі обсяги виробництва, його конкурентоспроможність та отримання інноваційної ренти на внутрішньому та глобальному ринках. Тобто, експортна стратегія зернової галузі визначається, по-перше, обсягом виробництва зерна, по-друге, – нижчою собівартістю, ніж у передових аграрних країнах, а також внутрішнім споживанням хліба та хлібобулочних продуктів (далі – ХБП) населенням, потребами тваринництва та харчової промисловості. Проте, ця, здавалося б, добре зрозуміла формула економічно та суспільно ефективної експортної зернової стратегії перестає бути такою, коли справа доходить до її практичної реалізації в зерновому балансі країни після збору урожаїв зернових культур. Фактично з усіх вищеназваних складових, що обмежують експорт зерна в Україні, відносно задоволеною є лише потреба, яка визначається продовольчою

безпекою на рівні запобігання соціально-політичній нестабільності внаслідок голоду. Щоправда, останнім часом спостерігається значне скорочення виробництва хліба та ХБП на підприємствах, які мають статус юридичної особи. Так, якщо у 2012 р. обсяг виробництва цих товарів становив 1 577,4 тис. т, що в розрахунку на душу населення становило 34,6 кг, то у 2015 р. – 1 192,5 тис. т та 27,8 кг відповідно. Така ж тенденція, що супроводжується постійним зростанням цін на хліб і ХБП, спостерігалася і в останні роки [21]. Ці дані спростовують висновки про скорочення споживання хліба і ХБП в Україні внаслідок демографічних причин і свідчать, що воно значною мірою викликане економічними причинами, особливо надмірними обсягами експорту зерна, що породжує високі ціни на нього на внутрішньому ринку. Особливо наглядно це видно під час співставлення вищенаведених показників із нормами річного споживання хліба та ХБП, які визначені у споживчому кошику українця на 2017 р. Ними встановлено, що доросла людина впродовж року споживає 39 кг житнього і 62 кг пшеничного хліба, 4 кг макаронних виробів та 6,6 кг круп рису, пшона, гречки тощо

[23]. Отже, понад дві третини хліба і ХБП виробляється в домашніх господарствах, що є наслідком монополізації регіональних ринків великими виробниками хліба та ХБП із метою отримання додаткових прибутків шляхом постійного підвищення цін на власну продукцію.

Обмеженість обсягів виробництва борошно-мельно-круп'яної, а відтак і хлібопекарської галузей, передусім, зумовлена митною політикою держави, яка спрямовується не на насичення внутрішнього ринку зерном, зменшення його вартості й розвиток вищеназваних харчових галузей, а на задоволення інтересів великих агрохолдингів, компаній, що монополізували логістику експорту зерна, державних чиновників і митників, які отримують доходи від перевезення, видачі експортних ліцензій та митного оформлення зернового експорту. Очевидно, що найбільшу зацікавленість в експорті зерна мають компанії, які отримують від нього виручку в іноземній валюті, вартість якої постійно зростає внаслідок неперервної девальвації гривні.

Реалізація зерна на внутрішньому ринку для задоволення потреб населення у ХБП є найбільш важливим завданням забезпечення продовольчої безпеки країни, його вирішення потребує розв'язання багатьох проблем. Перша з них полягає в нарощуванні виробництва обсягів зерна, достатніх для задоволення продовольчої безпеки. За розрахунками, лише для досягнення виробництва ХБП вітчизняними підприємствами харчової галузі на рівні забезпечення норми його споживання, передбаченого у споживчому кошику, потрібно збільшити обсяг використовуваного ними зерна у 3,5 рази. Проте, щоб це відбулося, потрібно демонополізувати виробництво хліба і ХБП, наситити зерновий ринок і досягти, за рахунок цього, зниження вартості зерна та його доступності для новостворюваних малих і середніх підприємств, особливо в провінції, у якій забезпечення хлібом переважно натуралізоване в домашніх господарствах. Крім того, присвоюючи собі роль «хлібниці Європи», Україні потрібно започаткувати та нарощувати експорт випеченого хліба й різноманітних хлібопродуктів, як це роблять хліборобні підприємства Литви на основі розробленого ними та схваленого ЄС і СОТ Технічного регламенту щодо технічних характеристик, виробництва та презентації (реклами) хліба та хлібобулочних виробів [24].

Очевидно, що вирішення цього завдання повинно здійснюватися не шляхом обмеження експорту зерна, а збільшенням його виробництва на основі використання передової агротехніки землеробства.

Ще більшою мірою зміст новітньої стратегії зернового експорту визначається потребами розвитку тваринництва та м'ясо-молочної промисловості, у якій зерно виступає однією з найбільш вагомих складових отримання додаткової вартості, а сама продукція галузі – найважливішою засадою продовольчої безпеки. Про масштаб цієї проблеми свідчить скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин майже в чотири рази впродовж 1991–2015 рр. Якщо в 1991 р. поголів'я худоби становило 57, а птиці – 243 млн голів, то у 2015 р. – 14 та 209 млн голів відповідно [25]. Зрозуміло, що головною причиною такого стану тваринництва стала руйнація організаційних і технічних умов його ведення під час трансформації колективних підприємств у сучасні форми агробізнесу. Не вдаючись до аналізу цих причин та завдань щодо відродження вітчизняного тваринництва на базі м'ясо-молочних підприємств, кооперативів і фермерських господарств, відзначимо, що для сучасного розвитку тваринництва в Україні наявні сприятливі економічні умови. Найбільш суттєва з них полягає в тому, що ринкова ціна на м'ясо – у 4–4,5 рази вища від вартості витраченого зерна при відгодівлі тварин [26].

Поєднання економічних умов із завданнями щодо наповнення внутрішнього ринку вітчизняними продуктами тваринництва та м'ясо-молочної галузі впирається у вирішення дилеми: або значно наростити обсяги виробництва зерна, достатні для його рекордного експорту й задоволення потреб внутрішнього ринку, або ж скоротити в зерновому балансі експортну квоту та збільшити частку, спрямовану на потреби розвитку тваринництва. Розглянемо обидва варіанти. На думку міністра аграрної політики та продовольства України Т. Кутового, висловленою на Глобальному форумі із продовольства й сільського господарства в м. Берлін (січень, 2017 р.), тільки за рахунок відновлення і розвитку зрошувальних систем в Україні будуть створені умови для збільшення обсягів вирощування зерна до 100 млн т на рік (удвічі), що дозволить забезпечити продовольством

400–500 млн людей. За умови виділення на ці цілі Світовим банком 1,5–2 млрд дол. США інвестицій, вважає міністр, уже у 2021 р. будуть відновлені поливи на 500–550 тис. га, що дозволить вирощувати додатково до 20 млн т зерна щорічно [27]. Іншим резервом зростання обсягів виробництва зерна та збереження або нарощування його експорту за повного забезпечення в його потребі тваринницької галузі, а відтак споживання населенням м'яса й м'ясопродуктів відповідно до фізіологічної норми, є упровадження інноваційних методів землеробства. Такі можливості, хоча вони використані не повною мірою, в Україні є, і саме завдяки їх упровадженню врожайність зернових упродовж 2000–2016 рр. зросла з 19,4 до 43,9 ц з одного гектара. В останні чотири роки вона стабілізувалася між показниками 40,6 (2013 р.) і 43,9 (2016 р.), що дозволило зібрати у 2016 р. з 14,3 млн га 66 млн т збіжжя проти 24,5 млн т з 12,6 млн га у 2000 р. [28]. Проте, якщо взяти до уваги, що врожайність зернових у Німеччині, де вони вирощуються за ефективного використання інноваційних технологій, коливається між 61,8 (2007 р.)–80,5 ц з гектара (2014 р.) [29], то можливо спрогнозувати досягнення цього показника в Україні на рівні 80–90 ц з гектара та збільшення виробництва зерна до 114,4–128,7 млн т.

Зважаючи на важливість усвідомлення вищезазначених перспектив розвитку виробництва й експорту зерна в майбутньому, сучасна стратегія зернового експорту має будуватися на реальних досягненнях і науково обґрунтованих вимогах до балансу зерна у країні, які полягають у необхідності першочергового задоволення потреб у ньому вітчизняними хлібопекарськими підприємствами, тваринницькими й домашніми господарствами. При цьому його потреби у тваринництві є досить значними та їх урахування має визначальний вплив на експортну зернову стратегію. Так, згідно з нормами споживчого кошика річне споживання м'яса повинно включати близько 50 кг (16 кг яловичини, 8 кг свинини, 14 кг м'яса птиці, 2 кг сала і 9 кг ковбас) [23]. Однак, за оцінками експертів, раціональна норма споживання м'яса повинна становити 80 кг/рік на душу населення. За розрахунками, обсяг його виробництва для задоволення потреб 42,8 млн українців (станом на

1.01.2016 р.) на рівні норм споживчого кошика повинен становити 2,1 млн т, а експертних норм – 3,4 млн т. У той же час, реальне споживання м'яса в Україні протягом 2014 р. становило 52 кг, а у 2015 р. скоротилося на 4 % – до 50 кг. Крім цього, усе більшим попитом користуються дешеві види м'яса та ковбасних виробів. Майже 50 % у структурі споживання м'яса становить курятина [30].

Вищезазначені дані свідчать, що вирішення проблеми розвитку тваринництва та м'ясомолочної галузі, а в кінцевому підсумку – забезпечення високого рівня життя народу, потребує значних змін у балансі зерна країни в напрямку зростання частки, що використовується у тваринництві. Здійснення цієї пропозиції потребує суттєвих змін у співвідношенні внутрішнього споживання зерна та його експорту, яке згідно із прогнозним балансом попиту та пропозиції зернових культур на 2015–2016 маркетинговий рік, розробленим Департаментом стратегії та економічного розвитку Мінагропроду України визначалося пропорцією 24,2 млн т (внутрішнє споживання) до 38,8 млн т (експорт). За розрахунками, для забезпечення виробництва та споживання хліба, ХБП, м'яса та м'ясопродуктів на рівні науково обґрунтованих фізіологічних норм у цьому балансі необхідно було б збільшити витрати зерна: на харчові потреби людей – із 6,1 млн т (8,6 %) до 10 млн т (14,1 %), а на корм худобі – із 13,8 млн т (19,4 %) до 25–30 млн т (35,3–42,4 %) у загальному балансі зерна 70,8 млн т, включно з перехідними залишками попереднього маркетингового року [31]. Це означає, що співвідношення між внутрішнім споживанням зерна та його експортом у 2015–2016 маркетинговому році мало б становити 39,3–44,3 млн т (внутрішнє споживання) до 31,5–26,5 млн т (експорт).

Інші аргументи на користь перегляду політики, яку І. О. Кузнецова визначає як вектор «голодного експорту» [17], полягають у тому, що перегляд балансу зерна на користь першочергового й повного задоволення потреб внутрішнього ринку, крім забезпечення продовольчої безпеки країни, дозволить суттєво вплинути на економічну ефективність землеробства, скорочення безробіття та створення самодостатньої господарської інфраструктури національного господарства в частині харчової промисловості.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Дослідження розглянутої у статті проблеми дозволяє зробити такі висновки: по-перше, подальше нарощування виробництва зерна має здійснюватися на основі зростання родючості сільськогосподарської землі шляхом повсюдного застосування сучасних агротехнічних технологій, меліорації та органічного землеробства; по-друге, у зростаючому обсязі балансу зерна задоволення внутрішніх потреб, які визначаються повним забезпеченням населення продовольством на рівні науково обґрунтованих фізіологічних норм, повинно набути пріоритетного значення в експортній політиці держави й регулюватися податковим законодавством і ліцензійними обсягами експорту; по-третє, зерновий експорт має здійснюватися в рамках політики переходу від сировинної до інноваційної стратегії розвитку національного господарства. Замість необробленого зерна в ньому слід постійно нарощувати частку борошна, хліба і ХБП та отримувати від цього додаткові прибутки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна встановила рекорд з експорту зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2017/01/04/ukrayina_vstanovyla_rekord_z_eksportu_zerna (дата звернення: 17.02.2017). – Назва з екрана.
2. Чмирь С. М. Формування та розвиток зернового ринку України / С. М. Чмирь. – Київ : Аграрна наука, 2007. – 376 с.
3. Ганганов В. М. Формування зернового комплексу регіону / В. М. Ганганов. – Одеса : ІПРЕЕД, 2008. – 311 с.
4. Саблук П. Т. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 69–75.
5. Гайдуцький П. І. Нелегко освоювати цивілізований ринок зерна / П. І. Гайдуцький // Зерно і хліб. – 2004. – № 1. – С. 4–6.
6. Носенко В. А. Сучасний стан виробництва зерна та розвиток інфраструктури регіонального ринку / В. А. Носенко, В. І. Чередник // Економіка АПК. – 2004. – № 4 (114). – С. 125–129.
7. Плотнікова М. Ф. Розвиток підприємств зернопродуктового комплексу в сучасних умовах / М. Ф. Плотнікова // Економіка АПК. – 2005. – № 9. – С. 35–41.
8. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / за ред. проф. В. О. Точиліна. – Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – 2012. – 552 с.
9. Сиденко В. Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвиток: українська модель : [у 2 т.] / В. Р. Сиденко. – Київ : Фенікс, 2008. – Том 1. Глобалізація и економічне розвиток. – 376 с.
10. Клименко І. В. Три роки членства в СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період : аналітична доповідь / І. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. – Київ : НІСД, 2011. – 72 с.
11. Осташко Т. О. Надзвичайні заходи СОТ для захисту ринків агропродовольчих товарів / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко-Холда. – Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогнозів., 2011. – 224 с.
12. Кобута І. В. Аграрні аспекти створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС / І. В. Кобута // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 31–38.
13. Оцінка можливостей розширення і заміщення ринків збуту для продукції підприємств реального сектора України / за заг. ред. М. О. Кизима, І. Ю. Матюшенка, Ю. М. Маханьової та ін. – Харків : ВД «ІН-ЖЕК», 2014. – 280 с.
14. Оцінка наслідків членства України у Світовій організації торгівлі / за заг. ред. М. О. Кизима, І. Ю. Матюшенка; Ю. М. Маханьової та ін. – Харків : ВД «ІН-ЖЕК», 2014. – 212 с.

15. Маханьова Ю. М. Визначення компаративних переваг експорту продукції агропромислового сектору України в умовах членства в СОТ та асоціації з ЄС / Ю. М. Маханьова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : науковий журнал УДУФМТ. – 2014. – № 5–6. – С. 46–60.
16. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 4–14.
17. Кузнецова І. Ринок зерна України: тенденції та стратегічний вектор розвитку / І. Кузнецова // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 10–12.
18. Микольская: В Украине скоро будет создана Национальная экспортная стратегия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/obshchestvo/mikolskaya-v-ukraine-skoro-budet-sozdana-nacionalnaya-eksportnaya-strategiya-356732.html> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.
19. Гройсман агітує аграріїв змінити підхід до експорту [Електронний ресурс] // Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2118368-grojsman-agitue-agrariiv-zminiti-pidhid-do-eksportu.html> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.
20. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер ; пер. с англ. – 4-е изд. – Москва : Альпина Паблицер, 2011. – 453 с.
21. В Україні різко скорочується споживання хліба [Електронний ресурс] // Слово і Діло. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2016/12/01/novyna/ekonomika/v-ukrayinirizko-skorochuyetsya-spozhyvannya-xmliba> (дата звернення: 26.02.2017) – Назва з екрана.
22. Україна у 2015/2016 МР наростила експорт зерна на 13,5 % [Електронний ресурс] // Економічні новини України – корупційні скандали. – Режим доступу: <http://market.korupciya.com/2016/07/16/ukrayina-u-2015-2016-mr-narostila-eksport-zerna-na-13-5/> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
23. Уряд змінив споживчий кошук [Електронний ресурс] // Корреспондент. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3769208-uriad-zminyvspozhyvchyikoshyk> (дата звернення: 17.02.2017). – Назва з екрана.
24. Відомості країн-членів СОТ. Інформаційний бюлетень Вип. 44, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chamber.sn.ua/files/2014-Issue_44.pdf (дата звернення: 26.02.2017). – Назва з екрана.
25. Павленко О. Міністр агрополітики: успіх українського тваринництва в ринковому регулюванні та держпідтримці [Електронний ресурс] / О. Павленко // РБК-УКРАЇНА. – Режим доступу: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uspeh-ukrainskogo-zhivotnovodstvaynochnoe-1453804228.html> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
26. Рецепт виживання для тваринників фермерських [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.4sg.com.ua/news.php?n=240449> (дата звернення: 17.02.2017) – Назва з екрана.
27. При условии восстановления и развития оросительных систем Украине сможет выращивать 100 млн т зерна [Електронний ресурс] // УкрАгроКонсалт. – Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/news/pri-uslovii-vosstanovleniya-i-razvitiya-orositelnyh-sistem-ukraine-smozhet-vyraschivat-100-mln-t-zerna-kutovoї> (дата звернення: 7.03.2017) – Назва з екрана.
28. Маслак О. Ринок зерна врожаю 2016 року [Електронний ресурс] / О. Маслак // Пропозиція – Головний журнал з питань агробізнесу. – 2016. – Режим доступу: <http://propozitsiya.com/ua/rynok-zerna-vrozhayu-2016-roku> (дата звернення: 21.12.2016) – Назва з екрана.
29. Урожайность зерновых – Германия (1960–2015) [Електронний ресурс] // TrendEconomy. – Режим доступу: <http://data.trendeconomy.ru/>

indicators/ Cereal_Yield/Germany (дата звернення: 26.02.2017). – Назва з екрана.

30. Ринок м'яса в Україні: підсумки 2015 року, погляд у майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ait-magazine.com.ua/news/rinok-myasa-v-ukrayini-pidsumki-2015-roku-poglyad-u-maybutnie> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.
31. Баланси попиту і пропозиції основних видів продовольчих ресурсів частина II станом на 01.11.2016 [Електронний ресурс]. // Українська зернова асоціація. – Режим доступу: <http://uga-port.org.ua/balansy-zerna/balansy-mrg/balansi-popitu-propozits-osnovnikh-vid-v-prodovolchikh-resurs-v-chastina-s> (дата звернення: 21.12.2016). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Ukraina vstanovyla rekord z eksportu zerna [Ukraine set a record with grain exports]. (2017). http://espreso.tv/news/2017/01/04/ukrayina_vstanovyla_rekord_z_eksportu_zerna. Retrieved from http://espreso.tv/news/2017/01/04/ukrayina_vstanovyla_rekord_z_eksportu_zerna (accessed 17 February 2017) [in Ukrainian].
2. Chmyr, S. M. (2007). *Formuvannia ta rozvytok zernovoho rynku Ukrainy [Formation and development of the grain market of Ukraine]*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
3. Hanhanov, V. M. (2008). *Formuvannia zernovoho kompleksu rehionu [Formation of the grain sector in the region]*. Odesa: IPREED [in Ukrainian].
4. Sabluk, P. T. & Shpykuliak, O. H. (2008). Finansovi problemy rozvytku rynku zerna v Ukraini [Financial problems of the grain market development in Ukraine]. *Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex*, 12, 69–75 [in Ukrainian].
5. Haidutskyi, P. I. (2004). Nelehko osvoiuvaty tsyvilizovanyi rynek zerna [It is not easy to develop a civilized market of grain]. *Zerno i khlib – Grain and bread*, 1, 4–6 [in Ukrainian].
6. Nosenko, V. A., & Cherednyk, V. I. (2004). Suchasnyi stan vyrobnytstva zerna ta rozvytok infrastruktury rehionalnoho rynku [The modern state of grain production and infrastructure development of the regional market]. *Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex*, 4 (114), 125–129 [in Ukrainian].
7. Plotnikova, M. F. (2005). Rozvytok pidpriemstv zernoproduktovoho kompleksu v suchasnykh umovakh [The development of enterprises of grain products complex in modern conditions]. *Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex*, 9, 35–41 [in Ukrainian].
8. Tochylin, V. O. (Eds.). (2012). *Rynky realnoho sektora ekonomiky Ukrainy v instytsionalnomu seredovyschi SOT: kon'iunktura ta inte-ratsiia [The markets of the real sector of economy of Ukraine in the institutional environment of the WTO: analysis and integration]*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. [in Ukrainian].
9. Sidenko, V. R. (2008). *Globalizacija – evropejskaja integracija – ekonomicheskoe razvitie: ukraïnskaja model' [Globalization – European integration – Economic development: Ukrainian model]*. (Vols. 1–2). Kiev: Feniks. [in Russian].
10. Klymenko, I. V., Fedirko, O. A. & Us, I. V. (2011). *Try roky chlenstva v SOT: tendentsii zovnishnoi torhivli Ukrainy u postkryzovyi period: analitychna dopovid [Three years of membership in WTO: trends in foreign trade of Ukraine in post-crisis period: analytical report]*. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
11. Ostashko, T. O., & Voloshchenko-Kholda, L. Iu. (2011). *Nadzvychnaini zakhody SOT dlia zakhystu ryнкiv ahroprodovolchyykh tovariv [Emergency measures WTO to protect the markets of agrifood products]*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. [in Ukrainian].
12. Kobuta, I. V. (2010). *Ahrarni aspekty stvoren-nia zony vilnoi torhivli mizh Ukrainoiu ta YeS*

- [The agricultural aspects of the creation of a free trade zone between Ukraine and the EU]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of Economics*, 4, 31–38 [in Ukrainian].
13. Kyzym M. O., Matiushenko, I. Iu., Makhanova et al. (Eds.). (2014). *Otsinka mozhyvostei rozshyrennia i zamishchennia rynkiv zbutu dlia produktsii pidpriemstv realnoho sektoru Ukrainy [Estimation of expansion options and replacement markets for products of the real sector of Ukraine]*. Kharkiv: VD «INZhEK» [in Ukrainian].
 14. Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Iu., Makhanova et al. (Eds.). (2014). *Otsinka naslidkiv chlenstva Ukrainy u Svitovii orhanizatsii torhivli [Assessing the impact of Ukraine's membership in the World Trade Organization]*. Kharkiv: VD «INZhEK» [in Ukrainian].
 15. Makhanova, Iu. M. (2014). Vyznachennia komparatyvnykh perevah eksportu produktsii ahropromyslovoho sektoru Ukrainy v umovakh chlenstva v SOT ta asotsiatsii z YeS [Determining comparative advantages of exports of agricultural sector of Ukraine in the conditions of WTO membership and EU Association]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 5–6, 46–60 [in Ukrainian].
 16. Pakhomov, Iu. (2008). Bifurkatsiinyi stan svitosystemnoho yadra naperedodni zminy svitovykh lideriv [The bifurcation state of the world-system kernel in anticipation of the shift of world leaders]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine's Economy*, 4, 4–14 [in Ukrainian].
 17. Kuznetsova, I. (2010). Rynok zerna Ukrainy: tendentsii ta stratehichnyi vektor rozvytku [The grain market of Ukraine: trends and strategic vector of development]. *Ekonomist – The Economist*, 10, 10–12 [in Ukrainian].
 18. Mikol'skaja: V Ukraine skoro budet sozdana Nacional'naja jeksportnaja strategija [Mikol'skaya: Ukraine will soon create a National Export Strategy]. (n.d.). <http://112.ua/obshchestvo/mikolskaya-v-ukraine-skoro-budet-sozdana-nacionalnaya-eksportnaya-strategiya-356732.html>. Retrieved from <http://112.ua/obshchestvo/mikolskaya-v-ukraine-skoro-budet-sozdana-nacionalnaya-eksportnaya-strategiya-356732.html> (accessed 21 December 2016) [in Russian].
 19. Hroisman ahituie ahrariiv zminyty pidkhid do eksportu [Groisman agitating farmers to change the approach to exports]. (n.d.). <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2118368-grojsman-agitue-agrariiv-zminiti-pidhid-do-eksportu.html>. Retrieved from <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2118368-grojsman-agitue-agrariiv-zminiti-pidhid-do-eksportu.html> (accessed 21 December 2016) [in Ukrainian].
 20. Porter, M. (2011). *Konkurentnaja strategija: metodika analiza otraslej i konkurentov [Competitive strategy: a technique of the analysis of branches and competitors]*. (Trans.). Moscow: Al'pina Publisher [in Russian].
 21. V Ukraini rizko skorochuietsia spozhyvannia khliba [The consumption of bread is reducing sharply in Ukraine]. (2016). <http://www.slovoidilo.ua/2016/12/01/novyna/ekonomika/v-ukrayini-rizko-skorochuyetsya-spozhyvannya-xliba>. Retrieved from <http://www.slovoidilo.ua/2016/12/01/novyna/ekonomika/v-ukrayini-rizko-skorochuyetsya-spozhyvannya-xliba> (accessed 26 February 2017) [in Ukrainian].
 22. Ukraina u 2015/2016 MR narostyla eksport zerna na 13,5% [Ukraine in the 2015/2016 marketing year increased its grain exports by 13.5 %]. (n.d.). <http://market.korupciya.com/2016/07/16/ukrayina-u-2015-2016-mr-narostila-eksport-zerna-na-13-5/>. Retrieved from <http://market.korupciya.com/2016/07/16/ukrayina-u-2015-2016-mr-narostila-eksport-zerna-na-13-5/> (accessed 1 March 2017) [in Ukrainian].
 23. Uriad zminyv spozhyvchyi koshyk [The government changed the consumer basket]. (n.d.). <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3769208-uriad-zminyv-spozhyvchyi-koshyk>. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3769208-uriad-zminyv-spozhyvchyi-koshyk> (accessed 17 February 2017) [in Ukrainian].
 24. Vidomosti krain-chleniv SOT [Information

- about WTO members]. (n.d.). http://chamber.cn.ua/files/2014-Issue_44.pdf. Retrieved from http://chamber.cn.ua/files/2014-Issue_44.pdf (accessed 26 February 2017) [in Ukrainian].
25. Pavlenko, O. (2016). Ministr ahropolityky: uspikh ukrainskoho tvarynnytstva v rynkovomu rehuliuванні ta derzhpidtrymtsi [Minister of Agrarian Policy: Ukrainian success in the livestock depends on market regulation and state support. Retrieved from <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uspeh-ukrainskogo-zhivotnovodstva-rynochnoe-1453804228.html> (accessed 1 March 2017) [in Ukrainian].
26. Retsept vyzhivannia dlia tvarynnykiv fermerskykh [Survival recipe for livestock farmers]. (n.d.). <http://www.4sg.com.ua/news.php?n=240449>. Retrieved from <http://www.4sg.com.ua/news.php?n=240449> (accessed 26 February 2017) [in Ukrainian].
27. Priuslovii vosstanovlenija i razvitiija orositel'nyh sistem Ukraine smozhet vyrashhivat' 100 mln t zerna [With the restoration and development of irrigation systems, Ukraine will be able to grow 100 million tons of grain]. (n.d.). <http://www.ukragroconsult.com/news/pri-uslovii-vosstanovleniya-i-razvitiya-orositelnyh-sistem-ukraine-smozhet-vyrashchivat-100-mln-t-zerna-kutovoi>. Retrieved from <http://www.ukragroconsult.com/news/pri-uslovii-vosstanovleniya-i-razvitiya-orositelnyh-sistem-ukraine-smozhet-vyrashchivat-100-mln-t-zerna-kutovoi> (accessed 7 March 2017) [in Russian].
28. Maslak, O. (2016). Rynok zerna vrozhaiu 2016 roku [Market grain harvest in 2016]. Retrieved from <http://propozitsiya.com.ua/rynok-zerna-vrozhayu-2016-roku> (accessed 21 December 2016) [in Ukrainian].
29. Urozhajnost' zernovykh – Germanija (1960 – 2015) [Cereal yield – Germany (1960 – 2015)]. (n.d.). http://data.trendeconomy.ru/indicators/Cereal_Yield/Germany. Retrieved from http://data.trendeconomy.ru/indicators/Cereal_Yield/Germany (accessed 26 February 2017) [in Russian].
30. Rynok m'iasa v Ukraini: pidsumky 2015 roku, pohliad u maibutnie [Meat Market in Ukraine: results of 2015, looking to the future]. (2015). <http://ait-magazine.com.ua/news/rinok-myasa-v-ukrayini-pidsumki-2015-roku-poglyad-u-maybutnie>. Retrieved from <http://ait-magazine.com.ua/news/rinok-myasa-v-ukrayini-pidsumki-2015-roku-poglyad-u-maybutnie> (accessed 21 December 2016) [in Ukrainian].
31. Balansy popytu i propozytzii osnovnykh vydiv prodovolchikh resursiv chastyna II stanom na 01.11.2016 [Balance supply and demand of the main types of food resources as part II 11.01.2016]. (2016). Retrieved from <http://uga-port.org.ua/balansy-zerna/balansy-mrg/balansi-popitu-propozits-osnovnykh-vid-v-prodovolchikh-resurs-v-chastina-s>. (accessed 21 December 2016) [in Ukrainian].

И. А. Артеменко, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Экспорт зерна в новой хозяйственной стратегии Украины.**

Аннотация. Цель статьи заключается в изучении состояния экспорта зерна в новейшей экономической стратегии Украины. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** В статье исследовано современное состояние экспорта зерна на мировые рынки и обоснована необходимость изменений в зерновом балансе страны, которые определяются задачами продовольственной безопасности и трансформации сырьевого характера национального хозяйства Украины в инновационную экономику. **Практическое значение результатов исследования.** Исследование рассмотренной в статье проблемы позволяет сделать такие выводы: дальнейшее увеличение производства зерна должно основываться на росте плодородия сельскохозяйственных земель; в растущем количестве зернового баланса внутренним потребностям следует уделять приоритетное внимание в экспортной политике государства и регулировать налоговым законодательством и лицензированными объемами экспорта; экспорт зерна должен осуществляться в рамках политики перехода от сырья к инновационной стратегии развития национальной экономики.

Ключевые слова: зерновое хозяйство, экспорт зерна, продовольственная безопасность, мировые рынки, внутренний рынок, пищевая промышленность, животноводство, таможенная политика.

I. Artemenko, *Can. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade)*. **Grain exports in the new economic strategy of Ukraine.**

Annotation. **The purpose** of the paper is to study the state of export of grain in the latest economic strategy of Ukraine. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** The article highlights the current rate of grain exports to world markets and the necessity of changes in a country's grain balance, which are determined by the transformation of the Ukrainian economy from commodity economy into an innovative one. **Practical value.** The study of the problem discussed in the article makes it possible to draw the following conclusions: the further increase in grain production should be based on the growth of the fertility of agricultural land; in the growing amount of grain balance domestic needs should be given priority in the export policy of the state and regulated by tax legislation and licensed volumes of exports; grain exports should be carried out within the framework of the policy of transition from raw materials to the innovative strategy of development of the national economy.

Keywords: grain production, grain exports, food safety, global markets, domestic market, food industry, animal husbandry, customs policy.

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА» В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ

О. Д. СТЕФАНЮК, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є систематизація концептуальних підходів до теоретико-методологічних засад поняття «регіональна система» та вдосконалення вивчення понятійно-категоріального апарату даної проблематики. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: наукової абстракції, порівняльного та ретроспективного аналізу. **Результати.** Економіка держави формується цілісною господарською системою, у якій важливим компонентом є регіональна економіка, оскільки в умовах ринкової економіки для ефективної роботи держави необхідний розвиток розвинених регіонів. У статті розглянуто теоретичні аспекти визначення економічної сутності поняття «регіональна система». Проаналізовано підсистеми й елементи регіональної системи. **Практична значущість результатів дослідження.** Установлено, що вдосконалення механізму регулювання розвитку регіону й економіки в регіоні неможливо без визначення основних понять і методів дослідження регіональних систем загалом, вивчення яких дозволить урахувувати стратегічні напрями розвитку видів економічної діяльності в регіоні.

Ключові слова: регіональна система, підсистема регіональної системи, регіон, регіональна економіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Економіка держави формується як цілісна господарська система, у якій одним із важливих компонентів є економіка регіону, так як в умовах ринкової економіки, саме на рівні регіональної економіки, утворюються основні передумови для ефективного розвитку економічної, політичної, фінансової та екологічної національних територіальних систем.

Варто звернути увагу, що на сучасному етапі розвитку економіки досить актуальними є проблеми, пов'язані з формуванням і функціонуванням оптимальних регіональних систем як основної умови ефективного розвитку економічної, політичної, фінансової, екологічної систем будь-якої країни. Саме рівень адміністративно-економічної єдності території та ступінь розвитку соціально-економічних відносин дозволяють формувати національну

економіку як цілісну систему, у якій одним із важливих компонентів є економіка кожного регіону.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням щодо сутності регіональної системи присвячені роботи таких закордонних і вітчизняних науковців: М. М. Некрасова, Е. М. Гувер і Ф. Джіарратані, Л. Т. Шевчук, М. М. Міхєвої, Г. М. Лаппо, М. І. Долішнього, В. М. Геєць, З. В. Герасимчук.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є систематизація концептуальних підходів до теоретико-методологічних засад поняття «регіональна система» та вдосконалення вивчення понятійно-категоріального апарату даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах формування і соціально-економічний розвиток регіону як самостійної адміністративно-

територіальної одиниці вимагає розгляду теоретичних підходів до визначення економічної сутності не тільки поняття «регіональна система», а і її підсистем: регіональної економіки; територіальної, інституційної, адміністративної, економічної, еколого-географічної, соціальної, що створює можливість розробки економічних і географічних карт, кадастрів, виділення адміністративних районів і сприяє раціональному економічному районуванню.

Тому досить важливо визначити дефініції регіональної економіки як однієї з підсистем регіональної системи, під якою М. М. Некрасов розуміє галузь економічної науки, що вивчає сукупність економічних і соціальних факторів і явищ, які обумовлюють планове формування і розвиток продуктивних сил у регіональній системі країни. Разом із цим цей учений вважає, що регіональна економіка як наука дозволяє досліджувати економічні стратегічні позиції регіонального розвитку продуктивних сил, які визначають удосконалення територіальної організації господарства [1, с. 19].

Погоджуюсь із думкою М. М. Некрасова, що регіональна економіка є економічною наукою, яка вивчає принципи розміщення продуктивних сил. Однак, при цьому слід враховувати, що в кожному регіоні необхідно також створювати такі механізми управління регіональним господарством, які повинні забезпечувати виконання соціально-економічних проблем, найбільш актуальних для конкретного регіону.

Разом із цим зарубіжні вчені Е. М. Гувєр і Ф. Джіарратані під «регіональною економікою» розуміють структуру, у межах якої може бути витлумачений просторовий характер економічних систем, при цьому встановлюються фактори, що впливають на розподіл економічної діяльності у просторі й пізнають, як цей розподіл змін створює важливі наслідки для громадян і громад [2, с. 3]. Досить справедливо ці автори припускають, що регіональна економіка, – це сукупність соціальних, політичних, екологічних, економічних підсистем, які зумовлюють функціонування територіальних систем, які слід розглядати, перш за все, з позиції створення умов для організації виробництва конкурентоспроможних товарів (послуг).

В економічній географії «регіональну економіку» А. О. Єпіфанов, І. В. Сало розглядають

як систему суспільних відносин, які історично склалися в межах областей держави, що представляють собою сукупність взаємопов'язаних ланок і зв'язків, які забезпечують її стійкість як на макро-, так і мікрорівні [3, с. 36]. З огляду на даний підхід, слід зазначити, що вчені під регіональною економікою мають на увазі, перш за все, систему виробничих відносин, форм і методів організації виробництва щодо соціальних і політичних регіональних процесів.

А. М. Румянцев розглядає «регіональну економіку» як одну зі складових регіону, яка спирається на всю сукупність знань про продуктивні сили суспільства, спрямовану в майбутнє, визначальну наукову основу раціональної територіальної організації господарства країни, розвитку єдиного взаємопов'язаного народногосподарського комплексу країни [4, с. 52].

Узагальнюючи вищенаведене, слід зазначити, що регіональну економіку вчені розглядають як економічну науку, як одну зі складових регіону, або як просторову структуру з позиції розміщення продуктивних сил на окремих територіях або в регіоні. Автор розділяє даний підхід, однак, вважає, що поняття «регіональна економіка» має відображати, перш за все, його економічну сутність, тому що саме цей підхід дозволить урахувати не тільки тенденції розвитку сучасної економіки, а й причини виникнення соціально-економічних протиріч у регіоні.

Слід також урахувати, що під час формування та розвитку територіальної організації господарства відбувається перерозподіл природних ресурсів між економічними суб'єктами регіону внаслідок виникнення соціальних, економічних, екологічних, політичних протиріч у регіоні, що, зазвичай, характерно для будь-якої регіональної системи. Тому, під регіональною економікою автор розуміє систему економічних взаємин, обумовлених територіально-географічними умовами, сукупністю природних ресурсів, соціально-економічними зв'язками між економічними суб'єктами, характерними для регіону, а також одну з підсистем регіональної системи, яка формується та функціонує за принципами системності цілісності, взаємозалежності, поліструктурності, з метою підвищення якості життя населення.

Отже, визначаючи економічну сутність по-

няття «регіональна система», необхідно враховувати, що поняття системи як наукової категорії передбачає поділ економічного об'єкта або економічної категорії на складові частини за певними ознаками, а також установлення взаємозв'язків між цими частинами. Так, під системою Л. Т. Шевчук пропонує розуміти «безліч пов'язаних між собою елементів, причому ця безліч володіє стійкістю, автономністю і такими новими якостями, яких не мають окремі елементи, але які дозволяють реалізувати головну мету існування системи» [5]. Таке трактування поняття «система» дозволяє розглядати взаємозв'язок елементів у даній системі, що володіють різними властивостями, які в сукупності забезпечують функціонування регіональної системи, виділяючи при цьому кожен окремо взятий елемент або підсистему в самостійну субстанцію.

Згідно із тлумачним словником під редакцією В. Яременко, система – це «сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних спільною ознакою, призначенням; сукупність принципів, які є основою певного вчення, методу» [6, с. 207]. Тому «система» як наукова категорія підтверджує думку про те, що регіональна система є сукупністю елементів (підсистем), об'єднаних певними ознаками й формують цілісність цієї системи в рамках територіального простору.

Тому елементами регіональної системи є, такі підсистеми, як територіальна, адміністративно-територіальна, економічна, еколого-географічна, соціальна [7, с. 27]. Однак автор вважає, що з метою вдосконалення системи управління необхідно виділяти інституційну підсистему. Аналізуючи основні якісні характеристики окремих підсистем регіональної системи, слід зазначити, що поняття територіальної підсистеми ототожнюється з поняттям територіальної системи або територіального утворення, яке включає безліч територіальних структур. Дане припущення автора підтверджується трактуванням М. М. Міхеєвої, яка під поняттям «регіональна система» розуміє «практично будь-яке територіальне утворення від невеликих ареалів до міжконтинентальних територіальних систем» [8, с. 20]. Це означає, що в рамках територіальних утворень формуються підсистеми, сукупність яких може бути як регіональною, так і територіальною системою.

При цьому слід враховувати, що територіальна структура – складне поняття, яке в довідковій літературі визначається як сукупність стійких зв'язків територіального утворення, які забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей за різних внутрішніх і зовнішніх змін.

Є. Б. Алаєв вважає, що територіальна структура – це «сукупність таких зв'язків і між такими елементами, де обов'язковою умовою реалізації цих зв'язків є подолання простору, а один із резервів оптимізації зв'язків криється у скороченні просторових витрат енергії» [9]. Слід зазначити, що в науковій літературі [9, 10] під територіальною структурою територіального утворення також слід розуміти: розподіл цього утворення на окремі елементи зі стійкими взаємозв'язками між ними або як поділ господарства країни на функціонально відмінні, спеціалізовані територіальні частини, тобто економічні райони, зони, вузли тощо; взаємне розміщення, сусідство, ієрархію, підпорядкованість, взаємозв'язок тих чи тих елементів територіальних утворень. Тому, Л. Т. Шевчук вважає, що територіальна структура – це розподіл географічної освіти (країни, регіону) на чітко виражені елементи, кожен із яких виконує певну функцію в розвитку даного географічного утворення, і ця функція тією чи тією мірою пов'язана з географічним положення елемента на досліджуваній території. Прикладом такої структури може бути адміністративно-територіальний поділ країни [10]. Узагальнюючи теоретичні визначення сутності поняття «територіальна структура», Е. Б. Алаєв підкреслює, що територіальна структура господарства – це динамічний стан розміщення продуктивних сил за економічними районами, що пов'язані в єдиній системі національної економіки [9].

У цьому випадку елементами (компонентами) територіальної структури є територіальні структурні ланки, тобто форми розміщення продуктивних сил, під якими розуміють стійкі економіко-географічні утворення, які характеризуються розмірністю, конфігурацією, щільністю і взаємним розташуванням структурних елементів (економічна зона, економічний район; економічний (господарський) округ; економічний вузол; елементарні складові структури – економічні центри й пункти).

Автор поділяє думку вчених і вважає, що в рамках територіального утворення формується кілька різноманітних територіальних структур, економічних районів або адміністративних утворень, сукупність яких представляє собою регіональну або територіальну систему. Так, дослідження географічного простору сприяло використанню різноманітних моделей просторових структур, які дозволять враховувати особливості горизонтальних і вертикальних конструкцій будь-якої території, її просторову неоднорідність і просторові взаємодії, ураховуючи економічні зв'язки й відносини, що формуються в рамках територіальних підсистем між суб'єктами господарювання, діяльність яких обумовлена наявністю високоекономічних ресурсів і споживчим попитом на кінцеві товари (послуги).

Щодо населення, яке проживає на території регіону, то рівень і якість його життя є основними складовими соціальної підсистеми. Основною функцією цієї підсистеми є надання регіону можливості виступати в якості об'єкта регіональної політики.

Однією з найбільш важливих підсистем регіональної системи є інституційна, функціонування якої забезпечує ефективний соціально-економічний розвиток регіону, тому що виражається ступенем взаємодії органів державного та місцевого самоврядування з господарюючими суб'єктами. Результатом такої взаємодії є розвиток якості життя населення. Отже, розвиток горизонтальних і вертикальних зв'язків між суб'єктом господарської діяльності, державними та місцевими структурами влади, економічним потенціалом регіону є цілеспрямованою функцією регіональної системи.

Варто звернути увагу, що в економіці в цілому регіональна система може виступати як об'єкт державного регулювання й управління національним господарством регіону та країни в цілому; зовнішнє середовище для господарюючих суб'єктів, що функціонують на даній території; підсистема великої системи національної економіки. Тому саме в регіоні формуються і змінюються умови для організації виробничої діяльності, суб'єктів економіки й життєдіяльності населення, при цьому формується етнічна спільність людей, їх економічна й соціальна цілісність, яка об'єднує як суб'єктів господарювання, так і населення, яке

проживає в межах даного регіону. Ця обставина зумовлює необхідність розгляду регіональної системи з точки зору адміністративно-територіального устрою, економічних видів діяльності та природно-ресурсного потенціалу регіону.

Розглядаючи адміністративно-територіальний устрій, тобто адміністративну підсистему, як одну з підсистем регіональної системи, необхідно уточнити такі поняття, як «місто», «район», що є елементами даної підсистеми.

Однією з перших моделей просторових структур, що враховує горизонтальні закономірності освоєння території, була секторальна модель залізниць, розроблена І. Кодем 1850 року, у рамках якої була запропонована схема розгалужених залізничних гілок, що відходять від центру й формують сектор у просторі.

Спроба пояснити вертикальні структурні закономірності території була здійснена за допомогою закону Ціпфа, згідно з яким чисельність населення будь-якого міста прагне до числа жителів найбільшого міста, розділеного на порядковий номер (ранг) даного міста.

Г. М. Лаппо запропонував типологію територіальних економіко-географічних утворень відповідно до конфігурації опорного каркаса. При цьому вважалось, що опорний каркас територіальної структури загалом і системи розселення, зокрема, – це сукупність центрів (вузлів) і транспортних магістралей (економічних ліній) [11]. Залежно від розташування центрів і транспортних магістралей Г. М. Лаппо виділив такі типи територіальних економіко-географічних утворень, як радіально-кільцеві, «решітка» центрів та магістралей, територіальне утворення з потужною внутрішньою економічною віссю, приморський тип, моноцентричний тип, поліцентричний тип, басейновий тип. Цей учений акцентував увагу на тому, що опорний каркас – це результат поглиблення географічного поділу праці, і саме його слід розглядати як важливу складову частину механізму формування і функціонування національного комплексу країни. Таким чином, економіко-географічним утворенням або територіальною одиницею є таксон, тобто «така територіальна одиниця, яка володіє специфічними кількісними та якісними ознаками». Найбільш поширеними таксонами є ареал, зона, район і регіон [9].

Під ареалом розуміють частину геопростору, у межах якого спостерігаються явища, які відсутні на суміжних ділянках, а зоною вважається частина геопростору з явищами, які є однаковими за показниками, що характеризують їх інтенсивність. Район – це така частина геопростору, яка насичена елементами, що істотно відрізняють її від інших територіальних утворень, і яка характеризується єдністю, взаємозв'язком складових елементів і цілісністю, яка виступає об'єктивною умовою, законним результатом розвитку саме цієї частини геопростору.

Отже, дослідження географічного простору сприяло поширенню розробок найрізноманітніших моделей просторових структур. Ці структури відображали особливості горизонтальних і вертикальних конструкцій території, її просторову неоднорідність і просторові взаємодії.

Розглядаючи економічну підсистему регіональної системи, варто уточнити такі поняття, як «види економічної діяльності» й «видова структура», оскільки основною функцією даної підсистеми є ефективне використання економічного потенціалу регіональної системи.

Л. Т. Шевчук зазначає, що видова структура – це склад видів економічної діяльності та співвідношення між ними [10]. З розвитком науки й досвідом, набутим у практиці господарювання, змінювалися підходи до визначення змісту поняття галузь (вид економічної діяльності). Так, галузь тлумачили як угруповання більш-менш однорідних за виробничим призначенням і за технологією підприємств та об'єднань («господарська» галузь), під галуззю розуміли підприємства та об'єднання, пов'язані лише єдиним управлінням, тобто, об'єднані на основі відомчого підпорядкування («відомча» галузь). Згодом галузь стали трактувати як сукупність підприємств, які випускають однорідну продукцію («чиста» галузь) [10].

У кожній країні у практиці господарювання і в наукових розвідках користуються номенклатурою галузей – сукупністю назв усіх галузей, яка наводиться у відповідних нормативних документах. В Україні нова номенклатура галузей сформована та приведена в Державному класифікаторі України «Державна класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) ДК 009-962. У цьому документі є і визначення

змісту поняття «галузь», під якою розуміється сукупність усіх виробничих одиниць, які беруть участь переважно в однакових або подібних видах виробничої діяльності [10]. Отже, ґрунтуючись на вищевикладеному, поняття «галузь», «галузева структура», які представлені в КВЕД, можуть прийматися як офіційна точка зору під час дослідження галузевої структури регіональної системи.

Тому, розглядаючи еколого-географічну підсистему регіональної системи, автор вважає за необхідне уточнити поняття «природно-ресурсний потенціал», адже наявність різних ресурсів на території певного регіону визначає тип господарювання в даному регіоні. Ця підсистема обумовлює об'єктивну диференціацію території регіону та країни загалом із забезпеченості ресурсами та їх різноманітності. Однією з важливих характеристик, яку включає дана підсистема, є вплив на природне середовище різноманітних промислових підприємств та інших господарюючих суб'єктів, тобто екологічна обстановка на території регіону.

Під поняттям «природно-ресурсний потенціал» Л. Т. Шевчук пропонує розуміти «сукупність запасів усіх природних компонентів (мінерально-сировинних, водних, земельних, лісових, повітряних, кліматичних тощо) на конкретній території на певну дату» [10].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Висновки слід зазначити, що специфіка визначення економічної суті поняття «регіональна система» в контексті регіоналізації економіки полягає в однорідності розглянутих понять до його вивчення. У зв'язку з цим, слід зазначити, що вдосконалення механізму регулювання розвитку регіону й економіки в регіоні неможливо без визначення основних понять і методів дослідження регіональних систем у цілому, вивчення яких дозволить урахувати стратегічні напрями розвитку видів економічної діяльності в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Некрасов Н. Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Некрасов Н. Н. – 2-е изд. – Москва : Экономика, 1978. – 344 с.

2. Hoover Edgar M. An Introduction to Regional Economics / Hoover Edgar M., Giarratani Frank – Third ed. – New York : Alfred A. Knopf, 1984. – p. 3.
3. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало – 2-ге вид. – Київ : Наукова думка, 2000. – 343 с.
4. Румянцев А. Важное направление в экономических исследованиях / А. Румянцев // Ком-т. – 1976. – № 1. – С. 52.
5. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 5–28.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. : для студ. вищих та серед. навч. закл. / за ред. В. Яременко, О. Сліпушко. – Том 4. – Київ : АКОНІТ, 1999. – 941 с.
7. Миско К. М. Ресурсный потенциал региона: теоретические и методические аспекты исследования / К. М. Миско. – Москва : Наука, 1991. – 94 с.
8. Михеева Н. Н. Региональная экономика и управление : учеб. пособие / Н. Н. Михеева. – Хабаровск : Изд-во РИОТИП, 2000. – 400 с.
9. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – Москва : Мысль, 1983. – 350 с.
10. Шевчук Л. Т. Використання трудового потенціалу криз призму нової парадигми науки XXI століття / Л. Т. Шевчук // Регіональна економіка. – 2001. – № 3 (21). – С. 17–25.
11. Бережна І. В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим) / І. В. Бережна. – Київ : НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2004. – 640 с.
- ods]. (2nd ed.). Moscow : Jekonomika [in Russian].
2. Hoover, Edgar M., Giarratani, Frank. *An Introduction to Regional Economics* (1984). (3rd ed.). New York: Alfred A. Knopf [in English].
3. Iepifanov, A. O. & Salo, I. V. (2000). *Rehionalna ekonomika [Regional Economics]*. (2nd ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Rumjancev, A. (1976). *Vazhnoe napravlenie v jekonomicheskikh issledovanijah [An important direction in economic research]*. *Kom-t – Kom-t*, 1, 52 [in Russian].
5. Shevchuk, L. T. (2001). *Rozmishchennia produktyvnykh syl [Placement of productive forces]*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
6. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (Eds.). (1999). *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1-4). Kyiv: AKONIT [in Ukrainian].
7. Misko, K. M. (1991). *Resursnyj potencial regiona: teoreticheskie i metodicheskie aspekty issledovanija [Resource potential of the region: theoretical and methodological aspects of the research]*. Moscow : Nauka [in Russian].
8. Miheeva, N. N. (2000). *Regional'naja jekonomika i upravlenie [Regional economy and management]*. Habarovsk: Izd-vo RIOTIP [in Russian].
9. Alaev, Je. B. (1983). *Social'no-ekonomicheskaja geogafija. Ponjatijno-terminologicheskij slovar' [Social and economic geography. Conceptual-themological dictionary]*. Moscow: Mysl' [in Russian].
10. Shevchuk, L. T. (2001). *Vykorystannia trudovoho potentsialu kriz pryzmu novoi paradyhmy nauky XXI stolittia [Use of labor potential through the prism of a new paradigm of science of the XXI century]*. *Rehionalna ekonomika – Regional economics*, 3 (21), 17–25 [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Nekrasov, N. N. (1978). *Regional'naja jekonomika. Teorija, problemy, metody [Regional Economics. Theory, problems, meth-*

11. Berezhna, I. V. (2004). *Natsionalni priority ta rehionalni determinanty sotsialno-ekonomichnoho zrostantia (na materialakh AR Krym) [National priorities and regional determinants of socio-economic growth (on materials of the Autonomous Republic of Crimea)]*. Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen [in Ukrainian].

О. Д. Стефанюк, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Экономическая сущность понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики: теоретические аспекты определения.**

Аннотация. Целью статьи является систематизация концептуальных подходов к теоретико-методологических основ понятия «региональная система» и совершенствование изучения понятийно-категориального аппарата данной проблематики. **Методика исследования.** Для достижения поставленной цели в работе использованы общенаучные и специальные методы исследования: научной абстракции, сравнительного и ретроспективного анализа. **Результаты.** Экономика государства формируется целостной хозяйственной системой, в которой важным компонентом является региональная экономика, поскольку в условиях рыночной экономики для эффективной работы государства необходимо развитие развитых регионов. В статье рассмотрены теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система». Проанализированы подсистемы и элементы региональной системы. **Практическая значимость результатов исследования.** Определено, что усовершенствование механизма регулирования развития региона и экономики в регионе невозможно без определения основных понятий и методов исследования региональных систем в целом, изучение которых позволит учитывать стратегические направления развития видов экономической деятельности в регионе.

Ключевые слова: региональная система, подсистема региональной системы, регион, региональная экономика.

O. Stefaniuk, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **The economic essence of the concept "regional system" in the context of regionalization of the economy: the theoretical aspects the definition.**

Annotation. The purpose of the article is to systematize the conceptual approaches to the theoretical and methodological foundations of the notion of regional system and to improve the study of the conceptual-categorical apparatus of this problem. **Methodology of research.** In order to achieve this goal, general scientific and special research methods were used: scientific abstraction, comparative and retrospective analysis. **Findings.** The economy was emerging cohesive economic system, which is an important component of the regional economy as a market economy to work effectively state necessary development developed regions. The article deals with theoretical aspects of determining the economic essence of the concept "regional system". Analysis of subsystems and components the regional system. **Practical value.** Improvement of the of region development regulation mechanism and economy in the region were established in the article. It is impossible without defining the basic concepts and methods of research of regional systems in general. The study of this basic concepts and methods will allow account the strategic directions of types of economic activity development in the region.

Keywords: regional system, subsystem regional system, region, regional economy.

ГАЛУЗЕВІ ЕЛЕМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

І. В. ПАРИЗЬКИЙ, кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія управління, м. Київ)

Анотація. Метою дослідження є виокремлення та аналіз стану, основних тенденцій розвитку та існуючих проблем інноваційного оновлення провідних галузей вітчизняної економіки. **Методика дослідження.** Використано методи економічного аналізу, а також методи емпіричних досліджень, зокрема, спостереження, порівняння, системно-функціональний, функціонально-структурний та комплексний методи. **Результати.** Стаття присвячена визначенню основних напрямів державного управління інноваційним розвитком ключових і технологічних галузей економіки України. Проаналізовано тенденції інноваційного розвитку машинобудування, аграрної галузі та ІТ-індустрії. **Практична значущість результатів дослідження.** Розкрито основні проблеми державного регулювання інноваційної діяльності та модернізації цих галузей економіки.

Ключові слова: державне управління, інноваційно-технологічний розвиток, машинобудування, аграрна галузь, ІТ-індустрія.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Економічний розвиток, що базується на досягненнях науково-технічного прогресу, супроводжується технологічною модернізацією основних сфер національного господарства. Разом із тим упродовж тривалого часу стратегія економічного та соціального розвитку України передбачає, що визначальним пріоритетом державного управління є структурна перебудова промисловості шляхом установаження інноваційної моделі економічного зростання та трансформації України в конкурентну високотехнологічну державу. Відтак, вирішення цього стратегічного завдання обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом зростає увага вітчизняних дослідників до питання технологічного й інноваційного розвитку промисловості України, урахування визнання та закріплення на національному рівні пріоритетності технологічної її модернізації, необхідності її структурної перебудови для випереджаючого економічного розвитку України. Хоча цьому питанню приділяли увагу З. Андрушкевич, О. Бойко, В. Дикань,

М. Згуровський, А. Мазаракі, Л. Федулова та інші, досі воно залишається невирішеним.

Незважаючи на наявність значного наукового доробку, присвяченого проблемам інноваційного та технологічного зміцнення національного виробництва, недостатність досліджень у сфері ефективного державного управління інноваційно-технологічним розвитком провідних галузей економіки обумовлює актуальність дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виокремлення та аналіз стану, основні тенденції розвитку та існуючі проблеми інноваційного оновлення провідних галузей вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Про необхідність розвитку й підтримки вітчизняних високотехнологічних галузей як складової частини довгострокового процесу розбудови конкурентоздатної інноваційної економіки свідчить «Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року» [1]. Проте, результативність та ефективність інноваційної діяльності залежить від багатьох чинників, зокрема технологічного забезпечення.

Ураховуючи світові тенденції інноваційно-технологічного розвитку, уряд України визначив ряд пріоритетних з інноваційної точки зору галузей економіки. Їх прогресивне оновлення дозволить створювати високотехнологічну наукомістку продукцію, яка зможе конкурувати на міжнародному ринку. Серед ряду таких галузей, залежно від потенціалу їх інноваційного й технологічного розвитку та від їх технологічної укладності, слід виділити такі: машинобудування, аграрна галузь та ІТ-індустрія.

Ключова роль у галузевій структурі народногосподарського комплексу України належить промисловості, у структурі якої найбільшу питому вагу мають галузі важкої індустрії, особливо машинобудування. Важка промисловість формує понад 80 % загальної вартості реалізованої продукції промисловості, зокрема на машинобудування припадає 12–14 %. Галу-

зева структура машинобудування дуже різноманітна. Найрозвиненіші такі його ланки, як важке машинобудування, транспортне, сільськогосподарське, приладобудування, радіотехнічне та електротехнічне виробництво [2].

Інноваційна діяльність у даній галузі пов'язана з виробництвом машин та устаткування, електричного, електронного та транспортного устаткування. Тому за цими критеріями проаналізуємо рівень новаторства вітчизняного машинобудування.

Основні показники інноваційної активності підприємств машинобудівної промисловості (табл. 1) свідчать про її спад. У 2014 р. проти 2008 р. суттєво знизилась кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю: тих, які виробляли машини та обладнання, – на 18,3 %, електронне й оптичне устаткування – на 21,3 %, транспортне устаткування – на 20,7 %.

Таблиця 1

Інноваційна активність машинобудівних підприємств у 2008–2014 рр. [3–6]

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
<i>Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, од.</i>							
Виробництво машин та устаткування	978	986	955	927	865	796	799
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	616	639	644	610	577	477	485
Виробництво транспортного устаткування	294	300	282	274	286	247	233
<i>Кількість підприємств, що впроваджували інновації, од.</i>							
Виробництво машин та устаткування	156	160	163	181	163	113	110
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	137	136	138	135	126	121	119
Виробництво транспортного устаткування	61	62	72	73	77	82	61

Стосовно підприємств, які впроваджували інновації за першими двома напрямками діяльності, то їх кількість у динаміці теж зменшилась, відповідно на 29,5 %, 13,1 %. Чисельність підприємств, які впроваджували інновації у виробництво транспортного устаткування, у звітному й базовому роках не змінилася, хоча в деякі періоди збільшувалася. Так, приміром

у 2013 р. їх кількість досягла піку – 82 підприємства, а роком раніше налічувалося 77. Загалом, дані стосовно інноваційної активності машинобудівних підприємств мали неоднозначний характер, проте чітко простежується застій галузевої економіки, для якої фактичний інноваційно-технологічний розвиток не притаманний.

Отже, попри проголошені державою завдання розвитку машинобудування [7] зі створення конкурентоспроможного машинобудівного комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації розв'язувати завдання щодо забезпечення основних секторів реальної економіки інноваційно-ефективною продукцією власного виробництва, а також збільшення обсягу її експорту, дана індустрія має низку проблем, які жодним чином не сприяють інтенсивному інноваційному розвитку.

Державне регулювання довело свою неефективність. Основною причиною цього є недостатня державна підтримка вітчизняного виробника в машинобудівній галузі. Зокрема, це стосується: субсидіювання; пільгового кредитування; методів підвищення мобільності робочої сили; диференційованих методів стимулювання окремих видів праці; удосконалення амортизаційної політики; уведення податкових послаблень; розвитку державно-приватного партнерства [8, с. 215–216]. Тому, для розвитку машинобудівної галузі України необхідно вдосконалити державне управління, базуючись на комплексності, системності та стратегічному плануванні.

Ще однією важливою складовою національної економіки України є аграрна галузь, яка створює значну частку доданої вартості у ВВП, гарантує продовольчу безпеку, створює робочі місця та експортує вітчизняну продукцію. Держава визначила такі пріоритети інноваційної діяльності в аграрному секторі: впровадження найбільш перспективних агротехнологій, новітньої техніки, селекція, насінництво. На основі цього передбачається підвищення продуктивності виробництва з метою зниження витрат на одиницю продукції та зміцнення її конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринках.

Успіх інноваційної діяльності аграрної галузі залежить від створення й впровадження наукових і технічних розробок, які суттєво вдосконалюють технологічність та ефективність господарських процесів (табл. 2). На жаль, в останні роки кількість організацій, які виконували наукові роботи, скоротилася на 22,6 % у 2014 р. проти 2008 р., відтак і чисельність виконавців такого роду робіт у сільському господарстві скоротилася на 32,3 %.

Таблиця 2

Динаміка основних показників наукової діяльності в аграрній галузі України [3–6]

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, од.	164	162	168	161	151	135	127
Чисельність працівників наукових організацій у сільському господарстві, осіб	13 091	12 727	12 540	10 479	9 951	9 779	8 866
Фінансування наукових і науково-технічних робіт, млн грн	474,3	457,7	526,0	547,9	264,4	636,1	590,8
Обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, млн грн	492,6	478,7	556,1	558,8	270,95	642,0	602,4
Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт, млн грн	504,9	490,5	551,3	565,9	652,6	642,2	598,7

Разом із тим вартість наукових та науково-технічних робіт, які власними силами виконували наукові організації у звітному році на 22,2 %, ніж у базовому, що спричинено коливаннями курсу гривні, якщо таку продукцію реалізували у валютному вираженні. Проте, незважаючи на втрату дослідників, ефективність наукових і науко-

во-технічних робіт аграрного спрямування у звітному періоді зростає – загальний показник здійснених новаторських розробок становив 6 055 од. (+20 %). Хоча виробів і технологій створили менше (38 % і 47 %, відповідно), у 2014 р. селекціонували вчетверо більше нових сортів рослин порівняно із 2008 р.

Така динаміка доводить, що попри стан науково-технологічної діяльності, викликаний хоча й повільним, але занепадом науково-дослідних робіт у сільському господарстві, вітчизняні науковці та дослідники намагаються селекціонувати нові сорти й гібриди та створювати передові технології. Тож, зважаючи на такий стан основних напрямів інноваційного розвитку аграрної галузі, варто констатувати, що пріоритети державної інноваційної політики не реалізуються належним чином.

Важливою складовою економіки України є використання можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для того, щоб створювати, використовувати й обмінюватися інформацією та знаннями, виробляти товари й надавати послуги, сприяючи сталому розвитку. Відтак, загальна інформація про використання комп'ютерної техніки та телекомунікацій дозволить оцінити рівень розвитку ІКТ.

За даними Всесвітнього економічного форуму за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у 2014 р. Україна зайня-

ла 81 місце у світі, що на вісім позицій нижче, ніж у попередньому році. Крім того, вітчизняний ринок інформаційних технологій у звітному році скоротився на 25 % – до 2,2 млрд дол. [9].

За даними табл. 3 видно, що у сфері інформатизації у 2014 р. працювало понад 13 тис. підприємств, основним видом діяльності яких є надання послуг інформатизації та комунікації, що лише на 0,8 % більше в порівнянні із 2010 р., а порівняно із 2013 р. – 10,6 % менше. Кількість ІТ-спеціалістів, задіяних у наданні ІКТ-послуг в Україні у 2014 р., істотно зменшилася порівняно з базовим роком – на 16,6 %.

Однак, варто відзначити один негативний факт, що за останні п'ять років підприємства, які надавали послуги інформації та комунікації, зазнали збитку. Фінансовий результат у звітному році проти 2010 р. зменшився майже вчетверо, а рентабельність операційної діяльності становила мінус 1,7 %. Така різка зміна не вселяє оптимізму в ефективність діяльності інформаційних підприємств та в можливість їх інноваційного розвитку.

Таблиця 3

Основні показники підприємств із надання послуг інформації та комунікацій в Україні [10]

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість підприємств, од.	13 189	14 372	13 448	14 885	13 300
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	233,5	231,4	219,5	218,1	194,7
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	65 925,6	74 348,2	79 354,9	80 410,4	84 452,4
Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування, млн грн	4 101,4	4 440,7	6 300,1	6 817,6	-15 509,0
Рентабельність операційної діяльності, %	7,4	7,6	10,5	11,5	-1,7

Проте в Україні використання послуг інформаційно-комунікаційних спрямоване більше нас прощення виробничого процесу й автоматизації праці, а не для створення нематеріальних активів чи інших ІТ-технологій. Крім того, значне відставання України у сфері ІКТ обумовлює необхідність державної підтримки як основного стимулу її росту, диверсифікації та модернізації.

Отже, державне регулювання стимулювання діяльності пріоритетних галузей пов'язане з низкою проблем, серед яких:

- декларативний характер підтримки з боку держави;
- відсутність механізмів реалізації про-

грам економічного, інноваційного й технологічного розвитку галузей та контролю за їх виконанням;

- нестача державного фінансування та програм субсидіювання підприємств, які впроваджують інновації;

- неналагоджена політика спрощеного кредитування та пільгового оподаткування інноваційно активних суб'єктів діяльності;

- відсутність належного нормативно-правового поля, яке сприяє іноземним інвестиціям в основні галузі економіки країни;

- слабка мотивація вітчизняних науковців і дослідників до створення передових технологій і процесів;

– недорозвиненість виробничої, інноваційної та соціальної інфраструктури тощо.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. З аналізу стану й можливостей інноваційно-технологічного розвитку ключових пріоритетних галузей національної економіки можна зробити висновок про їхню депресію. Кожна з перелічених сфер характеризується спадом основних економічних показників і невмотивованістю до розвитку, тому головним завданням України є ліквідація цих проблем як прямими, так і непрямими методами державного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проект «Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року» / Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=ProektstrategiiRozvitkuVisokotekhnologichnikhGaluzeiDo2025-Roku> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
2. Андрушкевич З. М. Перспективний аналіз умов інноваційного розвитку машинобудівних підприємств України / З. М. Андрушкевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2010. – № 683 «Проблеми економіки та управління». – С. 9–13.
3. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» у 2014 р. / за ред. О. О. Кармазіна. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 255 с.
4. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» у 2012 р. / за ред. І. В. Калачова. – Київ : Державна служба статистики України, 2013. – 287 с.
5. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» у 2010 р. / за ред. І. В. Калачова. – Київ : Державна служба статистики України, 2011. – 282 с.
6. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» у 2009 р. / за ред. І. В. Калачова. – Київ : Державна служба статистики України, 2010. – 347 с.
7. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу : Закон України від 7.02.2002 №3023-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/podatkovabazado-nabrannya-chinnosti-podatkovimkodeksom/normativnopravova-baza/zakoniukraini/arhiv-zakoniv-ukraini/zakoniukrainiza-2002-rik/59959.html> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
8. Дикань В. В. Державне регулювання розвитку машинобудування України / В. В. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – № 42. – С. 213–217.
9. Статистичний бюлетень «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України». – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 28 с.
10. Державна служба статистики України / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Proekt «Stratehiia rozvytku vysokotekhnolohichnykh haluzei do 2025 roku» / Ofitsiyniy veb-sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [The «high-tech development strategy to 2025» / The official website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=ProektstrategiiRozvitkuVisokotekhnologichnikhGaluzeiDo2025-Roku> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].
2. Andrushkevych, Z. M. (2010). Perspektivnyi analiz umov innovatsiinoho rozvytku mashynobudivnykh pidpriemstv Ukrainy

- [Prospective analysis of the conditions of innovative development of machine-building enterprises of Ukraine] *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politehnika» № 683 «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine. Un-th Lviv Polytechnic: Collected papers, № 683 «Problems of Economics and Management», 9–13 [in Ukrainian].*
3. Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini» u 2014 r. [Statistical collection «Scientific and innovative activity in Ukraine» in 2014]. (2015). O. O. Karmazin (Ed.). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 4. Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini» u 2012 r. [Statistical collection «Scientific and innovative activity in Ukraine» in 2012]. (2013). I. V. Kalachov (Ed.). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 5. Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini» u 2010 r. [Statistical collection «Scientific and innovative activity in Ukraine» in 2010]. (2011). I. V. Kalachov (Ed.). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 6. Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini» u 2009 r. [Statistical collection «Scientific and innovative activity in Ukraine» in 2009]. (2010). I. V. Kalachov (Ed.). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 7. Zakon Ukrainy «Pro stymuliuvannia rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu» vid 7.02.2002 № 3023-III [Law of Ukraine «On stimulation of the development of domestic machine-building for the agro-industrial complex» from February 7, 2002 No. 3023-III]. Retrieved from <http://sts.gov.ua/podatkova-bazado-nabrannya-chinnosti-podatkovim-kodeksom/normativnopravova-baza/zakoni-ukraini/arhiv-zakoniv-ukraini/zakoniukraini-za-2002-rik/59959.html> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].
 8. Dykan, V. V. (2013). Derzhavne rehuliuвання rozvytku mashynobuduvannia Ukrainy [State regulation of the development of machine building of Ukraine] *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, 42, 213–217 [in Ukrainian].
 9. Statystychnyi biuletyn «Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh Ukrainy» [Statistical Bulletin «Using Information and Communication Technologies at Ukrainian Enterprises»]. (2015). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 10. Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy / Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine / Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].

И. В. Парижский, кандидат юридических наук, доцент (Национальная академия управления, г. Киев). **Отраслевые элементы государственного управления инновационно-технологическим развитием экономики Украины.**

Аннотация. Целью исследования является выделение и анализ состояния, основных тенденций развития и существующих проблем инновационного обновления ведущих отраслей отечественной экономики. **Методика исследования.** Используются методы экономического анализа, а также методы эмпирических исследований, в частности, наблюдение, сравнение, системно-функциональный, функционально-структурный и комплексный методы. **Результаты.** Статья посвящена определению ключевых направлений государственного управления инновационным развитием ключевых и технологических отраслей экономики Украины. Проанализированы тенденции инновационного развития машиностроения, аграрной отрасли и ИТ-индустрии. **Практическое значение результатов исследования.** Раскрыты основные проблемы государственного регулирования инновационной деятельности и модернизации этих отраслей экономики.

Ключевые слова: государственное управление, инновационно-технологическое развитие, машиностроение, аграрная отрасль, ИТ-индустрия.

I. Paryzhskyy, Cand. Jur. Sci., Docent (National Academy of Management). **Industry elements of public administration of innovation and technological development of the economy of Ukraine.**

Annotation. The purpose of the study is to isolate and analyze the situation, the main trends of development and the existing problems of innovation renewal of the leading branches of the national economy. **Methodology of research.** Used methods of economic analysis and methods of empirical research, in particular observation, comparison, systemic-functional, functional-structural and holistic methods. **Findings.** The article is devoted to the definition of key directions of public administration of innovation development of main technology sectors of Ukrainian economy. The tendencies of innovative development of machinery, the agricultural sector and the IT industry are analyzed. **Practical value.** The main problems of public administration of innovation and modernization of industries are outlined.

Keywords: public administration, innovation and technological development, engineering, agriculture, IT-industry.

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ

В. В. ПОХИЛЮК, кандидат економічних наук, доцент;
К. С. ДЗЕВЕРІНА, кандидат економічних наук, доцент;
В. В. СТЕЦЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є розкриття наукових засад життєздатності тіньової економіки в умовах сучасної інституційної трансформації господарського механізму. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення. **Результати.** В умовах невизначеності реформ, що відбуваються в економіці України та ряду постсоціалістичних країн, значного зростання досягла тіньова економіка. Навіть в умовах критики та поширення економічних загроз від діяльності цього «сектора» економіки, він продовжує зміцнюватися та поширюватися в усіх галузях виробництва та сфери послуг. У наукових працях тіньова економіка отримала такі нові напрями дослідження, як «друга» тіньова економіка, «сіра» й «чорна» тіньова економіка, виокремлення «білого» сектора економіки. **Практична значущість результатів дослідження.** Авторами встановлено, що питання легалізації тіньової економіки необхідно вирішувати з усунення коріння її розвитку, з урахуванням видів економічної діяльності, що здійснюють руйнівну дію на економіку країни.

Ключові слова: тіньова економіка, економічний механізм, трансформаційна економіка, інститути, інституціоналізм, підпільна економіка, неформальний сектор економіки, витрати доступу, тіньові доходи, патерналізм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. В умовах сучасних радикальних трансформаційних процесів однією із значних загроз національній економічній безпеці є зростання тіньової економіки. Протягом останніх трьох років (2014–2016 рр.) вона досягла майже половини всієї економічної діяльності країни, завдяки чому економіка України зазнала значних втрат, спостерігалось падіння рівня економічної безпеки.

На всьому постсоціалістичному просторі Україна й Росія поділяють четверте та п'яте місце в «рейтингу» тіньової економіки. Варто зауважити, що тіньова економіка зародилася та зростала ще в попередньому столітті, але розміри її були порівняно незначними. Дослідження показали, що основними причинами, які спонукають до зростання тіньової економіки, є, перш за все, великий податковий тягар на

бізнес, офіційно відсутні засоби для існування людини, рекет і корупція, труднощі в офіційній реєстрації підприємств. Та найбільш вагомою причиною зростання тіньової економіки, на наш погляд, є нелегальний ринок праці, що викликаний низьким рівнем життя, а в останні роки і значним збіднінням населення України. За межею бідності сьогодні живе понад 38 % населення нашої країни.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Звертаючись до теоретичних засад, варто зазначити, що, з точки зору неокласичної теорії, тіньову економіку слід розглядати як раціональну поведінку економічних суб'єктів, спрямовану на отримання максимального доходу за обмежених ресурсів, з урахуванням тих ризиків, що виникають під час здійснення тіньової діяльності. Оцінка додаткового прибутку, що отримується в результаті економії на витратах із дотримання законів, неможлива без застосування інституці-

ональної теорії. Вона вимагає не обмежуватися розглядом економічних категорій і процесів у чистому вигляді, а включити в аналіз інститути [1].

Як уважають інституціоналісти, тіньова економіка – це наслідок недосконалості державних інститутів, високих трансакційних витрат легального бізнесу. У той же час, на відміну від інституціонального підходу, неінституціоналізм ураховує вплив тіньової економіки на державні інститути. Оцінка впливу тіньової економіки на офіційну визначається за допомогою встановлення втрат складових: виробничої і торговельної, інвестиційної, фінансової, бюджетної, соціальної, екологічної, трансакційної.

Уперше, з теоретичної точки зору, проблему тіньової економіки порушив американський економіст П. Гутман (праця «Підпільна економіка», 1977 р.). Та найбільш точним можна вважати визначення тіньової економіки, яке дав Е. Фейг. На його думку, тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка з будь-якої причини не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту. Звідси Е. Фейг та інші вчені виділяють дві основні складові тіньової економіки: економічна діяльність, яка є легальною, неприхованою, та разом з тим не підлягає оподаткуванню і з різних причин не враховується офіційною статистикою; протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

До першої частіше зараховують виробництво в домашніх господарствах, надання послуг на непостійній основі, невеликі підробітки (ремонт власного будинку, допомога сусідові, чи близькому родичеві, догляд за дітьми, прибутки від присадибних ділянок і т. д.). Ця діяльність не враховується під час розрахунків валового національного продукту, здійснити її облік практично неможливо. Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах дістав назву «неформальна економіка».

Друга складова, що традиційно називається «підпільною економікою», включає в себе як заборонену в державі економічну діяльність, так і діяльність, яка повинна враховуватися і контролюватися державою, але суб'єкти такої діяльності навмисно її приховують із метою ухилення від сплати податків або в інших протиправних цілях. До такої діяльності більшість дослідників зараховують отримання прихованих прибутків, нелегальне виробництво товарів

або надання послуг, розкрадання, відмивання прибутків злочинного походження тощо.

На думку Д. Блейдса, до тіньової економіки належать: виробництво цілком легальної продукції, яке приховується від влади у зв'язку з небажанням платити податки; виробництво заборонених товарів і надання послуг; приховувані прибутки в натуральній формі. Як бачимо, Д. Блейдс пропонує до складу тіньової економіки взагалі не включати поняття «неформальний» сектор економіки, а «підпільний» сектор тіньової економіки пропонує обмежити ухиленням від сплати податків і виробництвом заборонених товарів і наданням послуг. На думку Д. Блейдса, саме несплата податків від незабороненої економічної діяльності робить найбільший внесок в оборот тіньової економіки. Саме він запропонував ураховувати обсяги незаконної діяльності в системі національних рахунків.

В умовах поширення тіньової економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг є повністю або частково неправовими, такими, що не враховуються і не контролюються. Вона здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності й фізичними особами, з метою отримання підприємницького доходу, включає тіньові економічні стосунки, засновані на корупційних зв'язках через механізм перерозподілу отримуваних тіньових прибутків, спрямовані на перерозподіл грошових потоків між усіма секторами економіки, що виконує подвійну роль: позитивну – згладжування негативних умов у розвитку бізнесу; негативну – антисоціальний перерозподіл прибутків суспільства та зменшення його добробуту, зниження ефективності системи управління економікою.

Відносно оцінки обсягів, розмірів тіньової економіки, то дискусії з цього приводу розгорілися з перших спроб, зроблених відомими економістами П. Гутманом і Е. Фейгом. Відтоді було запропоновано багато різноманітних методик розрахунку обсягів тіньової економіки, під час урахування інституційних рішень їх можна поділити на дві основні групи: макрометоди (опосередковані методи), мікрометоди (прямі методи).

Формування цілей статті (постановка завдання). Для подолання негативних наслідків тіньової економіки необхідна ефективна політика відносно тіньової економічної діяльності, яка вимагає комплексного соціально-

економічного й економіко-правового підходу. Односторонні акценти, з посиланням на чисто економічні або тільки на інституціональні рішення, можуть лише посилити проблему, загострити соціальні наслідки відповідних заходів. Основним напрямом боротьби з тіньовою економікою, коли нею охоплена значна частина фізичних і юридичних осіб, слід уважати її легалізацію, створення умов для їх залучення до нормального економічного життя в поєднанні з поширенням впливу не лише інститутів влади а й інституту громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На наш погляд, спочатку варто розмежувати поняття неформального й тіньового секторів економіки. У неформальному секторі економіки є цілком легальний сегмент, наприклад, продуктивна діяльність домогосподарств. Для позначення неформальної частини економіки підходить словосполучення «неформальна активність», яким найчастіше й користуються дослідники [6]. Зазвичай, використовують три основні критерії під час визначення поняття неформальної активності: законність, розміри підприємства (найчастіше це підприємства з невеликою чисельністю працівників) і рівень капіталоемності виробництва. Оскільки передбачається тісний взаємозв'язок цих показників, то який із них є визначальним не має принципового значення [13].

За визначенням експертів Heritage Foundation, нелегальна діяльність пов'язана з наявністю і рівнем економічної свободи, тобто відсутністю урядового втручання, яке б перешкодило виробництву, розподілу та споживанню товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту й підтримки свободи як такої. Індекс економічної свободи вимірюється за шкалою від 0 до 100, при цьому показник 100 відповідає максимальній свободі, а 0 відповідно мінімальній, та відсутності свободи. Україна протягом 2010–2011 років за цим рейтингом посідала відповідно 162 та 164 місця із 183 країн та останнє місце серед пострадянських республік, у тому числі й після Білорусі [5].

Тіньова економіка не є породженням ринкової економіки чи перехідного її стану. Її трансформаційна форма зародилася в надрах соціалістичної системи, за умови поглиблення нерозв'язаних протиріч як внутрішніх, так і зовнішніх. Внутрішні протиріччя соціалістичної системи були пов'язані з надмірним патерналізмом, навіть у середовищі працездатного високоорганізованого населення, а також амбівалентністю владних структур, яка виявлялася в надзвичайній відмінності між промовами й обіцянками із трибун і власній, далеко не скромній поведінці.

На рис. 1. представлено структуру економіки, ураховуючи наявність двох секторів.

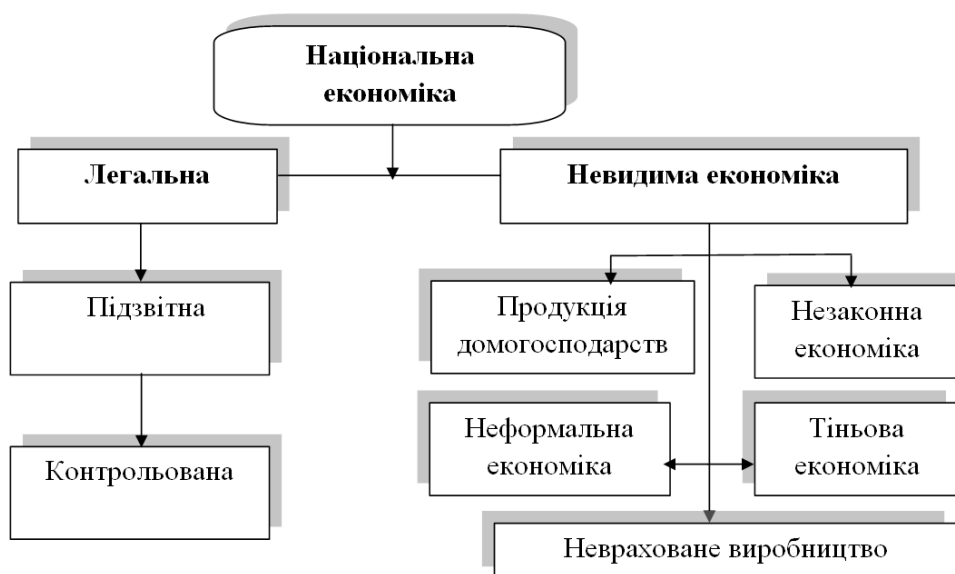

Рис. 1. Місце тіньового сектора у структурі економіки

Під тіньовою (неконтрольованою) економікою, за такого підходу, розуміють сукупність у принципі легальних, але таких, що не є відкритими, перевіреними методами, фінансово-господарських операцій [6].

Нелегальна економіка інакше відображає операції, для визнання яких незаконними достатньо самого факту їх проведення, що визначене у Кримінальному кодексі, їх часто іменують як «чорні».

Поряд із цим цілий ряд операцій, які здійснюються з порушенням закону, але у принципі легальні, утворюють сектор, з так званою «сірою» економікою. Практично в кожному секто-

рі економіки здійснюються як «сірі», так і «чорні» фінансово-господарські операції.

Є й інші точки зору на визначення структури тіньової економіки – спочатку розділити економічну діяльність за ознакою контрольованості на тіньову й контрольовану, а потім тіньову – на легальну й нелегальну. Проте такий підхід суперечить логіці, оскільки на різних рівнях опиняються процеси одного порядку: легальні контрольовані і легально неконтрольовані.

У свою чергу, тіньова економіка, з погляду характеру незаконної діяльності, що здійснюється в її рамках, поділяється на ряд елементів (рис. 2).

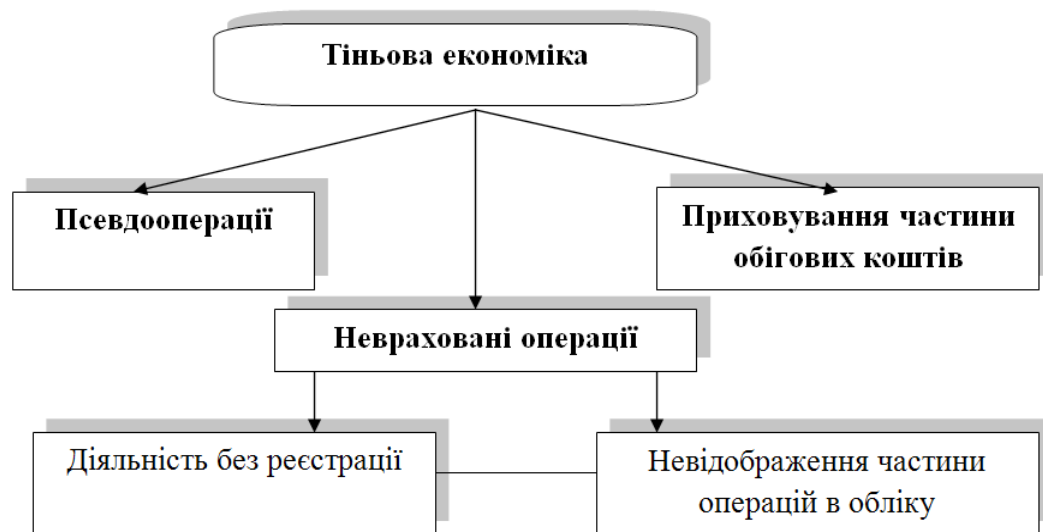

Рис. 2. Структура тіньової економіки

Серед елементів тіньової економіки особливе місце займають так звані «псевдооперації», тобто операції, здійснювані за допомогою укладення фіктивного контракту [6, с. 44]. Сукупність цих операцій утворює самостійний сегмент, що й визначає фіктивну економіку. Такі операції можуть носити кримінальний характер, причому, нерідко через сам предмет операції, – якщо ним є, наприклад, торгівля наркотиками або державними рішеннями й посадами [11].

У сучасному світі масштаби тіньової активності надзвичайно великі. Австрійський економіст Фрідріх Шнайдер, аналізуючи її, використовував «метод попиту на готівку». За його підрахунками у другій половині 90-х рр. XX ст. в розвинених країнах тіньова економіка була еквівалентна в середньому 12 % ВВП, у країнах із перехідною економікою

– 23 %, а в тих, що розвиваються, – 39 % ВВП. За даними МВФ, у 1999 р. загальносвітовий оборот тіньової економіки становив близько 8 трлн дол. – 20 % сформованого світового ВВП під час розрахунку за паритетом купівельної спроможності [7]. Масштаби тіньової економіки в Україні вже давно вийшли за допустимі межі: за деякими оцінками вони становлять 40-50 % ВВП [12].

Тіньова економіка України в умовах економічної кризи має стійку тенденцію до зростання. За оцінкою аналітиків американського інвестиційного банку Chase Manhattan, у 2015 р. вона виросла на 5,4 %, тоді як офіційний ВВП – лише на 1,8 % [13]. Швидке зростання тіньової активності в Україні, на думку експертів Rand Corporation, обумовлене, насамперед, фіскальною політикою держави: підприємства прагнуть уникнути сплати податків через над-

мірно високі ставки. У бізнесу також є серйозні підстави сумніватися у здатності держави ефективно використовувати податкові надходження для суспільного перерозподілу. Додатковим мотивом є амбівалентне прагнення знизити витрати й максимізувати прибуток в умовах економічної кризи, а можливість відходу в тіньовий сектор надають, перш за все, недосконале й недіюче законодавство та корумпованість державного апарату.

На цьому етапі необхідно визначити елементи тіньової економіки та її місце в системі економічних відносин, а також перейти до аналізу соціально-економічної природи даного явища та його впливу на динаміку господарського розвитку й безпеку. Перехід до «тіні» виникає там, де середнє очікування вигод від такої поведінки перевершує середнє очікування втрат від його виявлення. Будь-яке формальне правило, що погіршує умови обміну, виявляється під загрозою порушення, якщо економічний агент залучає інші способи здійснення дій, які дозволяють підвищити їх вигідність шляхом порушення цього правила. Поведінка підприємця в тому, діяти йому в рамках тіньової або формальної економіки, заснована на порівнянні транзакційних витрат у кожному з цих секторів економіки.

Підприємець у легальному бізнесі повинен нести одноразові «витрати доступу», пов'язані з отриманням дозволу займатися певним видом економічної діяльності, – реєстрація, ліцензування. Перша група витрат – «ціна підпорядкування закону», тобто витрати законопослушної поведінки. Отримавши офіційну санкцію на свій бізнес, він повинен постійно нести витрати «продовження діяльності в рамках закону»: сплачувати податки й соціальні платежі, підкорятися бюрократичній регламентації виробничих стандартів, нести витрати через неефективність судочинства під час вирішення конфліктів або стягнення боргів.

Роблячи вибір на користь нелегальної організації, підприємець позбавляється від «ціни підпорядкування закону», але змушений сплачувати «ціну нелегальності». У цю другу групу транзакційних витрат входять «ціна ухилення від покарань» (ризик бути упійманим і покарання частково знижується хабарами як особливою формою страхування), підвищені ставки на тіньовому ринку капіталів, немож-

ливість брати участь у техноємних (капіталоємних) галузях виробництва, відносно слабка захищеність прав власності, «ціна неможливості використовувати контрактну систему» (небезпека порушення ділових зобов'язань) й недостатня ефективність поза контрактним правом [10]. Розбіжність між очікуваним і наявним прибутком визначається поведінкою підприємця в бік офіційної чи тіньової економіки, спотворюючи цим стан економічної безпеки національної економіки.

Якщо ж підприємці діють на сегменті ринку, де існує державний контроль за цінами, то, вирішуючи питання про легальність своєї діяльності, вони враховують витрати продажу товарів, які виникають при цьому за неофіційними каналами, зважаючи на чинник ризику. Зазвичай, величина ризику, тобто вірогідність бути спійманим і покараним, залежить від кількості товару, проданого на паралельному (тіньовому) ринку. При цьому, загальна кількість запропонованого товару визначатиметься інтенсивністю цінового контролю, залежно від якого більша або менша частина товару [10, с. 30] переходить із легального до нелегального ринку; у разі встановлення контролю за цінами вся торгівля повністю перейде на паралельний ринок. У цьому випадку особлива роль належить державним преференціям, співставивши які з ризиками, підприємець схиляється в той чи той бік. Тобто на ринку досягається рівновага між кроком до тіньової економіки чи кроком назустріч преференціям.

Рівноважний обсяг пропозиції товарів на ринку в цілому, з обліком нелегальних і легальних продажів, формуватиметься так: спочатку виробники продаватимуть свій товар на паралельному ринку, доки граничні витрати їх дій на паралельному ринку не порівнюються з різницею між паралельною й офіційною ціною. У тій точці моделі, де зникають переваги від продажу на паралельному ринку, виробники продовжать продавати свої товари на офіційному ринку, доки граничні витрати продукції (що виключають ризик) не порівнюються з офіційною ціною. Законний продаж збільшує надходження, зменшуючи ризик бути підданим штрафним санкціям і, таким чином, дозволяючи виробникові збільшувати випуск більше того рівня, на якому граничні витрати продукції дорівнюють офіційній ціні.

Коли населення перестає довіряти владі та

прагне вступати з чиновниками в позаправові стосунки, це призводить до неадекватності законодавства, а невиконання останнього – до того, що частина населення прагне мати справу з державою не як із формальною організацією, а як із безліччю приватних осіб, кожна з яких володіє певною владою і може надавати приватні послуги. Відповідно, сплата податків розглядається населенням як подвійне оподаткування, оскільки всі купують державні послуги в приватному порядку, в конкретному обсязі, який потрібний тій або іншій особі. Як результат, виникає і розвивається неформальний інститут ухилення від сплати податків, розширюється галузь тіньової економіки.

Поширення тіньової економіки забезпечило відсутність належного контролю над тіньовою активністю з боку держави, а це, у свою чергу, призвело не лише до її поширення, але й до того, що у процесі еволюції тіньовий сектор переріс у цілісну систему – самостійну економіку. Світ тіньового бізнесу багато в чому копіює світ бізнесу легального, запозичуючи ефективні форми організації: там існує своя система неформального права, стійкі організації, які координують контакти тіньовиків один з одним та із законними державними інститутами. Навіть процес підкупу чиновників трансформується з епізодичного правопорушення у стійкий порядок, із яким згодні всі його учасники. Компенсуючи меркантилістський характер легальної економіки, підприємці тіньового сектора, зазвичай, організують своє приватне господарство на принципах вільної конкуренції, устанавлюють у взаєминах істинно демократичний економічний порядок [10].

За умови надмірного втручання держави в економіку в умовах її слабкості й залежності від різних груп інтересів, вона породжує сприятливі умови для зростання тіньової економіки. Втручання державних органів в економіку завжди призводить до штучної нерівності у стані різних приватних фірм, прямо або побічно приносячи вигоди одним і втрати іншим, у вигляді підкупу чиновників або, навпаки, їх ліквідації, якщо їх втручання може позбавити фірму доходів.

Особливе місце в українській системі тіньових відносин посідає ще одне джерело монополізму – діяльність колишніх міністерств, відомств і їх підрозділів. Хоча формально багато природних монополій є недержавними

структурами, вони зберегли колишні зв'язки та вплив у держапараті, доступ до конфіденційної державної інформації. Це – «квазіприватні» фірми, які є гібридом приватної компанії і державного відомства. Такі компанії регулюють цілі сектори сучасної економіки України. Особливо багато їх у найприбутковіших сферах – у видобутку та продажі паливно-енергетичних ресурсів і в зовнішньоекономічній діяльності. Такі «квазіприватні» компанії майже автономні та включають набір організацій, що дозволяють їм реалізовувати всі функції, які традиційно виконують держава й суспільство. Через ці особливості вони практично закриті від суспільного й державного контролю, що дає широкі можливості для розвитку тіньової діяльності.

У нестабільних умовах, коли масовими є затримки заробітної плати, яка й так невисока, зрозумілою є ситуація, коли тіньовим агентом може бути і найнятий працівник фізичної або розумової праці. За оцінками директорів компаній, частина матеріальної бази, що використовується працівниками підприємства у власних інтересах, становить близько 8 %, а тіньова частина робочого часу – приблизно 12-15 % усього робочого часу. Це означає, що принаймні один місяць протягом року вся промисловість працює в «тіні». А якщо врахувати повсемісну практику виплати заробітної плати в «конвертах», то приблизно 40 % робочого часу припадає на «тіньові» витрати [2].

Тіньова діяльність працівників значно підвищує їх доходи (приблизно на 13 %), відіграючи, таким чином, роль соціального стабілізатора, що полегшує населенню складності перехідного періоду. Очевидні й негативні наслідки такої тіньової діяльності: вона негативно позначається на основному виробництві, приймаючи іноді кримінальний характер; погіршує керованість працівників, призведе до їх дискваліфікації, оскільки, займаючись тіньовою діяльністю, вони, зазвичай, виконують менш кваліфіковану роботу. Це неминуче відображається на економічній безпеці країни: зниження кваліфікації працівників неминуче призводить до скорочення продуктивності праці; у сукупності із зменшенням фонду легального робочого часу, це спричиняє різке зниження обсягу ВВП в порівнянні з його потенційним значенням.

Тіньова діяльність також негативно впли-

ває на економіку, вилучаючи з легального виробництва значну частку засобів, знижуючи обсяги інвестицій та оборотних коштів, що призведе до неплатежів, падіння виробництва, а також скорочення податкових та інших внесків до бюджету, а це, у свою чергу, викликає затримки у виплатах заробітної плати й пенсій як джерел існування основної частини населення країни та ефективного попиту на споживчі товари. Таке розгортання тіньового сектора є прямою загрозою економічній безпеці країни [6].

Тіньова активність, зазвичай, не сприймає законів цивілізованого ринку, і в цьому розумінні гальмує його розвиток; але, з іншого боку, підприємці тіньового бізнесу, залучаючи свої капітали, змушують суспільство швидше переходити до ринкових відносин. Варто відмітити, що існування тіньової активності неоднозначно впливає на соціально-економічну ситуацію в суспільстві, ми можемо спостерігати в ній і позитивний вплив на економіку. Тіньова активність підтримує виробництво і забезпечує зайнятність населення. Крім того, в кризових умовах на економіку досить позитивно впливає так званий «тіньовий механізм інвестування».

Ось тут варто звернути увагу на ще одне джерело формування тіньового сектора економіки. Саме про це джерело економічна література замовчує. В Україні за роки незалежності сформувався клас «нових бідних», до них ми зараховуємо осіб, щомісячний дохід яких не перевищує 600 дол., але вони користуються пільгами держави, отримуючи «явний» дохід від держави, і продовжують займатися індивідуальною трудовою діяльністю. Її неможливо визначити як підприємницьку, оскільки вона незареєстрована й виплати не є легальними, а заробітна плата (дохід) обумовлюється усно. У цій сфері сьогодні працюють мільйони українців. До цього сектора можна зарахувати: репетиторів-надомників; лікарів-масажистів; пенсіонерів, на яких оформлений «неприбутковий» бізнес; безробітних, які зареєстровані в центрі зайнятості та продовжують працювати; офіційно надані дотаційні місця від держави тощо.

Сама держава, за допомогою недосконалої правової бази, множить сектор «нових бідних» надаючи їм преференції в оплаті комунальних послуг (субсидії), пільгове утримання їх дітей

(дітей, які мають обох батьків, які проживають у незареєстрованому шлюбі), безкоштовні послуги транспорту, зв'язку, електроенергії для пенсіонерів, незалежно від рівня їх пенсії і т. д. Цей сектор економіки найбільш мобільно порушує стан економічної рівноваги, надмірно впливає на трансформацію влади, спотворюючи цей вибір залежно від наданих пільг.

Комплексний вплив тіньової активності на економічну безпеку країни, не дивлячись на ряд позитивних наслідків існування, є все ж таки украй негативним. Тому не можна допускати, щоб масштаби тіньового сектора досягли критичної величини. Отже, піддаючи глибокому аналізу зростання тіньової економіки, варто виділити основні негативні чинники впливу надмірно великих масштабів тіньової активності на економічну безпеку країни.

Одним з основних чинників розвитку тіньової економіки є поляризація прибутків населення і зубожіння його основної маси. У цілях попередження злочинів свого часу ще Платон пропонував установити межі розриву між бідністю і багатством в чотири рази. Це припущення не безпідставне. У європейських країнах розрив близький до п'ятикратного, у США – до восьмикратного. Соціально небезпечним і найбільш криміногенним вважається співвідношення 1:10 і більше. За даними ж урядової програми соціальних реформ України на 2014–2015 рр. цей розрив був більше ніж двадцятикратним.

Практика показує, що різке майнове розшарування населення, зосередження значних майнових цінностей у руках малої частини населення при зубожінні більшості, зниження соціальних і правових гарантій, втрата соціальної орієнтації і життєвих перспектив у багатьох громадян є поживним середовищем для зростаючої криміналізації суспільства. Тому одним із заходів у вирішенні цієї складної проблеми України є вплив громадянського суспільства та інститутів на поляризацію прибутків між різними прошарками суспільства.

У пострадянський період у незалежній Україні склалося помилкове уявлення про ліберальну ринкову економіку, про характер і ступінь свободи суб'єктів господарювання на ринку. Абсолютної свободи в ринковій економіці немає і бути не може, її результатом може бути тільки анархія і широкомасштабна тіньова економіка. Це підтверджується нашою дій-

сності. Тому однією з передумов боротьби з тіньовою економікою й умовою її легалізації є вдосконалення нормативно-правової бази. У ряді ухвалюваних законів, що визначають податкову, фінансову, бюджетну політику, необхідно передбачити статті, спрямовані на концентрацію національного капіталу в українській, а не зарубіжній економіці.

Перш за все, це проблеми, пов'язані з корумпованістю державного апарату, низькою роллю судової системи, її підлеглістю адміністративному апарату й «тіньовому» капіталу. Відбувається формування в економічній сфері кланів – стійких владних господарських структур, що мають покровителя в органах державної влади, які розпоряджаються накопиченим різними шляхами капіталом. Вони здійснюють широкомасштабну комерційну діяльність, яка призведе до блокування конкуренції в зовнішній торгівлі, на фінансових ринках, на ринках основних товарних груп. Досить швидко формування відповідної олігархії – вузького прошарку людей, який привласнює пов'язані із клановим монополізмом колосальні доходи, можемо визначити другим чинником загрози економічній безпеці.

Оскільки тіньові структури мають доступ до такого джерела надприбутків, як маніпулювання бюджетними ресурсами й державною власністю, то відбувається деградація бюджетної системи. З цих же причин відбувається зростання державного боргу як вимушеного в подібних умовах засобу вирішення фінансових проблем у суспільстві, це ще один фактор загрози економічній безпеці. Саме з цим пов'язане звуження реального сектора економіки та розорення значної частини підприємств.

Четвертим фактором загрози економічній безпеці є перерозподіл національного доходу на користь паразитичного споживання, що супроводжується занепадом народногосподарських сфер, які забезпечують добробут більшої частини населення. П'ятим фактором є витік капіталів за кордон, який в умовах кризи загострює проблему дефіциту інвестицій в економіку.

Українською негативно впливає на обсяг ВВП існування корупції – це одна з найважливіших загрозливих властивостей економічної безпеки країни. Єдино значущою причиною низького рівня ВВП в Україні є невисока продук-

тивність праці в усіх галузях народного господарства через нерівні умови господарської діяльності підприємств, особливо в частині оподаткування і бюрократичних вимог. Ці нерівні умови і є не що інше, як результат прояву корупції. Більш того, самому підприємству не вигідно бути ефективним, оскільки висока ефективність в Україні не призведе до високої прибутковості. Тому інвестиції в розвиток фірми замінюють інвестиціями у відносини із владними структурами, тобто інвестиціями в корупцію.

Під корупцією варто розуміти не передбачене законом ухвалення майнових і немайнових рішень про надання благ і переваг особами, уповноваженими на виконання державних функцій, або особами, прирівняними до них, із використанням свого статусу, який прирівнює особу до посадовця держслужби. Корупція розглядається сьогодні як явище не лише психологічне, юридичне, але й таке, що має цілком певну економічну основу.

Стосовно корупції в нестабільних економічних умовах, зокрема, стосовно таких країн із перехідною економікою, як Україна, важливо відмітити, що централізований тип управління сприяв формуванню і бурхливому розвитку великого сектора тіньової економіки, зокрема тіньових капіталів, що проникли в усі рівні господарської влади й зайняли там ключові позиції.

Розробляючи теорію політичного ринку, Дж. Бьюкенен підкреслював, що політичні рішення, як і ринкові, – це вибір альтернативних варіантів розвитку. Політичний і господарський ринок мають істотну схожість – використовується реклама, просуваються свої товари й т. п. Витрачання ресурсів із метою отримання від держави виняткових прав і переваг, що приносять їх власникам вигоди за рахунок інших членів суспільства, прийнято називати гонитвою за рентою. Політична рента – це отримання прибутку шляхом політичного процесу [3].

Перехідна економіка в переплетінні зі здобуттям незалежності та хаотичним розривом економічних зв'язків із країнами колишнього СРСР надала тіньовому сектору економіки нового відображення. У результаті лібералізації цін, зовнішньоекономічної діяльності, валютних ринків, операцій із нерухомістю відбулася легалізація тіньових капіталів, від якої бере

початок формування нового прошарку корупційних зв'язків лобістськими угрупованнями, які фактично й почали домінувати в ухваленні управлінських рішень, що стосуються практично всіх сфер життя суспільства. Інша частина тіньових капіталів у гонитві за надприбутками остаточно криміналізувалась, перейшовши у кримінальний бізнес (наприклад, наркобізнес, торгівля зброєю й ін.). Корупція в цій сфері виявилася, перш за все, як хабарництво у правоохоронних органах, окремі представники яких почали виконувати функцію захисту кримінального бізнесу від конкурентів у злочинному світі й від ефективного контролю з боку органів місцевого самоврядування та влади загалом.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Правильно було б питання легалізації тіньової економіки розпочати вирішувати з усунення коріння її розвитку, з урахуванням видів економічної діяльності, що здійснюють руйнівну дію на економіку країни. При цьому потрібно виходити, з одного боку, з того, що в суспільстві реально відбуваються об'єктивні економічні, політичні, соціальні й інші процеси, з іншого – з усього комплексу дії інституціональних механізмів в економічній сфері та практики діяльності з боротьби з тіньовою економікою, зберігаючи належний рівень економічної безпеки.

Одній із складових інтеграції частини «тіньової» економіки в легальну може сприяти так звана «економічна амністія», із приводу якої розгорілася гостра дискусія. Більшість злочинів, які здійснюються в економічній сфері, тією або тією мірою пов'язана з банками, вони – найчастіше посередники в перекачуванні кримінальних грошей. Як показує вітчизняна практика, банки переважно співпрацюють зовсім не із правоохоронними органами, а із клієнтами, капітал яких сумнівного або відверто злочинного походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36–44.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2004. – 245 с.
3. Вальцев С. В. Социально-психологические особенности национального менталитета : дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Сергей Витальевич Вальцев ; [науч. руководитель Л. Б. Шнейдер] ; Московский открытый социальный университет. – Москва, 2004. – 179 с.
4. Задорожний Г. В. Економічна безпека і тіньова економіка / Г. В. Задорожний, П. О. Іващенко, С. В. Тютюнникова. – Харків : ХІБМ, 1999. – 208 с.
5. Квасов А. С. Наслідки поширення тіньової економіки в українському суспільстві / А. С. Квасов // Фінансова консультація. – 2001. – № 5–16. – С. 128–130.
6. Клаус фон Байме. Політичні теорії сучасності // Клаус фон Байме ; пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – Київ : Стило, 2008. – 398 с.
7. Кокшаров А. Черная дыра / А. Кокшаров // Эксперт. – 2000. – № 12. – С. 27–30.
8. Макаров Д. Экономические и правовые аспекты теневой экономики в России / Д. Макаров // Вопросы экономики. – 1998. – № 3. – С. 17–24.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. I–III / А. Смит. – Москва : Наука, 1993. – 297 с.
10. Соціальна політика та економічна безпека / О. М. Головінов, М. Є. Горожанкіна, Л. І. Дмитриченко [та ін.] ; за ред. Є. І. Крихтін. – Донецьк : Каштан, 2004. – 335 с.
11. Шелудько Н. М. Проблема тіньової економіки в Україні / Н. М. Шелудько // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 80–86.
12. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – Київ : НІСД, 1997. – 143 с.

13. Morgenthau H. J. *Dilemmas of Politics* / H. J. Morgenthau. – Chicago : Irwin, 1958. – 413 p.

REFERENCES

1. Bazylevych, V. (2004). Metodichni aspekty otsinky masshtabiv tinovoi ekonomiky [Methodological aspects of estimating the scale of the shadow economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 36–44 [in Ukrainian].
2. Baranovskiy, O. I. (2004). *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia)* [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms of provision)]. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichniy. Universytet [in Ukrainian].
3. Val'cev, S. V. (2004). Social'no-psihologicheskie osobennosti nacional'nogo mentaliteta [Socio-psychological features of the national mentality]. *Candidate's thesis*. Moscow : Moskovskiy otkrytyj social'nyj universitet [in Russian].
4. Zadorozhnyi, H. V., Ivashchenko, P. O. & Tiutiunnykova, S. V. (1999). *Ekonomichna bezpeka i tinova ekonomika* [Economic security and the shadow economy]. Kharkiv : KhIBM [in Ukrainian].
5. Kvasov, A. S. (2001). Naslidky poshyrennia tinovoi ekonomiky v ukrainskomu suspilstvi [The consequences of the shadow economy's expansion in Ukrainian society]. *Fynansovaia konsultatsiia – Financial Consultation*, 5–16, 128–130 [in Ukrainian].

6. Klaus fon Baime (2008). *Politychni teorii suchasnosti* [Political theories of the present]. (M. Kul'taieva & M. Boichenko, Trans.). Kyiv : Stylos [in Ukrainian].
7. Koksharov, A. (2000). Chernaja dyra [The Black Hole]. *Jekspert – Expert*, 12, 27 [in Russian].
8. Makarov, D. (1998). Jekonomicheskie i pravovye aspekty tenevoj jekonomiki v Rossii [Economic and legal aspects of the shadow economy in Russia]. *Voprosy jekonomiki – Issues of economics*, 3, 17–24 [in Russian].
9. Smit, A. (1993). *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [Study on the nature and causes of wealth of peoples]. (Vols I–III). Moscow : Nauka [in Russian].
10. Holovinov, O. M., Horozhankina, M. Ie. & Dmytrychenko, L. I. (2004). *Sotsialna polityka ta ekonomichna bezpeka* [Social Policy and Economic Security]. Ie. I. Krykhtin (Ed.). Donetsk : Kashtan [in Ukrainian].
11. Sheludko, N. M. (2002). Problema tinovoi ekonomiky v Ukraini [The Problem of the Shadow Economy in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, 80–86 [in Ukrainian].
12. Shlemko, V. T. & Binko, I. F. (1997). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia [Economic security of Ukraine: the nature and areas of support]. Kyiv : NISD [in Ukrainian].
13. Morgenthau, H. J. (1958). *Dilemmas of Politics*. Chicago : Irwin [in English].

В. В. Похилюк, кандидат экономических наук, доцент; **К. С. Дзеврина**, кандидат экономических наук, доцент; **В. В. Стеценко**, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Жизнеспособность теневой экономики в условиях институционального преобразования экономического механизма.**

Аннотация. Целью статьи является раскрытие научных принципов жизнеспособности теневой экономики в условиях современной институциональной трансформации экономического механизма. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** В условиях неопределенности реформ, происходящих в экономике Украины и ряда постсоциалистических стран, значительного роста добилась теневая экономика. Даже в условиях критики и распространения экономических угроз от деятельности этого «сектора» экономики он продолжает укрепляться и распространяться во всех сферах производства и услуг. В научных работах теневая экономика получила та-

кие новые направления исследований, как «вторая» теневая экономика, «серая» и «черная» теневая экономика, изоляция «белого» сектора экономики. **Практическая значимость результатов исследования.** Авторы установили, что вопрос легализации теневой экономики должен быть решен с целью устранения корней ее развития с учетом видов экономической деятельности, оказывающих разрушительное воздействие на экономику страны.

Ключевые слова: теневая экономика, экономический механизм, трансформационная экономика, институты, институционализм, подземная экономика, неформальный сектор экономики, затраты на доступ, теневые доходы, патернализм.

V. Pokhylyuk, Cand. Econ. Sci., Docent; **K. Dzeverina**, Cand. Econ. Sci., Docent; **V. Stetsenko**, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **The the shadow economy viability in the conditions of the institutional transformation of the economic mechanism.**

Annotation. The purpose of the article is to reveal the scientific principles of the shadow economy viability in the conditions of the modern institutional transformation of the economic mechanism.

Methodology of research. The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization. **Findings.**

The economy of Ukraine and a number of post-socialist countries achieved a significant increase in the shadow economy due to uncertain and dull reforms. Even with considerable criticism and threats from the spread of economic activities of this "sector" of the economy, it continues to strengthen and spread in all industries and services. In scientific studies the shadow economy gained new areas of research, such as the "second" shadow economy, the "gray" and "black" shadow economy with isolating the "white" sector of this economy. This article reveals the scientific principles of sustainability for the shadow economy in the current institutional transformation of the economic mechanism. **Practical value.** The authors were established that the issue of legalizing the shadow economy should be solved with a view to eliminating the roots of its development, taking into account the types of economic activity that have a devastating effect on the economy of the country.

Keywords: economic mechanism, paternalism, the transformation economy, institute, institutionalism, the shadow economy, the underground economy, informal sector, the cost of access, shadow income, paternalism.

ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ ИННОВАЦИОННЫХ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА АЗЕРБАЙДЖАНА

МУСАЕВА ГЮНАЙ ШАДЕТ КЫЗЫ

(Азербайджанский Университет Кооперации)

Аннотация. Цель статьи – изучить повышение роли инновационных малых предприятий в формировании конкурентной среды потребительского рынка Азербайджана. **Методика исследования.** Решение задач, поставленных в статье, осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и синтеза, диалектического подхода. **Результаты.** В статье проанализировано нынешнее состояние, особенности и тенденции развития малого предпринимательства на потребительском рынке Азербайджана. Изучено влияние процессов глобализации, интеграции на экономическую деятельность предпринимательских структур. **Практическое значение результатов исследования.** В статье даны рекомендации по повышению эффективности инновационной деятельности малых предприятий потребительского рынка.

Ключевые слова: малое предпринимательство, потребительский рынок, инновация, глобализация, государственная политика, технопарк, инвестиция, конкурентная среда.

Постановка проблемы в общем виде и связь с важнейшими научными или практическими задачами. Политическая стабильность, недавние реформы социально-экономической базы позволили Азербайджану войти в полусотню стран с высокой конкурентоспособностью.

В эпоху глобализации обеспечение конкурентоспособности страны является важнейшей проблемой, характеризующей не только положение страны на мировом рынке, но и определяющей в значительной степени ее национальную безопасность.

Анализ последних исследований и публикаций. Основополагающие моменты теории предпринимательства и малого бизнеса изложены в работах известных зарубежных экономистов Ж. Бодо, М. Вебера, Дж. К. Гэлбрейта, А. Маршалла, Д. Норта, М. Портера, П. Самуэльсона, Й. Шумпетера и других исследователей.

Современные тенденции развития малого предпринимательства отражаются в исследованиях ученых, среди которых можно отметить научные труды Ш. Агеева, В. Я. Гор-

финкеля, И. Я. Лукасевич, В. К. Скидановой, Ж. Ю. Улановой и др.

Анализ различных аспектов малого бизнеса в Азербайджане содержится в трудах таких авторов, как Н. Г. Курбанов, С. Ризаева, А. И. Ахмедов, С. В. Салимов, Л. Х. Мухсинова, А. Гараев, Ф. Ф. Мамедов. Несмотря на многочисленность исследований, комплексное изучение вопросов конкурентоспособности малых предприятий в Азербайджане является недостаточным.

Формирование целей статьи (постановка задачи). Цель статьи – изучить повышение роли инновационных малых предприятий в формировании конкурентной среды потребительского рынка Азербайджана.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Конечно, анализ малого и среднего бизнеса показывает, что в последние годы доля малого бизнеса увеличивается в устойчивом темпе, но, несмотря на социально-экономическое развитие страны, его динамика далеки от желаемого уровня (табл. 1).

Таблица 1

Показатели деятельности малых предприятий Азербайджана
[составлено автором на основе [6]]

Показатели	Года				
	2011	2012	2013	2014	2015
Добавленная стоимость (%)	3,5	4,1	4,5	4,3	4,0
Средняя численность работников (%)	6,5	6,4	7,9	7,6	6,3
Инвестиции в основной капитал (%)	5,8	3,5	2,7	4,2	5,1
Численность субъектов малого предпринимательства	135 353,0	141 422,0	165 277,0	186 898,0	196 327,0
Число малых и средних предприятий на 1000 человек	15,0	15,0	18,0	20,0	20,0
Выпуск товаров и услуг малыми предприятиями по экономике (%)	8,1	9,6	10,36	10,5	9,6

В 2015 г., в сравнении с 2011 г., доля малого бизнеса в начале года увеличилась с 3,5 % до 4 %, в то время как доля инвестиций в основной капитал снизилась до 5,1 %. Следует отметить, что в развитых странах доля малых предпринимателей в ВВП 50 % при занятости в 60 %. [1. С. 6]. К сожалению, этот показатель слишком мал в нашей экономике. Также для развития конкуренции в экономике, особенно на потребительском рынке (его доля в обороте розничной торговли составляет 31,2 %), надо по крайней мере в 10 раз увеличить долю малых предпринимателей в ВВП.

Конечно же, на данном этапе развития, для страны таких масштабов малый бизнес не может стать основой экономики. В текущих условиях он может стать лишь связующим звеном, которое обеспечило бы непрерывную работу крупных промышленных фирм. Следует определить отрасли экономики, в которых предприятия малого бизнеса играют решающую роль. Во-первых, это вся сфера услуг (в том числе технические услуги, ремонт и техническое обслуживание машин и оборудования), консультационные услуги; бытовое обслуживание населения. Во-вторых, это торгово-закупочные операции, а также посредническая деятельность [4].

По статистическим данным, доля субъектов малого бизнеса в производстве пищевых продуктов – 17,2 %, производстве напитков – 5 %, табачных изделий – 0,3 %, текстильном производстве – 3,1 %, одежды – 2,7 %, в производстве компьютеров и другого электронного оборудования – 1 %, мебели – 5,2 %, в области фармацевтических препаратов – 0,5 % [6]. С

этих данных видно, что есть шансы улучшить деятельность малых предприятий в этом направлении.

Отрасли, специфика которых предполагает более масштабное участие малых предприятий в производственных процессах или научных разработках (прежде всего, наукоемкие отрасли с диверсифицированным производством – точное машиностроение, радиоэлектроника, приборостроение, а также микробиологическая и медицинская промышленность), требуют использования труда высококвалифицированной рабочей силы, в том числе исследователей и научных работников, что чрезвычайно важно для сохранения и развития накопленного интеллектуального потенциала страны [5].

В традиционных же отраслях имеются широкие возможности создания дешевых рабочих мест для относительно малоквалифицированной рабочей силы. Это, прежде всего, деревообрабатывающая, полиграфическая пищевая и перерабатывающая промышленность, промышленность строительных материалов.

Однако есть и такие отрасли промышленности, в которых малый бизнес вообще не имеет существенных перспектив развития, например, таковыми являются отрасли топливно-энергетического комплекса. Это связано с очень высокой капиталоемкостью рабочих мест, в десятки раз превосходящей среднюю по промышленности, длительностью инвестиционного цикла, уникальностью отдельных агрегатов с большой единичной мощностью и технологической невозможностью выделения их из состава предприятия.

Сектор малого предпринимательства является неотъемлемой частью социально-экономической системы страны, обеспечивает стабильность рыночных отношений, благодаря своей гибкости демонстрирует оперативное реагирование на постоянно меняющиеся условия внешней среды. Малый бизнес играет важную роль в увеличении численности рабочих мест, особенно субъектах АР, где проблема безработицы, в силу региональных особенностей, все еще остается острой, тем самым сглаживая негативные последствия научно-технического прогресса, особенно в наукоемких отраслях [5, с. 151].

Кроме того, уязвимость защиты конкуренции и конкурентной среды является препят-

ствием для развития дальнейшего процветания инновационного предпринимательства.

Сильный прогресс на этом уровне напрямую связан с ограничениями выхода на рынок. Следует отметить, что, согласно результатам опроса, наиболее сложной областью для предпринимателей в бизнес-среде является получения разрешения и других официальных разрешений. Одна треть респондентов указали, что эта процедура осложнена. Когда было проведено исследование [2, с. 7], **четверть всех предпринимателей указали, что обязательные процедуры сертификации и проверки со стороны регулирующих органов, регистрации бизнеса и лицензирования создавали самые большие проблемы** (рис. 1).

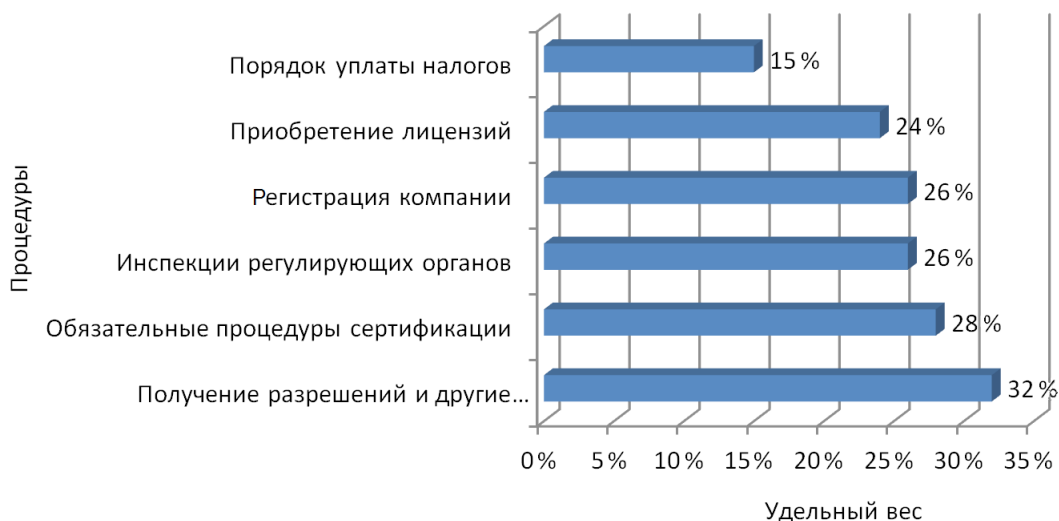

Рис. 1. Наиболее сложные процедуры для предпринимателей [2]

Для решения всех перечисленных проблем проводятся интенсивные меры. Например, бизнес-инспекция в этой области в течение двух лет приостановлена, количество оплаченных взносов для бизнес-лицензий и разрешений сокращены. Также создан портал электронного правительства. В связи с введением в Азербайджане сертификата поощрения инвестиции (investment promotion certificate или certificate of investment) внесены поправки в Налоговый кодекс и закон о таможенных тарифах. Так, поправки в Налоговый кодекс предполагают, что обладатели инвестиционного сертификата на семь лет освобождаются от уплаты 50 % (половины) подоходного налога, а также земельного налога. Поправки в закон о таможенных тарифах на те же семь лет освобождают от

уплаты таможенных пошлин на ввозимую в инвестиционных целях технику, оборудование, устройства в приоритетных для экономики отраслях. Среди приоритетов – работа в технопарках, создание производственных предприятий, проведение научно-исследовательских работ и др. [7].

Также, в Азербайджане повышается эффективность центра «одно окно для государственных услуг» о Государственном агентстве по услугам гражданам и социальным инновациям при Президенте Азербайджанской Республики.

Президент Азербайджана Ильхам Алиев подписал указ об утверждении «Правил использования «зеленого коридора» и других пропускных систем для провоза товаров и

транспортных средств через таможенную границу». Утвержденные этим законом Правила вступают в силу с 1 августа 2016 года. Все эти меры помогут стране развить экономический потенциал.

Конечно, невозможно решить проблему только с помощью совершенствования нормативно-правовой базы. В мире уже начался переход от инвестиционного предпринимательства к инновационному. Под прессингом глобализации и интеграции меняется структура предпринимательства (все меньшую роль в производстве товаров, работ, услуг играет экономия от масштаба производства).

Азербайджан попал в топ 100 самых инновационных стран в мире. Об этом говорится в докладе ООН Global Innovation Index-2016. Это уже девятое ежегодное исследование Global Innovation Index, проводимое Корнелльским университетом, университетом экономики INSEAD и Всемирной организацией интеллектуальной собственности при ООН. Объектом исследования являются экономические и инновационные достижения в 128 странах. Так вот исследователи поставили Азербайджан на 85 место среди 128 государств.

В Азербайджане успешно задействована схема стимулирования иностранных денежных вложений в регионы посредством государственного инвестирования. Также, действует Национальный фонд поддержки предпринимательства (НФПП), определивший приоритеты льготного финансирования. В мировых СМИ очень мало информации о том, как именно инновационные проекты и вообще научные разработки помогают развитию регионов. Как видим, наука и польза, которую может дать ее внедрение в производство, – понятия слишком объемные, чтобы конкретизировать и адапти-

ровать зарубежный опыт в региональной сфере конкретно в Азербайджане. Благодаря научному потенциалу и инновационным проектам можно увеличить отдачу реализуемых в селах проектов. Но прежде, чем привлекать к Госпрограмме развития регионов научные кадры, важно в самом начале определиться со статусом «чистой науки» и инновационных идей [8].

Период становления региональной экономики завершен, и теперь четко известно, какой район страны специализируется на выращивании какой сельскохозяйственной культуры, где расположены успешные перерабатывающие предприятия, работающие как на внутренний, так и на зарубежный рынок. Технологические мощности на предприятиях установлены, рынки сбыта найдены, а продукцию поставляют местные фермеры. Однако современная активно развивающаяся региональная экономика диктует местным организациям такие условия, в которых, чтобы не остаться за бортом прогресса и бизнеса, они вынуждены постоянно эволюционировать. Существует еще одна причина необходимости привлечения к региональным проектам научных и инновационных фирм и компаний. Дело в том, что за рубежом исследовательские фирмы составляют всего 5-10 % в малом бизнесе, в то время как среди крупных предприятий до 70 % компаний имеют научные подразделения, занимающиеся инновационной направленностью. В нашем случае достичь этих пропорций удастся нескоро, местные региональные предприятия пока не могут похвастать такими масштабами работ, которые позволяли бы им содержать собственные научные подразделения [8].

К сожалению, в Азербайджане расходы на научные исследования из бюджета мизерные (табл. 2).

Таблица 2

**Государственные расходы Азербайджана на науку
[составлено автором на основе [6]]**

Показатели	Года						
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Расходы на научные исследования из бюджета, млн манат	9,3	28,8	92,8	116,7	117,0	124,2	113,2
Расходы на научные исследования и разработки (% от ВВП)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Соотношение к расходам бюджета (%)	1,2	1,3	0,8	0,7	0,6	0,7	0,6

В развитых странах расходы на научные исследования минимум 2 %, а в Китае – 4 %. С показателем в 0,2 % реализация стратегии инновационного развития на данном этапе затруднена.

Внедрение инноваций в секторах потребительского рынка тоже в бесперспективном по-

ложении (табл. 3).

И это неудивительно, о каких инновациях идет речь, если даже у малых предприятий проблемы с инвестициями. Тем не менее, государственная экономическая политика, стратегические дорожные карты – большой шаг на этом пути.

Таблица 3

**Применение технологических инноваций в сферах деятельности (расходы, тыс. манат)
[составлено автором на основе [6]]**

Показатели	Года										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Продукты питания	3422,0	486,2	11224,0	1850,0	93,7	690,6	782,8	2706,0	997,4	1157,0	–
Напитки	461,6	200,0	–	–	1052,0	–	13800,0	2070,0	136,0	2089,0	12792,0
Текстильная промышленность	–	–	–	4482,0	–	–	–	119,6	600,0	1210,0	–
Производство одежды	–	–	350,5	–	–	–	–	–	–	–	–
Табачные изделия	–	–	–	–	500,7	166,9	157,8	–	–	–	–
Компьютеры и другое электронное оборудование	0,2	90,0	16,6	279,4	0,7	–	8910,0	–	–	–	–
Производство мебели	4560,0	5,6	200,0	–	17,8	–	–	–	348,1	–	–

В связи с этим, решением № 370 Кабинета министров Азербайджана утверждены правила организации и управления совместными технологическими парками. Одним из последних примеров усилий бизнеса и государства стало создание в Сумгаите уникального технопарка. Новая промышленная площадка стала результатом синтеза государственного участия и бизнес-инициативы. Он разместился на 45 гектарах, при общей площади заводских корпусов в 14 га. Основным предназначением технопарка станет строительство заводов и производственных линий, выпускающих продукцию преимущественно для электроэнергетики страны. Здесь будет построено почти два десятка производств. Также ведется строительство еще нескольких технопарков: Сумгаитского химико-промышленного, Балаханского промышленного и Гянджинского металлургического. Важную роль в повышении конкурентоспособности малого предпринимательства как инструмента диверсификации экономики

моногородов имеет и переподготовка кадров. Для работников трудоспособного возраста, находящихся под угрозой увольнения, есть возможность осуществлять переобучение под новые проекты в малом и среднем предпринимательстве. И здесь основным работодателем могут быть малые и средние предприятия, которые способны стать эффективным инструментом диверсификации производственно-экономической структуры экономики [9].

Создание технопарков является стратегически важным фактором развития страны, применения инновационных технологий. Для реализации этих целей одним из не менее важных вопросов является снижение, а в некоторых случаях обнуление налоговых, социальных и таможенных пошлин. Положительное решение этих вопросов создаст приемлемые условия для импорта продукции в Азербайджан, а также условия для организации на территории страны производственной линии иностранных инвесторов с дальнейшим экспортом продукции на региональные рынки.

Выводы из обозначенных проблем и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. В целях повышения конкурентоспособности малого предпринимательства, особенно в нынешних условиях, необходимо развивать систему технопарков и бизнес-инкубаторов, а также другие элементы инфраструктуры малого предпринимательства. Именно малое и среднее предпринимательство, занимающееся инновационной деятельностью, должно стать стимулом экономического роста для экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Об утверждении стратегических дорожных карт по национальной экономике и основным секторам экономики : Указ президента Азербайджанской Республики от 6 декабря 2016 года № с-96 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://azertag.az/ru/xeber/Ukaz_Prezidenta_Azerbaidzhanskoi_Respubliki_Ob_utverzhdenii_strategicheskikh_dorozhnyh_kart_po_nacionalnoi_ekonomike_i_osnovnym_sektoram_ekonomiki-1016982 (дата звернения: 5.01.2017). – Назва з екрана.
2. Исследование по малым и средним предприятиям в Азербайджане, Баку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fond-samara.com/upload/azerbaidgan.pdf> (дата звернения: 10.02.2017). – Назва з екрана.
3. Счастливая Н. В. Малый инновационный бизнес в экономике высокоразвитых стран / Н. В. Счастливая // Вестник ОГУ. – 2009. – № 2. – С 48–52.
4. Малый бизнес. Место и роль малого бизнеса в рыночной экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bmanager.ru> (дата звернения: 10.02.2017). – Назва з екрана.
5. Бессарабова Н. В. Роль малого бизнеса в решении проблем занятости населения / Н. В. Бессарабова // Российское предпринимательство. – 2008. – № 1 (104). – С. 148–152.
6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stat.gov.az> (дата звернения: 11.02.2017). – Назва з екрана.
7. Азербайджан на 7 лет освободил инвесторов от части налогов и таможенных пошлин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://abc.az/news_19_01_2016_93584.html (дата звернения: 10.02.2017). – Назва з екрана.
8. Азербайджан сегодня: инновации в регионы как требование времени [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lnews.az/authors/oped/20101112032013195.html?fullversion=1> (дата звернения: 10.02.2017). – Назва з екрана.
9. Кошелева Т. Н. Инновации и конкурентоспособность малых предприятий [Электронный ресурс] / Т. Н. Кошелева // Инвестиции. Бизнес. Право. Сборник научных трудов. – Режим доступа: <http://www.ibl.ru/konf/031209/23.html> (дата звернения: 15.02.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Ob utverzhdenii strategicheskikh dorozhnyh kart po nacional'noj jekonomike i osnovnym sektoram jekonomiki : Ukaz prezidenta Azerbajdzhanskoi Respubliki ot 6 dekabrya 2016 goda № s-96 [On the approval of strategic road maps for the national economy and the main sectors of the economy: Decree of the President of the Republic of Azerbaijan of December 6, 2016 No. c-96]. Retrieved from http://azertag.az/ru/xeber/Ukaz_Prezidenta_Azerbaidzhanskoi_Respubliki_Ob_utverzhdenii_strategicheskikh_dorozhnyh_kart_po_nacionalnoi_ekonomike_i_osnovnym_sektoram_ekonomiki-1016982 (accessed 5 January 2017) [in Russian].
2. Issledovanie po malym i srednim predpriyatijam v Azerbajdzhane, Baku [Research on small and medium-sized enterprises in Azerbaijan, Baku]. (n.d.). <http://fond-samara.com/upload/azerbaidgan.pdf>. Retrieved from <http://fond-samara.com/upload/azerbaidgan.pdf> (accessed 10 February 2017) [in Russian].
3. Schastlivaja, N. V. (2009). Malyj innovacionnyj

- biznes v jekonomike vysokorazvityh stran [Small Innovative Business in the Economy of Highly Developed Countries]. *Vestnik OGU – Bulletin of the OSU: Collected papers*, (2), (pp. 48–52) [in Russian].
4. Malyj biznes. Mesto i rol' malogo biznesa v rynochnoj jekonomike [Small business. Place and role of small business in a market economy]. (n.d.). <http://bmanager.ru>. Retrieved from <http://bmanager.ru> (accessed 10 February 2017) [in Russian].
 5. Bessarabova, N. V. (2008). Rol' malogo biznesa v reshenii problem zanjatosti naselenija [The role of small business in addressing employment problems]. *Rossijskoe predprinimatel'stvo – Russian Entrepreneurship*, 1 (104), 148–152 [in Russian].
 6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi [State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan]. (n.d.). <http://www.stat.gov.az>. Retrieved from <http://www.stat.gov.az> (accessed 11 February 2017) [in Azerbaijani].
 7. Azerbajdzhan na 7 let osvobodil investorov ot chasti nalogov i tamozhennyh poshlin [For 7 years Azerbaijan has released investors from part of taxes and customs duties]. (n.d.). http://abc.az/news_19_01_2016_93584.html. Retrieved from http://abc.az/news_19_01_2016_93584.html (accessed 10 February 2017) [in Russian].
 8. Azerbajdzhan segodnja: innovacii v regiony kak trebovanie vremeni [Azerbaijan today: innovation in the regions as a requirement of time]. <http://www.1news.az/authors/oped/20101112032013195.html?fullversion=1>. (n.d.). Retrieved from <http://www.1news.az/authors/oped/20101112032013195.html?fullversion=1> (accessed 10 February 2017) [in Russian].
 9. Kosheleva, T. N. Innovacii i konkurentosposobnost' malyh predpriyatij [Innovations and competitiveness of small enterprises]. *Investicii. Biznes. Pravo. Sbornik nauchnyh trudov. – Investments. Business. Right. Collection of scientific papers.* (n.d.). Retrieved from <http://www.ibl.ru/konf/031209/23.html> (accessed 15 February 2017) [in Russian].

Мусаєва Гюнай Шадет Кизи (Азербайджанський Університет Кооперації). **Підвищення ролі інноваційних малих підприємств у формуванні конкурентного середовища споживчого ринку Азербайджану.**

Анотація. Мета статті – вивчити підвищення ролі інноваційних малих підприємств у формуванні конкурентного середовища споживчого ринку Азербайджану. **Методика дослідження.** Вирішення завдань, поставлених у статті, здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та синтезу, діалектичного підходу. **Результати.** У статті проаналізовано нинішній стан, особливості та тенденції розвитку малого підприємництва на споживчому ринку Азербайджану. Вивчено вплив процесів глобалізації, інтеграції на економічні діяльності підприємницьких структур. **Практичне значення результатів дослідження.** У статті надано рекомендації щодо підвищення ефективності інноваційної діяльності малих підприємств споживчого ринку.

Ключові слова: мале підприємництво, споживчий ринок, інновація, глобалізація, державна політика, технопарк, інвестиція, конкурентне середовище.

Musayeva Gunay Shadet (Azerbaijan Cooperation University). **Increasing the role of innovative small enterprises in the formation of a competitive environment of Azerbaijan's consumer market.**

Annotation. The purpose of the article is to study the increase of the role of innovative small enterprises in the formation of the competitive environment of the consumer market in Azerbaijan. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** The article analyzes the current state, peculiarities and tendencies of small business development in the consumer market of Azerbaijan. The influence of the processes of globalization, integration on the economic activities of entrepreneurial structures is studied. **Practical value.** Recommendations are given on increasing the efficiency of innovation activity of small consumer market enterprises

Keywords: small business, consumer market, innovation, globalization, state policy, technology park, investment, competitive environment.

II. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.837:330.341.1

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ ТА НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО ОСНОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ*

Н. М. КРАУС, кандидат економічних наук, доцент;
К. М. КРАУС, кандидат економічних наук
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Мета статті полягає у розкритті змісту концепцій теорії інновацій, теоретичного узагальнення наукових уявлень про становлення інноваційної економіки шляхом групування існуючих концепцій і теорій інновації відповідно до рівнів розвитку, а саме: мега-, макро-, мезо-, мікро-, нанорівень. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** Зроблено висновок, що наразі актуальною для економіки України є практична реалізація концепцій економічного антропоцентризму та національних інноваційних систем в рамках парадигми закритих і відкритих інновацій Г. Чесбро, моделі потрійної спіралі Г. Іцковіца й теорії просторової дифузії інновацій Т. Хегерстранда. Обґрунтовано потребу застосування як у теоретичних, так і практичних дослідженнях, окрім словосполучення «рівні економічного розвитку», словосполучення «рівні економічної агрегації». Дотримання на практиці процесу агрегування дасть змогу формувати інноваторів відповідно до запитів мікрорівня в рамках програм регіонального розвитку (мезорівень). У свою чергу, інноваційний розвиток мезорівня здійснюватиметься в межах загальної стратегії інноватизації національної економіки, яка враховує тенденції інноваційної глобалізації. **Практична значущість результатів дослідження.** Запропоновано авторське розуміння економічної парадигми інноваційної економіки на основі біфуркаційного розвитку та ціннісно-ментальної і творчо-розбудовчої людської діяльності. Зроблено висновок про те, що провідну роль у даній парадигмі відіграють наука та знання. Техніка в економічній парадигмі інноваційної економіки орієнтується на наукові відкриття. Ці наукові відкриття стають вихідною базою для створення нових галузей виробництва. Інноваційне підприємництво та технологічний базис дозволяють сформулювати нову структуру економіки та виробництва. Доведено, що використання термінів «біфуркаційний шлях розвитку», «точка біфуркації» та «біфуркаційний період», у рамках даної парадигми, є прийнятним і допустимим. Пов'язано це з тим, що під час біфуркаційного періоду в інноваційній системі є три можливих типи траєкторії подальшого розвитку: руйнування, прогресивний або регресивний розвиток.

Ключові слова: теорії інновацій, концепція антропоцентризму, інноваційна економіка, рівень економічної агрегації, економічна парадигма інноваційного розвитку, біфуркаційний період.

* Продовження див.: Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2017. – № 1 (79).

Проводячи теоретичний аналіз існуючих теорій інновацій, нами приділено достатньо увагу й сучасним дослідженням із проблем формування теорії інновацій у працях таких учених-економістів, як Е. Уараб (E. Uarab), М. Ларанья (M. Laranja), Г. Хосперс (G. Hospers), К. Фланаганба (K. Flanaganb), О. Москаленко, О. Катигрובה. Короткий їх зміст та ключові позиції представлено в табл. 1.

Проведений нами теоретико-методологіч-

ний аналіз наукових праць засвідчує, що теорія інновацій представляє собою конгломерат різних теорій інновацій. Усі вони формувалися в межах різних напрямів економічної думки. Зауважимо, що в економічній літературі [12, с. 1244] під теорією пропонується розуміти сукупність висновків, систему узагальненого знання, що відображає об'єктивно існуючі відносини та зв'язки між явищами об'єктивної реальності.

Таблиця 1

Теоретико-методологічний аналіз існуючих підходів до групування концепцій та теорій інновацій [узагальнено авторами на основі джерел [5, 7, 9 - 11]]

Науковці, вчені-економісти	Наукова праця	Зміст, характеристика та теоретичне обґрунтування існуючих підходів до проблем інновацій і структуризації теорій інновацій
Е. Уараб, К. Фланаганб, М. Ларанья	«Політика в сфері науки, технологій і інновацій: теоретичне обґрунтування регіональної політики на різних рівнях» (2008 р.)	1. Неокласичні підстави державного втручання в інноваційну політику (моделі економічного росту 1950-х рр.). 2. Шумпетерівська теорія ендогенного росту (ослаблення неокласичних передумов, інновації як результат навчання діями, інвестиції в дослідження та розробки). 3. Неамаршалівський підхід: індустріальні області, кластери, інноваційне бачення (емпіричне вивчення успішних інноваційних регіонів, формалізація концепції кластерів). 4. Системно-функціональний підхід до регіонального розвитку (концепція інноваційних систем). 5. Еволюційно-структуралістичний підхід до інноваційної політики (технології як явне та неявне знання, що не зводиться до інформації, дослідження рутин і загальних особливостей економічної еволюції організацій)
Г. Хосперс	«Й. Шумпетер і його спадщина в дослідженні інновацій» (2005 р.)	1. Неокласика (мейнстрім): екзогенні теорії зростання; ендогенні або «нові» теорії росту; уведення в неокласичні моделі параметрів знань і людського капіталу; аналіз взаємозв'язків між структурою ринку, концепцією та інноваціями. 2. Еволюційний напрям: еволюційна теорія Нельсона і Вінтера; модель шумпетерівської конкуренції; OVERTY-економіка; теорія життєвого циклу продукту, фірми й галузі; теорія довгих хвиль; зв'язок інститутів та здатність до інновацій (фактори формування інноваційних підприємств, національних технологічних та інноваційних систем, нова економічна історія й ефективність адаптації та пристосування інститутів). 3. Політологія: теорія плюралістичної демократії, теорія суспільного вибору
М. Блауг	«Економічна думка в ретроспективі» (1994 р.)	1. Економічні вчення про інновації «доринкової» економіки. 2. Економічні вчення та економічна теорія інновацій нерегульованих ринкових відносин. 3. Економічні вчення інновацій періоду комунікативної, соціально-орієнтованої економіки
О. Москаленко	«Інституціональні чинники формування інноваційної економіки» (2009 р.)	У рамках концептуального підходу є напрями в економічній теорії, у яких розглядаються питання інновацій: • неокласика (неокейнсіанство, монетаризм, теорія раціональних очікувань, нова теорія економічного зростання); інституціонально-еволюційна економічна теорія (старий і новий інституціоналізм, еволюційна економіка, теорія технологічних укладів); • соціально-психологічні теорії (теорія постмодерні в економіці, теорія футурологічних суспільств)

Продовж. табл. 1

Науковці, вчені-економісти	Наукова праця	Зміст, характеристика та теоретичне обґрунтування існуючих підходів до проблем інновацій і структуризації теорій інновацій
О. Катигрובה	«Інституціоналізація інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації» (2009 р.)	<p>1. Випадкові «дошумпетерівські» теорії, у яких помічено роль інновацій та їх вплив на зміну продуктивності праці (моделі А. Сміта, Д. Рікардо; теорія циклічних криз К. Маркса).</p> <p>2. Класичні теорії («шумпетерівські»), у яких інновації виступають як стимулятор появи товарів, технологій:</p> <ul style="list-style-type: none"> • концепція М. Туган-Барановського; • концепція В. Мітчелліха; • концепція «творчого руйнування» Й. Шумпетера; • концепція В. Зомбарта. <p>3. Теорії економічного зростання, у яких досліджено роль інновацій у прямопропорційному впливі на зміну продуктивності праці (теорія економічного зростання Р. Солоу; теорія економічного зростання Н. Колдора; ендогенна модель економічного зростання П. Ромера; теорія економічного зростання Ф. Агійона і П. Хувітта).</p> <p>4. Теорія економічних циклів (інновації розглядаються як інструмент подолання стагнації в економіці як засіб отримання прибутку):</p> <ul style="list-style-type: none"> • концепція М. Туган-Барановського; • теорія довгих хвиль М. Кондратьєва; • теорія економічної динаміки, концепція «творчого руйнування» Й. Шумпетера; • концепція економічних циклів К. Фрімена; • концепція нерівномірності інноваційної активності Г. Шенша; • концепція економічних циклів Р. Фостера; • концепція економічних циклів А. Кляйнкнехта. <p>5. Еволюційні теорії, у яких інновації вивчаються як чинник розвитку окремих господарюючих суб'єктів та економічної системи загалом (концепція А. Алчіана; концепція Р. Нельсона).</p> <p>6. Соціально-психологічна модель, у якій інновації розглядаються як рушійна сила економічного розвитку (теорія стимулів Є. Вітте; концепція Е. Денісона)</p>

Розглянувши існуючі в економічній науці підходи до структуривання концепцій та теорій інновацій, доречним вважаємо власне їх групування, представлене в табл. 2. Авторське структуривання доповнене, уточнене та систематизоване відповідно до рівнів управління в інноваційній економіці, а саме: мегарівень, макрорівень, мезорівень, мікрорівень, нанорівень.

Це дозволяє не тільки систематизувати різноманітні прояви інноваційної економіки, використовуючи її можливості, властивості та особливості, але й проводити порівняльний аналіз і давати розгорнуту характеристику окремим теоріям інновацій. При цьому, слід урахувати, що інноваційна економіка має високий динамізм розвитку, змін та ускладнень форм, видів і елементів її складових. Наслідком цього є більший ступінь комбінацій ознак та проявів, характерних навіть для простих форм інноваційної економічної діяльності.

Можливі й інші варіанти групування концепцій і теорій інновацій. Використання певного критерію залежить від мети дослідження. Запропоноване нами структуривання теорій інновацій враховує різні погляди і підходи великої кількості науковців та розкриває групування за різними рівнями економічного розвитку. Таке структуривання дає змогу більш повно зрозуміти суть формування та пізнати можливості практичного становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін.

Наразі актуальною для економіки України є практична реалізація концепцій економічного антропоцентризму та національних інноваційних систем у рамках парадигми закритих і відкритих інновацій Г. Чесбро, моделі потрійної спіралі Г. Іцковіца й теорії просторової дифузії інновацій Т. Хегерстранда.

Проведений теоретико-методологічний аналіз існуючих концепцій, парадигм і теорій

інновацій дозволяє зробити ряд висновків та узагальнень:

представниками різних наукових шкіл було виділено декілька напрямів: функціональний, концептуальний, філософсько-психологічний, системно-інституціональний, процесний;

у різних концепціях і теоріях інновацій накопичено значний вихідний матеріал, що

описує контури цього соціально-економічного явища;

вивчення існуючих підходів до групування теорій інновацій дає можливість сформулювати методологічні принципи, спираючись на які можна провести власну наукову структурування наукових концепцій, теорій інновацій відповідно до різних рівнів економічної агрегації (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структуризація концепцій, теорій, моделей і парадигм інновацій відповідно до різних рівнів економічної агрегації

Рівні економічної агрегації щодо практичного застосування теорій інновацій				
мегарівень	макрорівень	мезорівень	мікрорівень	нанорівень
Концепція: національних інновацій систем Б. Лундвала, Ф. Павітта, К. Фрімена; «пасток» цивілізаційного, інституціонального і технологічного вибору; нерівномірності інноваційної активності Г. Менша; економічних циклів Р. Фостера		Концепція регіональних інноваційних систем	Концепція управління інноваціями	Модель дилеми інноватора К. Кристенсена
Концепція економічного антропоцентризму				
Парадигма закритих та відкритих інновацій Г. Чесбро				
–	Концепція: «полюсів» зростання Ф. Перру і Д. Дарвента; співконкуренції А. Бранденбургера, Б. Дж. Нейлбаффа, М. Беста; колективних інновацій П. Глура; демократизації та краудсорсингу інновацій Е. фон Хіппеля та Дж. Хау; інноваційного розвитку інтегрованих структур		Концепція підприємницьких екосистем Дж. Мура. Концепція В. Зомбарта. Концепція В. Мітчерліха	Концепція Е. Денісона
–	Ендогенна модель економічного зростання П. Ромера	Динамічна модель процесу них і продуктивних інновацій У. Абернати – Дж. Аттербека. Циклічна модель Г. Бергхоута. Ланцюгова модель С. Клайна – Н. Розенберга.		–
–	Теорія технологічних інновацій Т. Веблена			–
–	Модель потрійної спіралі Г. Іцковіца			–
–	Концепція М. Туган-Барановського. Концепція базових та радикальних інновацій А. Кляйнкнехта		Концепція «творчого» руйнування Й. Шумпетера	
–	Техніко-технологічна парадигма К. Перес, С. Глазьєва, Ю. Яковця			–
–	Теорія економічного зростання Р. Солоу. Теорія економічного зростання Н. Калдора. Теорія циклічних криз К. Маркса	Теорія кластерних концепцій Дж. Хікса	Теорія стимуляторів Є. Вітте. Еволюційна економічна теорія Р. Нельсона та С. Вінтера	–
–	Теорія економічного зростання Ф. Агійона і П. Хоувітта		Концепція П. Друкера	–
Теорія довгих хвиль М. Кондратьєва. Теорія технологічних систем. Теорія «Синьої економіки» Г. Паулі		Теорія просторової дифузії інновацій Т. Хегерстранда. Теорія полюсів економічного росту Ф. Перру, Р. Будвілля, Х. Річардсона. Теорія технологічних режимів Ф. Малерба та Л. Орсеніго		–

Концепції, підходи та течії теорій інновацій

Зауважимо, що концепція суттєво відрізняється від теорії не лише своєю незавершеністю, але й недостатньою верифікованістю (підтверженістю). Під концепцією розуміють визначений спосіб розуміння, тлумачення конкретного предмета, явища, процесу, пріоритетну точку зору на предмет, провідну ідею для їх систематичного висвітлення. Категорія «концепція» застосовується також для означення провідних задумів основоположного принципу в наукових і технічних видах господарської діяльності.

Варто зазначити, що концепція інституціоналізму представляє собою встановлення, облаштування, установу, що покликані продемонструвати наміри авторів щодо надання системного аналізу процесів і явищ, визначеними ними інститутами. Концепція інституціоналізму – це розвиток економіки, який пов'язаний зі змінами правових, соціальних, технічних, етичних інститутів суспільства: держави, профспілок, приватної власності, конкуренції, корпорацій, технічного прогресу, звичаїв, психології [12, с. 473–474]. У рамках теми стат-

ті, концепцію розглядаємо як систему поглядів щодо розуміння інноваційної економіки та її інституціоналізації або як єдиний задум, який визначає розуміння інноватизації економіки.

Слід звернути увагу й на те, що, окрім вживання нами словосполучення «рівні економічного розвитку» (розвиток – це процес закономірних змін, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [12, с. 943]), ми використовуємо словосполучення «різні рівні економічної агрегації». Це викликано тим, що агрегування (з лат. *aggregatio* – «приєднання») – це процес об'єднання елементів в одну систему [12, с. 12].

На рис. 2 умовно представлені різні рівні економічного розвитку за відсутності агрегування (а) та за наявності процесу агрегування (б). Уважаємо, що дотримання на практиці процесу агрегування дасть змогу формувати інноваторів відповідно до запитів мікрорівня в рамках програм регіонального розвитку (мезорівень).

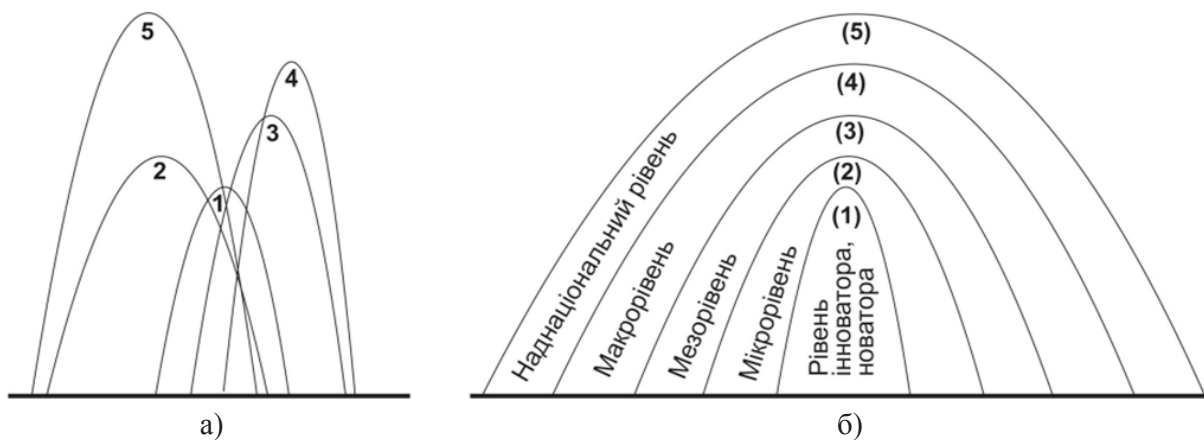

Рис. 2. Умове представлення різних рівнів економічного розвитку під впливом агрегування та за його відсутності

У свою чергу, інноваційний розвиток мезорівня здійснюватиметься в межах загальної стратегії інноватизації національної економіки, яка враховує всі тенденції інноваційної глобалізації. Виходячи з досліджуваної нами проблеми, вважаємо таке поєднання слів доречним і потрібним, оскільки маємо на увазі:

- у рамках національної економіки – доłącення інститутів інноваційного розвитку до інституціональної структури інноваційної системи країни;
- у рамках глобальної економіки – утво-

рення міжнародних інноваційних мереж, інноваційних хабів, іннотехів, макроструктур на зразок інноваційних кластерів, транснаціональних корпорацій (ТНК), метакорпорацій на основі інститутів інноваційного розвитку різних національних економік.

У результаті проведеного дослідження можна зробити узагальнений висновок про те, що нова економічна парадигма інноваційного розвитку базується на таких взаємопов'язаних складових:

- економіки творчих змістів і творчих

знань як основного фактора виробництва духовно-морального та інтелектуального капіталів;

- доданої вартості як джерела соціально-економічного розвитку;
- інновацій як ресурсу, залученого до процесу суспільного виробництва;
- конкурентоздатності як умови ефективної господарської діяльності й рівноправної інтеграції країн у систему світового розподілу праці.

Під парадигмою інноваційного розвитку вбачаємо базову концептуальну схему (приклад, зразок), модель постановки проблем становлення інноваційної економіки та їх вирішення, методів дослідження, які є панівними, актуальними й переважають у науковій сфері сьогодні [12, с. 763]. Парадигма інноваційного розвитку України повинна базуватися на принципі незалежного розвитку регіонів у рамках галузевої спрямованості та співробітництва. У свою чергу, інноваційний розвиток регіонів – на використанні власних коштів і венчурного капіталу та вмінні їх вдало поєднувати у практичній інноваційній діяльності.

Але варто зауважити, що ключовою ланкою даної парадигми є інновації. У новій економічній парадигмі інновації виступають для інших складових у якості бази. Упровадження інновацій впливає на рівень конкурентоспроможності як окремих підприємств, так і економіки країни загалом. «Компанія досягає та має конкурентні переваги під впливом інновацій. Вони підходять до нововведення в самому широкому сенсі, використовуючи як нові технології, так і нові методи роботи. Після того, як компанія досягає конкурентних переваг завдяки нововведенням, вона може втримати їх лише за допомогою постійного вдосконалення... Конкуренти... обов'язково «обійдуть» будь-яку компанію, яка припинить вдосконалення і впровадження інновацій» [1, с. 163].

Авторська схема економічної парадигми інноваційного розвитку та процесу взаємодії її ключових елементів представлена на рис. 3.

Пояснюючи зміст запропонованого нами схематичного бачення економічної парадигми інноваційного розвитку, потрібно наголосити, що сьогодні в суспільно-економічному житті ми оперуємо певною системою цінностей. За їх допомогою можна визначити напрям і ха-

рактер інноваційного розвитку. Ще донедавна, суспільно-економічному розвитку був притаманний лише еволюційний шлях, який називають безперервним, стабільним, стійким, адаптаційним, таким, що характеризується відсутністю стрибків і розривів (здійснюється послідовно внаслідок поступового формування та закріплення необхідних соціально-економічних чинників без цілеспрямованого втручання людини). Цей етап розвитку економіки характеризується екстенсивністю, що ґрунтується на кількісному накопиченні виробничих чинників на попередній технічній базі.

Але сьогодні, поряд з еволюційним, спостерігається біфуркаційний шлях розвитку, миттєвий перехід до якісно нового стану, тобто революційний тип розвитку [14, с. 36]. Він характеризується нестійкістю, нестабільністю, технологічними проривами, винаходами, науковими відкриттями, які діють за новими принципами.

Цей тип розвитку на початку ХХІ ст. охопив усі галузі науки й техніки. Саме це й спонукало нас запропонувати власне схематичне бачення нової економічної парадигми інноваційної економіки, виходячи з біфуркаційного періоду розвитку.

Американський дослідник Е. Петерс (E. Peters) під біфуркацією розуміє «явище, яке полягає в тому, що нелінійна динамічна система набуває вдвічі більше рішень порівняно з тим, що було до досягнення критичного рівня» [2, с. 296]. Російський науковець у сфері соціальної синергетики В. Бранський визначає біфуркацію як «розгалуження старої якості на безліч кінцевих цілком визначених нових якостей. Це так звана нелінійність першого роду, яка надає процесу самоорганізації неоднозначний («стохастичний») характер» [4, с. 119].

Біфуркацію можна розглядати і як математичне зображення діалектичного переходу кількісних змін у якісні та представити як перехід динамічної системи від одного структурно-стійкого стану до іншого через структурно-нестійкий стан в точці біфуркації. Це дозволяє пов'язати пошук аналітичних виражень для біфуркацій із пошуком джерел і відповідних законів управління інноваційною економікою як складною не рівноважною динамічною системою.

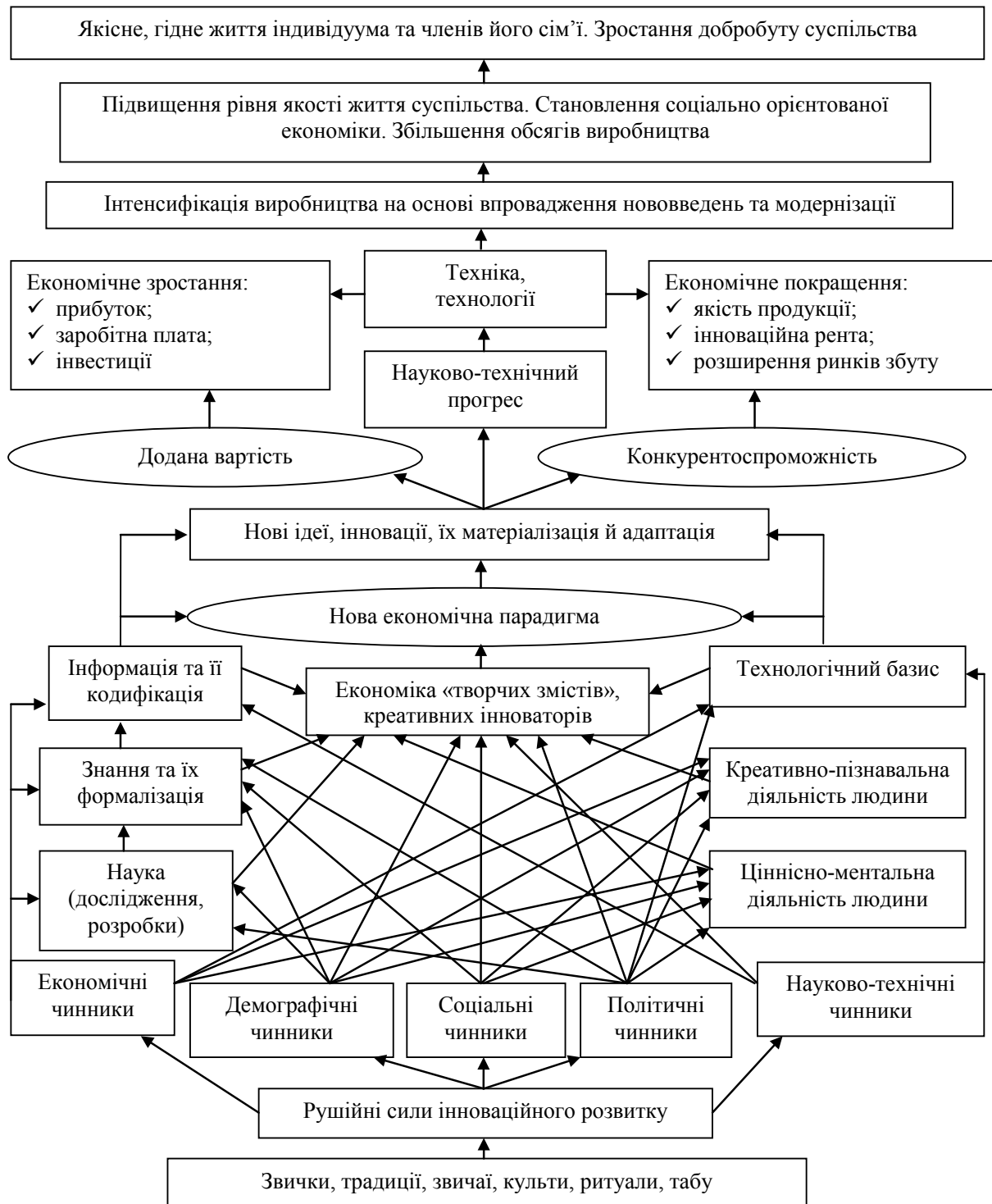

Рис. 3. Економічна парадигма інноваційної економіки на основі біфуркаційного розвитку та ціннісно-ментальної і творчо-розбудовчої людської діяльності

Що стосується використання термінів «біфуркаційний шлях розвитку», «точка біфуркації» та «біфуркаційний період» у рамках даної парадигми, то, на нашу думку, це є прийнятним і допустимим. Пов'язане це з тим, що під час біфуркаційного періоду в інноваційній системі

є три можливих типи траєкторії подальшого розвитку: руйнування, прогресивний розвиток, регресивний розвиток (під час якого можливе й подальше руйнування інноваційної системи та перехід на прогресивну траєкторію).

«У точці біфуркації все визначає випадко-

вість. У момент біфуркації система може піти неоптимальним шляхом розвитку і через випадковість вибору вийти на таку траєкторію, що йде в сторону.... З цих причин нелінійну нерівноважну систему можна визначити як таку, що «приховує» в собі біфуркацію, тобто різноманіття можливих шляхів свого подальшого розвитку» [8, с. 50–51].

Провідну роль у даній парадигмі відіграють наука та знання. Техніка в новій економічній парадигмі інноваційної економіки орієнтується на наукові відкриття. Ці наукові відкриття стають вихідною базою для створення нових галузей виробництва. Безпосередньо в самому виробництві активізуються наукові дослідження, виникає творча співдружність учених, провідних наукових співробітників, інженерів, спеціалістів, а підприємства переростають у науково-промислові комплекси [14, с. 37; 15, с. 98].

Інноваційне підприємництво та технологічний базис дозволяють сформулювати нову структуру економіки. Конкуренція – ще один адаптаційний механізм, який дозволяє визначити серед сформованих економічних інститутів ті, які відповідають новій стадії розвитку економіки, новому циклу М. Кондратьєва. «Сили конкуренції, – наголошував американський економіст, нобелівський лауреат Дж. Стіглиц (J. Stiglitz), – дійсно ведуть до високого ступеня ефективності... конкуренція насправді слугує важливим спонукальним мотивом для нововведень» [3, с. 67]. Конкуренція виконує три функції:

- виступає в ролі механізму відбору економічних інститутів після кризи;
- є фактором дисипації, яка сприяє поляризації економічних інститутів;
- є джерелом флуктуацій, які можуть викликати перехід до нової стадії розвитку [13, с. 84].

Інноваційний розвиток здійснюється закономірно під впливом цілого ряду причин і чинників, які спричинили його та є рушійними силами змін. Їх сукупність і взаємозалежність створює синергетичний ефект розвитку.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, провівши детальний аналіз існуючих теорій інновацій, ми з'ясували, що вони пройшли три періоди розвитку. На першому етапі (1910 р. – перша половина 1940-х рр.)

ключову роль відігравали питання розуміння природи інновацій та їх ролі в розвитку суспільства в часі (довго-, середньо- і короткостроковому періодах), взаємозв'язку інновацій і довгих циклів кон'юнктури. Другий етап у розвитку теорій інновацій (друга половина 1940-х – перша половина 1970-х рр.) характеризувався підвищенням ролі макроекономічного аналізу. Третій етап розвитку теорій інновацій почався в середині 1970-х рр. і триває донині [16, с. 4; 17, с. 327–333]. Характерним для нього є наступ альтернативних макроекономічному підходу теорій: еволюційної теорії, інституціоналізму (теорії фірми), менеджменту (управління інноваціями), компаративістики.

Не дивлячись на довгу історію, концепції інновацій постійно вдосконалюються, доповнюються новими практичними дослідженнями й теоретичними розробками. Система підтримки інноваційного розвитку знаходиться на стадії становлення, формуючись через етапи послідовної адаптації різних підходів та заходів. Становлення даної системи повинне відбуватися як на державному, так і регіональному рівнях. Прийняття системної моделі національного інноваційного простору зробить можливим застосування ефективного інструментарію на всіх рівнях економічної агрегації. У свою чергу, ефективний інструментарій надасть управлінню системності в цілому, зробить інноваційне середовище прогнозованим та усвідомленим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. – Москва : Международ. отношения, 1993. – 896 с.
2. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на цикличность, цены и изменчивость рынка / Э. Петерс. – Москва : Мир, 2000. – 336 с.
3. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / Дж. Ю. Стиглиц ; пер. с англ. Е. Э. Кумариной, Г. М. Кумарина. – Москва : Изд-во МГУ : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

4. Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В. П. Бранский // *Общественные науки и современность*. – 1999. – № 6. – С. 117–127.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – Москва : Дело, 1994. – 720 с.
6. Решетило В. П. Біфуркаційний характер інституційних змін соціально-економічних систем перехідного типу / В. П. Решетило // *Економічна теорія*. – 2007. – № 4. – С. 49–58.
7. Laranjaa M. Policies for science, technology and innovation: Translating rationales into regional policies in a multi-level setting / M. Laranjaa, E. Uyarrab, K. Flanagan // *Research Policy*. – 2008. – № 37. – P. 823–835.
8. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / Карлота Перес ; пер. с англ. Ф. В. Маевского. – Москва : Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2013. – 232 с.
9. Hospers G. J. Joseph Schumpeter and His legacy in Innovation Studies / G. J. Hospers // *Knowledge, Technology & Policy*. – 2005. – Vol. 18, № 3. – P. 20–37.
10. Катигрובה О. В. Інституціоналізація інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / О. В. Катигрובה ; КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 20 с.
11. Москаленко О. М. Інституціональні чинники формування інноваційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / О. М. Москаленко ; КНЕУ. – Київ, 2009. – 20 с.
12. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 7-е изд., доп. – Москва : Ин-т новой экономики, 2010. – 1472 с.
13. Ерохина Е. А. Концепции самоорганизации как новая методология исследования экономических систем / Е. А. Ерохина // *Инновации*. – 2011. – № 4 (150). – С. 79–84.
14. Краус Н. М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін : монографія / Краус Н. М. – Київ : ЦУЛ, 2015. – 596 с.
15. Kraus N. M. Institutional vector of infrastructure development for innovative economy / N. M. Kraus // *Актуальні проблеми економіки*. – 2014. – № 10 (160). – С. 96–100.
16. Нуреев Р. М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р. М. Нуреев // *Journal of Institutional Studies = Журнал институциональных исследований*. – 2012. – Т. 4, № 2. – С. 4–10.
17. Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Н. М. Краус ; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». – Київ : Центр учб. л-ри, 2014. – 504 с.

REFERENCES

1. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaya konkurentsya [International competition]*. V. D. Shchetyinina (Ed.), (V. D. Shchetyinina, Trans.). Moscow: Mezhdunarodnyye ot-nosheniya [in Russian].
2. Pyetyers, E. (2000). *Khaos i poryadok na rynkakh kapitala. Novyy analiticheskiy vyglyad na tsiklichnost, tsyeny i izmyenchivost rynka [Chaos and order in capital markets. New analytical view of cyclicalit, price and market volatility]*. Moscow: Mir [in Russian].
3. Stiglits, J. Yu. (1997). *Ekonomika gosudarstvennogo sektora [Economics of public sector]*. (E. E. Kumanina & G. M. Kumanin, Trans.). Moscow: Press of MSU: INFRA-M [in Russian].
4. Branskiy, V. P. (1999). *Sotsialnaya sinergyetika kak postmodyernistskaya filosofiya istorii [Social synergetic as a postmodern philosophy of history]*. *Obshcheyestvennyye nauki i sovremennost – Social sciences and modernity*, 6, 117–127 [in Russian].

5. Blaug, M. (1994). *Ekonomichyeskaya mysl v retrospyektivye [Economic thought in a retrospective]*. Moscow: Dyelo [in Russian].
6. Reshetilo, V. P. (2007). Bifurkatsiinyi kharakter instytutsiinykh zmin sotsialno-ekonomichnykh system perekhidnoho typu [Bifurcation nature of institutional changes of socio-economic systems in transitional type]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 4, 49–58 [in Ukrainian].
7. Laranjaa, M., Uyarrab, E. & Flanaganb, K. (2008). *Policies for science, technology and innovation: Translating rationales into regional policies in a multi-level sitting*. *Research Policy*, 37, 823–835 [in English].
8. Peres, K. (2013). *Tyehnologichyieskiye ryevolyutsii i finansovyy kapital. Dinamika puzryrey i pyeriodov protsvyvetaniya [Technological revolutions and financial capital. Dynamics of bubbles and periods of prosperity]*. (F. V. Maevskiy, Trans.). Moscow: Dyelo [in Russian].
9. Hospers, G. J. (2005). *Joseph Schumpeter and His legacy in Innovation Studies*. *Knowledge, Technology & Policy* (Vol. 18), 3, 20–37 [in English].
10. Katyhrobova, O. V. (2009). Instytutsionalizatsiia innovatsiinoho rozvytku v umovah rynkovoї transformatsii [Institutionalization of the innovative development in conditions of market transformation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KNU of T. Shevchenko [in Ukrainian].
11. Moskalenko, O. M. (2009). Instytutsionalni chynnyky formuvannya innovatsiinoї ekonomiky [Institutional factors of formation innovative economy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
12. *Bolshoy ekonomichyieskiy slovar [Great dictionary of economics]* (2010). (7th ed., rev.). A. N. Azriliyan (Ed.). Moscow: Institute of New Economy [in Russian].
13. Erokhina, E. A. (2001). Kontsyepsii samoorganizatsii kak novaya myetodologiya isslyedovaniya ekonomichyieskiykh sistyem [Concept of self-organization as a new methodology of research of economic systems]. *Innovatsii – Innovations*, 4 (150), 79–84 [in Russian].
14. Kraus, N. M. (2015). *Stanovlennia innovatsiinoї ekonomiky v umovakh instytutsionalnykh zmin [The formation of innovative economy in conditions of institutional changes]*. Kyiv: Center of Educational Literature [in Ukrainian].
15. Kraus, N. M. (2014). Institutional vector of infrastructure development for innovative economy. *Aktualni problem ekonomiky – Actual problems of economics*, 10 (160), 96–100 [in English].
16. Nureev, R. M. (2012). Na puti k ponimaniyu institutsionalnoy prirody innovatsiy [On the way to the understanding of institutional nature of innovations]. *Zhurnal institutsionalnykh isslyedovaniy – Journal of institutional studies* (Vol. 4), 2, 4–10 [in Russian].
17. Kraus, N. M. (2014). *Istoriia ekonomiky ta ekonomachoi dumky: strukturno-lohichni skhemy, tablytsi, malyunky [History of economics and economic thought: structural and logic circuits, tables, pictures]*. Kyiv: Center of Educational Literature [in Ukrainian].

Н. Н. Краус, кандидат экономических наук, доцент; **Е. Н. Краус**, кандидат экономических наук (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Генезис концепций теории инноваций и научные представления об основах инновационного развития.**

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении содержания концепций теории инноваций и осуществлении теоретического обобщения научных представлений о становлении инновационной экономики путем группировки существующих концепций и теорий инноваций в соответствии с уровнями развития, а именно: мега-, макро-, мезо-, микро-, нануровень. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода.

Результаты. Сделан вывод, что в настоящее время актуальной для экономики Украины является практическая реализация концепций экономического антропоцентризма и национальных инновационных систем в рамках парадигмы закрытых и открытых инноваций А. Чесбро, модели тройной спирали Г. Ицковица и теории пространственной диффузии инноваций Т. Хегерстранда. Обоснована необходимость применения как в теоретических, так и практических исследованиях, кроме словосочетания «уровень экономического развития» еще и «уровень экономической агрегации». Соблюдение на практике процесса агрегирования позволит формировать инноваторов в соответствии с запросами микроуровня в рамках программ регионального развития (мезоуровень). В свою очередь, инновационное развитие мезоуровня будет осуществляться в рамках общей стратегии инноватизации национальной экономики, которая учитывает тенденции инновационной глобализации. Доказано, что использование терминов «бифуркационный путь развития», «точка бифуркации» и «бифуркационный период», в рамках данной парадигмы, является приемлемым и допустимым. Связано это с тем, что во время бифуркационного периода в инновационной системе есть три возможных типа траектории дальнейшего развития: разрушение, прогрессивное или регрессивное развитие.

Практическая значимость результатов исследования. Предложено авторское понимание экономической парадигмы инновационной экономики на основе бифуркационного развития, а также ценностно-ментальной и творчески-создающей человеческой деятельности. Сделан вывод о том, что ведущую роль в данной парадигме играют наука и знания. Техника в экономической парадигме инновационной экономики ориентируется на научные открытия. Эти научные открытия становятся исходной базой для создания новых отраслей производства. Инновационное предпринимательство и технологический базис позволяют сформировать новую структуру экономики и производства.

Ключевые слова: теории инноваций, концепция антропоцентризма, инновационная экономика, уровень экономической агрегации, экономическая парадигма инновационного развития, бифуркационный период.

N. Kraus, Can. Econ. Sci., Docent; K. Kraus, Can. Econ. Sci. (Poltava University of Economics and Trade). Genesis of concepts of theory of innovations and scientific representation about basis of innovative development.

Annotation. Purpose. The article is devoted to the research the content of conceptions of theory of innovations and theoretical generalizations of scientific ideas about formation of innovative economy by grouping existing concepts and theories of innovations according to the levels of development, namely, mega-, macro-, meso-, micro- and nanolevel. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** It is concluded that now is important for the economy of Ukraine practical implementation of concepts of economic anthropocentrism and national innovation systems within the paradigms of closed and opens innovations of H. Chesbrough, model of triple helix of H. Itskovitsa and theory of spatial diffusion of innovations of T. Heherstranda. Necessity of application in theoretical and practical researches besides the phrase "levels of economic development" the phrase "levels of economic aggregation" is substantiated. Adherence in practice of the process of aggregation will enable to form innovators accordance with the requests of microlevel within the programs for regional development (mesolevel). In turn, innovative development of mesolevel carried out within the overall strategy of innovatyzation of national economy, which takes into account trends of innovation globalization. It is proved that using the terms "bifurcation way of development", "bifurcation point" and "bifurcation period" within this paradigm is acceptable and permissible. This is due with the fact that during the period of bifurcation innovative system has three possible types of trajectories for further development: destruction, progressive or regressive development. **Practical value.** The author understanding of the economic paradigm of innovative economy based on bifurcation development and value-mental and creative human activity is offered. It is concluded that key role in this paradigm play science and knowledge. Technology in the economic paradigm of innovative economy focuses on scientific discoveries. These scientific discoveries are the starting point for the creation of new industries. Innovative entrepreneurship and technological basis allow forming a new structure of economic and production.

Keywords: theory of innovations, concept of anthropocentrism, innovative economy, level of economic aggregation, economic paradigm of innovative development, bifurcation period.

III. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 65.018

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ

О. Ф. ЛИВИЦКИ, доктор экономических наук, доцент
(Кооперативно-торговый университет Молдовы)

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении особенностей обеспечения и управления качеством на уровне предприятий в условиях рыночной экономики с высоким уровнем конкуренции. Статья посвящена исследованию эффективности функционирования предприятий, которые осуществляют внедрение системы управления качеством с целью обеспечения их прибыльности. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** Проанализированы и систематизированы понятия по управлению качеством и системой менеджмента качества на уровне предприятий. Разработаны направления повышения уровня качества и усовершенствования деятельности предприятия, которые способствуют повышению качества продукции и услуг, а также повышению эффективности функционирования предприятий. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что внедрение системы управления качеством будет способствовать увеличению объема доходов и прибыли при повышении уровня удовлетворенности клиентов и других партнеров организации. Основные научные положения статьи можно использовать в практике предприятий.

Ключевые слова: качество, система управления качеством, стандарты, организация, контроль, обеспечение качества, результаты.

Постановка проблемы в общем виде и связь с важнейшими научными и практическими задачами. По мере развития технологий, предложение продуктов и услуг обществу и отдельным лицам диверсифицируется. Появляются новые продукты с производительностью и функциями, которые 15-20 лет назад не могли даже вообразить.

Промышленные или коммерческие организации, частные или государственные, предоставляют товары для удовлетворения

потребностей и/или требований заказчика. Усиление конкуренции, соответственно сужение рынка, привело – в общем плане – к более жестким ожиданиям клиентов к качеству.

Для того, чтобы быть конкурентоспособными и поддерживать хорошие экономические показатели, организации/поставщики должны использовать наиболее эффективные системы для производства продуктов и услуг на высоком уровне ка-

чества. Эти системы должны приводить к постоянному совершенствованию качества, повышать уровень удовлетворенности клиентов и других партнеров организации.

Роль качества продукции в экономике значительно возросла с 80-х годов, когда из-за резкого сокращения сырьевых ресурсов качество становится важным фактором экономии. Именно в это время Международная организация по стандартизации (ISO) впервые выпустила ряд нормативных документов, в которых сформулированы требования к продукции, выходящей на рынок, исходя из того, что невозможно провести контроль всей продукции каждого предприятия. Однако возможно сформулировать некоторые требования к системе менеджмента качества предприятия, чтобы быть уверенным, что это предприятие в состоянии длительное время стабильно выпускать продукцию с требуемыми свойствами.

В настоящее время серия стандартов ISO 9000 признана практически всеми странами мира, но внедрение серии стандартов ISO 9000 является добровольным делом предприятия.

Стандарт ISO 9001:2008 дает следующее определение: «Качество – степень, с которой совокупность собственных характеристик выполняет требования».

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование управления качеством актуально для экономической жизни. Ему посвящены работы таких известных авторов: М. М. Кане, Р. А. Фатхутдинова, В. Я. Белобрагина и др.

Исследователь М. М. Кане заметил: «Никто не покупает вещь. Покупатель приобретает удовлетворение и пользу» [7]. Это само по себе уже должно повлиять на некоторых производителей, которые считают, что они сами и их продукция/услуга – это центры мироздания.

Формирование целей статьи (постановка задачи). Цель статьи заключается в выявлении особенностей обеспечения и управления качеством на уровне предприятий в условиях рыночной экономики с высоким уровнем конкуренции. Статья посвящена исследованию эффективности функционирования предприятий, которые

осуществляют внедрение системы управления качеством с целью обеспечения их прибыльности.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Качество – единственная цель работы организации. Обеспечение и поддержание высокого качества товаров является трудной задачей. Выделяют такие стадии формирования сферы производства:

- качество проекта производства товаров;
- качество сырья;
- качество изготовления.

Также, качество товаров (к примеру, хлеб и хлебобулочных изделий) может быть слегка нарушено, при транспортировке в неблагоприятных условиях и т.д. Поэтому необходимо координировать все меры для обеспечения и поддержания качества продукции от проектирования до потребления. Такая координация может осуществляться последовательным комплексным управлением.

По мнению ряда специалистов, повышение качества продукции – это основное условие обеспечения успеха на рынке. За счет этого фактора организация на 80 % успешнее работает и является конкурентоспособной.

Таким образом, только изучив весь спектр управления качеством, можно выявить рекомендаций по улучшению управления качеством.

Управление качеством – это действия, осуществляемые при создании, эксплуатации или потреблении продукции в целях установления, обеспечения и поддержания необходимого уровня ее качества.

Политика в области качества может быть сформулирована в виде принципа деятельности предприятия или долгосрочной цели. Управление качеством представляет собой непрерывный процесс воздействия на производство путем последовательной реализации логически взаимосвязанных функций с целью обеспечения качества [6, с. 207–213].

Процесс управления качеством включает основные направления деятельности в области качества и осуществляется путем реализации управленческих функций. В состав функций входит: планирование,

организация, мотивация и контроль обеспечения качества продукции, производственных процессов и работы предприятия в целом.

Мировой опыт управления качеством сконцентрирован в пакете международных стандартов ИСО 9000-9004, которые разработаны первоначально для промышленности, однако общая философия систем качества, изложенная в них, универсальна. Стандарты ориентированы на полное удовлетворение ожиданий потребителей и улучшение их благосостояния, на получение прибыли производителями качественных товаров и услуг, а также на получение выгоды всеми заинтересованными сторонами (поставщиками, рабочими и служащими организации, акционерами, инвесторами) и обществом в целом. Эти цели достигаются при процессном подходе к управлению качеством производимой продукции/услуг на основе реализации следующих восьми принципов [12]:

- ориентация на потребителя;
- лидерство руководителя;
- вовлечение работников;
- процессный подход;
- системный подход;
- постоянное улучшение;
- принятие решений, основанных на фактах;
- взаимовыгодные отношения с поставщиками.

В настоящее время предприятия и организации самых различных сфер деятельности стали активно использовать эту методологию, что дает им значительные преимущества в конкурентной борьбе.

Под управлением качества продукции подразумевается процесс с целью влияния на факторы и условия, которые обеспечивают создание оптимального уровня качества продукции, с точки зрения национальной экономики и использования ее максимальной эффективности.

Управление качеством товаров/продукции предполагает сложную совокупность действий: организационные, технические, экономические, социальные и идеологические, взаимосвязанные между собой. Эти действия регламентированы нормативной документацией с использованием средств и

методов, направленных на обеспечение стабильности уровня качества товаров/продукции (техническое обслуживание, сохранение, восстановление) на пути продвижения от производителя к потребителю.

Управление качеством продукции в целом является комплекс мер, принятых в области проектирования, создания, эксплуатации для получения, обеспечения и поддержания качества до определённого уровня.

На уровне предприятия, управление качеством товаров/продукции, как и повышение качества, имеет несколько аспектов, а именно:

1. Социальный аспект обуславливается и определяется необходимостью привести качество товаров в соответствие с потребностями членов общества.

2. Экономический аспект выражается в том, что качество продукции (товаров) является материальной основой для повышения эффективности общественного производства.

3. Организационный аспект заключается в том, что решение проблемы качества товаров (продукции) зависит от организации общественного производства, совершенствования стандартов и систем стандартизации.

4. Научно-технический аспект состоит в том, что по качеству товаров (продукции) можно сделать вывод о применении в производстве достижений научно-технического прогресса, так как улучшение качества продукции связано с разработкой и использованием материалов с новыми свойствами, способами производства, технологическими решениями и т. д.

В этом контексте разумно, чтобы управление качеством выполнялось как на общем уровне (национальном) всецело, так и на уровне подсистем, а именно на этапе проектирования, изготовления, распределения товаров, эксплуатации и потребления.

Качество должно быть встроено в каждый процесс. Без этого ничего не получится. Таким образом, от понятия качества продукции мы переходим на следующий уровень – к понятию качества управления (менеджмента), которое можно представить в виде нескольких уровней (рис. 1).

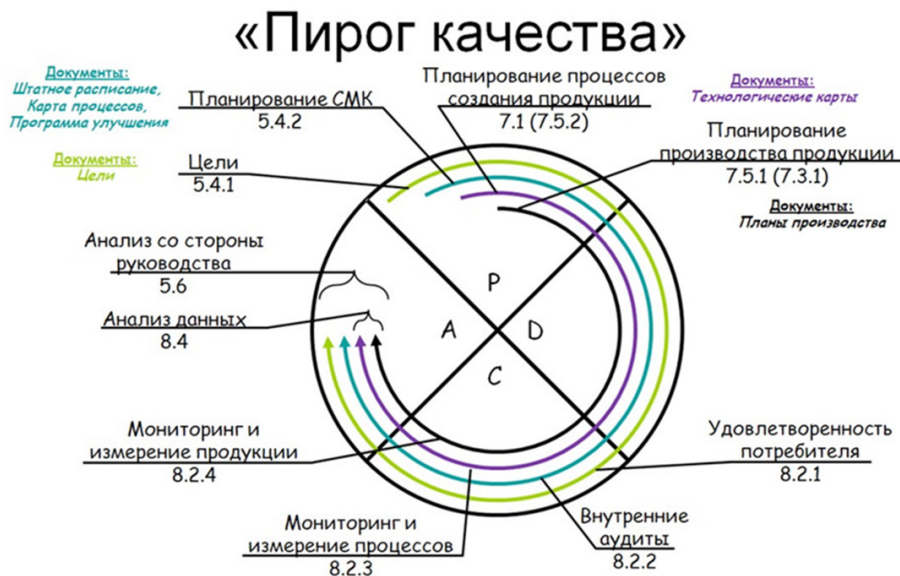

Рис. 1. Управление всеми процессами СМК [5]

Качество производимых товаров/услуг определяют всегда потребители. Организации должны пытаться добиться и даже превзойти требуемое потребителями качество. Сотрудники должны понимать свои цели и задачи, чувствовать свою значимость для организации и получать удовлетворение от работы. Процессный подход пронизывает всю организацию, определяя последовательность работы и порядок взаимодействия каждого сотрудника и подразделения. Мало разработать процессы для всей организации. Необходимо объединить их между собой и управлять как единой системой.

Эффективные цели предприятия в области качества обычно представлены в виде либо отдельно реализуемых, либо системы связанных между собой целей. Система связи между целями устанавливается путем детализации главной цели в области качества на цели более низких уровней. Для каждой принятой цели разрабатывается программа, в которой устанавливаются: действия и ресурсы, необходимые для достижения цели; должностное лицо, ответственное за реализацию программы; сроки ее выполнения и ожидаемый результат.

Постановка конкретных задач важна с психологической стороны. Известно, что структурные изменения ожидаемые результаты приносят медленно. Четко сформулированные цели позволят уловить связь между внесенными изменениями и полученными результатами.

Для удачного выполнения проектных работ необходимо создать необходимые организационные, ресурсные, методические и социально-психологические условия. Важно иметь в виду, что промахи или невнимательность, пропущенные на организационном этапе, приводят к затратным корректировкам и переделкам на следующих этапах.

Таким образом, внедрение системы менеджмента качества помогает структурировать все процессы, обозначить ответственность и взаимосвязи каждого сотрудника, использовать положительный и отрицательный опыт для постоянного улучшения организации.

Функционирование системы управления качеством может создать разнообразные эффекты, определяющие эффективность этой системы. Каждый из эффектов может носить реальный или потенциальный характер. Реальными, как правило, являются экономические эффекты. Остальные же виды эффектов несут, в основном, в себе только потенциальный экономический эффект.

Основными источниками позитивных результатов управления качеством являются:

- снижение затрат (производственных затрат) на исправление дефектов изготавливаемой продукции (аналогично и в сфере разработки и проектирования);

- снижение стоимости контроля продукции;
- предотвращение поступления недоброкачественного сырья и материалов;

- уменьшение затрат на устранение несо-

ответствий по рекламациям (претензиям) потребителей;

уменьшение суммы выплат по рекламациям;

уменьшение ущерба за нарушение контрактов;

повышение прибыли за счет улучшения ассортимента продукции;

повышение прибыли за счет продажи продукции повышенного качества (при неизменности себестоимости).

Для того, чтобы рассчитывать экономические показатели и эффективность систем управления качеством, необходимо организовать и провести учет, анализ и планирование затрат на обеспечение качества, то есть во многом измерять качество с финансовой точки зрения [8, с. 18–31].

В целом, на основе системы управления качеством, организация может получить такие преимущества:

уменьшение брака товара;

повышение ответственности за качество;

полный контроль и оптимизация производственных, организационных и финансовых ресурсов;

повышение интереса и мотивации сотрудников организации;

рост авторитета организации и поддержание хорошего имиджа.

Выводы из обозначенных проблем и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Качество является важнейшим фактором экономической эффективности, определяющим экономическое положение организации, размеры прибыли, уровень ее рентабельности. Повышение качества требует дополнительных затрат как текущих, так и единовременных, обусловленных повышением технического уровня продукции, снижением уровня дефектности продукции в производстве и при ее реализации, улучшением и расширением услуг.

Процесс управления качеством должен включать в себя основные направления деятельности в области качества и осуществляется путем реализации управленческих функций: планирование, организация, мотивация и контроль обеспечения качества продукции, производственных процессов и работы предприятия в целом.

Система управления качеством должна состоять из упорядоченной совокупности взаимосвязанных и взаимодействующих видов деятельности организации, элементов объекта производства, предназначенных для достижения поставленной цели – создания условий для обеспечения требуемого уровня качества при минимальных затратах.

Опыт предприятий, внедривших систему менеджмента качества, показывает, что в результате внедрения существенно улучшаются показатели работы предприятия. В конечном итоге преимуществами эффективного управления качеством в организациях являются: улучшение качества продукции/услуг; завоевание большей доли рынка; увеличение конкурентоспособности; постоянное профессиональное развитие компании; престижность компании. Все эти преимущества ведут к большей прибыли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Chiru L. ș.a. Calitate și excelență în afaceri / L. Chiru ș.a. – București : Editura ASE, 2013.
2. Crețu I. Managementul Calității / I. Crețu. – Chișinău : UTM, 2008.
3. Juran J. Planificarea calității / J. Juran. – București : Editura Teora, 2000.
4. Juran J. Quality Control Handbook / J. Juran. – New York : Editura McGraw Hill, 2001
5. Аристов О. В. Управление качеством / О. В. Аристов. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 237 с.
6. Горбашко Е. А. Управление качеством / Е. А. Горбашко. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 384 с.
7. Системы, методы и инструменты менеджмента качества / М. М. Кане, Б. В. Иванов, В. Н. Корешков, А. Г. Схиртладзе. – Санкт-Петербург : Питер, 2009. – 560 с.
8. Ребрин Ю. И. Управление качеством /

- Ю. И. Ребрин. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2004. – 174 с.
9. Шокина Л. И. Оценка качества менеджмента компаний / Л. И. Шокина ; под ред. М. А. Федотовой. – Москва : КноРус, 2009. – 344 с.
10. Как сократить объем документации СМК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://quality.eup.ru/DOCUM4/volume-docum-smk.htm> (дата звернення: 5.02.2017). – Назва з екрана.
11. ISO Official website [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iso.com> (дата звернення: 21.01.2017). – Назва з екрана.
12. Управление документацией. Процедура № 01-ДП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kpms.ru/Procedury/Q_Example_Documents.htm (дата звернення: 5.02.2017). – Назва з екрана.
5. Aristov, O. V. (2009). *Upravlenie kachestvom [Management of quality]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
6. Gopbashko, E. A. (2008). *Upravlenie kachestvom [Management of quality]*. Sankt Peterburg: Pieter [in Russian].
7. Kane, M. M., Ivanov, B. V., Koreshkov, V. N., Shirladze, A. G. (2009). *Sistemy, metody i instrumenty menedzhmenta kachestva [Systems, methods and tools of quality management]*. Sankt Peterburg: Pieter [in Russian].
8. Rebrin, Yu.I. (2004). *Upravlenie kachestvom [Quality control]*. Taganrog: Publishing house TRTU [in Russian].
9. Shokina, L. I. (2009). *Ocenka kachestva menedzhmenta kompanij [Quality management of companies]*. M. A. Fedotova (Ed.). Moscow: KnoRus [in Russian].
10. Kak sokratit' ob'em dokumentacii SMK [How to reduce the amount of QMS documentation]. (n.d.). <http://quality.eup.ru/DOCUM4/volume-docum-smk.htm>. Retrieved from <http://quality.eup.ru/DOCUM4/volume-docum-smk.htm> (accessed 5 February 2017) [in Russian].

REFERENCES

1. Chiru, L. (2013). et al. *Calitate și excelență în afaceri [Quality and excellence in business]*. Bucharest: ASE Publishing House [in Romanian].
2. Cretu, I. (2008). *Managementul Calității [Quality Management]*. Chisinau: TUM [in Romanian].
3. Juran, J. (2000). *Planificarea calității [Quality planning]*. Bucharest: Teora Publishing House [in Romanian].
4. Juran, J. (2001). *Quality Control Handbook*. New York: Editura McGraw Hill [in English].
5. Aristov, O. V. (2009). *Upravlenie kachestvom [Management of quality]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
6. Gopbashko, E. A. (2008). *Upravlenie kachestvom [Management of quality]*. Sankt Peterburg: Pieter [in Russian].
7. Kane, M. M., Ivanov, B. V., Koreshkov, V. N., Shirladze, A. G. (2009). *Sistemy, metody i instrumenty menedzhmenta kachestva [Systems, methods and tools of quality management]*. Sankt Peterburg: Pieter [in Russian].
8. Rebrin, Yu.I. (2004). *Upravlenie kachestvom [Quality control]*. Taganrog: Publishing house TRTU [in Russian].
9. Shokina, L. I. (2009). *Ocenka kachestva menedzhmenta kompanij [Quality management of companies]*. M. A. Fedotova (Ed.). Moscow: KnoRus [in Russian].
10. Kak sokratit' ob'em dokumentacii SMK [How to reduce the amount of QMS documentation]. (n.d.). <http://quality.eup.ru/DOCUM4/volume-docum-smk.htm>. Retrieved from <http://quality.eup.ru/DOCUM4/volume-docum-smk.htm> (accessed 5 February 2017) [in Russian].
11. ISO Official website. (n.d.). <http://www.iso.com>. Retrieved from <http://www.iso.com> (accessed 21 January 2017) [in English].
12. Upravlenie dokumentaciej. Procedura № 01-DP [Document management. Procedure No. 01-DP]. (n.d.). http://www.kpms.ru/Procedury/Q_Example_Documents.htm. Retrieved from http://www.kpms.ru/Procedury/Q_Example_Documents.htm (accessed 5 February 2017) [in Russian].

О. Ф. Лівіцький, доктор економічних наук, доцент (Кооперативний-торговий університет Молдови). **Деякі аспекти управління якістю на підприємстві.**

Анотація. Мета статті полягає у виявленні особливостей забезпечення й управління якістю на рівні підприємств в умовах ринкової економіки з високим рівнем конкуренції. Статтю присвячено дослідженню ефективності функціонування підприємств, які здійснюють впровадження системи управління якістю з метою забезпечення їх прибутковості. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** Проаналізовано та систематизовано по-

няття з управління якістю та системою управління якістю на рівні підприємств. Розроблено напрями підвищення рівня якості та удосконалення діяльності підприємства, які сприяють підвищенню якості продукції та послуг, а також підвищенню ефективності функціонування підприємств. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті обґрунтовано, що впровадження системи управління якістю сприятиме збільшенню обсягу доходів і прибутку в разі підвищення рівня задоволеності клієнтів та інших партнерів організації. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці підприємств.

Ключові слова: якість, система управління якістю, стандарти, організація, контроль, забезпечення якості, результати.

O. Livitchi, Dc. Econ. Sci., Docent (Trade Co-operative University of Moldova). Some aspects of quality management within the enterprise.

Annotation. Purpose. The article is to identify the features of quality assurance and management at the enterprise level in a market economy with a high level of competition. The article is devoted to the study of the efficiency of the functioning of enterprises that implement the quality management system to ensure their profitability. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** Have been analyzed and systematized the concepts of quality management and the quality management system at the enterprise level. The directions of increasing the level of quality and improving the activities of the enterprise have been developed, which contribute to improving the quality of products and services and increasing the efficiency of enterprises' operation. **Practical value.** The article substantiates that the introduction of a quality management system will contribute to an increase in revenue and profit while improving the level of satisfaction of clients and other partners of the organization. The main scientific provisions of the article can be used in the practice of enterprises.

Keywords: quality, quality management system, standards, organization, control, quality assurance, results.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ ЧЕРЕЗ СУБЪЕКТЫ СОБСТВЕННОЙ ТОВАРОПРОВОДЯЩЕЙ СЕТИ

А. Ю. БЕРДИН;

Р. А. ЛИЗАКОВА, кандидат экономических наук, доцент
(Гомельский государственный технический университет имени П. О. Сухого,
г. Гомель, Республика Беларусь);

П. В. ШУКАНОВ, доктор экономических наук, профессор
(Высшее учебное заведение Укоопсоюза
«Полтавский университет экономики и торговли»)

Аннотация. *Целью* исследования является проведение анализа всех доминантных аспектов, обуславливающих реализацию использования в системе распределения продукции собственной товаропроводящей сети. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких методов исследования: логического и сравнительного анализа, группировки и сопоставления. **Результаты.** В статье рассмотрены основные проблемные вопросы, возникающие у промышленных предприятий в процессе работы с субъектами собственной товаропроводящей сети. Проанализированы причины возникновения потенциальных разногласий в области планирования и реализации распределительной, ценовой и коммуникационной политики. Даны рекомендации по недопущению возникновения конфликта коммерческих интересов. Выделены приоритетные факторы, которые могут обусловить разногласия производителя с субъектами собственной товаропроводящей сети, проведен анализ теоретической части и практики возникновения данных проблем. **Практическое значение результатов исследования.** Обоснована необходимость обязательного учета и упреждающего нивелирования потенциально возникающих проблемных вопросов при учреждении субъектов собственной товаропроводящей сети.

Ключевые слова: собственная товаропроводящая сеть, распределение, планирование, организация, контроль.

Постановка проблемы в общем виде и связь с важнейшими научными или практическими задачами. Основной формой интенсификации распределения в Республике Беларусь, как и во всем мире, стало развитие товаропроводящих сетей (далее – ТПС) предприятий-производителей. В Беларуси данный процесс на начальном этапе происходил абсолютно хаотично и бессистемно, что закономерно обусловило низкую сте-

пень эффективности, а иногда даже наличие экономического ущерба для предприятия. В связи с этим были изданы: Указ Президента Республики Беларусь «О некоторых мерах по упорядочиванию посреднической деятельности при продаже товаров» № 117 от 7 марта 2000 г.; Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о товаропроводящей сети отечественных производителей

за рубежом» от 21 декабря 2006 г. № 1699 и прочие нормативные документы. Это позволило не допустить многих злоупотреблений, но, к сожалению, не позволило систематизировать процесс принятия решений о необходимости развития ТПС предприятий. Отечественные предприятия не получили четкого представления о том, как необходимо реализовывать комплекс маркетинговых мероприятий в рамках работы с ТПС. В связи с этим, в ходе развития белорусскими предприятиями собственных товаропроводящих сетей, возникло множество проблем, которые не только не позволили в полной мере достичь поставленных целей, но и обусловили реальный вред конкурентоспособности и имиджу отечественных производителей. В связи с этим, структурирование процесса развития, мониторинга и контроля ТПС отечественными производителями будет являться основной задачей.

Формирование целей статьи (постановка задачи). Целью исследования является проведение анализа всех доминантных аспектов, обуславливающих реализацию использования в системе распределения продукции собственной товаропроводящей сети.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Современное предприятие сегодня должно реально оценивать возможные направления своего развития, как минимум на пять лет вперед. Отечественные производители, планирующие свою маркетинговую стратегию, должны прорабатывать вопрос не только о том, какие возможные преимущества принесет заводу данный коммерческий шаг, но и каким образом можно добиться устранения потенциальных проблемных вопросов. Этот тезис приобрел особую актуальность в жестких условиях конкуренции на территории приоритетных рынков сбыта отечественных предприятий.

Вопрос интенсификации сбытовых уси-

лий, развития внешнеэкономического сотрудничества и недопущения транзакционных экономических потерь сегодня, в условиях сужения рынков и общего дефицита оборотных средств, стоит особенно остро. Усиление степени своего присутствия на рынках посредством организации собственных сбытовых каналов является одним из наиболее эффективных инструментов укрепления долгосрочной конкурентоспособности. Этого невозможно добиться без дифференциации распределительных усилий производителя. Одной из основных форм интенсификации сбытовых усилий, в том числе и белорусскими предприятиями, является создание субъектов собственной ТПС. Собственные субъекты ТПС предприятия могут учреждать, как в Республике Беларусь, так и за рубежом. По формам организации субъекты ТПС представляют собой:

торговые дома – организации, учреждаемые производителем для торговли продукцией предприятия в регионах;

представительства – подразделения предприятия, без образования отдельного юридического лица, имеющие свой расчетный счет и печать (при необходимости);

филиалы – выполняют функции представительства, но еще, как правило, могут заниматься не только торговой, но и производственной деятельностью.

На рынке Республики Беларусь к субъектам собственной ТПС предприятия также приравнивают:

оптовые предприятия и розничные объединения (оптово-сбытовые, торгово-закупочные, оптово-розничные), находящиеся в подчинении Министерства торговли;

районные, межрайонные, областные и республиканские базы Белкоопсоюза.

Совокупность положительных и отрицательных факторов, влияющих на эффективность организации распределения продукции через собственную ТПС предприятия, представлена на рис. 1.

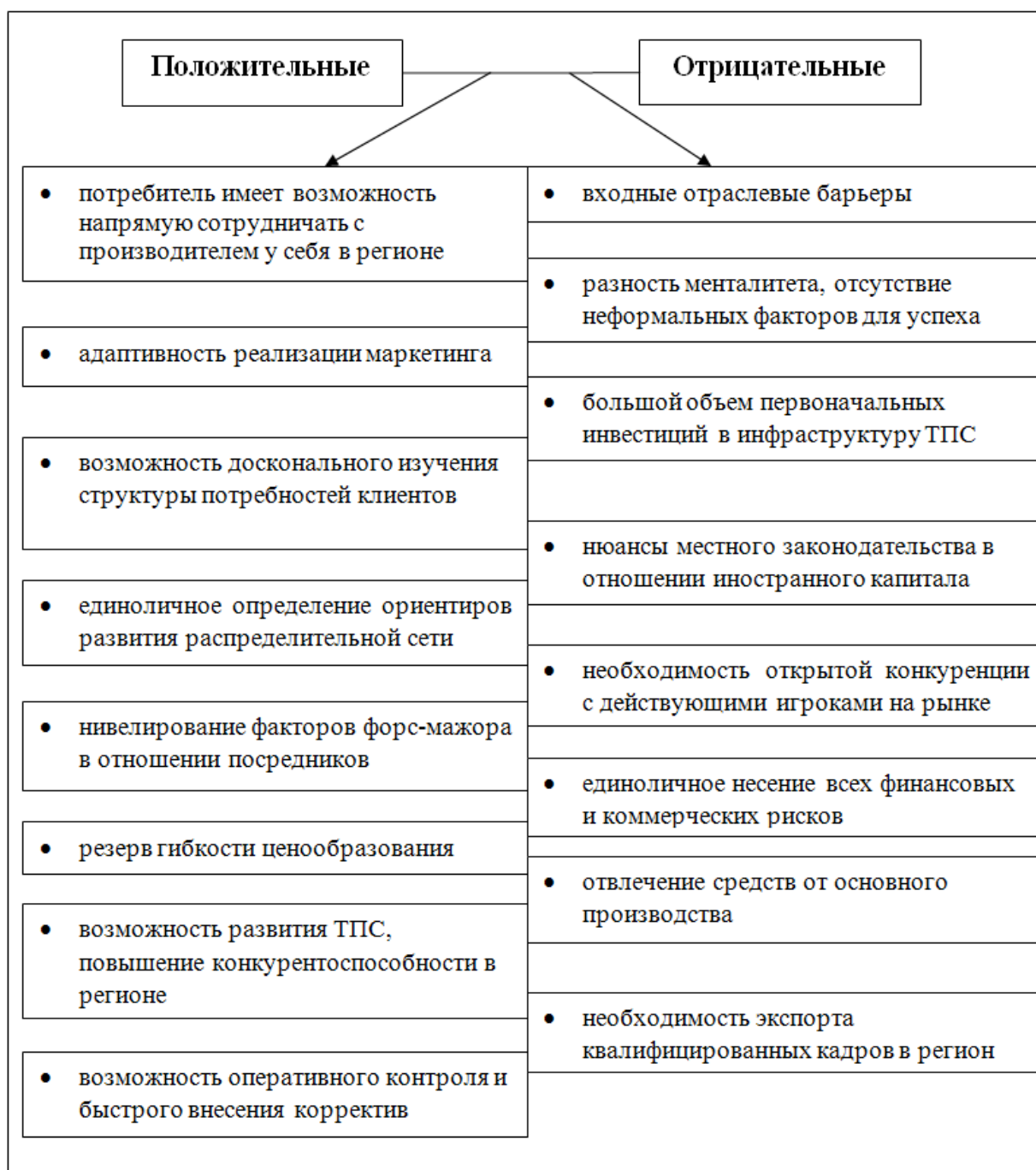

Рис. 1. Основные аспекты осуществления распределения продукции предприятиями промышленности строительных материалов через субъекты собственной ТПС

Таким образом, собственная ТПС позволяет производителю дифференцированно продвигать продукцию в регионы, минуя посредников. Но наряду с сохранением производителем дополнительной рентабельности и большим охватом рынков, также сохраняется практически вся совокупность рисков, связанных с

прямыми продажами, и добавляется необходимость отвлечения собственных значительных финансовых средств, что обуславливает не только чисто коммерческие, но и финансовые риски. Более подробно раскрыть, сопоставить и проанализировать маркетинговую сущность выделенных аспектов предлагается в табл 1.

Таблиця 1

**Характеристика основных аспектов осуществления распределения продукции
предприятиями промышленности строительных материалов через субъекты
собственной ТПС**

Положительные	Отрицательные
<p>1. Потребитель имеет возможность напрямую сотрудничать с производителем у себя в регионе. Потенциальные и реальные потребители знают, что они осуществляют сотрудничество непосредственно с производителем, тем самым не переплачивают лишних денежных средств в адрес частных посредников, а также клиенты имеют возможность приобрести нужный им товар непосредственно в собственном регионе со склада либо на условиях DDU с минимальными временными затратами. При этом, помимо экономии временных затрат, потребители могут получить набор дополнительных сервисных услуг. Это оперативное формирование комплексных заказов, организация круглосуточной доставки продукции, возможность временного хранения уже оплаченной продукции на складе торгового дома</p>	<p>1. Входные отраслевые барьеры. Отсутствие опыта ведения бизнеса на территории другой страны. Это выражается не только в целой совокупности законодательных аспектов, но и в наличии в конкретном регионе специфической культуры ведения бизнеса, неформальных норм и правил поведения. Самостоятельный выход на рынок, продвижение продукции, наработка клиентской базы. Особенно трудно создавать собственную клиентскую базу на устоявшихся рынках, которые не испытывают дефицита в данной продукции. Возможное отсутствие конкуренции между производителями конечных изделий, например строительных конструкций, осложняет применение политики низких цен при входе на рынок</p>
<p>2. Адаптивность реализации маркетинга. Клиенты могут осуществлять более четкое не только стратегическое, но и оперативное планирование обеспечения своего производства, так как все риски, связанные с наличием продукции на складе, доставкой ж/д вагонами или автомобилями, разгрузкой/перегрузкой продукции и непосредственно конечной доставкой в точно оговоренный срок до склада потребителя, несет субъект собственной ТПС предприятия. Практически нивелируются факторы невыполнения покупателем обязательств, в следствие задержки поставок с завода-производителя или из-за транспортного коллапса. Ведь субъекты ТПС, как привило, располагают складами, где хранится буферный запас по всем номенклатурным позициям</p>	<p>2. Разность менталитета, отсутствие неформальных факторов для успеха. Наличие языковых и культурных барьеров при оформлении субъекта собственной ТПС и организации его работы. Незнание местных этнических особенностей менталитета, обуславливающего специфику взаимоотношений в целом между людьми и при ведении бизнеса в частности. Отсутствие неформальных факторов для успешного ведения бизнеса (одобрение, авторитет и пр.). Данные факторы могут полностью нивелировать даже тот факт, что производитель будет предлагать в этом регионе продукцию высочайшего качества по ценам, которые существенно ниже действующих на рынке и без привлечения дополнительных посредников</p>
<p>3. Возможность досконального изучения структуры потребностей клиентов. Субъекты собственной ТПС непосредственно в регионе имеют возможность более досконально изучить своих потребителей: ритмичность их производства, спецификацию требуемой номенклатуры продукции, оптимальные условия и время доставки, дополнительные требования. Это касается не только выработки оптимальной структуры и ритмичности поставок, а, в первую очередь, вопросов оперативного ценообразования и дополнительных сервисно-логистических услуг. Также имеется возможность ранжирования потребителей, выработки для каждого из них оптимальных форм маркетингового взаимодействия. Значительно расширяются возможности применения таких методов стимулирования сбыта, как отсрочка платежа, бронирование заказа, отгрузка сверх договорного лимита и пр. Даже в случае возникновения ситуации, которую нельзя решить путем переговоров, субъект ТПС может в оперативном режиме использовать законодательные рычаги</p>	<p>3. Большой объем первоначальных инвестиций в инфраструктуру ТПС. Необходимость первоначальных больших финансовых инвестиций в организацию субъекта собственной ТПС (офисные помещения, техника, склады, оборудование, механизмы, транспорт, аренда или приобретение земли, коммуникации, наем и обучение персонала, прочие затраты). Так, даже в областном центре численностью жителей до 1 млн чел. необходимо будет специализированный крытый склад для листового стекла, цемента или минеральной фаты площадью не менее 1 000 м². Это обуславливает наличие минимум 2-х кран-балок, подъездной эстакады, пандуса, входа ж/д путей в склад, место для заезда и разворота большегрузных автомобилей и прочие условия. Готовые специализированные складские объекты или земли под строительство таких объектов вблизи транспортных развязок требуют сегодня день очень больших финансовых вложений</p>

Продолж. табл. 1

Положительные	Отрицательные
<p>4. Единоличное определение ориентиров развития распределительной сети. Предприятие имеет возможность полностью определять деятельность субъекта собственной ТПС и расставлять приоритеты в области кадровой политики, ценообразования, сбыта и коммуникационной деятельности. Ведь официальные представители, даже если это прописано в договоре, не всегда соблюдают требуемые главным предприятием стандарты сбыта и коммуникации. Это может быть связано со многими факторами: стремление сделать имя именно своей компании, а не укреплять имидж производителя; экономия на сервисных услугах вследствие наличия дефицита на рынке, и перекладывание на покупателя издержек по доставке, растормаживанию, перегрузке и пр.; неиспользование выделяемых средств на коммуникацию</p>	<p>4. Нюансы местного законодательства в отношении иностранного капитала. Возможна более высокая ставка налогообложения вследствие того, что открывается предприятие с исключительно иностранным капиталом. Сложности с доступом к местным финансовым и административным ресурсам, ведь субъекту ТПС также необходимо развиваться, не всегда имеется экономическая целесообразность или финансовая возможность выделения средств главным предприятием, поэтому открытый спрос на общих условиях к банковским продуктам в целевом регионе является одной из приоритетных задач для субъектов собственной ТПС. Также весьма желателен доступ к различным национальным программам, под которые выделяются преференции из местных бюджетов</p>
<p>5. Нивелирование факторов форс-мажора в отношении посредников. Производитель не зависит от хозяйственных рисков своего контрагента: банкротство; арест имущества; судебное преследование; неэтичное отношение к местным покупателям, формирующее имидж не только его, но и производителя; получение посредником патента или абсолютного права на использование торговой марки производителя в конкретном регионе, даже при условии, что права на данное название им не принадлежат; элементарная непорядочность и пр. К сожалению, практика знает множество случаев, когда производитель становился жертвой диктата посредника, а в случае отказа от условий последнего, на долгое время терял свои позиции на рынке, вследствие данных факторов</p>	<p>5. Необходимость открытой конкуренции с действующими игроками на рынке. Открытая конкуренция с имеющимися игроками на рынке может привести к его обвалу, сильной неценовой и административной конкуренции, международной напряженности и пр. Не смотря на тот факт, что чистая конкуренция является залогом рыночного прогресса и выгодна для покупателей, для производителей она может быть фатальна, так как не все предприятия могут снизить уровень цен до критического минимума. Местные ценовые войны также дают возможность мировым корпорациям в обход антидемпинговых и антимонопольных мер снижать в краткосрочном периоде уровень цен до убыточного уровня, тем самым разоряя местных производителей</p>
<p>6. Резерв гибкости ценообразования. Предприятие имеет возможность применения скидок с субъектов собственной ТПС для обеспечения на выходе уровня цены, который идентичен прямым поставкам с предприятия. Таким образом, исключается сама возможность спекуляции товаром, особенно в пик сезонного спроса, создаются понятные всем правила игры, не накаляющие рыночную обстановку и заставляющие покупателей искать прямые выходы на завод-изготовитель. В таком случае субъекты собственной ТПС могут осуществлять реализацию по ценам производителя. Также возможно установление и оперативное регулирование различных ценовых базисов, учитывающих сезонный характер спроса на продукцию. Так, применение полной или частичной отсрочки платежа или наоборот требование частичной или полной предоплаты позволяет регулировать динамику спроса и предложения, не изменяя при этом изначально оговоренный базовый уровень цен. Все это не только поддерживает конкурентоспособность продукции и позволяет производителю максимизировать прибыль, но и нивелирует факторы нездоровой конкуренции и напряженности в регионе, ухудшающие имидж предприятия</p>	<p>6. Единоличное несение всех финансовых и коммерческих рисков. Несение единоличных финансовых и коммерческих рисков при активизации работы субъекта собственной ТПС в новом регионе (потенциальная неопкупаемость вложений, недостижение плановых объемов продаж, отрицательная рентабельность, судебные иски и рекламации). Производитель не всегда реально может оценить рыночную ситуацию, а соответственно и определить свои возможности. Так, многие отечественные предприятия понесли значительные убытки и даже нанесли ущерб своему имиджу при открытии субъектов собственной ТПС в странах ЕС или Азиатском регионе. Партнеры из ЕС требовали четкого и буквального соблюдения сроков и мельчайших нюансов договора. Азиатским партнерам был важен факт прецедента использования данной продукции покупателями, имеющими уважение и вес в регионе. Также повсеместным проблемным аспектом являлась местная административная и судебная практика, обуславливающая отсутствие возможности самостоятельного эффективного представления интересов производителя в регионе</p>

Продолж. табл. 1

Положительные	Отрицательные
<p>7. Возможность развития ТПС, повышение конкурентоспособности в регионе. Вся полученная прибыль от коммерческой деятельности субъекта собственной ТПС остается в распоряжении предприятия и направляется на развитие инфраструктуры собственной ТПС, что укрепит конкурентоспособность производителя в данном регионе. Ведь цели дилера или дистрибьютора не всегда могут совпадать с задачами производителя. Это может обусловить минимизацию или полное отсутствие вложений в инфраструктуру, рассчитанную на долгосрочную перспективу. В итоге завод-изготовитель может делать для дилеров существенные скидки, рассчитывая на то, что данное сотрудничество носит долгосрочный характер. По заверениям дилера дополнительная прибыль идет исключительно на укрепление стратегической конкурентоспособности, создание инфраструктуры в регионе, а в итоге будет происходить не только вымывание средств у производителя, но и ухудшение конкурентных позиций его продукции в регионе вследствие необеспечения дилером условий для оказания максимального сервиса покупателям</p>	<p>7. Отвлечение средств от основного производства. Производитель в стремлении развития собственной ТПС может снизить необходимое целевое инвестирование прибыли в собственную инфраструктуру. Это может привести к снижению конкурентоспособности основного производства. Многие отечественные производители воспринимали развитие собственных субъектов ТПС как панацею. В итоге были вложены значительные средства в изначально неэффективные экономические субъекты. Но даже при условии, что субъект собственной ТПС работает эффективно, возникает желание еще улучшить его деятельность за счет введения в строй дополнительных объектов инфраструктуры для освоения новых видов деятельности или улучшения качества реализации прежних. В итоге возникает эффект избыточного качества, которое никогда не окупается, так как затраченные на дифференциацию субъекта ТПС средства не привлекут новых покупателей, а также объективно не мотивируют прежних увеличить объемы закупок продукции</p>
<p>8. Возможность оперативного контроля и быстрого внесения корректив. Предприятие имеет возможность осуществления полного и постоянного контроля за деятельностью субъекта собственной ТПС, внесения оперативных корректив, недопущения нарушения выработанных договоренностей. Ведь сегодня одна из основных проблем отечественных производителей строительных материалов – это низкая степень доверия покупателей. Это не означает того, что наша продукция не конкурентоспособна, просто отсутствие у многих посредников четких правил ведения бизнеса, наличия стремления к быстрому обогащению, спекуляции и прочие негативные факторы, которые не позволяют строить доверительные отношения с конечными потребителями в регионе, автоматически переносятся на главное предприятие</p>	<p>8. Необходимость экспорта квалифицированных кадров в регион. Необходимость отвлечения сотрудников предприятия для организации работы субъекта собственной ТПС, а также проблемы с поиском и подбором соответствующего квалифицированного персонала в целевых регионах сбыта. Работа за рубежом требует высоких профессиональных знаний, умения быстро адаптироваться и принимать решения, владения языками и личностных деловых качеств. Поэтому производителю приходится отправлять наиболее эффективные управленческие, а иногда и рабочие кадры для обеспечения поддержания стандартов главного предприятия-производителя в регионе, что угрожает кадровой безопасности производителя</p>

Выводы из обозначенных проблем и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Таким образом, учитывая все вышеизложенное, мы можем констатировать тот факт, что планирование и организация распределения продукции посредством использования субъектов собственной ТПС – это не единовременный акт, предполагающий оформление юридических документов и соблюдение прочих формальностей, а постоянный и сложный процесс, в котором производителю необходимо четко отстаивать свои хозяйственные интересы. Выделение и характеристика всей совокупности приоритетных проблемных факторов, а также рекомендации по их практическому нивелированию, позволят предприятиям-про-

изводителям заранее учесть все возможные неоднозначные и спорные вопросы и заблаговременно упредить негативные аспекты и вопросы, возникающие в процессе взаимодействия с субъектами собственной ТПС.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бердин А. Ю. Анализ основных проблем, возникающих при работе отечественных промышленных предприятий с субъектами собственной, совместной и дилерской товаропроводящих сетей / А. Ю. Бердин // Потребительская кооперация. – 2015. – № 4. – С. 29–34.

2. Бердин А. Ю. Организация товаропроводящих сетей предприятия как базовая составляющая стратегического планирования маркетинга / А. Ю. Бердин // Потребительская кооперация. – 2010. – № 2. – С. 17–21.
3. Глубокий С. В. Товаропроводящая сеть предприятия: эффективные решения по организации, маркетингу и менеджменту / С. В. Глубокий. – Минск : Издательство Гревцова, 2008. – 376 с.
- mestic industrial enterprises with the subjects of own, joint and dealer commodity distribution networks]. *Potrebitel'skaja kooperacija – Consumer Cooperation*, 4, 29–34 [in Russian].
2. Berdin, A. Ju. (2010). Organizacija tovaroprovodjashhjih setej predpriyatija kak bazovaja sostavljajushhaja strategicheskogo planirovanija marketinga [Organization of commodity distribution networks of the enterprise as a basic component of strategic marketing planning]. *Potrebitel'skaja kooperacija – Consumer Cooperation*, 2, 17–21 [in Russian].
3. Glubokij, S. V. (2008) *Tovaroprovodjashhaja set' predpriyatija: jeffektivnye reshenija po organizacii, marketingu i menedzhmentu* [The company's distribution network: effective solutions for organization, marketing and management]. Minsk: Izdatel'stvo Grevcova [in Russian].

REFERENCES

А. Ю. Бердін; Р. А. Лізакова, кандидат економічних наук, доцент (Гомельський державний технічний університет імені П. О. Сухого, м. Гомель, Республіка Білорусь); **П. В. Шуканов**, доктор економічних наук, професор (Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»). **Характеристика основних аспектів здійснення розподілу продукції підприємствами промисловості будівельних матеріалів через суб'єкти власної товаропровідної мережі.**

Анотація. Метою дослідження є проведення аналізу всіх домінуючих аспектів, які обумовлюють реалізацію використання в системі розподілу продукції власної товаропровідної мережі. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного та порівняльного аналізу, угруповання й зіставлення. **Результати.** У статті розглянуто основні проблемні питання, які виникають у промислових підприємств у процесі роботи із суб'єктами власної товаропровідної мережі. Проаналізовано причини виникнення потенційних розбіжностей у сфері планування і реалізації розподільчої, цінової і комунікаційної політики. Надано рекомендації щодо недопущення виникнення конфлікту комерційних інтересів. Виділення пріоритетних факторів, які можуть зумовити розбіжності виробника з його суб'єктами власної товаропровідної мережі, аналізу теоретичної частини та практики виникнення даних проблем. **Практична значущість результатів дослідження.** Обґрунтовано необхідність обов'язкового обліку та попереджувального нівелювання потенційно виникаючих проблемних питань при установі суб'єктів власної товаропровідної мережі.

Ключові слова: власна товаропровідна мережу, розподіл, планування, організація, контроль.

A. Berdin; R. Lizakova, Cand. Econ. Sci., Docent (Sukhoi State Technical University Of Gomel); **P. Scukanov**, Dc. Econ. Sci., Professor (Poltava University of Economics and Trade). **Characteristics of the main aspects of the implementation of the distribution of goods construction materials industry enterprises through the subject own distribution network.**

Annotation. The purpose of the study is to analyze the dominant aspects that lead to the realization of the use of its own distribution network of product distribution system. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following research methods: logic and comparative analysis method and comparison groups. **Findings.** The article deals with the major

issues that arise at the industrial enterprises in the process of working with the subjects of their own distribution network. The reasons of occurrence of potential differences in the planning and implementation of distribution, price and communication policy. Recommendations on non-admission of a conflict of commercial interests. Prioritizing the factors that may determine differences producer and its own distribution network entities, the analysis of the theoretical and practice problems of data.

Practical value. *The necessity of compulsory accounting and proactive leveling of potentially arising problem issues in the establishment of subjects of own distribution network is substantiated.*

Keywords: *own distribution network, distribution, planning, organization, control.*

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СІЛЬСЬКОМУ СПОЖИВЧОМУ РИНКУ

О. М. ЗІНЧЕНКО, кандидат економічних наук
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає в дослідженні теоретичних положень і практичних рекомендації щодо методики оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань* здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу; економіко-математичного моделювання – для визначення ступеня важливості чинників ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку; експертних оцінок – для визначення інтегрального коефіцієнта економічної та соціальної ефективності; графічних – для відображення структурно-динамічних зрушень окремих економічних процесів та обґрунтування висновків. **Результати.** *У статті обґрунтовано теоретичні положення й розроблено практичні рекомендації щодо оцінки та підвищення ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку. Практична значущість результатів дослідження.* Запропоновано методичні засади оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку на основі комплексу взаємопов'язаних показників, які відповідають вимогам системного та критеріального підходів і побудовані на діючій звітності, що дозволяє оцінювати економічний і соціальний аспекти ефективності.

Ключові слова: ефект (результат), ефективність, торговельне підприємство, роздрібно торгівля, споживча кооперація, сільський споживчий ринок.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями.

Глибокі трансформації вітчизняної економіки докорінно змінили за останні роки середовище функціонування господарських систем, соціальних організацій, у тому числі підприємств та організацій споживчої кооперації.

Серйозне занепокоєння викликає той факт, що у структурі каналів реалізації товарів у сільській місцевості зменшується роль споживчої кооперації. Тенденція розвитку споживчої кооперації за останні роки показує, що система поступово витісняється із сільського ринку. Маючи достатній економічний потенціал, вона не забезпечує ефективне функціонування торгівлі на сільському споживчому

ринку, не відповідає повною мірою реальним можливостям вирішення соціально-економічних перетворень на селі. Отже, питання оцінки та забезпечення ефективного функціонування роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку в сучасних умовах господарювання, формування роздрібно мережі нового типу з урахуванням сільського розселення, ринкових процесів, конкурентного середовища, товарної політики, соціального стану села, проблеми активізації торговельних процесів у сільській місцевості потребують глибшого й подальшого науково-методичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи функціонування роздрібно торгівлі в багатьох аспек-

тах розглядали радянські вчені М. Байдаков, І. Барчук, В. Бурмістров, П. Гончаров, П. Гетьман, Б. Гоголь, В. Іваницький та інші, але з позицій планово-функціональної, монополістичної торгівлі. Сучасні вітчизняні дослідження В. Андрійчука, В. Апопія, Р. Абдуліна, І. Бланка, Я. Гончарука, Г. Губерної, Н. Кондратьєва, І. Королькова, А. Левіна, В. Марцина, В. Матусевича, А. Орлова, Б. Соловйова, Н. Ушакової присвячені, головним чином, дослідженню роздрібно торгівлі як галузі, її структурних трансформацій і соціально-економічних проблем її функціонування й мало торкаються роздрібно торговельної мережі на сільському споживчому ринку.

Основні положення теорії ефективності й управління ефективністю торгівлі відображені в наукових працях А. Амбарцумова, М. Байдакова, В. Жигалова, О. Задорожної, В. Камасєва, М. Коневої, В. Кулішова, В. Нордхауса, В. Парето, В. Петті, Д. Рікардо, А. Садекова, П. Самуельсона, Ф. Стерлигова, П. Хейне та Н. Ушакової. Теоретичні та прикладні основи особливостей функціонування підприємств системи споживчої кооперації досліджено у працях І. Абдукарімова, М. Алімана, В. Апопія, С. Бабенка, В. Гончаренка, І. Маркіної та

ін. Однак питання оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку залишаються дискусійними.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо оцінки та підвищення ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Система виміру ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі – складна й багатогранна проблема, тому що вона відображає, з одного боку, рівень досягнення її інтересів і цілей, а з іншого – її внесок у досягнення цілей соціальної системи більш високого рівня, яка визначає для підприємств цілі, що впливають з її потреб. В основу оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку покладено принципи визначення критеріїв. Запропоновано використовувати сім основних принципів, які відображені на рис. 1.

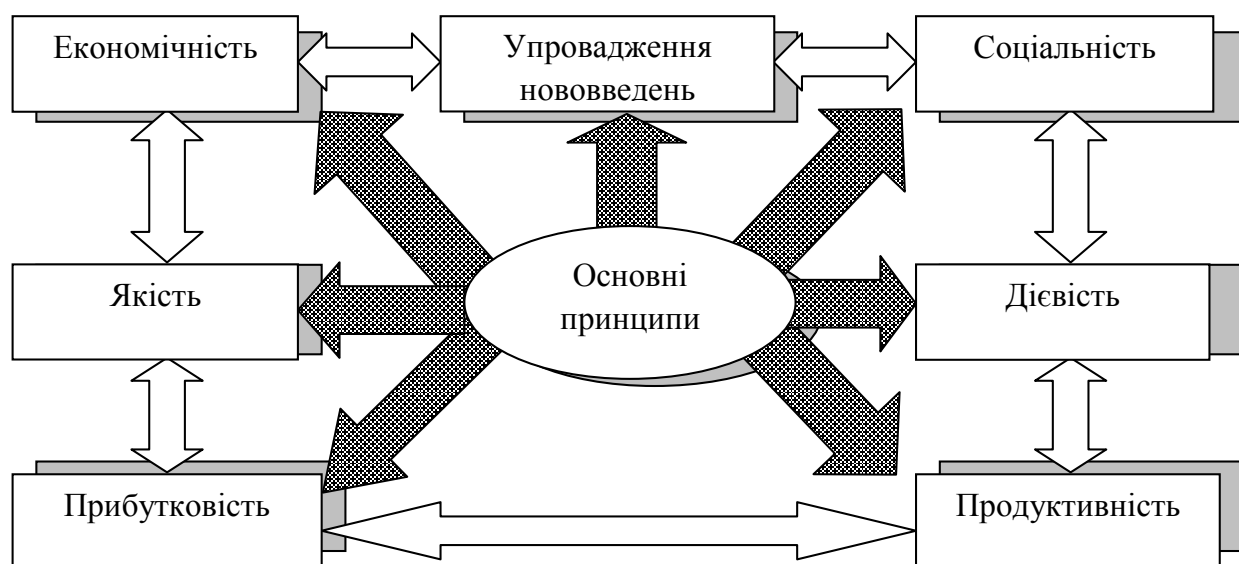

Рис. 1. Основні принципи визначення критеріїв ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку [розроблено автором на основі 2–4; 7]

Усі принципи взаємопов'язані, діють комплексно. Їх використання спрямовано на досягнення кінцевої мети сільської торгівлі

– найбільш повне задоволення потреб сільського населення в товарах.

Економічний аспект передбачає розгляд

функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку в напрямку економічної віддачі ресурсів, що вкладені в цю сферу. Критерієм економічної ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку є забезпечення отримання максимального прибутку за заданого рівня витрат. Чинниками виступають ефективність товарообороту, витрат обігу та використання ресурсів.

Соціальний аспект виражає вплив роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку на найважливіші сторони рівня життя, задоволення потреб сільського населення. Критерій соціальної ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку – забезпечення задоволеності пайовиків і споживачів у якісних товарах та послугах у разі зменшення втрат часу на їх придбання або отримання. До чинників соціальної ефективності слід зарахувати економію вільного часу, якість торговельного обслуговування, ступінь задоволеності потреб працівників, пайовиків та населення.

Вимірювання економічної ефективності без урахування її соціального компонента буде неповним. Аналіз відмінності між економічною і соціальною ефективністю функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку має важливе значення для наукового дослідження. Зростання економічної ефективності обумовлює зростання соціальної ефективності й навпаки. Наявність прямих і зворотних зв'язків між економічним і соціальним аспектами ефективності призводить до того, що неминуче складається певна відповідність між темпами їх зростання, відбувається їх оптимізація, що гарантує високу якість торговельного обслуговування сільського населення і якнайповніше задоволення їх платоспроможного попиту на товари й послуги.

Однією з умов ефективного функціонування економіки є максимальна відповідальність підприємств за результати своєї діяльності (як позитивні, так і негативні). Ця умова відображена у відомому принципі «інтерналізація екстерналій». Це означає, що максимальна кількість спричинених під-

приємством зовнішніх ефектів – екстерналій – повинна бути переведена у внутрішні показники підприємства (витрати, доходи) – інтерналії [2].

В економічній літературі висловлюються різні думки з питання, які показники точніше характеризують частини ефекту, витрат і їх співвідношень. Однією із причин такого положення є, з одного боку, відсутність єдності поглядів в економістів на торгівлю як галузь сфери матеріального виробництва, з іншої — положення про те, що її основна функція — це обслуговування населення.

Така проблемна ситуація є однією з основних причин відсутності загальноприйнятих для торгівлі показників ефективності. При цьому нерідко пропонується вимірювати ефективність одним або декількома показниками, узагальнюючими й частковими.

Отже, нині в роздрібній торгівлі на сільському споживчому ринку немає єдиної системи оцінки показників ефективності її діяльності, що відповідає науковим вимогам системного підходу, забезпечує однозначність вимірювання ефективності, доступної для практичних працівників і побудованої на звітності, що реально діє.

Усе це зумовлює, особливо для цілей управління, необхідність подальшого вдосконалення вживаних сьогодні показників оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку.

Доцільно виділити узагальнюючі, часткові та техніко-економічні показники ефекту й ефективності, дослідити економічну та соціальну ефективність. Необхідно врахувати особливості організаційних рівнів управління роздрібною торгівлею на сільському споживчому ринку, для яких визначаються показники; використовувати у взаємозв'язку ресурсний і витратний методи побудови показників економічної ефективності; досягти максимально можливої інформаційної забезпеченості показників ефективності, головним чином, на основі статистичної і бухгалтерської звітності, що діє.

Виділено показники ефекту та ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку. Показники економічного ефекту відображені в табл. 1.

Таблиця 1

**Показники економічного ефекту функціонування підприємств роздрібною торгівлі
споживчої кооперації на сільському споживчому ринку**

Показники економічного ефекту	
Узагальнюючі	Товарооборот, тис. грн (O)
	Частка ринку, %
	Прибуток, тис. грн (Π)
	Зміна асортименту продукції, тис. грн
Часткові	Товарооборот на душу сільського населення, тис. грн ($O_{нас}$): $O_{нас} = O / \mathcal{C}_{нас}$, де $\mathcal{C}_{нас}$ – чисельність сільського населення, осіб
	Товарооборот на одного пайовика, тис. грн ($O_{пайов}$): $O_{пайов} = O / \mathcal{C}_{пайов}$, де $\mathcal{C}_{пайов}$ – чисельність пайовиків, осіб
	Товарооборот (прибуток) на один магазин, тис. грн ($O(\Pi)_{1,маг}$): $O(\Pi)_{1,маг} = O(\Pi) / K_{маг}$, де $K_{маг}$ – кількість магазинів, од.
	Товарооборот (прибуток) на одиницю торговельної площі, тис. грн ($O(\Pi)_{1,м^2}$): $O(\Pi)_{1,м^2} = O(\Pi) / S$, де S – розмір торговельної площі ($м^2$)
	Товарооборот (прибуток) на одну грошову одиницю фонду заробітної плати, грн ($O(\Pi)_{\Phi ОП}$): $O(\Pi)_{\Phi ОП} = \Phi ОП$, де $\Phi ОП$ – сума фонду оплати праці працівників, тис. грн
	Частка продажу товарів пайовикам у товарообороті торговельної мережі, % ($ПВ_{Оп}$): $ПВ_{Оп} = O_{П} / O \times 100$, де $O_{П}$ – продаж товарів пайовикам споживчої кооперації, тис. грн

До показників економічного ефекту функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку нами віднесені узагальнюючі показники, які відображають загальний отриманий ефект і часткові показники.

Під час формування системи показників ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку використаний системний підхід для утворення взаємопов'язаних показників. Показники ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі необхідно розрізнити

за рівнями й чинниками: узагальнюючі, що відповідають критерію ефективності та одночасно відображають соціальні обмеження; часткові, що характеризують ефективність використання окремих видів ресурсів і витрат; техніко-економічні (різні коефіцієнти та специфічні показники). Кожна з перелічених груп охоплює певну кількість показників, що характеризують загальну ефективність діяльності підприємства або ефективність використання окремих видів ресурсів. Їх сукупність забезпечує кількісний зв'язок динаміки даних показників зі зміною узагальнюючого показника.

Система показників оцінки ефективності роздрібно́ї торгівлі на сільському споживчому ринку повинна відповідати вимогам, що відображені на рис. 2.

Розробка нових та вдосконалення існуючих показників оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно́ї торгівлі на сільському споживчому ринку повинні базуватися на загальноприйнятій методології. У той же час необхідно повною мірою зважати на специфіку торгівлі, її місце в економіці. Ураховуючи відтворювальну роль торгівлі, її

ефективність необхідно обчислювати з урахуванням використання всіх наявних у галузі ресурсів у взаємозв'язку з поточними витратами — витратами обігу. Варто зазначити, що в торгівлі здійснюються окремі операції, які продовжують процес виробництва, сприяють збільшенню споживчої вартості або її збереженню. Крім того, предмети праці споживаються і за суто торговельних операцій. У торгівлі необхідно використовувати показники, які характеризують рівень якості торговельного обслуговування споживачів.

Рис. 2. Вимоги до формування системи показників оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно́ї торгівлі споживчої кооперації в сільській місцевості [розроблено автором на основі 1, 6, 7]

Оцінку ефективності функціонування підприємств роздрібно́ї торгівлі на сільському споживчому ринку слід здійснювати в декілька етапів, які включають у себе: перевірку досто-

вірності показників; забезпечення зіставності показників; зіставлення встановленого на попередньому етапі відхилення із критеріальною вимогою; формулювання висновку про чинни-

ки й резерви підвищення ефективності.

Для узагальненої оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському спо-

живчому ринку запропоновано використовувати інтегральний показник економічної ефективності, який охоплює ефективність використання ресурсів та витрат (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнюючі критеріальні показники економічної ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку

Показники		
ефективність використання ресурсів	ефективність витрат обігу	ефективність товарообороту
<p>Ресурсовіддача, грн (P_B):</p> $P_B = \frac{O}{(OF + OK + FOI)}$ <p>де OF – середньорічна вартість основних фондів, тис. грн; OK – середньорічна вартість оборотних коштів, тис. грн; FOI – фонд оплати праці, тис. грн.</p> <p>Рентабельність ресурсів, грн (P_P):</p> $P_P = \frac{ЧП}{(OF + OK + FOI)}$	<p>Витратовіддача, грн (B_B):</p> $B_B = \frac{O}{BO}$ <p>де O – обсяг роздрібного товарообороту, тис. грн; BO – сума витрат обігу, тис. грн.</p> <p>Витратомісткість, грн (B_M):</p> $B_M = \frac{BO}{O}$ <p>Рентабельність поточних витрат, грн (P_{BO}):</p> $P_{BO} = \frac{ЧП}{BO}$ <p>де $ЧП$ – чистий прибуток, тис. грн; BO – поточні витрати, тис. грн</p>	<p>Рентабельність товарообороту, грн (P_O):</p> $P_O = \frac{ЧП}{O}$ <p>Товарооборот на одиницю (грн) пайових внесків, грн ($O_{пв}$):</p> $O_{пв} = \frac{O}{П_B}$ <p>де $П_B$ – сума пайових внесків членів споживчих товариств, тис. грн</p>
<p>Інтегральний показник економічної ефективності (E_{Ei}):</p> $E_{Ei} = \sqrt[3]{I_{PB} I_{P_{BO}} I_{P_O}}$ <p>де I_{PB} – індекс зміни ресурсовіддачі; $I_{P_{BO}}$ – індекс зміни рентабельності витрат обігу; I_{P_O} – індекс зміни рентабельності товарообороту</p>		

Ефективність функціонування підприємств роздрібно торгівлі на сільському споживчому ринку визначається порівнянням результатів діяльності галузі з об'ємом ресурсів або витрат обігу. У зв'язку з цим повинні застосовуватися одночасно два типи узагальнюючих показників: ресурсний і витратний.

Ресурсний тип показників характеризує ефективність використання ресурсів підприємства за відповідний період, тобто величину

ефекту (товарообороту, прибутку), отриманого на одиницю ресурсів, – ресурсовіддачу; його зворотна величина – ресурсоємність, тобто величина ресурсів на одиницю отриманого ефекту.

Витратний тип показника характеризує ефективність витрат обігу, тобто величину ефекту, отриманого на одиницю витрат обігу, – витратовіддачу. Його обернена величина – витратоємність, тобто величина витрачених засо-

бів на одиницю отриманого ефекту.

Інтегральний підхід до оцінки ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку ґрунтується на побудові синтетичного (інтегрального) показника, який охоплює декілька часткових показників ефективності.

Інтегральний підхід з'явився як один із варіантів подолання головного недоліку переважної більшості показників ефективності – неспроможності відобразити багатогранну ефективність загалом. Він є спробою оцінити ефективність за допомогою синтетичних (узагальнюючих) показників, що охоплюють декілька найважливіших аспектів діяльності конкретної організації [5].

Часткові показники ефективності використання окремих видів ресурсів (живої праці, основних фондів, оборотних фондів) характе-

ризують рівень, динаміку ефективності використання кожного виду ресурсів (витрат) окремо та в їх взаємозв'язку (табл. 3).

Завдання полягає в тому, щоб правильно та своєчасно вимірювати й оцінювати ефективність використання ресурсів, виробити надійний механізм управління цим процесом. Під ресурсними показниками ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі на сільському споживчому ринку розуміється відношення ефекту (результату) діяльності підприємства до суми ресурсів, що забезпечують цей результат. Разом із перерахованими, під час оцінки економічної ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі на сільському споживчому ринку, слід аналізувати показники, що характеризують соціальну ефективність функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації.

Таблиця 3

Часткові та техніко-економічні показники ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку

Часткові показники ефективності		
Ефективність використання живої праці	Ефективність використання основних фондів	Ефективність використання оборотних коштів
Продуктивність (трудоємність) працівника торгівлі (продавця)	Фондовіддача. Фондозабезпеченість. Рентабельність основних фондів	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів. Середня тривалість обороту оборотних коштів за певний період. Рентабельність оборотних коштів
Техніко-економічні показники		
Витрати із заробітної плати	Середня торговельна площа на одне підприємство. Індекс зміни кількості торговельних підприємств. Індекс зміни торговельної площі. Індекс зміни середньої торговельної площі на одне торговельне підприємство. Інтегральний техніко-економічний показник ефективності	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів у товарних запасах. Тривалість одного обороту оборотних коштів у товарних запасах

Вони пов'язані з багатьма складовими частинами, що характеризують культуру обслуговування сільського населення: асортиментом товарів, який пропонується населенню в роздрібних торгових підприємствах; рівнем задоволення попиту населення; використанням прогресивних форм і методів обслугову-

вання та на цій основі економією часу, який населення витрачає на здійснення покупок; забезпеченістю торговельною мережею.

З метою узагальнення оцінки соціальної ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку пропонується-

ся використовувати інтегральний показник соціальної ефективності, який урахує такі показники, як відсоток охоплення роздрібним товарооборот реальних наявних дохо-

дів населення, роздрібний товарооборот на одного сільського жителя та питому вагу продажу товарів у магазинах самообслуговування (табл. 4).

Таблиця 4

Узагальнюючі показники соціальної ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку

Узагальнюючі показники соціальної ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку			
Якість торговельного обслуговування	Ступінь задоволеності потреб сільського населення	Ступінь задоволення потреб пайовиків	Економія вільного часу населення
Асортимент товарів, який пропонується населенню. Коефіцієнт рівномірності виконання плану товарообороту за асортиментом. Коефіцієнт ритмічності виконання плану товарообороту	Відсоток охоплення роздрібним товарооборотом купівельних фондів населення. Забезпеченість населення торговельною мережею на одну тисячу жителів. Забезпеченість населення торговельною площею	Забезпеченість пайовиків торговельною мережею. Забезпеченість пайовиків торговельною площею	Питома вага продажу товарів у магазинах самообслуговування
Інтегральний показник соціальної ефективності (E_{Ci}):			
$E_{Ci} = \sqrt[3]{I_{O_{PD}} I_{O_H} I_{ПВ_{c/o}}}$			
де $I_{O_{PD}}$ – індекс зміни охоплення реальних наявних доходів населення роздрібним товарооборотом;			
I_{O_H} – індекс зміни роздрібною товарообороту на одну особу сільського населення;			
$I_{ПВ_{c/o}}$ – індекс зміни питомої ваги продажу товарів у магазинах самообслуговування			

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, показники економічної ефективності є найважливішими інструментами реалізації економічної політики на рівні підприємств, регіонів, національної економіки. На рівні підприємств вони є ключовим засобом обґрунтування управлінських рішень з організації інвестиційної діяльності, оптимізації витрати ресурсів, удосконалення цінової політики. Варто зазначити, що у практиці діяльності торговельного підприємства, особливо на сільському споживчому ринку, розрахунок деяких показників ефективності унеможливлений із низки причин, серед яких основною є недосконалість статистичної та внутрішньої звітності. Ураховуючи вищеведене, у розрахунку ефективності роздрібною торгівлі на сільському споживчому ринку будуть використані не всі показники, що характеризують ефективність роботи торговельного підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпарточний М. Г. Обґрунтування механізмів забезпечення ефективного розвитку торговельних підприємств України : монографія / М. Г. Безпарточний. – Полтава : ПП «Видавництво Арта», 2015. – 280 с.
2. Белей О. І. Методика ефективного управління торговельним підприємством / О. І. Белей // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2007. – Вип. 26. – С. 270–279.
3. Оцінка ефективності господарської діяльності підприємств роздрібною торгівлі : монографія / Н. О. Власова, Т. С. Пічугіна, О. А. Круглова, Н. О. Гайдар. – Харків : Монограф, 2012. – 196 с.
4. Гросул В. А. Оцінка ефективності функці-

онування підприємств торгівлі з позицій ключових стейкхолдерів : монографія / В. А. Гросул, Н. Е. Аванесова. – Харків : ХДУХТ, 2010. – 230 с.

5. Епифанов А. А. Потенциал инновационного развития предприятия / А. А. Епифанов, С. Н. Козьменко, Т. А. Васильева. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 255 с.
6. Івченко Є. І. Формування системи показників оцінки ефективності діяльності підприємств роздрібною торгівлі: процесний підхід / Є. І. Івченко, Є. А. Карпенко // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 215. – С. 58–62.
7. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія / А. В. Куценко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.

REFERENCES

1. Bezpartochnyi, M. H. (2015). *Obhruntuvannya mekhanizmiv zabezpechennia efektyvnoho rozvytku torhovelnykh pidpriumstv Ukrainy [Conceptual bases of effective development of Ukrainian trade enterprises estimation mechanism]*. Poltava: PP «Vydavnytstvo Arta» [in Ukrainian].
2. Belei, O. I. (2007). *Metodyka efektyvnoho upravlinnia torhovelnym pidpriumstvom [The method of effective management of a trading enterprise]*. *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Seriya ekonomichna – Bulletin of Lviv Commercial Academy: collected papers*. A series Economical, (26), (pp. 270–279) [in Ukrainian].
3. Vlasova, N. O., Pichuhina, T. S., Kruhlova, O. A. & Haidar, N. O. (2012). *Otsinka efektyvnosti hospodarskoi diialnosti pidpriumstv rozdribnoi torhivli [Estimation of the efficiency of economic activity of retail enterprises]*. Kharkiv: Monohraf [in Ukrainian].
4. Hrosul, V. A. & Avanesova, N. E. (2010). *Otsinka efektyvnosti funktsionuvannia pidpriumstv torhivli z pozysyii kliuchovykh steikholderiv [An assessment of the trading enterprises operation efficiency from the standpoint of key stakeholders]*. Kharkiv: KhDUKHT [in Ukrainian].
5. Epifanov, A. A., Koz'menko, S. N. & Vasil'eva T. A. (2005). *Potencial innovatsionnogo razvitiya predpriyatija [Potential of innovative development of the enterprise]*. Sumy: Delovye perspektivy [in Russian].
6. Ivchenko, Ye. I. & Karpenko, Ye. A. (2011). *Formuvannya systemy pokaznykiv otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriumstv rozdribnoi torhivli: protsesnyi pidkhid [Formation of a system of indicators for evaluating the effectiveness of retail trade enterprises: a process approach]*. *Kultura narodov Prychernomoria*, 215, 58–62 [in Ukrainian].
7. Kutsenko, A. V. (2008). *Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmi upravlinnia efektyvnosti diialnosti pidpriumstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [Organizational and economic mechanism for managing the efficiency of the activity of enterprises of consumer cooperatives in Ukraine]*. Poltava: RVV PUSKU [in Ukrainian].

Е. Н. Зинченко, кандидат экономических наук (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Методика оценки эффективности функционирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке.**

Аннотация. Цель статьи заключается в исследовании теоретических положений и практических рекомендации относительно методике оценки эффективности функционирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода; экономико-математического моделирования – для определения степени важности факторов эффективности функцио-

нирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке; экспертных оценок – для определения интегрального коэффициента экономической и социальной эффективности; графических – для отображения структурно-динамических сдвигов отдельных экономических процессов и обоснования выводов.

Результаты. В статье обоснованы теоретические положения и разработаны практические рекомендации по оценке и повышению эффективности функционирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке.

Практическое значение результатов исследования. Предложены методические основы оценки эффективности функционирования предприятий розничной торговли потребительской кооперации на сельском потребительском рынке на основе комплекса взаимосвязанных показателей, которые соответствуют требованиям системного и критериального подходов и построены на действующей отчетности, что позволяет оценивать экономический и социальный аспекты эффективности.

Ключевые слова: эффект (результат), эффективность, торговое предприятие, розничная торговля, потребительская кооперация, сельский потребительский рынок.

O. M. Zinchenko, Can. Econ. Sci. (Poltava University of Economics and Trade). Evaluation methodology of the efficiency of functioning the retail business enterprises of consumer co-operation at the rural consumer market.

Annotation. The purpose of the article is to study the theoretical provisions and practical recommendations on the evaluation methodology of the efficiency of functioning the retail business enterprises of consumer co-operation at the rural consumer market. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach; economic-mathematical modeling – to determine the degree of importance of the efficiency of the functioning of retail trade enterprises of consumer cooperatives in the rural consumer market factors; expert assessments – to determine the integral coefficient of economic and social efficiency; graphic – to display the structural and dynamic shifts of individual economic processes and justify the conclusions. **Findings.** The article substantiates theoretical propositions and develops practical recommendations for evaluating and improving the efficiency of retail trade enterprises of consumer cooperatives in the rural consumer market. **Practical value.** The methodical approaches to the estimation the efficiency of functioning the retail business enterprises of consumer co-operation at the rural consumer market is formulated. It is based on a set of interrelated indicators that corresponds to the system and criterial approaches and built on the current reporting and allow to assess the economic and social aspects of efficiency.

Keywords: effect (result), efficiency, retail trade enterprises, retail business, consumer co-operation, rural consumer market.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

О. В. ЛЯСКОВЕЦЬ

(Запорізький національний університет)

Анотація. Метою статті є: визначення необхідності управління розвитком економічної безпеки; удосконалення методичного підходу щодо забезпечення стратегічного управління розвитком економічної безпеки підприємств машинобудування; виокремлення переваг, недоліків та особливостей використання стратегічного управління економічною безпекою на підприємствах машинобудування. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** У статті розглянуто теоретичні основи стратегічного управління економічною безпекою та визначено необхідність управління розвитком економічної безпеки. Обґрунтовано, що на сьогодні значення стратегічного управління за умов розвитку економічної безпеки є досить вагомим та недостатньо проаналізовано особливості даного процесу на підприємствах машинобудування. **Практична значущість результатів дослідження.** Удосконалено методичний підхід щодо забезпечення стратегічного управління розвитком економічної безпеки підприємств машинобудування, який дозволяє оцінити вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища і спрямований на покращення рівня економічної безпеки шляхом розробки методів захисту від існуючих загроз. У процесі використання вдосконаленого методичного підходу визначено його переваги й недоліки та проаналізовано етапи розробки стратегічного управління економічною безпекою на підприємствах машинобудування.

Ключові слова: підприємства машинобудування, стратегічне управління, економічна безпека, стратегічне управління розвитком економічної безпеки, загрози довкілля.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Фактори зовнішнього та внутрішнього середовища не лише погіршують показники діяльності та знижують можливості успішного розвитку, але й зумовлюють низький рівень розвитку економічної безпеки або взагалі відсутність безпечності розвитку. Розвиток економічної безпеки є досить складним процесом, який забезпечує захист від дії чинників ринкового середовища, сприяє розробці заходів і способів протидії, уникненню ризиків зовнішніх та внутрішніх факторів. Проте розвиток економічної безпеки залежить від раціональності показників та стабільності кожної сфери діяльності підприємства, тому необхідно ефективно управляти даним процесом. Отже, виникає потреба у впровадженні страте-

гічного управління розвитком економічної безпеки, що дасть змогу поліпшити діяльність за умов впливу загроз оточуючого середовища та свідчить про актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку економічної безпеки, призначення, переваги та недоліки, а також особливості стратегічного управління економічною безпекою було розглянуто у працях таких учених: О. Ю. Мельник, В. І. Торкатюк, Л. В. Курілко [5], Т. В. Сак [2], Т. Г. Васильців [1, с. 216–224, 234–235], Т. В. Сак, Н. П. Оліфірович [3], О. І. Судаківа, В. В. Попова, М. К. Орлова [6, с. 242–244], О. І. Судаківа, Т. П. Медведовська, Д. О. Демоніва [7, с. 240–241], М. С. Хаванова [9, с. 483], О. О. Солонка [4, с. 109–111], Г. М. Черняк [10, с. 20–21], О. О. Фальченко, Ю. С. Глушач [8, с. 158–159]. Відповідно, досліджень і розробок

щодо методичних основ стратегічного управління розвитком економічної безпеки досить мало, і вони не повною мірою розкривають дане питання. Тому розкриття значення та ролі стратегічного управління розвитком економічної безпеки є досить вагомим, оскільки недостатньо проаналізовані особливості даного процесу, його складові на підприємствах машинобудування.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення необхідності управління розвитком економічної безпеки, удосконалення методичного підходу щодо забезпечення стратегічного управління розвитком економічної безпеки підприємств (РЕБП) машинобудування, виокремлення переваг, недоліків та особливостей використання стратегічного управління економічною безпекою на підприємствах машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Складність економічної та політичної обстановки, відсутність сприятливих умов розвитку, зростання числа негативних факторів зовнішнього середовища та їхнього впливу на діяльність підприємств, відсутність підтримки з боку державного апарату, складність системи оподаткування вкрай негативно впливають на розвиток і функціонування саме підприємств машинобудівної галузі. Окрім зовнішніх чинників, для діяльності підприємств зростає число внутрішніх загроз, які погіршують фінансові результати діяльності. Вищенаведені чинники негативно впливають на розвиток економічної безпеки підприємств машинобудування, що обумовлює необхідність управління та коригування даних чинників.

Відповідно, було удосконалено методичний підхід щодо забезпечення стратегічного управління розвитком економічної безпеки підприємств машинобудування, який ураховує наявні загрози ринкового середовища, складові економічної безпеки, дозволяє покращити рівень економічної безпеки шляхом розробки методів захисту від існуючих загроз та системи стратегічного управління.

Цей методичний підхід ураховує вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, фінансові результати діяльності, що створює можливості для ґрунтового аналізу та виявлення причин низького рівня економічної безпеки на підприємстві. Використання методичного підходу сприяє на-

лагодженню не лише економічної безпеки та розвитку загалом, але й підвищенню рівня фінансової стійкості, іміджу підприємства.

Стратегічне управління розвитком економічної безпеки дає змогу:

- 1) оцінити вплив чинників ринкового середовища;
- 2) розробити способи уникнення існуючих загроз;
- 3) зменшити вплив факторів довкілля на діяльність підприємств;
- 4) захистити фінансову діяльність від ризиків у майбутньому та підвищити ступінь економічної безпеки;
- 5) розробити стратегію РЕБП та налагодити взаємодію із суб'єктами зовнішнього середовища;
- 6) визначити існуючі загрози та можливості розвитку підприємств;
- 7) порівнювати досягнуті результати з результатами діяльності в попередніх періодах, фінансовими результатами конкурентів і вносити відповідні корективи;
- 8) поліпшити діяльність працівників кожного підрозділу шляхом розподілу обов'язків, покращення мотивації та об'єднання зусиль;
- 9) налагодити контроль за рівнем розвитку й усіма сферами діяльності.

Стратегічне управління розвитком економічної безпеки складається з послідовних етапів (рис. 1). Кожен із наведених етапів відіграє вагомую роль у процесі стратегічного управління та є важливим елементом для оцінки економічної безпеки на підприємствах машинобудування відповідно до встановленої послідовності.

Для здійснення стратегічного управління розвитком економічної безпеки необхідний підрозділ висококваліфікованих фахівців – комітет зі стратегічного управління економічною безпекою. Даний комітет зобов'язаний збирати інформацію щодо діяльності підприємства, аналізувати існуючі загрози, розробляти рекомендації щодо способів покращення рівня розвитку, заходи захисту від ризиків ринкового середовища, приймати управлінські рішення, упроваджувати запропоновані рекомендації та нести відповідальність, звітувати за результати проведеної роботи. Даний комітет підпорядковується директору зі стратегічного управління та включає високопрофесійних спеціалістів (аналітик, технолог, фінансист, програміст, контролюючий орган).

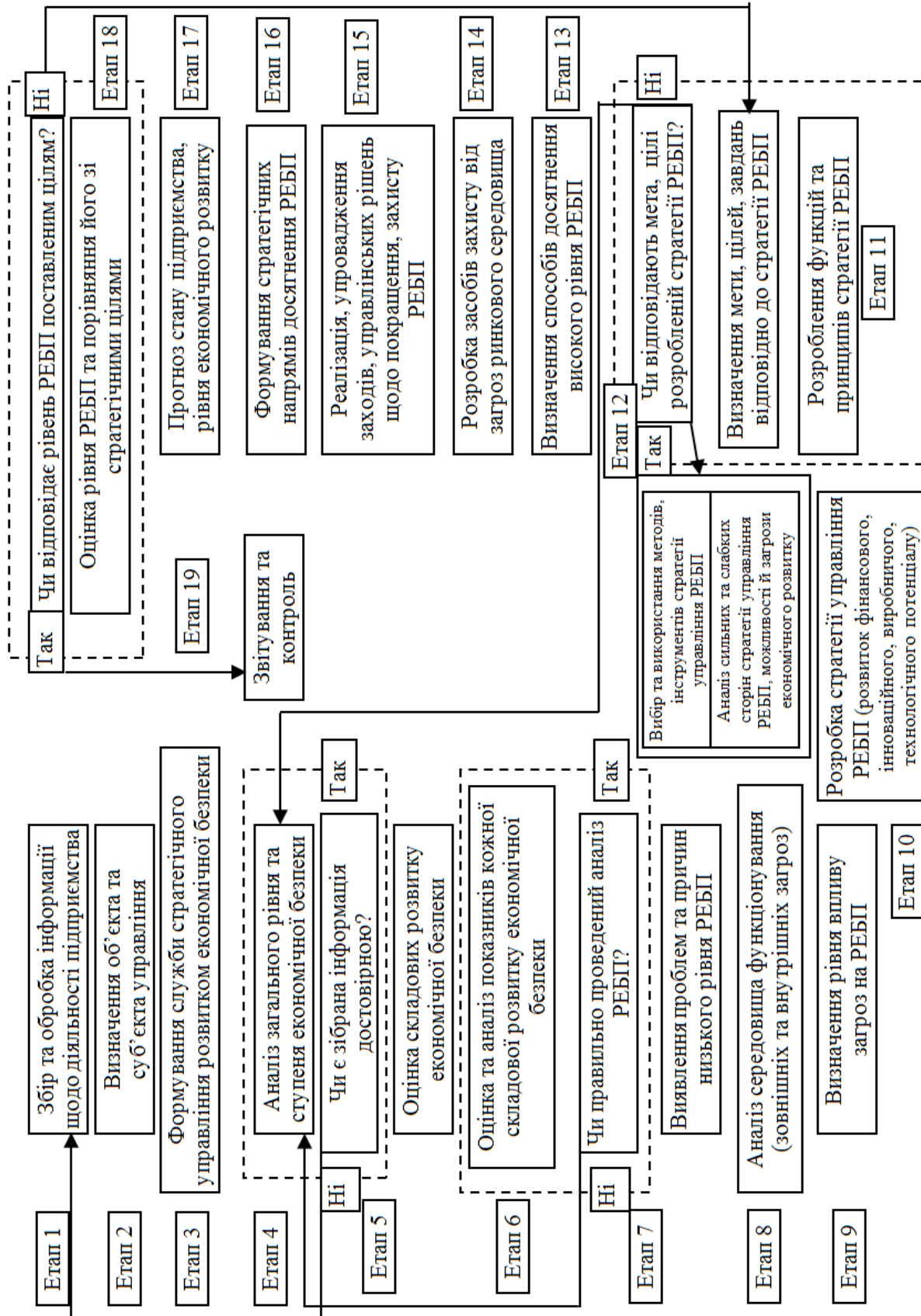

Рис. 1. Послідовність стратегічного управління розвитком економічної безпеки

Розглянемо більш детально кожен етап методичного підходу.

1. На першому етапі відбувається збір інформації щодо фінансової, виробничої, інноваційної, тобто всіх сфер діяльності з метою комплексного аналізу результатів функціонування підприємства. Зібрана інформація аналізується, перевіряється та проводиться оцінка рівня фінансової стійкості, платоспроможності, ділової активності, конкурентоспроможності. Основними джерелами інформації є фінансова звітність, статистичні дані, договори, контракти, тобто вся документація, яка містить інформацію щодо діяльності підприємства. Цей етап відіграє вагомий роль, адже від достовірності зібраної інформації залежить ефективність реалізації наступних етапів стратегічного управління розвитком економічної безпеки. Отримана інформація, яка підлягає подальшій обробці та аналізу, повинна бути:

- корисною, практичною, змістовною;
- достовірною, правдивою;
- своєчасною.

2. На даному етапі відбувається визначення об'єкта та суб'єкта управління. Об'єктом стратегічного управління РЕБ є підприємство, його підрозділи, сфери діяльності, а також ресурси. Суб'єктами стратегічного управління РЕБ є вище керівництво кожної складової розвитку економічної безпеки, комітет зі стратегічного управління РЕБ, залучені зі сторони кваліфіковані фахівці. Основним завданням суб'єкта стратегічного управління РЕБ є контроль за рівнем розвитку економічної безпеки основних сфер діяльності, розробка засобів захисту та методів протидії загрозам ринкового середовища, налагодження високого рівня РЕБ.

3. Підбір і формування служби стратегічного управління РЕБ відбувається на третьому етапі. Цей етап досить вагомий, оскільки відбувається відбір висококваліфікованих працівників, службовців із метою створення комітету зі стратегічного управління РЕБП.

4. На четвертому етапі службою стратегічного управління здійснюється аналіз загального рівня та ступеня розвитку економічної безпеки. Тобто проводиться оцінка

й визначення, на якому рівні розвитку знаходиться підприємство та якого ступеня економічної безпеки було досягнуто ним на момент проведення аналізу.

Цей етап проводиться з метою аналізу й оформлення в документальному вигляді звіту щодо необхідності чи відсутності потреби покращити рівень розвитку економічної безпеки.

5. Відбувається аналіз та оцінка кожної складової розвитку економічної безпеки підприємства машинобудування. Комітет зі стратегічного управління РЕБП визначає, які складові належать до загального рівня економічної безпеки, які фактори зовнішнього та внутрішнього середовища впливають на визначені складові. Відповідно до зібраних даних проводить оцінку рівня розвитку економічної безпеки кожної складової з метою визначення слабких, сильних сторін та з'ясування тієї складової, яка не відповідає нормативному значенню.

6. За умови виявлення погіршення окремих складових розвитку економічної безпеки комітетом стратегічного управління РЕБП проводиться аналіз та оцінка показників кожної складової економічної безпеки.

На цьому етапі визначаються, аналізуються, перевіряються показники кожної складової економічної безпеки та з'ясовується, що стало причиною погіршення результатів діяльності підприємства.

7. Виявлення проблем і причин низького рівня РЕБП здійснюється на сьомому етапі. На підставі отриманих даних щодо дослідження показників, складових РЕБП, загального рівня економічної безпеки та ступеня РЕБ визначається ефективність діяльності підприємства, рівень його процвітання, відсутність чи наявність слабких сторін. Необхідність визначення наявних проблем, факторів, що їх зумовлюють, виникає за умов погіршення рівня РЕБП.

8. Наявність проблем у діяльності підприємства є підставою для ґрунтовного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, а також ризиків і загроз у процесі функціонування. На цьому етапі аналізуються партнерські відносини, попит серед спо-

живачів на продукцію, вплив економічної, політичної, соціальної складових на діяльність підприємства. Далі оцінюється вплив загроз ринкового середовища на діяльність підприємства та виявляються негативні сторони такого впливу.

9. Обґрунтувавши вплив факторів на діяльність підприємства, виникає потреба у визначенні рівня впливу кожного фактору на загальний рівень розвитку економічної безпеки. Дев'ятий етап здійснюється в такій послідовності: аналізуються наслідки дії негативних факторів на економічний розвиток; відбувається оцінка того, як зазначені загрози внутрішнього та зовнішнього середовища впливають на кожну складову розвитку економічної безпеки; здійснюється оцінка впливу факторів довілля на показник зазначених складових; виявлені загрози групуються та подаються у звіті із зазначенням рівня впливу кожної загрози.
10. На цьому даних проведеного аналізу попередніх етапів здійснюється розробка стратегії управління РЕБП. Служба стратегічного управління РЕБП здійснює розробку, оцінку стратегії управління РЕБП та приймається рішення щодо її використання.
11. На даному етапі відбувається визначення основної мети, цілей, завдань, принципів і функцій стратегії управління РЕБП. Стратегія управління РЕБП буде ефективною лише за умови чітко сформованих цілей, завдань та обґрунтованості мети діяльності. Визначені завдання й цілі повинні бути структурованими, логічними, сприяти покращенню економічної безпеки.
У процесі аналізу з'ясовують відповідність визначених завдань, цілей, мети розробленій стратегії управління РЕБП та приймають відповідні рішення (якщо цілі, завдання, мета відповідають обраній стратегії, то приймається рішення щодо переходу на наступний етап; якщо не відповідають, то відбувається повернення до четвертого етапу аналізу загального рівня та ступеня розвитку економічної безпеки, що свідчить про недостовірність визначеного рівня РЕБП, основних складових, показників, допущені помилки).
12. Для досягнення ефективності обраної стратегії управління РЕБП здійснюється

вибір і використання методів, інструментів. Методи стратегічного управління РЕБП використовуються з метою підвищення рівня економічної безпеки, покращення діяльності підприємства та, зокрема, застосовують соціально-психологічні, економічні, адміністративні методи. Ми вважаємо за необхідність на цьому етапі проаналізувати переваги й недоліки запропонованої стратегії управління РЕБП та оцінити можливості й загрози економічного розвитку.

13. Визначення способів досягнення високого рівня РЕБ відбувається на тринадцятому етапі. На цьому етапі на підставі даних щодо загроз ринкового середовища, слабких сторін та загроз успішного розвитку проводиться оцінка шляхів покращення не лише розвитку економічної безпеки, але й фінансового стану підприємства, основних показників діяльності.
14. Вагоме значення відіграє етап розробки засобів захисту від загроз ринкового середовища. Ці заходи використовуються для запобігання, уникнення існуючих загроз чи протидії негативному впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Саме завдяки ефективним методам і заходам у підприємства існуватиме можливість покращити результати своєї діяльності в майбутньому.
15. На даному етапі здійснюється реалізація та впровадження заходів захисту РЕБП. За умови, якщо запропоновані заходи захисту є ефективними, раціональними, перевіреними, відбувається їх застосування. Одночасно керівництво приймає управлінські рішення з метою захисту від загроз ринкового середовища та покращення результатів діяльності.
16. Формування стратегічних напрямів досягнення РЕБП. На цьому етапі враховуються рівень ефективності діяльності підприємства, забезпеченості власними фінансовими ресурсами, можливості та перспективи розвитку з метою формування стратегічних напрямів покращення економічної безпеки, застосування конкурентної стратегії діяльності. Використання стратегічних напрямів створить можливості для поліпшення економічного розвитку.

17. Прогноз стану підприємства, рівня розвитку економічної безпеки. За умов використання обраної стратегії управління РЕБП, способів, методів покращення економічної безпеки виникає потреба у прогнозі очікуваного рівня РЕБ та загального стану підприємства. Цей прогноз здійснюється на підставі статистичних, математичних методів, моделей із метою оцінки дієвості обраної стратегії управління РЕБ та ефективності послідовності стратегічного управління економічною безпекою.
18. Оцінка рівня РЕБП та порівняння його зі стратегічними цілями. На цьому етапі відбувається оцінка досягнутого загального рівня розвитку економічної безпеки, рівня інтегральної оцінки кожної складової РЕБ, аналіз фінансових результатів діяльності. Отримані результати проведеного аналізу порівнюються з поставленими цілями, завданнями та метою стратегічного управління РЕБ та приймається таке рішення: якщо рівень РЕБП не відповідає зазначеним цілям – повертаються до одинадцятого етапу; якщо рівень РЕБП відповідає сформованим цілям – переходять до наступного етапу.
19. Останнім етапом є звітування та контроль. На цьому етапі комітет зі стратегічного управління РЕБ здійснює контроль, перевірку кожного етапу діяльності, складає звіт про результати здійсненої діяльності. У звіті відзначається ефективність послідовності стратегічного управління РЕБП, досягнутий рівень економічної безпеки, ефективність стратегії управління, запропоновані способи й заходи захисту від впливу факторів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Запропонований методичний підхід щодо забезпечення стратегічного управління РЕБП спрямований на поліпшення процесу розробки стратегії управління РЕБ, покращення способів і методів захисту від існуючих загроз, швидкості та достовірності визначення наявних проблем. Зазначений методичний підхід є достовірним, точним, дає змогу прогнозувати рівень РЕБП, визначити загрози, можливості подальшої діяльності та здійснюється протягом тривалого періоду. Упровадження зазначеного

методичного підходу позитивно позначиться на діяльності підприємства, оскільки покращиться фінансова стабільність, показники фінансової діяльності, рівень економічного розвитку, конкурентні позиції, зменшиться число загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук ; за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 386 с.
2. Сак Т. В. Стратегічні підходи в управлінні економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / Т. В. Сак // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 5. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/> (дата звернення: 12.03.2017). – Назва з екрана.
3. Сак Т. В. Теоретико-методичні основи стратегічного аналізу економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Т. В. Сак, Н. П. Оліфірович // Ефективна економіка. – 2013. – № 10. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2017). – Назва з екрана.
4. Солонка О. О. Фінансова безпека підприємства: економічний зміст та механізм забезпечення [Електронний ресурс] / О. О. Солонка // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. – 2015. – Вип. 11. – Ч. 5. – С. 108–111. – Режим доступу: <http://www.ej.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya/2014?id=37> (дата звернення: 23.01.2017) – Назва з екрана.
5. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / [О. Ю. Мельник, В. І. Торкатюк, Л. В. Курілко та ін.] // Управління фінансово-економічною безпекою: інформаційно-аналітичне забезпечення та конку-

рентна розвідка : конф. – 2013 р. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/38630/> (дата звернення: 2.02.2017). – Назва з екрана.

6. Судакова О. І. Удосконалення стратегічного управління економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / О. І. Судакова, В. В. Попова, М. К. Орлова // Економічний простір. – 2014. – № 88. – С. 239–246. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/escros_2014_88_24.pdf (дата звернення: 12.03.2017). – Назва з екрана.
7. Судакова О. І. Удосконалення управління економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / О. І. Судакова, Т. П. Медведовська, Д. О. Демонова // Наука й економіка. – 2013. – № 4 (32). – Т. 2. – С. 238–242. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nie_2013_2_4_39.pdf (дата звернення: 21.02.2017). – Назва з екрана.
8. Фальченко О. О. Стратегія забезпечення економічної безпеки підприємств [Електронний ресурс] / О. О. Фальченко, Ю. С. Глушач // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 66 (1039). – С. 157–160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vscrtp_2013_66_26.pdf (дата звернення: 5.03.2017). – Назва з екрана.
9. Хаванова М. С. Фінансова стратегія та управління економічною безпекою автомобілебудівних корпорацій [Електронний ресурс] / М. С. Хаванова // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 479–484. – Режим доступу: <http://econforum.nobel-univer.edu.ua/index.php/uk/2012-12-06-09-42-57/61-2014> (дата звернення: 5.03.2017). – Назва з екрана.
10. Черняк Г. М. Формування механізму забезпечення економічної безпеки сучасних підприємств в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] / Г. М. Черняк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2015. – № 1 (1). – С. 18–22. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/piprp_2015_1\(1\)_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/piprp_2015_1(1)_5.pdf) (дата звернення: 3.03.2017) – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Vasylytsiv, T. H., Voloshyn, V. I., Boikevych, O. R. & Karkavchuk, V. V. (2012). *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of support]*. T. H. Vasylytsiv (ED.). Lviv : Liha-Pres [in Ukrainian].
2. Sak, T. V. (2013). *Stratehichni pidkhody v upravlinni ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Strategic Approaches in the Management of Economic Security of the Enterprise]*. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho kooperatyvnoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Seriiia : Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of the Khmelnytsky cooperative trade and economic institute: Collected papers. A Series: Economic Sciences, (5)*. Retrieved from <http://esnuir.euu.edu.ua/handle/> (accessed 12 March 2017) [in Ukrainian].
3. Sak, T. V. & Olifirovych, N. P. (2013). *Teoretyko-metodychni osnovy stratehichnoho analizu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Theoretical and methodological bases of strategic analysis of enterprise economic safety]*. *Efektivna ekonomika – Effective economy, 10*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/> (accessed 12 March 2017) [in Ukrainian].
4. Solonka, O. O. (2015). *Finansova bezpeka pidpriemstva: ekonomichniy zmist ta mekhanizm zabezpechennia [Financial security of the enterprise: economic content and the mechanism of support]*. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University: Collected papers. A Series: Economic Sciences, (11 (5), (pp. 108–111)*. Retrieved from <http://www.ej.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya/2014?id=37> (accessed 23 January 2017) [in Ukrainian].
5. Melnyk, O. Iu., Torkatiuk, V. I., Kurilko, L. V., Sosonna, V. V. & Ruslanova, N. H. (2013). *Stratehichne upravlinnia finansovo-*

- ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Strategic management of financial and economic security of the enterprise]. Proceedings from *Konf «Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu: informatsiino-analitychne zabezpechennia ta konkurentna rozvidka» – Conference «Management of financial and economic security: informational analytical support and competitive intelligence»*. Retrieved from <http://eprints.kname.edu.ua/38630/> (accessed 2 February 2017) [in Ukrainian].
6. Sudakova, O. I., Popova, V. V. & Orlova, M. K. (2014). Udoskonalennia stratehichnoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Improvement of strategic management of enterprise economic safety]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 88, 239–246. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecpros_2014_88_24.pdf (accessed 12 March 2017) [in Ukrainian].
 7. Sudakova, O. I., Medvedovska, T. P. & Demonova, D. O. (2013). Udoskonalennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Improving the management of the enterprise's economic security]. *Nauka i ekonomika – Science and economics*, 4(32), Vol. 2, 238–242. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nie_2013_2_4_39.pdf (accessed 21 February 2017) [in Ukrainian].
 8. Falchenko, O. O. & Hlushach, Iu. S. (2013). Stratehiia zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Strategy of providing economic safety of enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Serii: *Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva – Bulletin of the National Technical University «KhPI»: Collected papers. A Series: Technical progress and production efficiency*, (66 (1039), (pp. 157–160). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpitp_2013_66_26.pdf (accessed 5 March 2017) [in Ukrainian].
 9. Khavanova, M. S. (2014). Finansova stratehiia ta upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu avtomobilebudivnykh korporatsii [Financial strategy and management of economic safety of automobile corporations]. *Ekonomichnyi nobelivskyi visnyk – Economic Nobel Bulletin*, 1 (7), 479–484. Retrieved from <http://econforum.nobel-univer.edu.ua/index.php/uk/2012-12-06-09-42-57/61-2014> (accessed 5 March 2017) [in Ukrainian].
 10. Cherniak, H. M. (2015). Formuvannia mekhanizmu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky suchasnykh pidpriemstv v konteksti yevrointehratsii [Formation of a mechanism for providing economic security of modern enterprises in the context of European integration]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva – Problems and prospects of entrepreneurship development*, 1(1), 18–22. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/piprp_2015_1\(1\)_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/piprp_2015_1(1)_5.pdf) (accessed 3 March 2017) [in Ukrainian].

О. В. Лясковец (Запорожский национальный университет). **Теоретико-методические основы обеспечения стратегического управления развитием экономической безопасности предприятий машиностроения.**

Аннотация. Целью статьи является: определение необходимости управления развитием экономической безопасности; совершенствование методического подхода по обеспечению стратегического управления развитием экономической безопасности предприятий машиностроения; выделение преимуществ, недостатков и особенностей использования стратегического управления экономической безопасностью на предприятиях машиностроения. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** В статье рассмотрены теоретические основы стратегического управления экономической безопасностью и определена необходимость управления развитием экономической безопасности. Обосновано, что на сегодняшний день значение стратегического управления при условии развития экономической безопасности является достаточно весомым и недостаточно проанализированы особенности данного процесса на предприятиях машиностроения. **Практическая значимость результатов исследования.** Усовершенствован методический подход относительно обеспечения стратегического управления развитием экономической безопасности предприятий машино-

строения, который позволяет оценить влияние факторов внешней и внутренней среды, направлен на улучшение уровня экономической безопасности путем разработки методов защиты от существующих угроз. В процессе использования усовершенствованного методического подхода, определены его преимущества и недостатки, проанализированы этапы разработки стратегического управления экономической безопасностью на предприятиях машиностроения.

Ключевые слова: предприятия машиностроения, стратегическое управление, экономическая безопасность, стратегическое управление развитием экономической безопасности, угрозы окружающей среды.

O. Liaskovets (Zaporizhzhya National University). **Theoretical and methodological framework to ensure the strategic management of the development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering.**

Annotation. *The purpose of the article is to determine the need for management of the development of economic security, to improve the methodological approach to ensuring strategic management of the economic security of enterprises of mechanical engineering, to distinguish the advantages, drawbacks and peculiarities of the use of strategic management of economic safety at the enterprises of mechanical engineering. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** The article considers the theoretical foundations of strategic management of economic security and the necessity of management of development of economic security. It is proved that today the importance of strategic management in the development of the economic security is quite significant and not sufficiently analyzed the features of the process at machine-building enterprises. **Practical value.** Methodical approach to ensure strategic management of the development of economic safety of the enterprises of mechanical engineering, which allows to estimate the influence of factors external and internal environment and aims to improve economic security by developing methods of protection from existing threats. In the process of using an improved methodological approach, its advantages and disadvantages and analyzes the stages of development of strategic management of economic security at machine-building enterprises.*

Keywords: enterprise engineering, strategic management, economic security, strategic management of development of economic security, threats to the environment.

ЕКОЛОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ ЗГІДНО З КОНЦЕПЦІЄЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Я. О. БАРИБІНА, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає в дослідженні сутності та стану екологічного управління підприємствами переробної галузі згідно з концепцією сталого розвитку. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу.* **Результати.** *У статті розглянуто сутність екологічного менеджменту переробних підприємств. Доповнено функції екологічного управління. Визначено завдання «комунікаційної функції».* **Практична значущість результатів дослідження.** *Обґрунтовано гармонійний зв'язок екологічного управління та сталого розвитку через взаємопов'язання цілей.*

Ключові слова: екологічне управління, сталий розвиток, глобальні цілі, переробна галузь.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Стратегічним завданням економічних реформ в Україні є досягнення європейських стандартів життя й гідного місця країни у світі, які значною мірою залежать від ефективності використання потенціалу переробних підприємств та ефективності управління діяльністю на основі системних перетворень. Однією з основних проблем вітчизняних підприємств переробної промисловості є пошук інноваційного управління, яке б забезпечувало посилення їхніх позицій на ринку та одночасно враховувало виклики сьогодення. Конкурентоспроможні технології, продукти та послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, комерційного й іншого характеру істотно поліпшують структуру виробництва, але не завжди враховується їх якість і вплив на навколишнє середовище.

Члени комітету з питань промислової модернізації при Торгово-промисловій палаті України переконані, що встановлення інноваційної моделі розвитку вимагає значного зміцнення реального сектора економіки та накопичення інституційного потенціалу для подолання структурного порогу [1].

Тобто для встановлення інноваційної моделі розвитку України необхідно, зокрема, вийти на економіку надолуження, а саме залучити в державу за-

хідні технології для переробки місцевих ресурсів. Її суть полягає в імпорті сучасних технологій для організації переробних виробництв продукції, що має попит, зокрема на світових ринках. Наслідком політики економічного надолуження має бути високе та тривале економічне зростання (не менше 5 %) і значне зміцнення реального сектора (поява великої кількості переробних підприємств).

Разом із тим тільки цілеспрямоване формування інноваційного потенціалу підприємств з урахуванням його екологізації та використання ресурсозберігаючих технологій є основою економічного розвитку національної економіки. Відтак, обрана тема дослідження є вкрай своєчасною та актуальною для вітчизняних переробних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових школах упродовж останніх років активно обговорюються проблеми забезпечення сталого розвитку у працях вітчизняних і закордонних учених: Г. Х. Брутланда, Дж. Кларка, А. Л. Гапоненка, Н. Ларіна, Л. Н. Швецова, Л. І. Абалкіна, Й. Шумпетера, Н. Д. Кондратьєва, С. І. Валянського, Д. В. Калюжного, Л. І. Пемірова, В. В. Воробйова, В. І. Вернадського, Н. Н. Мойсеєва, В. І. Данилова-Дапільяна та ін.

Екологічний менеджмент тривалий час є об'єктом уваги закордонних і вітчизняних науковців, серед яких слід виділити: О. Ф. Балацького,

Г. О. Білявського, Р. В. Єфремову, В. Г. Ігнатова, А. В. Кокіна, О. А. Лук'янініну, Л. Г. Мельника, Ю. М. Саталкіна, В. Я. Шевчука, А. Є. Хачапурова та ін.

Актуальність проблеми, теоретична, методологічна та практична значимість питань удосконалення екологічного управління підприємствами переробної галузі з метою забезпечення його стійкого розвитку визначили вибір теми даного дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні сутності та стану екологічного управління підприємствами переробної галузі згідно з концепцією сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вихід національної економіки із кризи спонукає до пошуку ефективних інструментів активізації виробничої діяльності. Проте, стратегічним імперативом сучасних підприємств переробної галузі має бути розуміння важливості екологічного менеджменту в контексті з цілями сталого розвитку.

Одним зі стратегічних завдань розвитку України в сучасній економіці є забезпечення сталого розвитку країни та кожного її регіону. Термін «сталий розвиток» (sustainable development) був закріплений у 1987 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку, де сталий розвиток було визначено як розвиток суспільства, який задовольняє справжні потреби без нанесення шкоди майбутнім поколінням [2].

Найбільш точно визначення курсу сталості розглядається в доповіді Гру-Харлем Брундланд, у якій відображено, що сталим можна назвати такий розвиток, який призведе до мінімізації негативних наслідків виснаження природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь у результаті соціально-економічного розвитку покоління, яке нині проживає на планеті. Сталий розвиток передбачає створення такої системи, яка забезпечувала б на довгостроковій основі не тільки високий рівень життя, а й високий рівень її якості. Не можна назвати систему такою, що розвивається, якщо в ній не примножується капітал (засоби виробництва, нерухомість тощо) і виснажуються природні багатства [3].

Появу терміна «сталий розвиток» (sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його у звіті «Наше спільне майбутнє», підготов-

леному для ООН і опублікованому в 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

В умовах сучасного розвитку виробництва виникає необхідність подолання або, хоча б часткової, мінімізації виявлених суперечностей між рівнем технологічного процесу та засобами, які підтримують екологічну безпеку життєдіяльності людини та захищають її здоров'я від негативних наслідків функціонування промисловості.

Загострення проблем безпеки навколишнього середовища та промислового розвитку стало помітною рисою сучасного етапу науково-технічного прогресу. «Конфлікт» між економічним розвитком і навколишнім природним середовищем спонукав уряди держав усього світу зосередити увагу на теорії «сталого розвитку». Ця теорія полягає в тому, що розвиток у майбутньому залежить від збереження «природного капіталу» – повітря, води та інших природних багатств. Для досягнення цієї мети потрібно збалансувати діяльність людини зі швидкістю відтворення природи [4].

У вересні 2015 р. в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН для прийняття Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року (далі – Саміт). Саміт розглядається світовою спільнотою як подія історичного значення. Проблематика Саміту охоплювала всі аспекти соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності країн, екологічної та енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку, а обсяг ґрунтовної підготовчої роботи не мав прецедентів в історії.

Після Саміту перед країнами-членами ООН поставили нові завдання адаптації визначених на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. В Україні також розпочалась робота зі встановлення цілей сталого розвитку на 2016–2030 рр., відповідних завдань та показників для моніторингу досягнення цілей [5].

В Україні суспільство готове брати участь у розробленні довгострокового стратегічного документа, який визначив би нові Цілі сталого розвитку. За останні роки доповіді щодо Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) слугували єдиним стратегічним документом, який надавав можливість громадськості контролювати дії влади, використовуючи моніторинг 33-х ключових показників. Цілі сталого розвитку мають продовжити цю традицію та викорис-

товувати імпульс ЦРТ і напрацьовану інституційну базу.

Нові цілі мають забезпечити інтеграцію зусиль щодо економічного зростання, прагнення до соціальної справедливості й раціонального природокористування, що потребує глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нових підходів до можливостей глобального партнерства.

В Україні у процесі визначення Цілей сталого розвитку, відповідних завдань і показників на довгострокову перспективу необхідно враховувати глобальні орієнтири розвитку, принципи сталого розвитку та суспільну думку щодо бачення майбутнього розвитку. Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та середньострокові завдання. Передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викоринення корупції, суспільна підтримка. Відповідно належне управління, чесна та прозора влада, участь населення у прийнятті рішень та контролюванні їх виконання мають враховуватись під час формулювання стратегічних цілей [5].

Головний інтегральний показник, який відповідає ідеї сталого розвитку, – збільшення тривалості життя населення країни. Тому екологізація в рамках ринкової економіки – це та передумова, яка повинна забезпечити підвищення тривалості життя як функцію, залежну від якості середовища проживання, рівня задоволення потреб населення.

Сталий розвиток повинен сприяти покращенню якості життя кожної людини без надмірної витрати природних ресурсів. З одного боку, за взаємної згоди виробників і споживачів повинна бути гарантія необхідного рівня якості та безпеки товарів і послуг, з іншого – завдяки гармонізації міжнародних стандартів забезпечується доступ продукції українських товаровиробників на світові ринки, участь у міжнародній кооперації на рівних умовах із конкурентами.

На шляху до забезпечення сталого розвитку виробництва та споживання бізнес-структурам доведеться знайти інноваційні шляхи, які повинні бути прибутковими, і, у той же час, покращували екологічну ефективність виробничих процесів та продукції [4].

Проблеми світового характеру повинні вирі-

шуватись локально на макрорівні. Кожне окреме підприємство, особливо те, яке задекларувало себе як соціально відповідальне, повинне здійснювати управління відповідно до принципів екологічного менеджменту.

Першим кроком до створення системи екологічного менеджменту на підприємстві є чітке усвідомлення наявності екологічного аспекту в його діяльності. Під екологічним аспектом розуміємо елемент діяльності підприємства, складову його продукції або послуг, яка взаємодіє або може взаємодіяти з навколишнім середовищем [6].

Будуватися і розвиватися екологічна політика та система екологічного менеджменту повинна за принципом послідовного вдосконалення, тобто бути спрямованою на досягнення кращих показників в усіх екологічних аспектах діяльності підприємства відповідно до його екологічної політики та поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення [7].

Однією з головних рис системи екологічного менеджменту є те, що вона впроваджується на добровільних засадах, за ініціативою самого суб'єкта господарювання. Декларуючи власну екологічну політику та впроваджуючи її на практиці через систему екологічного менеджменту, підприємство ліквідує формалізм адміністративно регульованої природоохоронної діяльності, а його екологічно спрямована діяльність перестає бути примусовим «додатком» до основної діяльності й не має суперечити національним стандартам природоохоронної діяльності [8].

Науковці Л. І. Максимів та О. А. Потаї термін «екологічний менеджмент» використовують для означення внутрішньої екологічно свідомої організації природоохоронної діяльності підприємства, а поняття «система екологічного менеджменту» трактують як основний добровільний інструмент екологічного менеджменту, що сприятиме кращому розумінню економічними суб'єктами міжнародних вимог і настроїв у галузі підприємництва та охорони довкілля [8].

Дана позиція є виправданою, оскільки кожне підприємство самостійно приходять до усвідомлення потреби екологічної модернізації не лише виробничого обладнання й технологічних процесів, а й методів і принципів управління виробництвом.

Отже, і для підприємств переробної галузі предметом екологічного менеджменту є процес управління сучасним виробництвом, яке забезпечує суміщення ефективності виробничої діяльності з

охороною довкілля і раціональним використанням природних ресурсів.

Саме екологічне управління підприємствами переробної галузі спрямовує управлінський вплив на пошук оптимального поєднання економічних, екологічних та соціальних аспектів функціонування об'єктів господарювання, що наближує підприємство до сталого розвитку.

Екологічний менеджмент – сукупність принципів, форм, методів, прийомів і засобів управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення економічної ефективності виробництва, екологічної цілісності й соціальної справедливості в контексті вимог сталого розвитку [8]. Дане трактування сутності екологічного управління чітко відображає глобальні Цілі. Екологічний підхід до управління підприємствами переробної галузі найбільш чітко відображено у списку глобальних Цілей сталого розвитку 2030, а саме [5]:

Зупинення голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування, а також сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю населення всіх вікових категорій.

Забезпечення загального доступу кожного до систем водопостачання та засобів санітарії.

Забезпечення доступу кожного до прийнятної за ціною, безперебійного, сталого та сучасного енергопостачання.

Сприяння всезагальному та сталому економічному розвитку, зайнятості населення й запровадженню гідних умов праці для всіх верств населення, підвищенню загальної ефективності споживання та виробництва ресурсів, а також економічному зростанню, узявши за приклад досвід розвинених країн, із метою стабілізації екологічної ситуації.

Побудова стійкої інфраструктури, сприяння сталому розвитку індустріалізації та впровадженню інновацій.

Мінімізація негативного екологічного впливу міст, особлива увага до якості повітря й управління переробкою відходів.

Упровадження принципів сталого споживання та виробництва продукції.

Ужиття термінових заходів із метою подолання наслідків зміни клімату.

Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів.

Упровадження заходів сталого управління лісовим фондом, подолання опустелювання, зупинення

процесу деградації земель і втрати біологічної різноманітності.

На жаль, вітчизняні підприємства переробної галузі не до кінця усвідомлюють важливість упровадження та дотримання принципів екологічного менеджменту. Зазвичай усе «управління» зводиться до декларування ідей і завдань без реального їх упровадження.

Але на практиці, механізм екологічного менеджменту визначають як комплекс заходів, які охоплюють управління ресурсами, виробничими процесами та продукцією і спрямовані на зменшення негативних впливів виробничої діяльності на довкілля й підвищення ефективності роботи підприємства.

Основними функціями екологічного менеджменту є [8]:

1. Аналітична функція – оцінка та аналіз екологічних впливів, взаємодій та еколого-економічних наслідків виробничо-господарської діяльності з метою визначення поточного (еколого-економічного) стану об'єкта господарювання.
2. Функція прогнозування – розробка пропозицій і рекомендацій щодо підвищення еколого-економічної ефективності підприємства з урахуванням динаміки зовнішніх процесів із метою забезпечення сталого розвитку виробництва й суспільства.
3. Функція планування – визначення основних принципів і напрямів покращення екологічних характеристик виробничого процесу та розвитку виробництва з урахуванням наявних аналітичних і прогностичних даних.
4. Управлінська функція – методологія прийняття екологічно виважених рішень та їх координування.
5. Організаційна функція – налагодження природоохоронної діяльності й організаційних відносин між різними підрозділами для досягнення запланованих екологічних показників діяльності.
6. Інтеграційна функція – інтегрування екологічних вимог і принципів діяльності в усі етапи й ланки менеджменту підприємства.
7. Функція внутрішнього контролю – постійна самооцінка відповідності діяльності встановленим зовнішнім і внутрішнім екологічним вимогам налагодження для цього системи екологічного обліку, еко-контролінгу та внутрішнього екологічного аудиту.
8. Інформаційна функція – внутрішнє і зовнішнє поширення екологічної інформації з метою

підвищення рівня екологічної освіченості, свідомості персоналу та формування екологічного іміджу підприємства.

9. Мотиваційна функція – розробка й використання стимулів і заохочень для ефективної взаємодії суб'єктів спільної діяльності з метою дотримання ними екологічних вимог.

До вищезазначених функцій слід додати й комунікаційну.

10. Комунікаційна функція – це обмін інформацією про життєвий цикл продукції в діловому середовищі. Такі процеси забезпечують прозорість ведення бізнесу, надають можливість покращити ставлення до продукції й розширити ринки збуту.

Обмін інформацією про життєвий цикл може проводитись через:

канали зв'язку з акціонерами й зацікавленими сторонами;

канали зв'язку із клієнтами шляхом декларування екологічної безпеки продукції та її життєвого циклу, використання баз даних оцінки життєвого циклу, показників екологічного впливу продукції або його позиціонування на ринку;

канали зв'язку з органами державної влади шляхом використання інформаційних схем і впровадження громадських екологічних програм;

канали зв'язку із громадськістю споживачами й роздрібними продавцями, використовуючи екологічні звіти, екологічну сертифікацію та маркування у впровадженні рекламної компанії;

канали зв'язку з постачальниками, використовуючи формалізовані інструменти в системі управління: збірки правил, настанови, системи перевірки та аудиту. Великі компанії, зазвичай, проводять обмін інформацією з постачальниками паралельно із проведенням навчальних курсів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, у дослідженні актуалізовано необхідність упровадження екологічного управління підприємствами переробної галузі для досягнення сталого розвитку через реалізацію основоположних принципів і цілей Сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інноваційний розвиток України здатна забезпечити переробна промисловість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/innovatsiini-rozvitok-ukrayini-zdatna-zabezpechiti-pererobna-promislovisht>.

[org.ua/press-center/uccr-news/innovatsiini-rozvitok-ukrayini-zdatna-zabezpechiti-pererobna-promislovisht](https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/innovatsiini-rozvitok-ukrayini-zdatna-zabezpechiti-pererobna-promislovisht) (дата звернення: 27.02.2017). – Назва з екрана.

2. К успешному развитию населенных пунктом и регионе ЕЭК / Европейская экономическая комиссия. – Женева : ООН, 1996. – 35 с.
3. Жученко А. М. Поняття сталого розвитку в сучасній економіці / А. М. Жученко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 13. – С. 431–434.
4. Берзіна С. В. Системи екологічного управління. Довідниковий посібник з впровадження міжнародних стандартів серії ISO 14000 / Берзіна С. В. – Київ : Aiva Plus Ltd, 2009. – 62 с.
5. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 27.02.2017). – Назва з екрана.
6. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т. П. Галушкіна. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. – 280 с.
7. Соснин А. С. Стандарты ISO 14000 [Електронний ресурс] / Соснин А. С. – Режим доступу: http://www.ecolog.spb.ru/article_iso14000.php (дата звернення: 27.02.2017). – Назва з екрана.
8. Максимів Л. І. Сутність, функції, завдання і нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту /Л. І. Максимів, О. А. Потаї // Лісівнича академія наук України: Наукові праці. – 2007. – № 5. – С. 103–109.

REFERENCES

1. Innovatsiinyi rozvytok ukrainy zdatna zabezpechyti pererobna promyslovisht [Innovative development of Ukraine is able to provide processing industry]. (n.d.). <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/innovatsiini-rozvitok-ukrayini-zdatna-zabezpechiti-pererobna-promislovisht>. Retrieved from <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/innovatsiini-rozvitok-ukrayini-zdatna-zabezpechiti-pererobna-promislovisht>.

- zabezpečiti-pererobna-promislovist (accessed 27 February 2017) [in Ukrainian].
2. *K uspeshnomu razvitiyu naseleennykh punktom i regione EJeK / Evropejskaja jekonomicheskaja komissija [Towards successful development of settlements and the ECE region / European Economic Commission]*. (1996). Geneva: United Nations [in Russian].
 3. Zhuchenko, A. M. (2016). Poniattia staloho rozvytku v suchasni ekonomitsi [The concept of sustainable development in the modern economy]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of the economy*, 13, 431–434 [in Ukrainian].
 4. Berzina, C. B. (2009). *Systemy ekolohichnoho upravlinnia. Dovidnykovyi posibnyk z vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv serii ISO 14000 [Environmental management systems. Reference book for the implementation of international standards of the ISO 14000 series]*. Kyiv: Aiva Plus Ltd [in Ukrainian].
 5. Tsili staloho rozvytku 2016-2030 [Sustainable Development Goals 2016-2030]. (n.d.). <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (accessed 27 February 2017) [in Ukrainian].
 6. Galushkina, T. P. (2000). *Jekonomicheskie instrumenty jekologicheskogo menedzhmenta (teorija i praktika) [Economic instruments of environmental management (theory and practice)]*. Odessa: Institut problem rynku i jekonomiko-jekologicheskikh issledovanij NAN Ukrainy [in Russian].
 7. Sosnin, A. S. *Standarty ISO 14000 [Standards ISO 14000]*. (n.d.). Retrieved from http://www.ecolog.spb.ru/article_iso14000.php (accessed 27 February 2017) [in Russian].
 8. Maksymiv, L. I. & Potai O. A. (2007). Sutnist, funktsii, zavdannia i normatyvno-pravove zabezpečennia ekolohichnoho menedzhmenty [Essence, functions, tasks and normative-legal support of ecological management]. *Lisivnycha akademiia nauk Ukrainy: Naukovi pratsi – Forestry Academy of Sciences of Ukraine: Scientific works: Collected papers*, (5), (pp. 103–109) [in Ukrainian].

Я. А. Барыбина, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Экологическое управление предприятиями перерабатывающей отрасли согласно концепции устойчивого развития.**

Аннотация. Цель статьи заключается в исследовании сущности и состояния экологического управления предприятиями перерабатывающей отрасли согласно концепции устойчивого развития. **Методология исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** В статье рассмотрена сущность экологического менеджмента перерабатывающих предприятий. Дополнены функции экологического управления. Определены задачи «коммуникационной функции». **Практическое значение результатов исследования.** Обоснована гармоничная связь экологического управления и устойчивого развития через взаимосвязь целей.

Ключевые слова: экологическое управление, устойчивое развитие, глобальные цели, перерабатывающая отрасль.

Y. Baribina, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Environmental management of the processing industry enterprises according to the concept of sustainable development.**

Annotation. The purpose of the paper is to study the nature and state of the processing industry enterprises environmental management in accordance with the concept of sustainable development. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** The essence of ecological management of processing enterprises is considered in the article. The functions of ecological management are supplemented. The tasks of “communication function” are determined. **Practical value.** The harmonious connection of ecological management and sustainable development through the interrelation of goals is substantiated.

Keywords: ecological management, sustainable development, global goals, processing industry.

IV. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК336:17(477)

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ: ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Ю. М. КОВАЛЕНКО, доктор економічних наук, професор
(Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь)

Анотація. *Мета статті* полягає у визначенні конкурентоспроможності банків і держави в Україні як рушійних сил інституційних перетворень, стратегічних гравців, які володіють механізмами, що необхідні для формування висококонкурентного інституційного середовища. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених завдань* здійснено за допомогою таких загальнонаукових методів дослідження: діалектичного, системного, графічного, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу. **Результати.** *На основі аналізу світових рейтингів щодо України та її банків* доведено, що основним джерелом конкурентного розвитку є формування сприятливого інституційного середовища, зокрема механізму перерозподілу власності та системи контрактів. Запропоновано реалізовувати інституційні трансформації через формування ринку банківських інституцій. **Практична значущість результатів дослідження.** *У статті обґрунтовано, що впровадження запропонованих заходів* сприятиме підвищенню конкурентоспроможності України та її банківської системи в міжнародних співставленнях. Основні наукові положення статті можна використати у провадженні фінансової політики держави.

Ключові слова: інституції, фінансові інститути, банки, конкурентоспроможність, рейтинг, індекс.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. До найважливіших інституцій банківської системи можна зарахувати здорове конкурентне середовище. «Конкуренція постійно змушує організації інвестувати в навички і та знання, щоб уціліти. Навички та знання, що набувались індивідами й організаціями, формуватимуть знання альтернативних можливостей, а отже, і вибору, який змінить інститути. Тому сильна конкуренція між організаціями прискорює процес інституційних змін» [6]. Конкурентна поведінка виникла після лібералізації української економіки із забезпе-

ченням відповідним законодавством і структурами. Однак головна проблема полягає в тому, що жодне, навіть найкраще законодавство, не може стати на перешкоді антиконкурентній практиці. Досвід свідчить, що закон можна обійти через добре укорінені норми неформальних угод (наприклад між власниками акцій, що знаходяться у перехресній власності), коли монопольний зговір важко виявити. Відомо, що в умовах олігархічної економіки більшу роль відіграють фінансові групи, аніж фінансові інститути, оскільки вони мають широкий доступ до інформації та вплив на владу, що, поряд із можливістю перерозподілу коштів у середині групи, ба-

гато у чому замінює функції банківських інститутів.

В Україні дедалі більше банківських установ закриваються. Залишилася лише половина з тих, хто працював ще два роки тому. Обсяги послуг банківського сектора тільки за вісім місяців 2016 року зменшилися на 30 %, що є надзвичайним явищем і рекордом для усіх галузей національної економіки у 2016 р. Кредитування зупинилося, а процентні ставки відірвані від реальності. Оздоровлення банків-банкрутів не відбувається, а закриття банків не прокладає шлях до відновлення функціонування грошово-кредитної системи [3]. Якими ж є причини економічного колапсу, що призвів до певного згорання банківської діяльності й відповідної декапіталізації економіки?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує велика кількість праць, присвячених дослідженню конкурентного інституційного середовища. Серед українських учених ґрунтовні дослідження його різних аспектів провели С. Архієреєв, З. Ватаманюк, Т. Гайдай, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьєв, М. Долішній, В. Кредісов, В. Лагутін, В. Решетило, А. Чухно, О. Яременко та ін. Проблематика становлення та розвитку банків висвітлена в дослідженнях С. Аржевітіна, О. Барановського, В. Вовк, О. Вовчак, І. Івасіва, В. Міщенко, С. Науменкової, Л. Примостки, М. Савлука, В. Федосова та ін.

Наразі важливим питанням залишається таке: чи потрібно в банківській системі України продовжувати інституційні реформи (посилення прав власності, конкуренції, економічної свободи тощо) або зробити акцент на стимулювання економічного зростання? Принцип «спершу інституції¹ – потім зростання» не було реалізовано в жодній країні світу, а спроби створити механізм зростання та за його допомогою покращити інституції в деяких, нехай не і багатьох, вдало завершилися. В Україні реформи в банківському секторі явно зайшли у глухий кут. Головне завдання – широкомасштабний розвиток банківських

установ, а також – за появи відповідних умов – удосконалення банківських інституцій.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні конкурентоспроможності банків і держави в Україні як рушійних сил інституційних перетворень, стратегічних гравців, які володіють механізмами, що необхідні для формування висококонкурентного інституційного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Конкурентне інституційне середовище в банківській системі формується за рахунок діяльності різноманітних банків. При цьому конкурентоспроможність самої системи є складною і багаторівневою системою економічних відносин, що утворюється в результаті конкурентної боротьби між банками із приводу домінування на основі ефективного використання власного потенціалу, наявних переваг і ринкової кон'юнктури, у рамках яких відбувається акумуляція і перерозподіл фінансових ресурсів із метою задоволення потреб споживачів банківських послуг.

Для оцінки конкурентоспроможності банків України скористаємось рейтингами та звітами міжнародних організацій: Індексом глобальної конкурентоспроможності (ІГК) Світового економічного форуму (World Economic Forum), Індексом економічної свободи (The Heritage Foundation & The Wall Street Journal), Індексом сприйняття корупції Міжнародної світової організації з боротьби з корупцією Transparency International (The Global Corruption Barometer Report). У всіх цих світових рейтингах Україна демонструє сьогодні регрес, що пов'язано, передусім, з інституційними трансформаціями. Практично в усіх рейтингах позиції країни знижені через зростаючу корупцію, рівень якої є одним із найвищих у Європі.

У Звіті із глобальної конкурентоспроможності остання тлумачиться як конфігурація інституцій, політик і чинників, що визначають рівень продуктивності країни. У період передування світової фінансової кризи відбувалось зростання рівня конкурентоспроможності еко-

¹ Під інституціями варто розуміти систему, що містить тверді (офіційні) обмеження (правила й характеристики примусу), м'які (неофіційні) обмеження (стандарти поведінки та стереотипи мислення) й інтуїцію, які забезпечують досягнення оптимальної організації, координації і стимулювання поведінки економічних суб'єктів (домогосподарств, корпорацій, держав та інших організацій) і призводять до скорочення трансакційних витрат [4, 5].

номіки країни – у 2007 р. – 73-тє місце серед 131 країни, у 2008 р. – 72-ге серед 234 країн. Прямим наслідком кризи стало зниження конкурентоспроможності вітчизняної економіки з досягненням 89 місця у 2010–2011 рр. Значення показника у 4 ІГК у 2016–2017 р. (індекс вимірюється за шкалою від 1 (найгірший результат) до 7 (найкращий результат) свідчить, що

Україна піднялась лише на чотири позиції – до 85 місця із 135 (табл. 1). Підвищення спостерігається і в інших країнах – Казахстані (+19), Литві (+12), Російській Федерації (+20), Грузії (+34), Вірменії (+19). Наразі позиції України суттєво відстають від позицій цих країн, демонструючи значне відставання від середньо-світового ІГК.

Таблиця 1

**Порівняння змін ІГК України й деяких інших країн у 2009–2016 рр.
[складено на основі [8, 15]**

Рейтинг Країна	2009–2010 (133 країни)	2010–2011 (139 країн)	2011–2012 (142 країни)	2012–2013 (144 країни)	2013–2014 (148 країн)	2014–2015 (144 країни)	2015–2016 (144 країни)	2016–2017 (138 країн)
Швейцарія	1	1	1	1	1	1	1	1
США	2	4	5	7	5	3	3	3
Китай	29	27	26	29	29	28	28	28
Естонія	35	33	33	34	32	29	30	30
Чехія	31	36	38	39	46	37	31	31
Польща	46	39	41	41	42	43	43	36
Литва	53	47	44	45	48	41	41	35
Індія	49	51	56	59	60	71	71	39
Росія	63	63	66	67	64	53	45	43
Казахстан	67	72	72	51	50	50	42	53
Україна	82	89	82	73	84	76	79	85
Грузія	90	93	88	77	72	69	66	59
Вірменія	97	98	92	82	79	85	82	79
Чад	131	139	142	139	148	143	139	136

Як показує детальний огляд вітчизняних показників, що складають компоненти індексу, їх погіршення пов'язане, насамперед, з ними усіма (окрім охорони здоров'я і освіти, ефективності корпоративної поведінки, захис-

ту прав інвесторів, інфраструктури), тобто інституціями, макроекономічною стабільністю, ефективністю товарних, фінансових ринків і ринку праці, конкурентоспроможністю бізнесу, а також інновативністю (табл. 2).

Таблиця 2

**Позиції України в розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2009–2016 рр.
[складено на основі [15]**

Складові індексу (групи)	2009– 2010 (133)	2010– 2011 (139)	2011– 2012 (142)	2012– 2013 (144)	2013– 2014 (148)	2014– 2015 (144)	2015– 2016 (144)	2016– 2017 (138)
Базові умови								
Інституції	120	134	131	132	137	130	130	129
Права власності	127	135	137	134	143	135	132	131
Захист інтелектуальної власності	108	113	117	120	133	129	120	125
Суспільна довіра політикам	105	122	115	120	117	96	80	80
Нерегулярні платежі та хабарі	123	127	134	133	130	118	122	119
Незалежність судової влади	123	134	134	124	139	140	132	129

Продовж. табл. 2

Складові індексу (групи)	2009– 2010 (133)	2010– 2011 (139)	2011– 2012 (142)	2012– 2013 (144)	2013– 2014 (148)	2014– 2015 (144)	2015– 2016 (144)	2016– 2017 (138)
Фаворитизм у рішеннях держслужбовців	109	127	95	119	133	116	99	109
Марнотратство державних витрат	114	131	125	128	143	138	134	129
Тягар державного регулювання	108	125	130	135	137	115	87	74
Ефективність правових рамок у вирішенні спорів	130	138	138	141	144	129	123	121
Прозорість політики уряду	107	114	116	123	130	104	98	126
Витрати бізнесу на нейтралізацію злочинів і насилля	46	65	77	42	57	97	116	116
Етична поведінка фірм	121	130	126	124	130	98	76	106
Сила аудиту та звітності	117	128	133	122	130	124	124	129
Ефективність корпоративної поведінки	127	90	106	113	103	86	125	121
Захист інтересів міноритарних акціонерів	132	138	138	141	146	139	134	136
Сила захисту прав інвесторів	110	93	93	94	100	105	95	79
Інфраструктура	78	68	71	65	68	68	69	75
Макростабільність	106	132	112	90	107	105	134	128
Охорона здоров'я та початкова освіта	68	66	74	62	62	43	45	54
Фактори ефективності								
Вища та проф. освіта	46	46	51	47	43	40	39	33
Ефективність товар. ринків	109	129	129	117	124	112	106	108
Ефективність ринку праці	49	54	61	62	84	80	56	73
Розвиненість фінансового ринку	106	119	116	114	117	107	121	130
наявність фінансових послуг	–	108	115	113	109	102	101	112
доступність фінансових послуг	–	122	123	111	126	123	123	116
фінансування за рахунок місцевого ринку капіталу	107	120	123	129	127	108	118	127
легкість отримання кредиту	87	130	128	107	116	87	87	112
доступність венчурних капіталу	91	121	114	106	120	97	102	123
стійкість банків	133	138	141	142	143	138	140	138
регулювання фондвих бірж	127	127	127	124	129	127	135	137
Технологічна готовність	80	83	82	81	94	85	86	85
Обсяг ринку	29	38	38	38	38	38	45	47
Інновативність								
Конкурентність бізнесу	91	100	103	91	97	99	91	98
Інновативність	62	63	74	71	93	81	54	52

За наведеними оцінками, у 2016 р. порівняно із 2009 р. Україна не досягла суттєвих позитивних зрушень у складових ІГК, ситуація з інституційним розвитком залишається ключовою проблемою у країні. Із 2009 р. за цим компонентом країна погіршила свій результат з 120 до 129, опинившись майже наприкінці рейтингу. Виходить, що розвиток вітчизняних банків у 2016 р. при-

зупинений, насамперед, через погіршення практично всіх інституцій: право власності (із 127 до 131), незалежність судової влади (із 123 до 129), марнотратство державних витрат (із 114 до 129), прозорість політики уряду (із 107 до 126), витрати бізнесу на нейтралізацію злочинів і насилля (із 46 до 116), сила аудиту та звітності (із 117 до 129), макростабільність (із 106 до 128). На 24 позиції

опустилась ефективність ринку праці, на 5 – технологічна готовність, на 7 – конкурентоспроможність бізнесу.

Щодо розвиненості фінансового ринку як середовища діяльності національних банків, то всі його показники в ІГК мають тенденцію до зниження (за 2009–2016 рр. – із 106 до 130 позиції) і є катастрофічними (див. табл. 2). Так, наявність фінансових послуг знизилась із 2009 р. на чотири позиції до 112, фінансування за рахунок місцевого ринку капіталу – на 20 до 127, легкість отримання кредиту – на 25 до 112, доступність венчурного

капіталу – на 32 до 123, стійкість банків – на 5 до 138, регулювання фондових бірж – на 10 до 127.

Хоча всі складові ІГК безпосередньо пов'язані з економікою країн, очевидно, що вони впливають по-різному: найкращий шлях – підвищити конкурентоспроможність для України та її банків – буде відрізнятись від оптимального шляху, наприклад, для Німеччини через різні стадії розвитку.

У табл. 3 наведено складові ІГК, що включають певні субіндекси. Значення кожного субіндексу тісно пов'язане з показником ВВП на душу населення (табл. 4).

Таблиця 3

**Ваги основних субіндексів для кожної стадії розвитку економіки
[складено на основі [15]**

Субіндекс	Економіка, що визначається факторами виробництва	Економіка, що визначається ефективністю	Економіка, що визначається інноваціями
Базові умови	60	40	20
Фактори ефективності	35	50	50
Фактори інновацій	5	10	30

(%)

Таблиця 4

**Стадії розвитку країн світу та умови їх конкурентоспроможності
[складено на основі [15]**

Стадія розвитку і ВВП на душу населення (дол.)	Країни на стадії розвитку	Умови конкурентоспроможності
Стадія 1 (економіка, що визначається факторами виробництва): <2000	Бангладеш, Індія, Болівія, Кенія, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Пакистан	Базові умови (60 %), фактори ефективності (35 %)
Перехід від стадії 1 до стадії 2: 2000–2999	Алжир, Азербайджан, Індонезія, Іран, Казахстан, Монголія, Венесуела, В'єтнам, Україна , Росія	Базові умови (40–60 %), фактори ефективності (35–50 %)
Стадія 2 (економіка, що визначається ефективністю): 3000–8999	Вірменія, Бразилія, Болгарія, Китай, Грузія, Румунія, Сербія, ПАР, Таїланд	Базові умови (40 %), фактори ефективності (50 %)
Перехід від стадії 2 до стадії 3: 9000–17000	Чилі, Хорватія, Угорщина, Латвія, Литва, Малайзія, Польща, Словачія, Туреччина	Базові умови (20–40 %), фактори ефективності (50 %), фактори інновацій (10–30 %)
Стадія 3 (економіка, що визначається інноваціями): >17000	Австралія, Бельгія, Канада, Чехія, Франція, Німеччина, Греція, Ізраїль, Естонія, Італія, Японія, Іспанія, Швеція, ОАЕ, Великобританія, США	Базові умови (20 %), фактори ефективності (50 %), фактори інновацій (30 %)

У рамках доповіді Світового економічного форуму та Євразійського інституту конкурентоспроможності було здійснено вибірку із 25 країн, економіку яких у процесі аналізу конкурентоспроможності можна порівняти з

економікою України. На відміну від низьких показників у країні, світовий досвід свідчить, що практично всі члени-лідери, які досягли найкращих показників в індексі, мають такі високорозвинуті інституції: відкрита ринкова

економіка; переважання приватної власності за одночасного її захисту; ефективне податкове адміністрування; ефективні державні організації з низьким рівнем корупції; прозорі суспільні та фінансові інститути; надійні механізми контролю над державою та бюрократією; незалежна судова система; мінімальний розрив між формальними та неформальними нормами соціальної поведінки.

Іншим показником, за яким можна оцінити потенціал розвитку й конкурентоспромож-

ність банків України, є Індекс економічної свободи (The Heritage Foundation & The Wall Street Journal), у якому найкращий показник становить 100 % і включає в себе десять компонентів: регуляторну, торговельну, фіскальну, монетарну, фінансову політику, політику у сфері праці, втручання уряду, інвестиції, право власності, корупцію.

У 2017 р. Україна посіла 166 місце (зі значенням індексу 48,1 %) і погіршила своє місце із 2005 р. на 68 позицій (рис. 1).

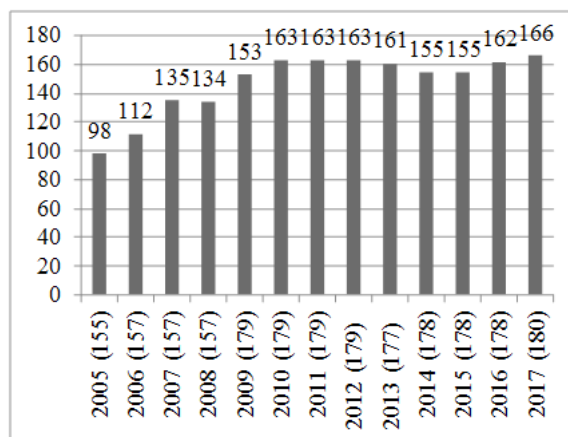
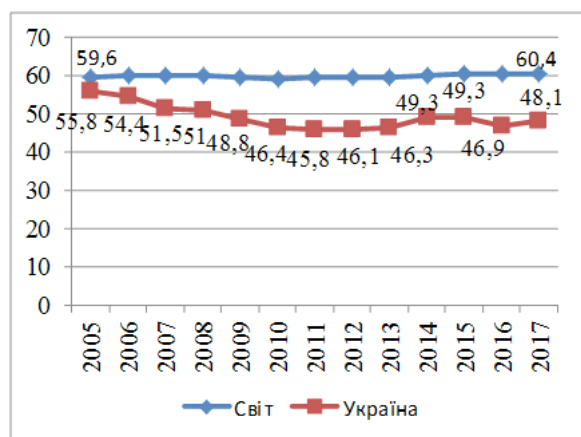

Рис. 1. Позиції України в Індексі економічної свободи у 2005–2017 рр.
[побудовано на основі [15]]

Країна входить до групи країн із репресивною економікою, куди не входить жодна країна Європи (серед країн СНД туди увійшов лише Туркменістан). Для порівняння, Російська Федерація перебуває на 114-му місці. Лідерами рейтингу продовжують залишатися Гонконг (89,8), Сінгапур (88,9), Нова Зеландія (83,7), Швейцарія (81,5) і Австралія (81,0).

Після стрімкого покращення результату, починаючи з кінця 90-х років, Україна із 2005

року розпочала стійкий рух назад. Але навіть найкращий результат країни – 55,8, якого вона досягла у 2005 р., був нижчим на 3,8 за середньосвітове значення (59,6), тоді як у 2017 р. – уже нижче на 12,3. Фактично за всіма складовими Індексу вона має нижчі показники за середньосвітові (рис. 2), окрім компонентів «Свобода бізнесу» (62,1 (світовий рівень – 64,8), податковий тиск (78,6 (77,7)), свобода торгівлі (85,9 (75,8)).

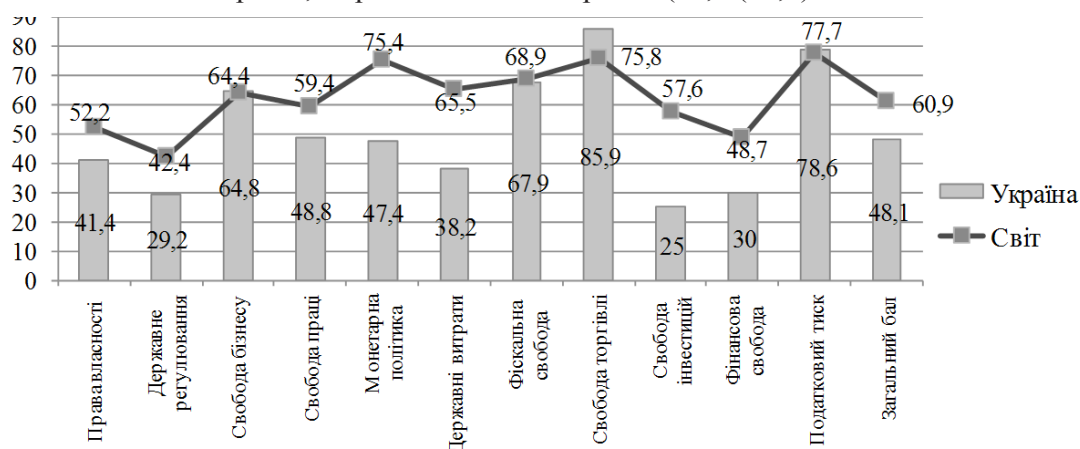

Рис. 2. Значення складових Індексу економічної свободи України та світу у 2017 р.
[побудовано на основі [14]]

Аналіз основних складових зведеного Індексу економічної свободи 2017 свідчить про найпровальніші дії української влади в певних питаннях, зокрема: свободи інвестицій (25,0 (світ – 57,6) через обтяжливу бюрократію та правила, що стримують приплив ПІІ, заборону на володіння землею іноземними інвесторами; монетарної політики (47,4 (світ – 75,4); фінансової свободи (30,0 (світ – 48,7 %)). Остання, насамперед, стосується банків та оцінює п'ять напрямів: ступінь державного регулювання фінансових послуг; частка державної власності на фінансово-банківському ринку; рівень розвитку фінансового ринку; вплив держави на розподіл кредитів; відкритість ринку до міжнародної конкуренції. Як зазначається у Звіті з економічної свободи, «Економіка України серйозно скоротилася і залишається дуже крихкою. Продовження перебоїв виробничого й експортного потенціалу країни та значний відтік капіталу чинять усе більший тиск на валюту та резерви, серйозно підриваючи монетарну стабільність... Тверда прихильність структурним реформам із скорочення корупції та відкриття економіки в подальшому для західних інвестицій і фінансових інститутів матиме вирішальну важливість для сприяння стабілізації економіки. Уряд розпочав комплексну систему реформ для відновлення зростання, але прогрес натомість поки що не виявляється» [14].

В умовах, коли процеси глобалізації торкаються, передусім, світової банківської системи, регулювання економічних процесів через традиційне розуміння «ринку» з конкуренцією стає ілюзорним. «Тут правлять бал могутні фінансові групи, які контролюють... активи у трильйони доларів, а конкуренція відходить на другий план – не вона визначає їх прибутки. Традиційна конкуренція діє вже лише у секторах середнього та дрібного підприємництва» [2]. Урешті-решт, світову банківську систему, у яку намагається інтегруватись Україна, можна з великою пересторогою назвати системою банківських інститутів, адже вона включає різні підсистеми з переважанням великих банківських та інших фінансових установ, що діють у різнонаправлених векторах і викликають коливання в системі.

В Україні нині банки активно виводять кошти в офшори – Кіпр, Британські Віргінські острови, Беліз, Сейшельські острови, Маршалові острови, Монако, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Мальдіви, Бахрейн. І,

як з'ясувалось, злиденна країна здатна переказувати в офшори мільярди доларів. Як пишуть експерти, «скільки ще українська економіка витримуватиме таке безбожне викачування необтяжених податками мільярдів – невідомо» [3]. Необхідно впровадження відповідального інвестування, особливо в умовах зростання світової економіки, на чому наголошують вітчизняні дослідники [7].

Останнім часом набула поширення схема інсайдерських кредитів, коли офшорна компанія бізнесмена дає кредит своєму українському офісу під величезні відсотки, а потім виводить кошти з України як погашення заборгованості. У підсумку частка вітчизняних компаній, які використовують офшори, за останні два роки зросла з 50 до 80 % (для прикладу, у ЄС цей показник не перевищує 15 %). Уважається, що основними причинами виведення коштів фінансових установ в офшор є: 1) переведення коштів у готівку для придбання активів, що дешевіють, і виборчих компаній; 2) захист від посягань на власність: влада не зможе зачіпати міжнародну компанію, інакше це буде потужний удар по інвестиційному клімату України, а справами займатиметься міжнародний суд; 3) виведення коштів із стресової зони в зону підвищеної стабільності; 4) так звана оптимізація оподаткування, проте справа не у високих ставках, а у тиску податкових органів; 5) бажання власників убезпечити себе від втечі інформації про свої реальні статки.

Розв'язання цих проблем пов'язане із глобальним інституційним середовищем, яке включає величезний шар традицій, норм поведінки, звичок, культурних стереотипів. З позиції «наївної» теорії інституційних змін, це сприятиме конвергенції інституційного середовища в різних країнах на основі відбору найбільш ефективних інституцій. Оскільки цього не відбувається, це свідчить про наявність впливових факторів, які отримують завдяки існуючим інституційним структурам розподільчі вигоди. Д. Норт пише: «Якщо бідні країни є бідними тому, що вони є жертвами інституційної структури, яка заважає зростанню, то питання полягає в тому, нав'язане це інституційне середовище ззовні або детерміноване внутрішніми чинниками, або є наслідком поєднання і того, і іншого?» [6, с. 171].

Зрозуміло, що інтереси України можуть принципово різнитись від інтересів західних

країн, а за вироблення фінансової стратегії варто керуватись, насамперед, власними інтересами, адже імпортування інституцій засобами «шокової терапії» не дали очікуваного результату, було підтверджено закон Самуельсона–Ле Шательє: «Будь-яка система, що відчуває зовнішній вплив, протидіє йому, намагаючись повернутись у свій попередній стан» [13]. Наразі концепція «кращої практики» за проектування будь-яких банківських інституцій є настільки складною, що із країн, що розвиваються, стати розвиненими вдалось небагатьом. На думку П. Друкера, усе, на що може розраховувати суспільство, яке взялось за розв'язання проблеми, – це зняття обмежень, які заважають цьому. Справді суттєвих результатів можна досягти не шляхом розв'язання проблем, а шляхом використання можливостей [10, с. 39].

Велику роль у цих процесах має відіграти формування в Україні ринку банківських інституцій, «... який дозволяє індивідам обирати правила гри в їх співтоваристві. Через свої добровільні взаємодії індивіди оцінюють уже існуючі правила, визначають і перевіряють прийнятність нових. Важливою функцією цього конкурентного ринку є заохочення інституційних інновацій і форм адаптивної поведінки» [12, с. 117]. Це дозволить «... забезпечити реалізацію цілей управління, зорієнтованих на довгостроковий ефективний розвиток банківської установи в умовах постійної зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, підвищення конкурентоспроможності банку в порівнянні з конкурентами та стійке конкурентне позиціонування на ринку» [1, с. 238].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Аналіз різноманітних світових рейтингів щодо України та її банків дозволяє зробити висновки: механізм перерозподілу власності та обов'язки, що фіксуються системою контрактів, є найбільш глибоким джерелом довгострокового розвитку банківської системи; зі зростанням розвитку інституції приватної власності зростають інвестиції та ефективність ринку банківських послуг; недостатній розвиток банків може збільшити розрив у темпах економічного розвитку між державами-лідерами та країнами, що позбавлені можливості використовувати потенціал сучасного науково-технічного прогресу.

Наразі назріває необхідність повороту від архаїчного зміцнення держави як верховно-

го суб'єкта, що протистоїть ринку капіталу як об'єкту управління, до виконання нею, передусім, координуючих і соціальних функцій. Решта функцій держави у процесі ринкової трансформації має переходити до інших виразників національних інтересів у фінансовому секторі, тобто до структур, які самоорганізуються і працюють у діалоговому режимі як по горизонталі, так і по вертикалі, як усередині країни, так і за її межами. Інституційні трансформації мають передбачати активну пропозицію інституцій із боку держави, але з урахуванням попиту на них з боку самих фінансових інститутів. Для держави набагато важливіше зосередитися на запобіганні небезпекам (систематичним ризикам), що трапляються на шляху інституційних перетворень, а також створенні умов для ефективної роботи фінансових корпорацій/квзікорпорацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовк В. Я. Концептуальні засади організації стратегічного управління конкурентоспроможності банку / В. Я. Вовк // Бізнес-інформ. – 2012. – № 9. – С. 237–240.
2. Бекетов Н. В. Мировой финансовый кризис и проблемы глобализации мировой экономики [Електронний ресурс] / Н. В. Бекетов // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2 (30). – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25561> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
3. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.epravda.com.ua/columns/2017/01/3/616692 (дата звернення: 2.03.2017). – Назва з екрана.
4. Коваленко Ю. М. Використання категоріального апарату інституційної теорії у фінансовому секторі економіки / Ю. М. Коваленко // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 39–49.
5. Коваленко Ю. М. Зміст категорії «інституція» в інституційному економічному аналізі / Ю. М. Коваленко // Вісник ТНЕУ. – 2010. – № 4. – С. 19–31.
6. Норт Д. Пять тезисов об институциональных

изменениях / Д. Норт // Квартальный бюллетень клуба экономистов. – 2000. – Вып. 4. – С. 3–15.

7. Орлова Н. С. Устойчивое инвестирование в условиях устойчивого роста мировой экономики // Н. С. Орлова, А. А. Харламова / *Економічний часопис-XXI*. – 2014. – Т. 1 – № 3–4. – С. 4–7.
8. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : монографія у 2. т. / [за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко]. – Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2014. – Т. 2. – 784 с.
9. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за ред. С. В. Онишко. – Ірпінь : НУДПСУ, 2016. – 452 с.
10. Решетило В. П. Синергетика потенційного й актуального в становленні і розвитку інституційних систем / В. П. Решетило // *Економічна теорія*. – 2006. – № 1. – С. 24–39.
11. Фінанси інституційних секторів економіки : кол. монографія / [за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка]. – Київ : ДННУ «Академія фінансового управління»; Національна академія управління, 2014. – 584 с.
12. Samuelson P. A. **Maximum Principle in Analytical Economics** / P. A. Samuelson // *The American Economic Review*. – 1972. – Vol. 62. – №. 3. – P. 249–262.
13. Pejovich S. **The Market for Institutions Versus the Strong Hand of the State: the Case of Eastern Europe** / S. Pejovich // *Economic Institutions, Markets and Competition*. – Cheltenham: Edward Elgar, 1996. – P. 111–126.
14. **The Index of Economic Freedom** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.heritage.org/index (дата звернення: 5.03.2017). – Назва з екрана.
15. **The World Economic Forum** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org. (дата звернення: 5.03.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Vovk, V. Ya. (2012). **Kontseptual'ni zasady orhanizatsii stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnosti banku** [Conceptual Principles Of Banking Competitiveness Strategic Management Organization]. *Biznes-inform – Business-Inform*, 9, 237–240 [in Ukrainian].
2. Beketov, N. V. (2009). **Mirovoj finansovyj krizis i problemy globalizacii mirovoj jekonomiki** [World financial crisis and problems of globalization of world economy]. *Problemy sovremennoj ekonomiki – Problems of modern economy*, 2 (30). Retrieved from <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25561> (accessed 1 March 2017) [in Russian].
3. *Ekonomichna Pravda* [Economic true]. Retrieved from www.epravda.com.ua/columns/2017/01/3/616692 (accessed 2 March 2017) [in Ukrainian].
4. Kovalenko, Yu. M. (2010). **Vykorystannia katehorial'noho aparatu instytutsijnoi teorii u finansovomu sektori ekonomiky** [Use of category vehicle of institutional theory in the financial sector of economy]. *Svit finansiv – The World offinances*, 4, 39–49 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, Yu. M. (2010). **Zmist katehorii «instytutsiia» v instytutsijnomu ekonmoichnomu analizi** [The table of contents of category «institution» in institutional economic analysis]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU: Collected papers*, (4), (pp. 19–31) [in Ukrainian].
6. Nort, D. (2000). **Pjat' tezisov ob institucional'nyh izmenenijah** [Five theses on institutional changes]. *Kvartal'nyj bjulleten' kluba jekonomistov – Quarterly bulletin of the club of economists*, 4, 3–15 [in Russian].
7. Orlova, N. S. & Kharlamova, A. A. (2014). **Ustojchyvoe yinvestyrovanye v uslovyiakh ustojchyvoho rosta myrovoj iekonomyky** [Steady investing in the conditions of strong growth of world economy]. *Ekonomichnyj chasopys-XXI – Economic annals- XXI*, Vols. 1, 3–4, 4–7 [in Russian].

8. Shlapak, O. V., Yefymenko, T. I. (Eds). (2014). *Modernizatsiia finansovoi systemy Ukrainy v protsesi ievrointehratsii [Modernization of the financial system of Ukraine in the process of European integration]*. (Vols. 2-2). Kyiv : DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia» [in Ukrainian].
9. Onyshko, S. V. (Eds). (2016). *Rehuliatyvnyi potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Regulatory potential of the financial market in the context of global challenges]*. Irpin': NUDPSU [in Ukrainian].
10. Reshetylo, V. P. (2006). Synerhetyka potentsijnoho j aktual'noho v stanovleni i rozvytku instytutsijnnykh system [Synergetics of potential and actual in the formation and development of institutional systems]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 1, 24–39 [in Ukrainian].
11. Yefymenko, T. I., Yermoshenko, M. M. (Eds.). (2014). *Finansy instytutsijnnykh sektoriv ekonomiky [Finances of the institutional sectors of the economy]*. Kyiv: DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia»; Natsional'na akademiia upravlinnia [in Ukrainian].
12. Samuelson, P. A. (1972). Maximum Principle in Analytical Economics. *The American Economic Review*, Vol. 62, 3, 249–262 [in English].
13. Pejovich, S. (1996). *The Market for Institutions Versus the Strong Hand of the State: the Case of Eastern Europe. Economic Institutions, Markets and Competition*. Cheltenham: Edward Elgar [in English].
14. The Index of Economic Freedom. Retrieved from <http://www.heritage.org/index> (accessed 5 March 2017) [in English].
15. The World Economic Forum. Retrieved from <http://www.weforum.org> (accessed 5 March 2017) [in English].

Ю. М. Коваленко, доктор экономических наук, профессор (Университет государственной фискальной службы Украины, г. Ирпень). **Повышение конкурентоспособности банков в Украине: факторы институционального влияния.**

Аннотация. Цель статьи заключается в определении конкурентоспособности банков и государства в Украине как движущих сил институциональных преобразований, стратегических игроков, которые обладают необходимыми механизмами для формирования высококонкурентной институциональной среды. **Методика исследования.** Решение поставленных задач осуществлено с помощью таких общенаучных методов исследования: диалектического, системного, графического, сравнительного анализа, анализа и синтеза. **Результаты.** На основе анализа мировых рейтингов для Украины и ее банков доказано, что основным источником конкурентного развития является формирование благоприятной институциональной среды, в частности механизма перераспределения собственности и система контрактов. Предложено реализовывать институциональные трансформации с помощью формирования рынка банковских институций. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что внедрение предложений будет способствовать повышению конкурентоспособности Украины и ее банковской системы в международных сопоставлениях. Основные научные положения статьи можно использовать в реализации финансовой политики государства.

Ключевые слова: институции, финансовые институты, банки, конкурентоспособность, рейтинг, индекс.

Yu. Kovalenko, Dc. Econ. Sci., Professor (University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin). Increasing the competitiveness of banks in Ukraine: factors of institutional influence.

Annotation. The purpose of the article is to determine the competitiveness of banks and the state in Ukraine as the driving forces of institutional transformations, strategic players who possess the necessary mechanisms for the formation of a highly competitive institutional environment. **Methodology of research.** The solution of the set tasks is carried out with the help of such general scientific methods of research – dialectical, systemic, graphic, comparative analysis, analysis and synthesis. **Findings.** Based on the analysis of world ratings for Ukraine and its banks it is proved that the main source of competitive development is the formation of a favorable institutional environment, in particular, the mechanism of property redistribution and the system of contracts. It is proposed to implement institutional transformations through the formation of the market of banking institutions. **Practical value.** The article substantiates that the introduction of proposals will help increase the competitiveness of Ukraine and its banking system in international comparisons. The main scientific provisions of the article can be used in the implementation of the financial policy of the state.

Keywords: institutions, financial institutes, banks, competitiveness, rating, index.

БОРГОВА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Н. С. ПЕДЧЕНКО, доктор економічних наук, професор;

В. Ю. СТРИЛЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент;

Л. А. ЛУГІВСЬКА

(Вищий навчальний заклад Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є визначення ролі боргової політики в контексті завдань інноваційного розвитку держави. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети в роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. У ході визначення ролі боргової політики в контексті завдань інноваційного розвитку держави були використані методи наукової абстракції та порівняльного аналізу. Дослідження сучасного стану заборгованості країни здійснювалися на основі методів порівняльного та ретроспективного аналізу. **Результати.** У статті проведено аналіз боргової політики на основі моделювання взаємозв'язку між інноваційним зростанням і державним боргом, запропоновано власні критерії для порівняння обсягу зовнішнього боргу держави з її інноваційним розвитком і показники для оцінки впливу державного боргу на соціально-економічний та інвестиційно-інноваційний розвиток економіки. **Практична значущість результатів дослідження.** Визначені у статті напрями ефективної фінансової політики врегулювання боргових зобов'язань дозволять інтегрувати боргову політику з потребами стимулювання інвестиційної та інноваційної активності держави й завданням максимізації добробуту в довгостроковому періоді.

Ключові слова: фінансова політика, боргові зобов'язання держави, інноваційний розвиток держави.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Зменшення боргового навантаження та сталий інноваційний розвиток є метою економічної політики урядів усіх країн. Державний борг та інноваційне зростання тісно пов'язані між собою через державний бюджет, інвестиції, заощадження, податки, відсоткові ставки. Ключовим завданням, пов'язаним із використанням державних запозичень у якості одного з інструментів формування інноваційного розвитку української економіки, є наукове обґрунтування і методологічно правильна визначення напрямів використання запозичених коштів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вітчизняні науковці розглядають складову фінансової політики врегулювання боргових

зобов'язань виключно у вузькому сенсі як синонім політики управління державним боргом. Так, боргова політика трактується як діяльність органів влади з управління державним боргом, а її зміст включає широкий комплекс заходів із: розробки концепції боргової політики, визначення її суб'єктів, об'єктів, мети та цілей здійснення; розробки механізму її реалізації та виокремлення відповідних критеріїв для оцінки. Так, О. В. Царук пропонує концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави [8], А. М. Мних розглядає питання стратегічної діяльності держави в управлінні державним боргом [5], Л. Я. Бенч визначає боргову політику в Україні через реалії та перспективи [1], а Л. А. Лугівська та Н. С. Педченко розвиває сутність поняття «боргова політика держави» [4], Проте важливим, на нашу думку, є еконо-

мічне зростання країни на основі її інноваційного розвитку як результату ефективно боргової політики.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі боргової політики в контексті завдань інноваційного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На думку дослідників [4, 6], державні боргові запозичення, як внутрішні, так і зовнішні, здатні позитивно вплинути на всю економіку країни тільки тоді коли вони будуть спрямовані на вирішення стратегічних завдань радикального підвищення ефективності використання інтелектуального й кадрового потенціалу України на шляху переходу від сировинного до наукомісткого розвитку, а саме:

1. Створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Це означає реалізацію комплексу економічних, правових та організаційних заходів, які стимулюватимуть природокористувачів вести діяльність щодо відновлення (розвідки та освоєння) запасів корисних копалин в обсягах, які перевищують обсяги їх видобутку й експлуатації.

2. Розвиток енергетичного потенціалу й переведення країни на енергозберігаючий шлях розвитку. Вирішення цього завдання дозволить зняти обмеження для швидкого економічного зростання та знизити енергетичну складову у вартості товарів і послуг. Це, у свою чергу, зменшить обсяги критичного імпорту та потребу в іноземній валюті, відтак полегшить обслуговування зовнішнього боргу.

3. Розвиток системи технічного регулювання, адекватної особливостям національної економіки, і забезпечення відповідності продукції українського виробництва світовим стандартам безпеки та якості. Це стане важливим чинником підвищення конкурентоспроможності продукції й нарощування високотехнологічного експорту.

4. Підвищення конкурентоспроможності транспортної системи України й реалізація її транспортного потенціалу. Інтеграція України до світової тран-

спортної системи здатна за рахунок реалізації її транзитного потенціалу суттєво збільшити експорт транспортних послуг. Створення і розвиток на території України міжнародних транспортних коридорів обумовлює необхідність модернізації і будівництва нових морських терміналів, удосконалення системи управління рухом, обробки й розподілу вантажів, здійснення комплексної модернізації автодорожньої та залізничної мережі, що традиційно є сферою для здійснення державних інвестицій.

5. Створення умов для формування на території України єдиного інформаційного простору, що є ключовою умовою реалізації потенційних конкурентних переваг України. У цьому контексті необхідно зосередити зусилля на побудові експортно-орієнтованої моделі українського ринку інформаційних технологій, інтеграції до світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [4, 6].

На жаль, замкненість українського ринку облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та диспропорції в їхній дохідності не дають підстав уважати їх привабливими фінансовими інструментами для залучення коштів банків та інших інституційних інвесторів. Відтак необхідно продовжити розробку нових боргових інструментів, спрямованих на певні групи інвесторів (у тому числі на дрібного українського інвестора – фізичну особу), які дозволили б максимально повно абсорбувати нагромаджений у суспільстві інвестиційний потенціал.

При цьому, змодельовавши взаємозв'язок між інноваційним зростанням і державним боргом, можна визначити напрями управління державним боргом крізь призму підвищення економічного добробуту суспільства.

Основним показником інноваційного зростання країни, на нашу думку, є обсяг валового внутрішнього продукту. Так, досліджуючи динаміку ВВП України (рис. 1), можемо стверджувати, що номінальний ВВП має тенденцію до зростання з 1 299 991 млн грн у 2011 р. до 1 979 458 млн грн, проте реальний ВВП є значно меншим і становить 1 430 290 млн грн на кінець періоду.

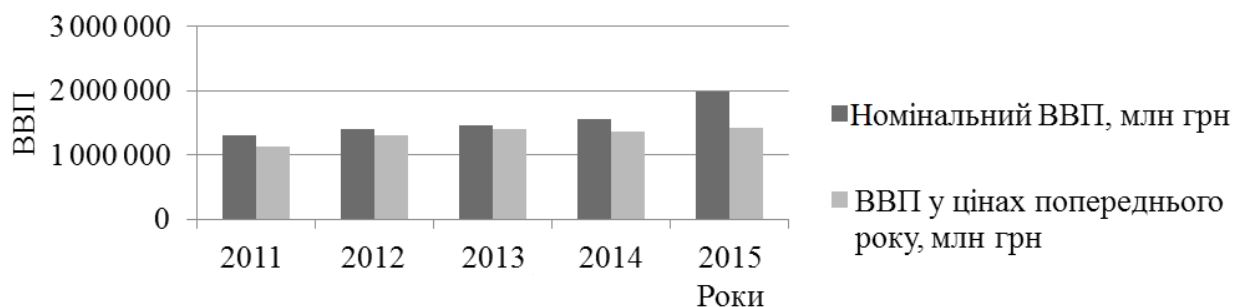

Рис. 1. Динаміка номінального та реального ВВП України за 2011–2015 рр., млн грн [складено на основі даних [2]]

Так, розглядаючи реальний приріст (зниження) ВВП (рис. 2), можемо побачити, що останні два роки в Україні спостерігається

зниження реального ВВП на 15,2 п.п. та 9,9 п.п., що є свідченням економічного за-непаду.

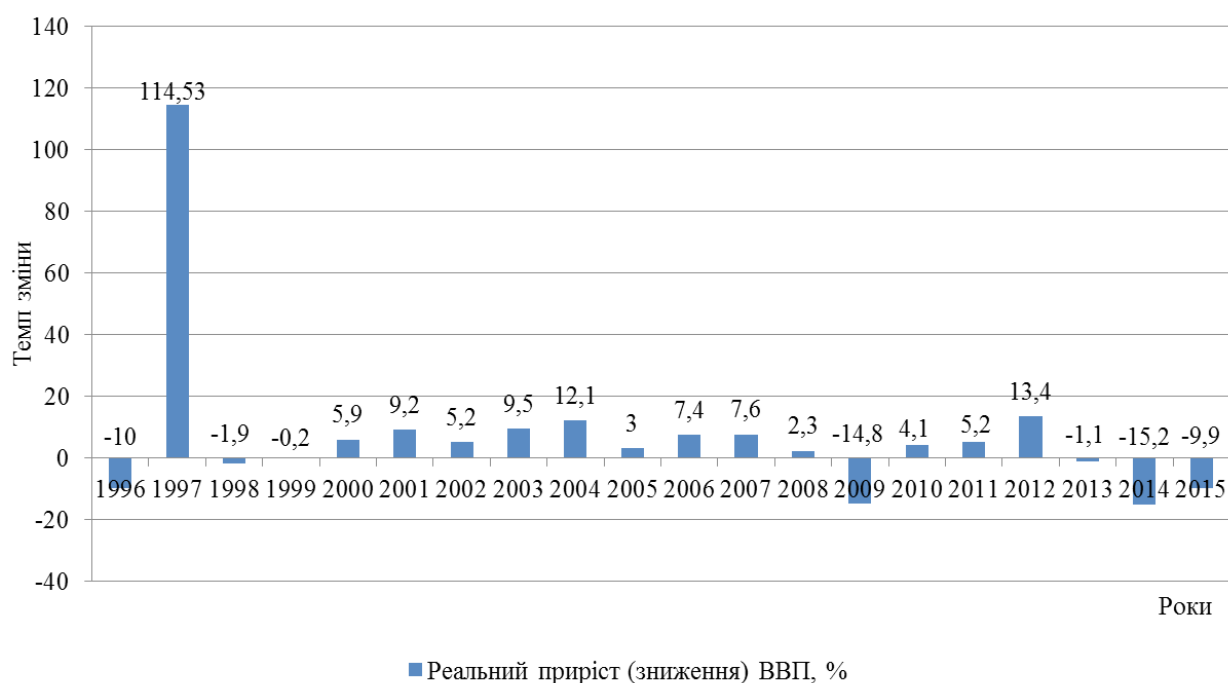

Рис. 2. Динаміка реального приросту (зниження) ВВП у 1996–2015 рр., % [складено на основі даних [2]]

Зокрема, порівнюючи динаміку росту державного боргу та ВВП у цінах попереднього року (рис. 3), можемо побачити необґрунтоване зростання державного боргу, що не підкріплене реальним зростанням валового продукту. Так, якщо у 2015 р. ВВП має зростання на 65 167 млн грн або у 1,04 раза, то державний борг зріс із 947 030 млн грн до 1 391 965 млн грн, тобто майже в 1,5 раза.

Економісти світового банку пропонують власні критерії для порівняння обсягу зовнішнього боргу держави з її інноваційним розвитком [3]:

1. кредитні кошти повинні інвестуватися у продуктивну сферу економіки та повністю відшкодувати витрати на обслуговування боргу («позитивна прибутковість інвестицій»). В Україні склалася ситуація, коли державний борг використовується не з метою фінансування інвестицій, а для покриття дефіциту державного бюджету та виплат за поточними боргами. Рівень окупності державних капіталовкладень вважається невідомим. При цьому складно встановити взаємозв'язок між державними запозиченнями та капіталовкладеннями, а тому даний підхід деякі науковці вважають

недоцільним. Оскільки номінальні та реальні процентні ставки за боргом є досить високими, то його обслуговування в майбутньому буде досить складним завданням для економіки;

2. загальні національні заощадження мають перевищувати загальні національні інвестиції

на суму процентів за попередніми запозиченнями;

3. держава повинна забезпечувати високий рівень кредитоспроможності для залучення фінансових ресурсів ззовні та зменшення «суверенного ризику».

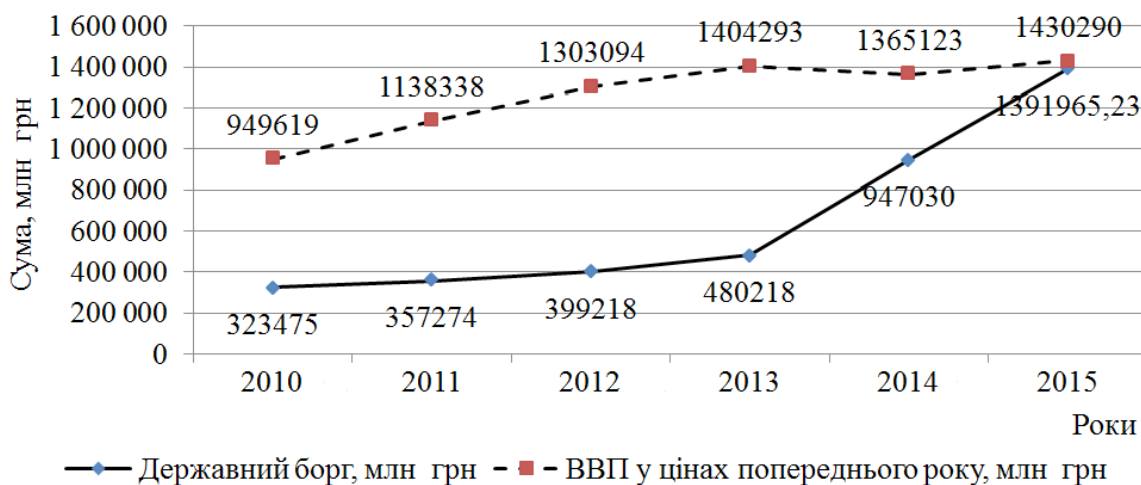

Рис. 3. Динаміка державного боргу та ВВП України в цінах попереднього року за 2011–2015 рр., млн грн [складено на основі даних [2]]

За допомогою даних критеріїв можна оцінити діяльність виконавчої влади у сфері управління державним боргом, а саме: умови обслуговування боргових зобов'язань, стабільність виконання запланованих параметрів державного бюджету, тенденції монетарної політики та траєкторію економічного зростання. Вищезазначені критерії можна зарахувати до економічного ефекту боргової політики, яка спрямована на стійке зростання та стабільну економічну ситуацію.

А. Мних визначає ефективність боргової політики з позиції досягнення цілей боргової стратегії, які поділяються на три блоки [5]. Перший блок цілей полягає у проведенні заходів макроекономічної стабілізації і структурних ринкових перетворень. Вони дозволять адаптувати економіку до глобальних перетворень і забезпечити стабільне зростання. Другий блок передбачає проведення державою ринкових та неринкових методів полегшення боргового навантаження. І останній блок цілей боргової політики пов'язаний зі збільшенням валютних надходжень до країн-боржників. Тут виділено необхідні передумови для реалізації боргової політики. Під час прийняття рішень щодо залучення додаткових позикових ресурсів визначальною повинна бути спрямованість їхнього використання.

На думку багатьох науковців, методика МВФ не має показників, які відображали б взаємозв'язок боргу з відтворювальними процесами в економіці та показували б вплив на соціально-економічний розвиток держави. Для визначення цього впливу О. Царук пропонує вводити показники соціально-економічного й інвестиційно-інноваційного розвитку (рис. 4).

Проведення боргової політики протягом останніх років характеризується зростанням як внутрішнього, так і зовнішнього державного боргу. Зростання державної заборгованості з боргових зобов'язань може стати загрозою для функціонування економіки та боргової безпеки країни. Проведення оцінки інноваційного розвитку держави крізь призму боргової політики лише з позицій визначення боргового навантаження на економіку країни та забезпечення загальної платоспроможності держави за рахунок скорочення державних запозичень лише частково дає оцінку борговій політиці держави. Отже, діагностування її ефективності повинно здійснюватися на основі системи критеріїв і показників оцінки, що відповідають економічній ситуації у країні та стану фінансової безпеки.

Визначення індикаторів боргової безпеки є важливим показником, який відображає спроможність країни виконувати свої

зобов'язання щодо обслуговування та погашення державного боргу й показує на скільки обтяжливими для державного бюджету є ці індикатори.

Навантаження з обслуговування боргових

зобов'язань для економіки та державного бюджету оцінюється не тільки через співставлення боргових платежів до загальних видатків держави, а й через порівняння боргових витрат до обсягу ВВП, доходів та експорту.

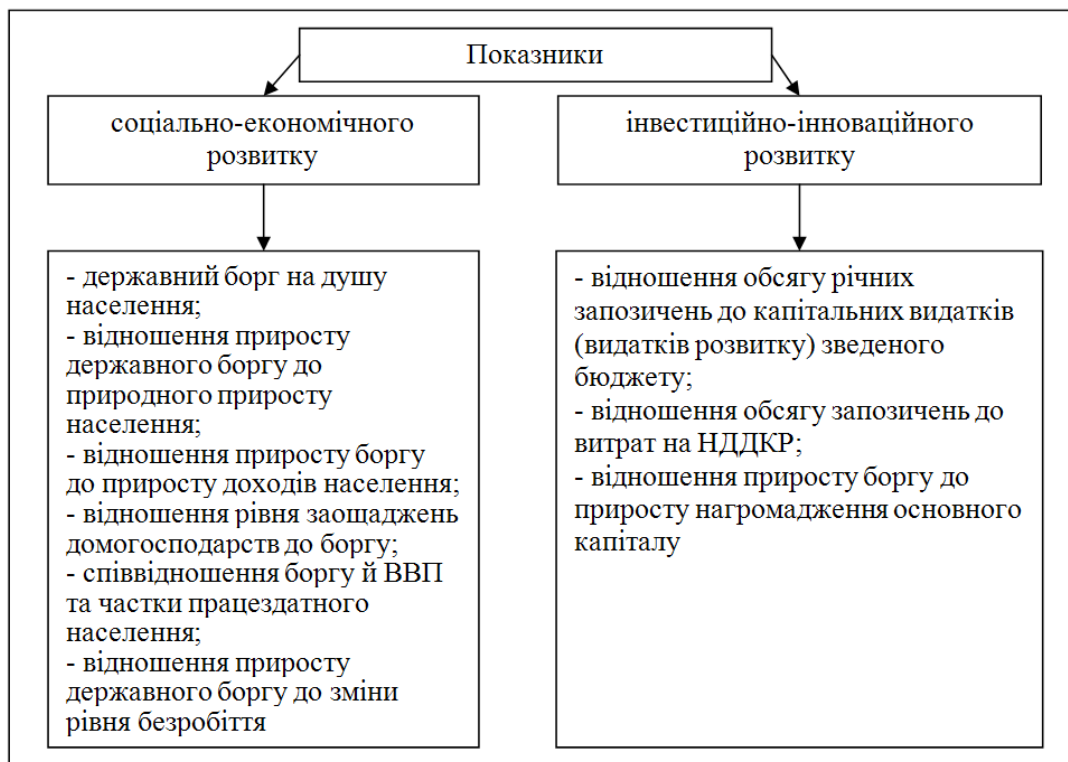

Рис. 4. Показники для оцінки впливу державного боргу на соціально-економічний та інвестиційно-інноваційний розвиток економіки [складено за даними [8]]

Аналіз стану індикаторів боргової безпеки (табл. 1) протягом 2010–2015 рр. свідчить про її незадовільний рівень, оскільки половина досліджуваних показників перевищували критичне порогове значення.

Таблиця 1

Показники стану індикаторів боргової безпеки України у 2010-2015 рр.
[складено автором на основі даних [2]]

Індикатор	Рік						Динаміка нормалізованих значень	Зона безпеки
	2010	2011 р	2012 р	2013 р	2014	2015		
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	39,90	36,30	36,60	40,50	69,37	85,36	Зростає	Небезпечна зона
Рівень безпеки 1-го індикатора	Незадовільний				Небезпечний	Критичний		
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	19,08	17,15	16,03	15,90	35,6	72,90	Зростає	Безпечна зона
Рівень безпеки 2-го індикатора	Оптимальний					Критичний		

Продовж. табл. 1

Індикатор	Рік						Динаміка нормалізованих значень	Зона безпеки
	2010	2011 р	2012 р	2013 р	2014	2015		
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку, %	12,48	9,17	12,94	14,19	13,44	17,00	Зростає	Небезпечна зона
Рівень безпеки 3-го індикатора	Критичний							
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	229,92	251,84	274,02	300,09	138,9	31,70	Зменшується	Небезпечна зона
Рівень безпеки 4-го індикатора	Оптимальний					Небезпечний		

Розглянемо детальніше вищезгадані індикатори.

1. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП характеризує збільшення державного попиту на позикові ресурси внутрішнього й зовнішнього ринку в порівнянні з економічним розвитком держави. Нормативне значення цього показника становить від 20 % до 30 % за вітчизняними методами розрахунку боргової безпеки держави. Протягом 2010–2013 рр. нормативне значення цього показника перебувало в допустимому розмірі, але станом на 2014 р. становило 69,37 %, що характеризує небезпечний рівень. При цьому на кінець 2015 року даний показник має критичний рівень – 85,36 %, що свідчить про значні загрози економіці України.

Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП – один з основних показників, який відображає та узагальнює зовнішні боргові зобов'язання країни. Цей показник показує рівень боргової залежності економіки від зовнішнього фінансування. Згідно із Методикою розрахунку економічної безпеки, розробленою реорганізованим Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Міністерство економіки України) [6], верхня межа становить 45 % (за міжнародними стандартами таке співвідношення не повинно перевищувати 40 %). За аналізований період граничні межі цього показника знаходяться в допустимій нормі, однак із 2010–2014 рр. спостерігається його зростання і у 2014 р. показник згаданого індикатора становить 35,6 пунктів. У 2015 р. спостерігається різке зростання показника до

72,9 %, і відповідно рівень безпеки за даним індикатором характеризується як критичний.

2. Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку показує рівень розвитку ринку боргових цінних паперів держави та їх частку в загальному обсязі державного боргу до ВВП. Нормативне значення цього індикатора не повинно перевищувати 11 %. Протягом аналізованого періоду динаміка даного показника мала тенденцію до збільшення і у 2014 р. становила 13,44 %, що на 2,44 в. п. більше оптимального рівня. У 2015 р. за даними НБУ середньозважена дохідність облігацій зросла та становила 17,0 %.

3. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу свідчить про наявність коштів на депозитних операціях країни для покриття зовнішньої заборгованості. При цьому відмітимо різке зменшення значення даного показника з 138,9 % до 31,7 % за рахунок значного зменшення міжнародних резервів. Так, на кінець періоду за даним показником рівень безпеки є небезпечним.

Провівши аналіз індикаторів боргової безпеки України, можна констатувати, що за всіма показниками боргова безпека держави знаходиться в небезпечних межах і немає запасу фінансової міцності. Зазначимо, що боргова політика повинна підпорядковуватись таким принципам боргової стратегії [2]: безумовності, мінімізації ризиків, оптимальності, зберігання фінансової незалежності, прозорості та стабільності.

Для підвищення рівня боргової безпеки України й утримання показників індикаторів у допустимих межах потрібно:

– створити окрему державну установу, яка проводитиме реалізацію боргової політики. Створення такої спеціалізованої установи дозволить оперативно реагувати на зміну кон'юнктури фінансового ринку в разі залучення позикового капіталу та дозволить ефективніше управляти державним боргом і борговими ризиками, що підвищить розвиток ринку боргових цінних паперів;

– проводити щоквартальний моніторинг показників індикаторів боргової безпеки, що дасть змогу формувати поточну інформацію про боргове навантаження на бюджет і вплив державного боргу на економічні процеси;

– удосконалити та доповнити нормативно-правові акти, які визначають механізм залучення державних запозичень і проведення боргової політики;

– скоротити частку запозичених ресурсів, які виділяються на покриття дефіциту державного бюджету й покриття боргових зобов'язань (обслуговування та погашення державного боргу) і збільшення частки позикових фінансових ресурсів, які направлятимуться на інвестиційні проекти.

Отже, боргова безпека країни є досить хиткою, про що свідчить критичний рівень трьох із чотирьох індикаторів. При цьому у 2015 р. ситуація стала гіршою – додаткове навантаження за боргом зменшило боргову безпеку.

Для підвищення ефективності боргової політики необхідно зменшувати обсяги імпорту за рахунок: тарифного регулювання некритичного імпорту та запровадження програм енергозбереження за рахунок податкового стимулювання; установлення жорстких бюджетних обмежень для підприємств-споживачів імпорту; створення нових умов для залучення іноземних інвестицій у національну економіку; припинення втечі капіталу за кордон та обмеження діяльності офшорних компаній; посилення валютного регулювання.

Залучення іноземних інвестицій дозволить активізувати якісний структурний економічний ріст та уповільнити вирішення завдань відновлення економіки. Необхідно використовувати лише реальні економічні позики для державних капітальних вкладень у виробни-

чий і соціальний комплекс.

Важливим напрямом зменшення боргового тягаря може бути реструктуризація боргу на умовах зменшення боргових виплат [1]. На нашу думку, помилковими є деякі твердження щодо погіршення кредитного рейтингу країни та зменшення її інвестиційної привабливості в разі відмови країни виконувати свої зобов'язання перед міжнародними організаціями. Основним негативним наслідком цього може бути зменшення можливості подальшого кредитування країни й погіршення відповідних умов.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Для України важливим завданням на сучасному етапі є підтримання стабільного рівня боргового навантаження, зменшення зовнішнього державного боргу й використання нових позикових фінансових ресурсів для фінансування інвестиційних та інституційних державних програм розвитку в умовах середньострокової боргової стратегії. Державний борг формується як результат внутрішньої і зовнішньої боргової політики, а тому вихідним аспектом формування ефективної боргової політики має бути спрямованість залучених ресурсів та цільове використання відповідних коштів. При цьому ускладнюють боргову політику непродумані внутрішні й зовнішні боргові позики, а також нерозрахований ефект від їх здійснення та залучення нових ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенч Л. Я. Боргова політика в Україні: реалії та перспективи / Л. Я. Бенч, Р. М. Корнацька // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 35–39.
2. Інформація офіційного сайту Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.03.2017). – Назва з екрана.
3. Інформація офіційного сайту Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/reference>

(дата звернення: 20.03.2017). – Назва з екрана.

4. Лугівська Л. А. Сутність поняття «боргова політика держави» /Л. А. Лугівська, Н. С. Педченко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : «Економічні науки». – 2012. – № 2 (53). – С. 12–18.
5. Мних А. М. До питань стратегічної діяльності держави в управлінні державним боргом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_10-12/MNYCH.pdf-(дата звернення: 20.03.2017). – Назва з екрана.
6. Особливості та пріоритети боргової політики України: аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Київ : Підкомітет з питань державного боргу, запозичень та інвестицій комітету з питань бюджету Верховної Ради України, 2004. – 40 с. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/tab10112004/dopovid.htm> (дата звернення: 20.03.2017). – Назва з екрана.
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennjametodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html> (дата звернення: 20.03.2017). – Назва з екрана.
8. Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 46–50.
- Ukrainy [Website of the State statistics Committee of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.hov.ua*. Retrieved from ukrstat.hov.ua (accessed 20 March 2017) [in Ukrainian].
3. Informatsiia ofitsiinoho сайту Svitovoho banku [Informatsiia ofitsiinoho site Svitovoho banks]. (n.d.). <http://www.worldbank.org/reference>. Retrieved from <http://www.worldbank.org/reference> (accessed 20 March 2017) [in Ukrainian].
4. Luhivska, L. A., Pedchenko, N. S. (2012). Sutnist poniattia "borhova polityka derzhavy" [The essence of the concept of "debt policy of the state"]
5. Mnykh, A. M. Do pytan stratehichnoi diialnosti derzhavy v upravlinni derzhavnym borhom [Issues of strategic activities of the state in the management of public debt]. (2010). Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_10-12/MNYCH.pdf (accessed 20 March 2017) [in Ukrainian].
6. Osoblyvosti ta priorytety borhovoї polityky Ukrainy: analitychna dopovid: [Features and debt policy priorities of Ukraine analytical report]. (2004). Kyiv: Pidkomitet z pytan derzhavnoho borhu, zapozychen ta investytsii komitetu z pytan biudzhetu Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <http://old.niss.gov.ua/Table/tab10112004/dopovid.htm> (accessed 20 March 2017) [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrahunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy" vid 29 zhovtnia 2013 roku N 1277 [The order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine "On approval of guidance on the calculation of economic security of Ukraine" from 29 October 2013, No 1277]. Retrieved from <http://document.ua/pro-zatverdzhennjametodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html> (accessed 20 March 2017) [in Ukrainian].
8. Tsaruk, O. V (2007). Kontseptualni osnovy ta statystychni indykatory otsinky borhovoї bezpeky derzhavy [In Ukrainian].

REFERENCES

1. Bench, L. Ya (2014). Borhova polityka v Ukraini: realii ta perspektyvy [Debt policy in Ukraine: realities and prospects]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 35–39 [in Ukrainian].
2. Sait Derzhavnoho komitetu statystyky

Н. С. Педченко, доктор экономических наук, профессор; **В. Ю. Стрелец**, кандидат экономических наук, доцент; **Л. А. Луговская** (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Долговая политика в контексте задач инновационного развития государства.**

Аннотация. Целью статьи является определение роли долговой политики в контексте задач инновационного развития государства. **Методика исследования.** Для достижения поставленной цели в работе использованы общенаучные и специальные методы исследования. При определении роли долговой политики в контексте задач инновационного развития государства были использованы методы научной абстракции и сравнительного анализа. Исследование современного состояния задолженности страны осуществлялись на основе методов сравнительного и ретроспективного анализа. **Результаты.** В статье проведен анализ долговой политики на основе моделирования взаимосвязи между инновационным ростом и государственным долгом, предложены собственные критерии для сравнения объема внешнего долга государства с его инновационным развитием и показатели для оценки влияния государственного долга на социально-экономическое и инвестиционно-инновационное развитие экономики. **Практическая значимость результатов исследования.** Определенные в статье направления эффективной финансовой политики урегулирования долговых обязательств позволят интегрировать долговую политику с потребностями стимулирования инвестиционной и инновационной активности государства и задачам максимизации благосостояния в долгосрочном периоде.

Ключевые слова: финансовая политика, долговые обязательства государства, инновационное развитие государства.

N. Pedchenko, Dc. Econ. Sci., Professor; **V. Strilets**, Cand. Econ. Sci., Docent; **L. Lugivska** (Poltava University of Economics and Trade). **Debt policy in the context of the tasks of innovative state development.**

Annotation. The purpose of the article is to define the role of debt policy in the context of tasks of innovative development of the state. **Methodology of research.** To achieve this goal the general scientific and special methods have been used in this work. In determining the role of debt policy in the context of innovative development of the country methods of abstraction and comparative analysis have been used. The study of the current state of the debt of the country was carried out on the basis of comparative and retrospective analysis. **Findings.** The article analyzes the debt policy based on modeling the relationship between innovation growth and public debt; proposes their own criteria to compare the amount of debt the state with its innovative development and indicators to assess the impact of government debt on socio-economic and investment-innovation development of economy. **Practical value.** Defined in the article policy directions of effective financial policy of settlement of debt duties will give an opportunity to integrate debt policy with the needs to encourage investment and innovation activities of the state and to maximize well-being in the long run.

Keywords: financial policy, the state debt, the innovative development of the country.

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ КРЕДИТНИХ СПІЛОК: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ

О. О. ГОНЧАРЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
(Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи»)

Анотація. Метою статті є дослідження структури власного капіталу кредитної спілки, окреслення особливостей його складових як фінансових інструментів, а також визначення впливу перекласифікації інструментів капіталу на показники діяльності, що є складовими дозвільних критеріїв провадження діяльності. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких методів дослідження: економічного аналізу, методів емпіричних досліджень (спостереження, порівняння, системно-функціональний, функціонально-структурний, комплексний). **Результати.** Розглянуто структуру власного капіталу кредитної спілки та визначено особливості його складових як фінансових інструментів, на основі чого виділено дві групи: неповоротний капітал та поворотні внески. Дотримуючись вимог міжнародних стандартів фінансової звітності, визначено вектори впливу перекласифікації інструментів капіталу у фінансові зобов'язання на показники діяльності кредитних спілок. **Практична значущість результатів дослідження.** Виявлено ризики недотримання нормативів діяльності кредитними спілками та окреслено заходи вирішення визначеної проблеми.

Ключові слова: кредитна спілка, фінансові інструменти, капітал кредитної спілки, нормативи діяльності кредитної спілки, міжнародні стандарти фінансової звітності.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Розвиток міжнародного співробітництва, участь у сфері відносин міжнародного розподілу та виробничій кооперації, залучення іноземних інвестицій в економіку України, вихід вітчизняних підприємств на міжнародні ринки капіталу спонукало до подальшого реформування системи бухгалтерського обліку та впровадження методології поширення інформації з економічних питань згідно з міжнародними стандартами для забезпечення відкритості, прозорості й зіставлення показників фінансової звітності суб'єктів господарювання.

Ще у 2007 р. була схвалена Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні [1], у рамках реалізації якої у 2011 р. були внесені зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», що на законодавчому рівні визначили порядок та обов'язковість застосування міжнародних стандартів фінансової звітності окремими суб'єктами господарюван-

ня [2]. Ураховуючи складність процесу практичного застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, Кабінет Міністрів України визначив поетапність їх запровадження: із 1 січня 2012 року – публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками; із 1 січня 2013 року – підприємствами, що провадять господарську діяльність із надання фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення (розділ 64 КВЕД ДК 009:2010), а також недержавного пенсійного забезпечення (група 65.3 КВЕД ДК 009:2010); із 1 січня 2014 року – підприємствами, що провадять допоміжну діяльність у сферах фінансових послуг і страхування (розділ 66 КВЕД ДК 009:2010 – фондів біржі, діяльність пунктів з обміну валют, діяльність страхових агентів і брокерів, управління фондами); із 1 січня 2015 року – кредитними спілками та підприємствами з управління активами (група 64.3 КВЕД ДК 009:2010 – інвестиційні фонди, трасти) [3].

Оскільки звітним періодом складання фінансової звітності є календарний рік, то оцінку правильності застосування МСФЗ суб'єктами

господарювання та виявлення проблем можливо здійснити лише після її оприлюднення (після 30 квітня року, що настає за звітним). Ще до оприлюднення фінансова звітність зазначених установ повинна бути перевірена на достовірність і відповідність вимогам законодавства й міжнародним стандартам фінансової звітності зовнішніми аудиторами, висновок яких також підлягає оприлюдненню [4]. Однак аудитор тільки констатує факти, у його обов'язки не входить прогнозування впливу зміни вимог одних нормативних актів на можливість або неможливість виконання вимог інших, а тому, виникають колізії правового характеру, що змушують суб'єктів господарювання приймати «управлінські» рішення щодо наслідків недотримання вимог міжнародних стандартів фінансової звітності.

Одними з останніх, хто повинні були застосувати МСФЗ до формування фінансової звітності, стали кредитні спілки. Перша повноцінна фінансова звітність була оприлюднена ними у квітні 2016 року, вибірковий аналіз якої виявив ряд зауважень, які стосуються відображення фінансових інструментів, а саме їх ідентифікації як інструментів капіталу та фінансових зобов'язань, що певним чином впливає на показники діяльності кредитних спілок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми становлення та розвитку кредитного кооперування здійснили такі вчені-економісти, як В. В. Гончаренко, Р. Р. Коцовська, А. В. Духневич,

А. А. Степанова, Н. О. Славова, А. А. Довгополик, Р. В. Руська, В. М. Коваленко, А. А. Пожар, А. О. Пантелеймоненко, Л. О. Примостка. Теоретичні та методологічні засади звітності кредитних спілок знайшли відображення у працях таких українських учених, як С. В. Войцехівський, О. О. Гончаренко, О. І. Іваненко, М. С. Федорець та ін. Проте, інтеграційні процеси спричиняють появу нових проблем у сфері бухгалтерського обліку та звітності, які потребують пошуку обґрунтованих рішень.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження структури власного капіталу кредитної спілки, окреслення особливостей його складових як фінансових інструментів, а також визначення впливу перекласифікації інструментів капіталу на показники діяльності, що є складовими дозвільних критеріїв провадження діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до чинного законодавства кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах із метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки [5]. Ключовим у даному визначенні є кооперативна природа суб'єкта господарювання, що виявляється в порядку формування власного капіталу, складові якого деталізовано на рис. 1.

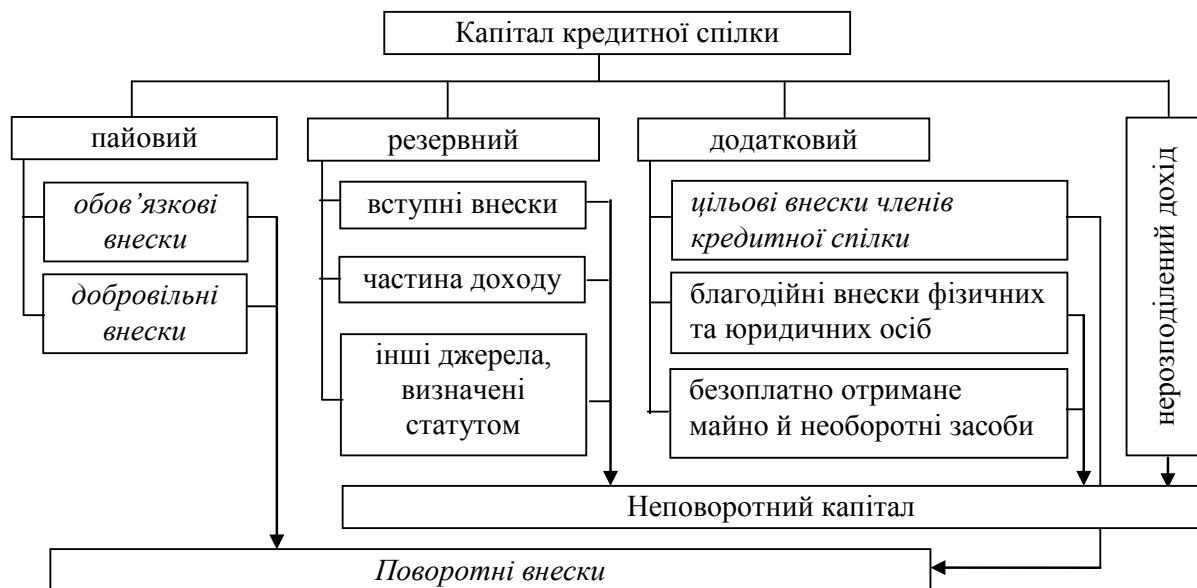

Рис. 1. Структура власного капіталу кредитної спілки в Україні

Особливістю формування власного капіталу кредитної спілки є те, що певні види внесків членів кредитної спілки мають поворотний характер. Проте єдиною умовою їх повернення є припинення членства. Повернення поворотних внесків здійснюється в порядку, передбаченому статутом, але не пізніше, ніж через один місяць після прийняття загальними зборами або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

Повернення добровільних додаткових пайових внесків можливе за вимогою і без припинення членства у кредитній спілці, але провадиться за умови дотримання кредитною спілкою нормативу достатності капіталу після прийняття загальними зборами або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення [6].

Поворотні внески, відповідно до МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», є фінансовими інструментами (будь-який контракт, який призводить до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента капіталу в іншого суб'єкта господарювання) [7]. Як показує аналіз фінансової звітності, кредитні спілки класифікують їх, здебільшого, як інструменти капіталу (будь-який контракт, який засвідчує залишкову частку в активах суб'єкта господарювання після вирахування всіх його зобов'язань). Звісно, зазначені фінансові інструменти мають характеристики власного капіталу, включаючи право голосу та право на отримання процентів по паям. Однак, вони дають їх власнику право вимоги викупу таких фінансових інструментів за грошові кошти, хоча й за певних обмежень. Згідно із тлумаченням КТМФЗ 2 «Частки учасників кооперативних суб'єктів господарювання та подібні інструменти» частки учасників є власним капі-

талом тільки у випадку, якщо суб'єкт господарювання має беззастережне право відмови від здійснення викупу часток учасників [8]. Кредитна спілка не має законного права відмовити своєму члену в поверненні його пайових і цільових внесків у додатковий капітал, а недотримання кредитною спілкою нормативу достатності капіталу, згідно із принципами, викладеними в МСБО 32, не призводить до класифікації фінансового інструмента як власного капіталу. Тобто, виходячи зі своєї сутності, поворотні внески повинні визнаватись кредитною спілкою як *фінансові зобов'язання*, про що повинно бути зазначено в обліковій політиці. Внесення таких змін в облікову політику кредитної спілки спричинює зміну даних бухгалтерського обліку, на підставі яких формуються різні види звітності (фінансова, податкова, статистична, спеціальна тощо).

У даному контексті виникає конфлікт між вимогами МСФЗ і Порядком складання та подання звітності кредитними спілками й об'єднаними кредитними спілками до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, оскільки останній чітко ідентифікує поворотні внески членів кредитної спілки (пайові та цільові внески в додатковий капітал) як складову власного капіталу [9].

Окрім нормативно-правової колізії, перекласифікація поворотних внесків членів кредитної спілки з інструментів капіталу у фінансові зобов'язання спричинює зміну величини певних фінансових показників, визначених регулюючим органом для забезпечення стабільної діяльності кредитних спілок, своєчасного виконання ними зобов'язань перед своїми членами, а також запобігання можливим втратам капіталу через ризики, що притаманні діяльності кредитних спілок [6] (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативи достатності капіталу та ризиковості операцій кредитних спілок*

Назва	Код**	Розрахунок	Норматив	Періодичність контролю
Достатність капіталу	2.2.1	<u>Власний капітал</u> Зобов'язання	≥ 10 %	Щоденно на початок робочого дня
Ризиковості операцій	3.2.1	Розмір кредиту одному <u>члену кредитної спілки</u> Власний капітал	≤ 20 %	Щоденно на початок робочого дня

Продовж. табл. 1

Назва	Код**	Розрахунок	Норматив	Періодичність контролю
Ризиковості операцій	3.2.2	Максимальний залишок за наданими кредитами одного члена кредитної спілки Власний капітал	≤ 25 %	На момент здійснення операції
	3.2.5	Зобов'язання перед одним Членом кредитної спілки Зобов'язання	≤ 10 %	Щоденно на початок робочого дня

*Відібрані тільки ті нормативи, на які має вплив перекласифікація фінансових інструментів.

**Код визначено відповідно до пункту нормативного акта [6].

Зміни розрахункових величин визначених інструментів кредитних спілок визначаються показників достатності капіталу та ризиковості векторами змін їх складових – власний капітал операцій унаслідок перекласифікації фінансових зменшується, а зобов'язання зростають (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив перекласифікації фінансових інструментів кредитних спілок на показники достатності капіталу та ризиковості операцій

Назва	Код	Власний капітал	Зобов'язання	Вплив на показник	Норматив
Достатність капіталу	2.2.1	↓	↑	↓	≥ 10 %
Ризиковості операцій	3.2.1	↓	-	↑	≤ 20 %
	3.2.2	↓	-	↑	≤ 25 %
	3.2.5	-	↑	↓	≤ 10 %

Оскільки на офіційному сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, відсутня інформація щодо структури власного капіталу кредитних спілок, то, із метою аналізу впливу

перекласифікації фінансових інструментів на показники достатності капіталу й ризиковості операцій, скористаємося інформацією, оприлюдненою на сайті Всеукраїнської асоціації кредитних спілок (табл. 3).

Таблиця 3

Показники діяльності кредитних спілок*

Показник	2014	2015	2016
1. Капітал кредитних спілок на кінець року, млн грн, у т. ч.:	245,2	258,6	296,1
резервний капітал	189,0	203,9	226,1
додатковий капітал	4,7	4,9	5,8
пайовий капітал	50,9	46,1	58,6
нерозподілений дохід	0,6	3,7	5,6
2. Зобов'язання кредитних спілок на кінець року, млн грн	419,3	387,6	399,5
3. Надано кредитів за рік, млн грн	778,1	740,9	878,9
4. Кількість членів кредитних спілок-позичальників, чол.	81 123,0	74 181,0	73 915,0
5. Кредит, наданий 1 члену, тис. грн (п. 3/п. 4)	7,1	10,0	11,3
6. Кредитний портфель, млн грн	615,6	595,8	636,3
7. Заборгованість за кредитом 1 члена, тис. грн (п. 6/п. 4)	0,758	0,803	0,860

Продовж. табл. 3

Показник	2014	2015	2016
8. Депозитний портфель, млн грн	369,5	336,6	351,4
9. Кількість членів кредитних спілок - вкладників, чол.	16 920,0	14 000,0	14 353,0
10. Заборгованість за депозитом 1 члена, тис. грн (п. 8 / п. 9)	2,2	2,4	2,4
11. Капітал кредитних спілок на кінець року після перекласифікації, млн грн**	189,6	207,6	231,7
12. Зобов'язання кредитних спілок на кінець року після перекласифікації, млн грн**	474,9	438,6	463,9

*Інформація про діяльність 85 кредитних спілок.

**Перекласифікація проведена ыз припущенням, що додатковий капітал представлено цільовими внесками членів кредитних спілок.

Розраховані відносні показники достатності капіталу та ризиковості операцій кредитних спілок до й після перекласифікації фінансових інструментів хоча і є усередненими та не засвідчують порушення визначених нормативів, однак, відображають відхилення показників 2.2.1, 3.2.1, 3.2.2 приблизно на 30 %, а показника 3.2.5 – на 11 % (табл. 4, рис. 2–5).

Таблиця 4

Показники достатності капіталу та ризиковості операцій кредитних спілок

Назва	Код	2014	2015	2016	Норматив
До перекласифікації					
Достатність капіталу	2.2.1	58,5	66,7	74,1	≥ 10 %
Ризиковості операцій	3.2.1	0,0290	0,0390	0,0380	≤ 20 %
	3.2.2	0,0031	0,0031	0,0029	≤ 25 %
	3.2.5	0,0052	0,0062	0,0061	≤ 10 %
Після перекласифікації					
Достатність капіталу	2.2.1	39,9	47,3	49,9	≥ 10 %
Ризиковості операцій	3.2.1	0,0370	0,0480	0,0490	≤ 20 %
	3.2.2	0,0040	0,0039	0,0037	≤ 25 %
	3.2.5	0,0046	0,0055	0,0053	≤ 10 %
Відхилення					
Достатність капіталу	2.2.1	-18,6	-19,4	-24,2	-
Ризиковості операцій	3.2.1	0,0080	0,0090	0,0110	-
	3.2.2	0,0009	0,0008	0,0008	-
	3.2.5	-0,0006	-0,0007	-0,0008	-

І такі зміни, здебільшого погіршують визначені показники (2.2.1, 3.2.1, 3.2.2), а тому існує ризик, що кредитні спілки, які мають у капіталі значну питому вагу поворотних внесків, можуть не досягати нормативів у разі дотримання вимог МСФЗ. Недотримання нор-

мативів кредитною спілкою, у свою чергу, є порушенням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг, що призведе до застосування регулятором заходів впливу у формі попередження та/або анулювання ліцензій [11].

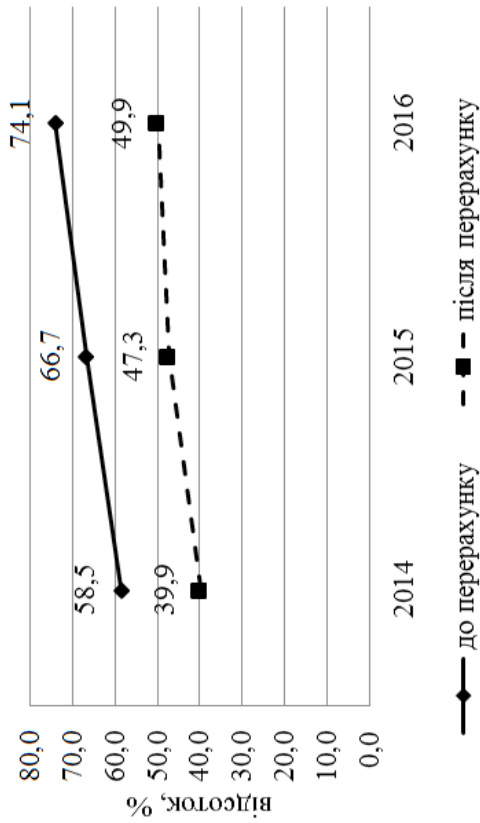

Рис. 2. Показник достатності капіталу (2.2.1)

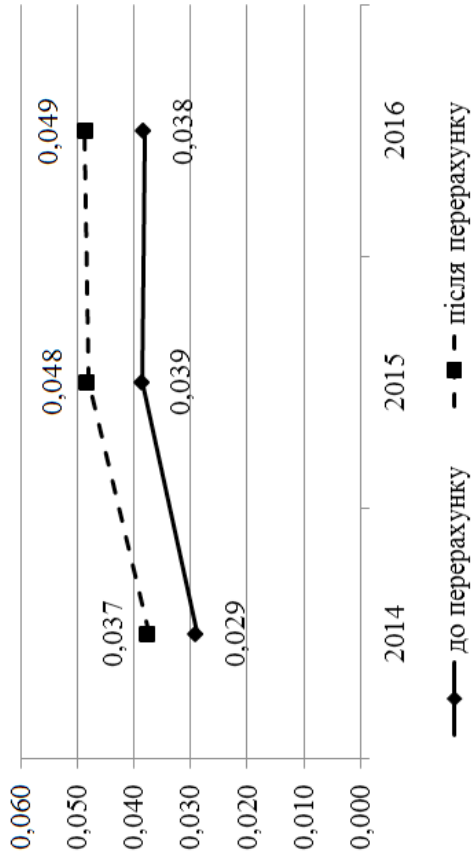

Рис. 3. Показник ризиковості операцій (3.2.1)

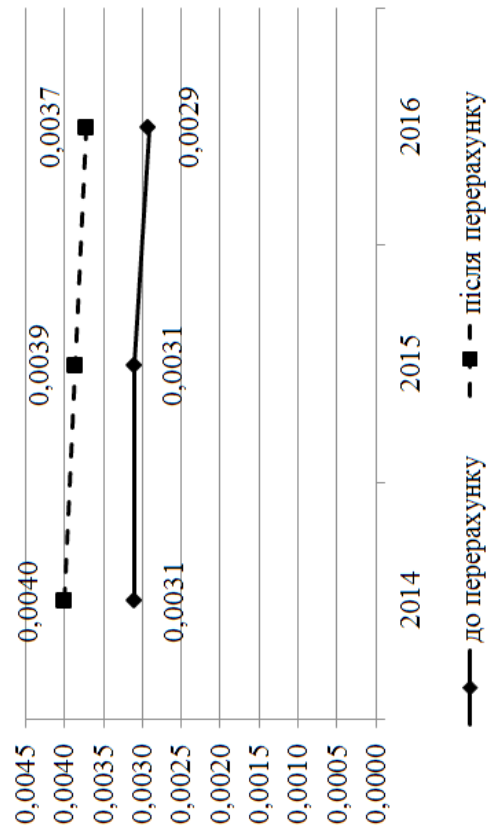

Рис. 4. Показник ризиковості операцій (3.2.2)

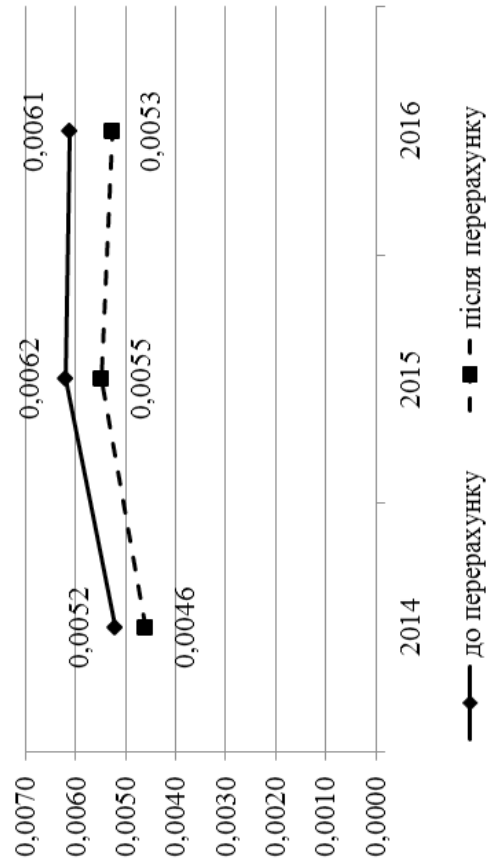

Рис. 5. Показник ризиковості операцій (3.2.5)

Саме такі ризики спонукають кредитні спілки застосовувати у своїй діяльності дві облікові політики: одну – для ведення бухгалтерського обліку за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку й формування спеціальної звітності для регулятора; другу – для формування фінансової звітності за МСФЗ шляхом застосування трансформаційних таблиць. Однак, такий підхід є абсурдним, наявність різних користувачів-резидентів не є підставою застосування різних облікових політик, така ситуація є умисним перекручуванням інформації.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Використання найкращих світових практик підготовки фінансової звітності у вигляді запровадження міжнародних стандартів для кредитних спілок спонукає до зміни засад ідентифікації фінансових інструментів. Принципово стає питання їх перекласифікації, оскільки результати таких процедур суттєво впливають на значення індикаторів фінансового стану кредитних спілок. Зокрема, дослідження виявили ризики порушення чинних нормативів діяльності зазначеними фінансовими установами, причина яких полягає в несистемному впровадженні МСФЗ. Відповідно, з метою забезпечення корисності та ефективності застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, запропоновано комплексний підхід щодо їх адаптації в діяльність кредитних спілок з урахуванням існуючих факторів і наслідків для показників фінансового стану вказаних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 р. № 911-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-%D1%80> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
2. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: Закон України від 12.05.2011 р. № 3332-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3332-17> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
3. Порядок подання фінансової звітності, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 28.02.2000 р. № 419 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF> (дата звернення: 15.03.2017) – Назва з екрана.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
5. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2908-14> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
6. Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 16.01.2004 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0148-04> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_029 (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
8. Тлумачення КТМФЗ 2 «Частки учасників кооперативних суб'єктів господарювання та подібні інструменти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_053 (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
9. Порядок складання та подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, затверджений розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг Украї-

- ни 25.12.2003 р. № 177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0069-04> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
10. Зведені дані кредитних спілок-членів ВАКС станом на 01.01.2017 року. Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації кредитних спілок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vaks.org.ua/images/files/2017/KS_VAKS_zvedeni_dani_2016.pdf (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
 11. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 913 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BF/page> (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.
 4. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» 16.07.1999 r. № 996-XIV [Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» from 16.07.1999, № 996-XIV]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
 5. Zakon Ukrainy «Pro kredytni spilky» 20.12.2001 r. № 2908-III [Law of Ukraine «On credit unions» from 20.12.2001, № 2908-III]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2908-14> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian]
 6. Polozhennia pro finansovi normatyvy diialnosti ta kryterii yakosti systemy upravlinnia kredytnykh spilok ta obiednanykh kredytnykh spilok: zatverdzhene rozporiadzhenniam Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy 16.01.2004 № 7 [Resolution of the State Commission for Regulation of Financial Services Ukraine «Provisions of financial standards and criteria of the quality management system of credit unions and united credit unions» from 16.01.2004, № 7]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0148-04> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian]

REFERENCES

1. Stratehiia zastosuvannya mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti v Ukraini: skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy 24.10.2007 r. № 911-r. [Order of CMU «The strategy of applying IFRS in Ukraine» from 24.10.2007, № 911-r]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-%D1%80> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» 12.05.2011 r. № 3332-VI [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» from 12.05.2011, № 3332-VI]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3332-17> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
3. Poriadok podannia finansovoi zvitnosti: zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu ministriv Ukrainy 28.02.2000 r. № 419 [Resolution of CMU «The order of presentation of financial statements» from 28.02.2000, № 419]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» 16.07.1999 r. № 996-XIV [Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» from 16.07.1999, № 996-XIV]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro kredytni spilky» 20.12.2001 r. № 2908-III [Law of Ukraine «On credit unions» from 20.12.2001, № 2908-III]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2908-14> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
6. Polozhennia pro finansovi normatyvy diialnosti ta kryterii yakosti systemy upravlinnia kredytnykh spilok ta obiednanykh kredytnykh spilok: zatverdzhene rozporiadzhenniam Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy 16.01.2004 № 7 [Resolution of the State Commission for Regulation of Financial Services Ukraine «Provisions of financial standards and criteria of the quality management system of credit unions and united credit unions» from 16.01.2004, № 7]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0148-04> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 32 «Finansovi instrumenty: rozkryttia ta podannia» [International Accounting Standard 32 «Financial Instruments: Presentation»]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_029 (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
8. Tlumachennia KTMFZ 2 «Chastky uchasnykiv kooperatyvnykh subiektiv hospodariuvannia ta podobni instrumenty» [IFRIC 2 «Members' Shares in Co-operative Entities and Similar Instruments»]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_053 (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian].
9. Poriadok skladannia ta podannia zvitnosti kredytnymy spilkamy ta obiednanykh kredytnymy spilkamy do Natsionalnoi komisii, sheho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh, zatverdzhenyi rozporiadzhenniam Derzhavnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh Ukrainy 25.12.2003 r. № 177 [Resolution of the State Commission for Regulation of Financial

- Services Ukraine «Procedure for compiling and reporting of credit unions and united credit unions to the National Commission for State Regulation of Financial Services» from 25.12.2003, № 177]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0069-04> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian]
10. Zvedeni dani kredytnykh spilok-chleniv VAKS stanom na 01.01.2017 roku. Ofitsiinyi sait Vseukrainskoi asotsiatsii kredytnykh spilok [Collected data of credit union member-members of VAKS as of 01.01.2017. The official website of the All-Ukrainian Association of Credit Unions]. Retrieved from http://www.vaks.org.ua/images/files/2017/KS_VAKS_zvedeni_dani_2016.pdf (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian]
11. Litsenziini umovy provadzhennia hospodarskoi z nadannia finansovykh posluh, zatverdzeni postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy 07.12.2016 r. № 913 [Resolution of CMU «Licensing Terms for financial services» from 07.12.2016, № 913]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BF/page> (accessed 15.03.2017) [in Ukrainian]

Е. А. Гончаренко, кандидат экономических наук, доцент (Государственное высшее учебное заведение «Университет банковского дела»). **Управление финансовыми инструментами кредитных союзов: проблемы применения МСФО.**

Аннотация. Целью статьи является исследование структуры капитала кредитного союза, определение особенностей его компонентов как финансовых инструментов, а также определение влияния переклассификации инструментов капитала на показатели деятельности, которые являются компонентами разрешительных критериев для проведения деятельности. **Методика исследования.** Решение задач, поставленных в статье, осуществляется с помощью таких методов исследования: экономического анализа, методов эмпирических исследований (наблюдение, сравнение, системно-функциональный, функционально-структурный, комплексный). **Результаты.** Рассмотрена структура собственного капитала кредитного союза и определены особенности его составляющих как финансовых инструментов, на основе чего выделены две группы: невозвратный капитал и возвратные взносы. Следуя требованиям международных стандартов финансовой отчетности, определены векторы влияния переклассификации долевых инструментов в финансовые обязательства на показатели деятельности кредитных союзов. **Практическая значимость результатов исследования.** Выявлены риски несоблюдения нормативов деятельности кредитными союзами и очерчены меры решения определенной проблемы.

Ключевые слова: кредитный союз, финансовые инструменты, капитал кредитного союза, нормативы деятельности кредитного союза, международные стандарты финансовой отчетности.

O. Goncharenko, Cand. Econ. Sci., Docent (The Banking University). **Management of financial instruments of credit unions: problems of applying IFRS.**

Annotation. The purpose of the paper is to study the structure of the equity of the credit union, outline the features of its components as financial instruments, as well as determine the impact of reclassification of capital instruments on performance indicators, which are components of permissive criteria for the conduct of activities. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: economic analysis, as well as methods of empirical research (observation, comparison, system-functional, functional-structural and complex methods). **Findings.** The structure of the credit union's own capital is considered and the features of its components as financial instruments are determined, on the basis of which two groups are distinguished: non-returnable capital and returnable contributions. Following the international financial reporting standards requirements, the vectors of influence of the equity instruments reclassification into financial liabilities on the performance of credit unions are determined. **Practical value.** The risks of non-observance of activity standards by credit unions are found out and measures for solving a certain problem are outlined.

Keywords: credit union, financial instruments, credit union capital, credit union activity standards, international financial reporting standards.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

І. В. ГНИДЮК, кандидат економічних наук, доцент;

В. В. ПИВОВАР

(Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету)

Анотація. *Метою статті є дослідження медичного страхування та фінансового забезпечення охорони здоров'я, виокремлення проблем і напрямів удосконалення медичної галузі в Україні, а також урахування зарубіжного досвіду. Методика дослідження.* Використано методи економічного аналізу, а також методи емпіричних досліджень (спостереження, порівняння, системно-функціональний, функціонально-структурний та комплексний). **Результати.** Стаття присвячена впровадженню та перспективам розвитку страхової медицини в Україні, зокрема висвітлено стан та основні проблеми фінансування. Здійснено аналіз добровільного медичного страхування та перспективи введення обов'язкової форми медичного страхування у країні. Розглянуто основні моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я та вибрано найбільш перспективну для впровадження в Україні. Вивчено зарубіжний досвід фінансування медицини. **Практична значущість результатів дослідження.** Розроблені у статті пропозиції спрямовані на реформування системи медичного обслуговування в Україні з подальшим переходом до обов'язкового страхування населення. Позитивні наслідки, що очікуються від запропонованої системи заходів щодо запровадження й розвитку страхової медицини в Україні, сприятимуть її подальшому розвитку та створенню умов для повного задоволення потреб населення в одержанні доступної і якісної медичної допомоги.

Ключові слова: страхування, медичне страхування, модель фінансового забезпечення охорони здоров'я, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Основою сучасного етапу існування та розвитку України як європейської держави є проблема активного залучення й опанування нових механізмів її соціально-економічного розвитку. Так, система охорони здоров'я належить до першочергових напрямів соціальної політики держави, оскільки її фінансування є вкрай недостатнім для забезпечення здоров'я та життя населення. Сьогодні варто говорити про інтенсивний пошук моделей надання медичної допомоги, належне забезпечення населення якісними медичними послугами й підтримку їх на достатньому для ефективного функціонування рівні. Так, медичному страхуванню відводиться особливе місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фінансового забезпечення медичного страхування в Україні, проблемам та

перспективам його розвитку присвятили праці такі вітчизняні вчені, як: С. Котова, Т. Артюх, С. Козьменко, В. Базилевич, О. Демченко К. Воблий, О. Гаманкова. Але, ураховуючи наукову та практичну цінність опублікованих праць, ряд питань залишаються дискусійними, що й обумовило вибір теми дослідження.

Нині в Україні досі невирішеними залишаються питання щодо форми та структури системи медичного страхування, що, у свою чергу, стримує розвиток цього сектора та не забезпечує належний рівень страхового захисту громадян.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження медичного страхування та фінансового забезпечення охорони здоров'я, виокремлення проблем і напрямів удосконалення медичної галузі в Україні, а також урахування зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження

з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Жодна галузь не потребує реформ так гостро, як медицина, адже, крім проблем фінансування в достатньому обсязі з боку держави та майже повної відсутності іноземних інвестицій, дана галузь страждає від ряду інших проблем, які значно гальмують її розвиток. Найважливішим кроком до ефективного функціонування системи охорони здоров'я та економіки загалом може стати перехід до загальнодержавного медичного страхування. Сьогодні в Україні передбачено лише добровільну форму медичного страхування, а український ринок медичних страхових послуг, як і страховий ринок загалом, перебуває на стадії формування. Проте, наразі в парламенті знаходяться декілька законопроектів медичних реформ. Одним з основних інструментів у кожному з них пропонується обов'язкове медичне страхування.

Медичне страхування є галуззю особистого страхування, його головна мета – гарантування застрахованим особам одержання медичної допомоги за рахунок накоплених грошових коштів унаслідок виникнення страхових випадків та фінансування профілактичних заходів [2].

Так, прикладами фінансування медичного страхування можуть бути: відвідування лікарів та амбулаторне лікування, придбання медикаментів, лікування у стаціонарі, отримання стоматологічних послуг, проведення профілактичних та оздоровчих заходів.

Нині в Україні активно функціонує добровільна форма медичного страхування, що дозволило сформувати певну структуру ринку добровільного медичного страхування (ДМС). Даний ринок представляє собою багаторівневу систему зі складним механізмом взаємозалежних зв'язків між усіма структурними одиницями, зокрема державними органами нагляду за страховою діяльністю, недержавними страховими об'єднаннями, страховими компаніями, страховими посередниками, медичними закладами та споживачами.

Добровільне медичне страхування є одним із сегментів вітчизняного страхового ринку, який найбільш активно розвивається в державі. За останні роки частка добровільного медичного страхування на ринку страхових послуг України неухильно зростала, і у 2015 р. становила 8,5 % у валових страхових преміях за всіма видами страхування та 10,9 % – у валових страхо-

вих преміях з добровільних видів страхування (крім життя). У 2003 р. частка ДМС становила лише 3 % загального ринку страхування [7]. Варто відмітити, що на зростання обсягу страхових премій суттєво вплинуло подорожчання медичних препаратів за рахунок зміни курсу валюти. У той же час, як позитивний момент, спостерігаємо збільшення кількості договорів за всіма видами страхування, що говорить про усвідомлення громадянами та корпоративним сектором необхідності придбання полісів медичного страхування.

Успіх реформування охорони здоров'я, досягнення якісного рівня медичної допомоги й підвищення показників здоров'я населення значною мірою залежать від правильного вибору моделі фінансового забезпечення, адекватної існуючим соціально-економічним і політичним умовам. Моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я певною мірою відповідають загально визначеним системам організації охорони здоров'я, але організацію охорони здоров'я кожної країни можна умовно зарахувати до однієї із трьох систем: модель Семашко, бевериджська модель, бісмарківська модель (рис. 1).

Вищеописані світові моделі фінансового забезпечення національних систем охорони здоров'я неможливо в чистому вигляді запровадити у практику України. Нині у вітчизняній системі охорони здоров'я використовують модель Семашко, хоча вона й не повною мірою задовольняє потреби галузі.

З урахуванням сучасного економічного стану держави, рівня життя населення, його платоспроможності, найбільш прийнятною для України була б бевериджська модель. Утім, населення поки що не в змозі сплачувати значні кошти за лікування, що якраз є передумовою запровадження бевериджської моделі асигнування системи охорони здоров'я.

З огляду на це, існують об'єктивні умови активізації сфери використання моделі Бісмарка, тобто страхової медицини. За рахунок регулярних страхових внесків роботодавців за працююче населення, платежів за непрацююче населення та значних вливань за рахунок добровільного медичного страхування можливо покращити фінансовий стан закладів охорони здоров'я. Водночас фінансова база медичних установ і надалі має поповнюватись коштами з державного бюджету. По суті, ідеться про

запровадження бюджетно-страхової моделі охорони здоров'я із прямою формою організації фінансового забезпечення [4, с. 38]. У разі поєднання бюджетного асигнування медичної допомоги на страховій основі, громадяни зможуть отримати безоплатну медичну допомогу за рахунок бюджету й певної частки добровіль-

ного та обов'язкового медичного страхування. Побудова системи змішаних форм фінансування медичного страхування й управління ним виглядає найбільш перспективною формою забезпечення здоров'я громадян і взаємозалежно покращує якість людського ресурсу України в майбутньому.

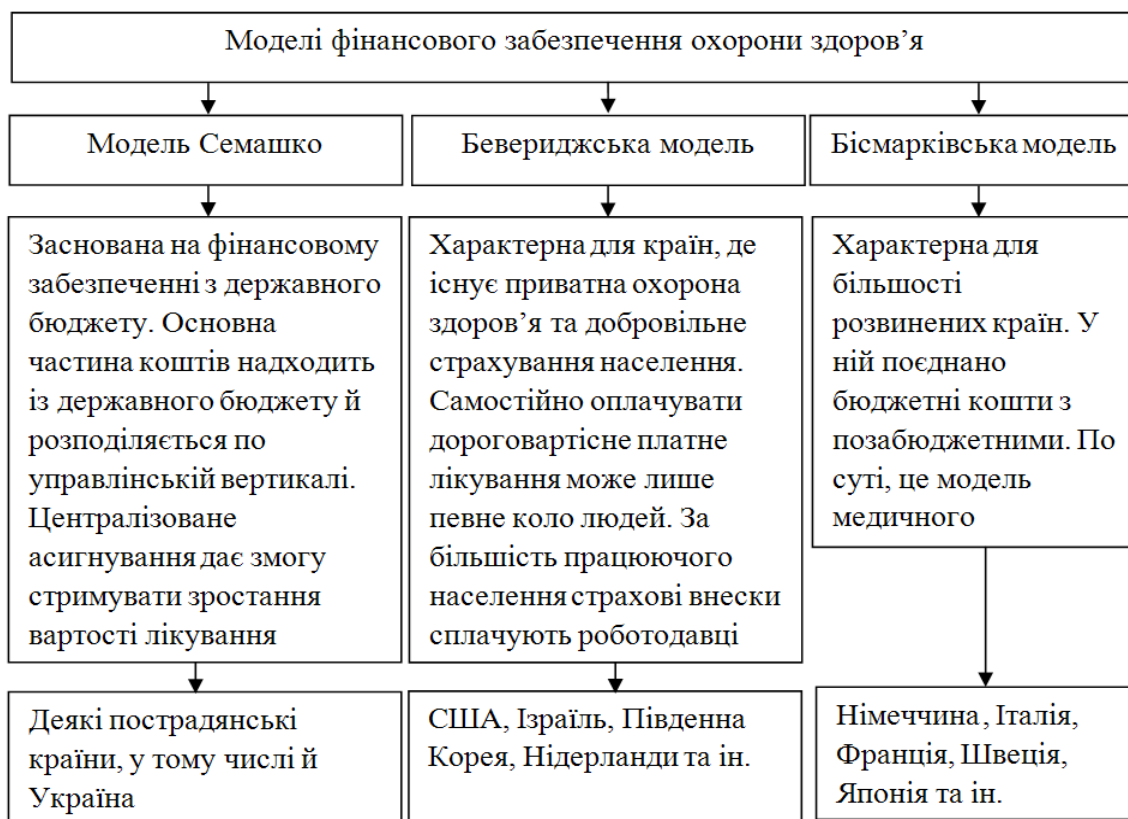

Рис.1. Моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я [4, с. 37]

В Україні, починаючи із 2002 року, щорічно пропонуються законопроекти, які в тій чи тій мірі стосувалися саме обов'язкового медичного страхування. Однак, головна проблема, яка не дозволяє в кінцевому підсумку прийняти той чи той законопроект, полягає у несформованості цілісного комплексного підходу до реформування сучасного механізму фінансування вітчизняної галузі охорони здоров'я на засадах обов'язкового медичного страхування [1, с. 365].

Наразі у Верховній Раді України розглядають проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», згідно з яким загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування є складовою частиною системи загальнообов'язкового державного соціального страхування і формою соціального

захисту населення у випадку хвороби [6].

Запровадження цього закону полягатиме в таких діях:

- за рахунок цільових страхових внесків формуються кошти на медичне забезпечення населення на умовах загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування;
- правовідносини між усіма учасниками (страхувальниками, страховиками, застрахованими, закладами охорони здоров'я) врегульовуються на договірних засадах;
- запровадження сприятиме розвитку конкуренції серед закладів охорони здоров'я;
- медична допомога надаватиметься закладами охорони здоров'я за рахунок коштів, акумульованих у системі загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

Законопроект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» пропонує створення такої моделі обов'язкового медичного страхування:

1-й рівень – солідарна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення страхових виплат за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового медичного страхування;

2-й рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному страховому фонді та фінансування витрат на оплату укладення договорів довічного медичного страхування і страхових виплат особі після досягнення нею пенсійного віку [3].

Запропонована система, яку планується запровадити 1 січня 2018 року, у разі затвердження законопроекту дала б змогу забезпечити необхідний медичний захист усім верствам населення, включаючи непрацюючих пенсіонерів, інвалідів, студентів і дітей до 16 років, і свідчила б про ефективну політику розвитку у сфері медицини.

Проте, внесення таких суттєвих змін у галузь медичного страхування населення є громістким, затратним і довготривалим процесом, тому необхідним є визначення заходів для їх реалізації:

– перш за все, для впровадження загальнообов'язкового медичного страхування відповідно до висновків спеціалістів України потрібно ще від двох до п'яти років. З цим твердженням погоджуються також Міністерство охорони здоров'я, уважаючи передчасним уведення системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, з огляду на економічну ситуацію у країні;

– для впровадження законопроекту є сума необхідних коштів, яка за підрахунками експертів коливається в межах 70 млрд грн [5];

– потрібно визначити, які лікарні співпрацюватимуть із фондом, на яких умовах вони виконуватимуть покладені на них обов'язки, а також визначити, на підставі чого вони отримуватимуть гроші від фонду;

– необхідність упровадження системи контролю якості медичної допомоги.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. За підсумками проведеного дослідження варто відмітити, що реформування системи медичного обслуговування в Україні з подальшим переходом до обов'язкового страхування громадян – шлях, який дасть поштовх до розв'язання більшості проблем медичної галузі держави. І хоча наразі намагання здійснення цього реформування стикається з великою кількістю перепон і противників, проте, залишається одним із першочергових напрямів соціальної політики держави, адже, позитивні наслідки, що очікуються від запропонованої системи заходів щодо запровадження і розвитку страхової медицини в Україні, сприятимуть її подальшому розвитку та створенню умов для повного задоволення потреб населення в одержанні доступної та якісної медичної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демченко О. П. Прагматика фінансового забезпечення медичного страхування в Україні / О. П. Демченко // Молодий вчений. – 2016. – № 10 (37). – С. 363–368.
2. Інтернет-журнал «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/> (дата звернення: 18.02.17). – Назва з екрана.
3. Козьменко С. М. Аналіз законодавчих ініціатив щодо обов'язкового медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / С. М. Козьменко. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Flib.uabs.edu.ua> (дата звернення: 18.02.17). – Назва з екрана.
4. Котова С. С. Страхова медицина і медичне страхування: необхідність, суть, способи впровадження в Україні / С. С. Котова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : «Економічні науки». – 2011. – № 4 (49). – С. 38–41.
5. МОЗ: Запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування є передчасним – 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://espresso.tv/> (дата звернення: 18.02.17). – Назва з екрана.

6. Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс] / Проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» – 2016 р. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20081223_0.html (дата звернення: 18.02.17). – Назва з екрана.
7. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.17). – Назва з екрана.
4. Kotova, S. S. (2011). Strakhova medytsyna i medychne strakhuvannia: neobkhdnist, sut, sposoby vprovadzhennia v Ukraini [Insurance medicine and health insurance: necessity, essence, methods of introduction in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya «Economichni nauky» – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade: Collected papers. A Series of «Economic Sciences»*, (4(49), (pp. 38–41) [in Ukrainian].
5. MOZ: Zaprovdzhennia v Ukraini obov'iazkovoho medychnoho strakhuvannia ie peredchasnym – 2016 r. [Ministry of Health: Introduction of compulsory health insurance in Ukraine is premature – 2016]. (n.d.). <http://espreso.tv/>. Retrieved from <http://espreso.tv/> (accessed 18 February 2017) [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Demchenko, O. P. (2016). Prahmatyka finansovoho zabezpechennia medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Pragmatics of financial provision of health insurance in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 10 (37), 363–368 [in Ukrainian].
2. Internet-zhurnal «Pro strakhuvannia» [Internet magazine «On insurance»]. (n.d.). <http://forinsurer.com/>. Retrieved from <http://forinsurer.com/> (accessed 18 February 2017) [in Ukrainian].
3. Kozmenko, S. M. Analiz zakonodavchykh initsiatyv shchodo obov'iazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Analysis of Legislative Initiatives on Compulsory Health Insurance in Ukraine] (n.d.). <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Flib.uabs.edu.ua>. Retrieved from <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Flib.uabs.edu.ua> (accessed 18 February 2017) [in Ukrainian].
6. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy / Proekt Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne medychne strakhuvannia» [Official website of the Ministry of Health of Ukraine / Draft Law of Ukraine «On Compulsory State Social Health Insurance»]. (2016). http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20081223_0.html. Retrieved from http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20081223_0.html (accessed 18 February 2017) [in Ukrainian].
7. Ofitsiyni sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi ryнкiv finansovykh posluh [Official site of the National Commission for the regulation of state financial services markets]. (n.d.). <http://nfp.gov.ua/>. Retrieved from <http://nfp.gov.ua/> (accessed 18 February 2017) [in Ukrainian].

И. В. Гнидюк, кандидат экономических наук, доцент; **В. В. Пивовар** (Винницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету). **Перспективи розвитку страхової медицини в Україні.**

Аннотація. *Целью* статті являється изучение медичинського страхування и фінансової безпеки здоров'я, виявлення проблем и напрямлений совершенствования медичинської промисловості в Україні, а также учет зарубіжного опыта. **Методика дослідження.** *Использованы* методы економічного аналізу, а также методы емпірических исследований (наблюдение, сравнение, системно-функціональний, функціонально-структурный и комплексный). **Результаты.** *Статья посвящена* внедрению и перспективам развития страхової медицини в Україні, в частности освещены состояние и основные проблемы фінансування. *Осуществлен* анализ добровольного медичинського страхування и перспективи

введения обязательной формы медицинского страхования в стране. Рассмотрены основные модели финансового обеспечения здравоохранения и выбрана наиболее перспективная для внедрения в Украине. Изучен зарубежный опыт финансирования медицины. **Практическая значимость результатов исследования.** Разработанные в статье предложения направлены на реформирование системы медицинского обслуживания в Украине с последующим переходом к обязательному страхованию населения. Положительные последствия, которые ожидаются от предложенной системы по внедрению и развитию страховой медицины в Украине, будут способствовать ее дальнейшему развитию и созданию условий для удовлетворения потребностей населения в получении доступной и качественной медицинской помощи.

Ключевые слова: страхование, медицинское страхование, модель финансового обеспечения здравоохранения, финансовое обеспечение.

I. Hnydiuk, Cand. Econ. Sci., Docent; **V. Pyvovar** (Vinnytsia institute of trade and economics of Kyiv National University of Trade and Economics). **Prospects of development of medical insurance in Ukraine.**

Annotation. The purpose of the article is to study medical insurance and financial security of health care, to identify problems and directions of improvement of the medical industry in Ukraine, as well as to take into account foreign experience. **Methodology of research.** Used methods of economic analysis and methods of empirical research, in particular observation, comparison, systemic-functional, functional-structural and holistic methods. **Findings.** The article is devoted to the introduction and prospects of development of medical insurance in Ukraine. The voluntary medical insurance and the prospects for the introduction of compulsory health insurance in the country were considered. We reviewed the basic models of financial provision of health care and selected the most promising for implementation in Ukraine. It was also considered foreign experience of financing of medicine. **Practical value.** The proposal directed to reform the healthcare system in Ukraine with subsequent transition to the compulsory insurance of the population. Positive consequences which are expected from the proposed system of measures for the implementation and development of insurance medicine in Ukraine will contribute to its further development and creation of conditions for full satisfaction of needs of the population in quality medical care.

Keywords: insurance, health insurance, funding model of health care, financial security.

V. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА Й ПОЛІТИКА

УДК 331.101.3

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ

О. О. ЧЕРНУШКІНА, кандидат економічних наук, доцент
(Хмельницький національний університет)

Анотація. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів і методичних розробок у сфері формування трудової поведінки працівників та обґрунтування необхідності управлінського впливу на персонал задля активізації його діяльності. Стаття присвячена дослідженню теоретичних, методичних і практичних аспектів формування та управління трудовою поведінкою працівників підприємств. **Методика дослідження.** Для реалізації поставлених у статті завдань були використані такі методи: аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення. **Результати.** Систематизовано існуючі підходи до тлумачення змісту трудової поведінки. Охарактеризовано фактори формування трудової поведінки працівників підприємства. Запропоновано модель формування трудової поведінки працівника. Розкрито методичні засади управління трудовою поведінкою персоналу. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті доведено, що проблема управління трудовою поведінкою персоналу є міждисциплінарною, а підвищення трудової активності працівників потребує формування теоретико-методичного забезпечення та пошуку шляхів практичної реалізації відповідного процесу управління.

Ключові слова: персонал, трудова поведінка, формування трудової поведінки, модель формування трудової поведінки, управління трудовою поведінкою.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Принципові зміни в економічному, політичному, соціальному житті країни постійно вимагають від керівників різного рангу вивчення й опанування сучасних методів і форм управління організаціями, осмислення ролі та місця людини в сучасних моделях управління, поведінкових орієнтацій, ціннісних уподобань працівників. Усі школи сучасної теорії управління особливо увагу приділяють соціальній сутності працівника, пріоритету особистості у виробничих

відносинах. Актуалізується завдання підвищення трудової активності працівника, найповнішого використання людського чинника у виробництві, створення таких механізмів господарювання, які забезпечують максимальну реалізацію інтересів особистості та трудового колективу, формування нових підходів до суспільно-виробничого процесу, до управління трудовою поведінкою працівників та засобів впливу на її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспектів трудової поведінки працівників підприємств стає досить актуаль-

ним серед як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед вагомих наукових розробок слід виділити публікації таких науковців, як О. А. Грішнова, М. С. Дороніна, А. В. Доронін, П. Ф. Друкер, Т. І. Заславська, А. М. Колот, Б. В. Новіков, Ю. Г. Одегов, М. А. Робер, М. В. Семикіна, С. В. Смирнов, В. А. Співак, Л. В. Шаульська, А. Ю. Шибалкін, Г. В. Щекін, Д. М. Ядранський та ін. Ураховуючи те, що проблема управління трудовою поведінкою працівників є міждисциплінарною та методологічно недостатньо розробленою, потребує поглибленого вивчення понятійно-категоріальний апарат, концептуальні засади та визначення ролі керівника в управлінні трудовою поведінкою персоналу підприємства.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення теоретичних підходів і методичних розробок у сфері формування трудової поведінки працівників та обґрунтування необхідності управлінського впливу на персонал задля активізації його діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глумачення змісту поняття «поведінка» та засад управління нею є найбільш традиційним предметом дослідження для психології, яка вивчає внутрішній психічний світ людини, психічні процеси, стани, властивості, закони виникнення, розвитку й перебігу психічної діяльності, становлення психічних властивостей людини, життєве значення психіки.

Проте, науковці переконані, що під час вивчення поведінки необхідно враховувати і економічні, і соціально-поведінкові аспекти трудової діяльності працівників [2]. Так, А. В. Доронін поняття поведінки розглядає як функціональну реакцію індивіда на зміни зовнішнього середовища для самозбереження та пристосування до нього або для активного впливу на нього [1]. Т. І. Заславська зауважує, що поведінка становить систему взаємозалежних вчинків і дій, які роблять люди в соціальній та економічній сферах під впливом особистих і групових інтересів заради задоволення своїх потреб [3].

Трудова поведінка ґрунтується на усвідомленні працівником його місця, ролі та статусу у складній системі соціально-трудова відносин в організації.

Трудову поведінку доцільно розглядати як сукупність свідомих дій і вчинків працівника в організації, що визначають спрямованість та інтенсивність реалізації його потенціалу відповідно до цілей, намірів та інтересів [4].

Трудова поведінка формується під впливом різних факторів: соціальних та професійних характеристик працівників, умов роботи в широкому сенсі (включаючи умови праці та побуту на виробництві, оплату праці тощо), системи норм і цінностей, трудових мотивацій. Вона спрямовується особистими та груповими інтересами працівників і служить задоволенню їх потреб.

Серед елементів, що впливають на формування трудової поведінки працівника, виділяють зовнішні та внутрішні чинники. Під першими розуміють зовнішні чинники трудової діяльності (коло спілкування працівника, його офіційну роль, статус) та чинники зовнішнього середовища господарювання організації, зокрема, її мікро- і макросередовище. Внутрішніми чинниками формування трудової поведінки виступають загальні та специфічні умови діяльності організації та внутрішній потенціал працівника, його індивідуальні особливості: фізіологічні, психологічні, розумові, професійні, ділові.

Трудова поведінка спрямована на досягнення двох груп результатів: об'єктивних (продуктивність праці, якість роботи, обсяги виробітку, продажів, надання послуг) і суб'єктивних (результати праці, які працівник розглядає як винагороду).

Запропонована логіка процесу формування трудової поведінки представлена у вигляді моделі (рис. 1).

Важливим елементом представленої моделі є особисті цілі працівника й корпоративні цілі. Питання про цільову спрямованість виникає, насамперед, тому, що організація за своєю природою створюється людьми, які мають із самого початку цільову орієнтацію.

Працівники організації досягають своїх цілей із метою задоволення власних потреб, а тому і здійснюють конкретні дії.

Не менш важливою складовою є цілі організації, тобто стан окремих її характеристик, досягнення яких є бажаним і на які спрямована її діяльність. Серед основних напрямів, за якими здійснюється встановлення організацією цілей, можна виділити продуктивність,

прибутковість, становище на ринку, потужності організації, фінансові ресурси, технологію, людські ресурси, споживачів. На рівні організації відбувається порівняння досягнутих результатів із поставленими цілями та роз-

робляються заходи, спрямовані на коригування трудової поведінки, що приймають форму стимулів. Критерієм ефективності управління трудовою поведінкою є якомога більша відповідність цілей працівників і цілей організації.

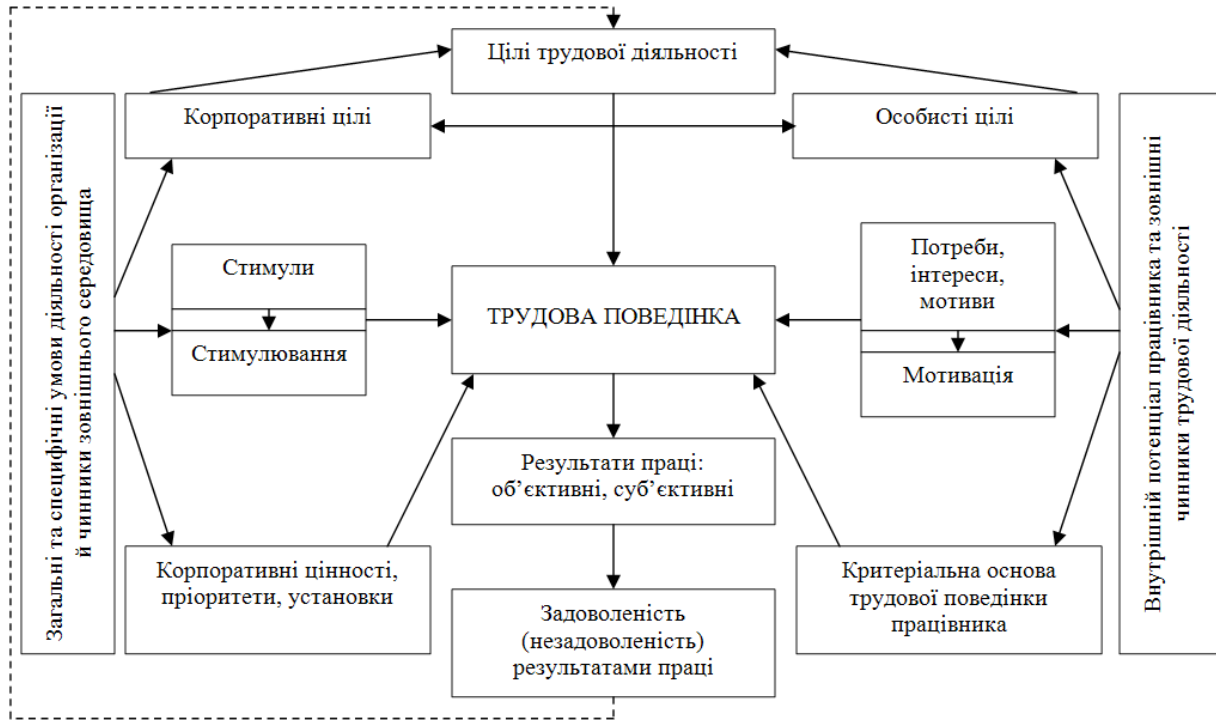

Рис. 1. Модель формування трудової поведінки

Трудову поведінку персоналу визначають багато чинників, які необхідно не тільки враховувати у процесі управління трудовою поведінкою, а й формувати та змінювати в напрямку створення найбільш сприятливих умов для розвитку й реалізації трудового потенціалу працівника.

Формування трудової поведінки є складним, багатограним процесом, який охоплює усі спрямування діяльності організації щодо управління персоналом.

Трудова поведінка кожного окремого й усіх разом узятих працівників є одним з ключових чинників ефективності індивідуальної та колективної праці. Звідси випливає, що трудова поведінка не є суто індивідуальною справою кожного працівника, це об'єкт постійної уваги всього трудового колективу й, насамперед, керівників, це головне завдання управління персоналом.

Управління – це соціально-свідомий, системний, організований вплив на суспільство з метою впорядкування, удосконалення його структури й діяльності, збереження цілісності [6].

Під управлінням трудовою поведінкою розуміємо процес планування, організації, мотивування та контролю свідомих дій і вчинків працівників підприємства з метою підтримки сталого й доцільного застосування їх трудового потенціалу.

Суб'єктами управління трудовою поведінкою виступають соціальні інститути суспільства, різні організації та окремі індивідууми залежно від рівня управління.

Основними суб'єктами управління трудовою поведінкою працівників виступають керівники, які у процесі виконання своїх обов'язків відіграють різні ролі. Роль керівника, за визначенням видатного вченого Г. Мінцберга, – це набір визначених правил поведінки, які відповідають конкретній установі чи посаді [5]. Трудова поведінка керівника, за твердженням науковця, залежить від посади, яку він обіймає, і змінюється залежно від періоду діяльності. За класифікацією Г. Мінцберга, ролі керівника можна звести до трьох великих категорій: ролі міжособистісного спілкування, інформаційні ролі, ролі із прийняття рішень.

У процесі своєї діяльності керівник визначає передумови та цілі діяльності, розподіляє між працівниками їх функції, ставить перед ними завдання, указує на відповідальність, координує їх діяльність. Для досягнення цілей організації керівник використовує свої адміністративні повноваження, діє в чіткій відповідності до нормативно-правових актів.

Ефективність управління трудовою поведінкою та успіх організації в цілому залежить і від наявності досвідчених керівників, і від дружнього, творчого, самоналагоджувального колективу, який може забезпечити стійкий розвиток господарської організації на ринку та її внутрішню стабільність не стільки особистими рішеннями та вказівками, скільки завдяки оптимальному, творчому, нестандартному використанню людського потенціалу, що перебуває в його розпорядженні.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, управління трудовою поведінкою є однією з актуальних, мало вивчених проблем управління персоналом, що вирішуються на різних рівнях управління, а концепція управління трудовою поведінкою є новим напрямом розвитку науки управління.

Вивчення сутності процесу та проблем управління трудовою поведінкою потребує подальших розробок, оскільки цей процес є багатовимірним: за походженням, сутністю і критеріями оцінювання ефективності – це соціально-економічна й управлінська проблема; за методами вивчення та формування трудової поведінки – психолого-педагогічна та соціально-біологічна; за формами організації – багаторівнева. А тому, складність предмета вивчення проблеми передбачає складну методологічну структуру його дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доронин А. В. Стратегическое управление организационным поведением / Доронин А. В. // Экономика развития. – 2007. – № 2 (42). – С. 83–87.
2. Доронина М. С. Управление организацией поведением : монография / М. С. Доронина, В. В. Тютликова ; за заг. ред. Дорониной М. С. – Харьков : Вид. ХНЕУ, 2011. – 200 с.
3. Заславская Т. И. Социология экономической жизни: очерки теории / Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина. – Новосибирск : Наука : Сиб. отд., 1991. – 442 с.
4. Мотивация персонала : учебное пособие / Ю. Г. Одегов, Г. Г. Руденко, С. Н. Апенько, А. И. Мерко. – Москва : Альфа-Пресс, 2010. – 640 с.
5. Новіков Б. В. Основи адміністративного менеджменту : навч. посіб. / Б. В. Новіков, Г. Ф. Сініок, П. В. Круш. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 560 с.
6. Спивак В. А. Организационное поведение, управление персоналом / В. А. Спивак. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 416 с.

REFERENCES

1. Doronin, A. V. (2007). *Strategicheskoe upravlenie organizacionnym povedeniem* [Strategic management of organizational behavior]. *Ekonomika rozvytku – Economics of development*, 2 (42), 83–87 [in Ukrainian].
2. Doronina, M. S. (2011). *Upravlinnia orhanizatsiinoiu povedinkoiu* [Management of organizational behavior]. Kharkiv: Vyd. KhNEU [in Ukrainian].
3. Zaslavskaya, T. I. (1991). *Sociologiya ehkonomicheskoy zhizni: Oчерки teorii* [Sociology of economic life: Essays of the theory]. Novosibirsk: Nauka: Sib. otd. [in Russian].
4. Odegov, Y. G., Rudenko, G. G., Apen'ko, S. N., & Merko, A. I. (2010). *Motivaciya personala* [Motivation of staff]. Moscow: Al'fa-Press [in Russian].
5. Novikov, B. V., Siniok, H. F., & Krush, P. V. (2004). *Osnovy administrativnoho menedzhmentu* [Basics of administrative management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
6. Spivak, V. A. (2000). *Organizacionnoe povedenie, upravlenie personalom* [Organizational behavior; personnel management]. Sankt Petersburg: Piter [in Russian].

О. А. Чернушкина, кандидат экономических наук, доцент (Хмельницкий национальный университет). **Управленческий аспект формирования трудового поведения работников.**

Аннотация. Целью статьи является обобщение теоретических подходов и методических разработок в сфере формирования трудового поведения работников и обоснование необходимости управленческого воздействия на персонал для активизации его деятельности. Статья посвящена исследованию теоретических, методических и практических аспектов формирования и управления трудовым поведением работников предприятий. **Методика исследования.** Для реализации поставленных в статье задач были использованы такие методы: анализа и синтеза, сравнения и обобщения. **Результаты.** Систематизированы существующие подходы касательно трактовки содержания трудового поведения. Охарактеризованы факторы формирования трудового поведения работников предприятия. Предложена модель формирования трудового поведения работника. Раскрыты методические основы управления трудовым поведением персонала. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье доказано, что проблема управления трудовым поведением персонала является междисциплинарной, а повышение трудовой активности работников требует формирования теоретико-методического обеспечения и поиска путей практической реализации соответствующего процесса управления.

Ключевые слова: персонал, трудовое поведение, формирование трудового поведения, модель формирования трудового поведения, управления трудовым поведением.

O. Chernushkina, Cand. Econ. Sci., Docent (Khmelnytsky National University). **Managerial aspect of forming the labor behavior of employees.**

Annotation. The aim of the paper is to generalize theoretical approaches and methodical developments in the sphere of forming the labor behavior of employees and justify the necessity of managerial influence on personnel in order to revitalize its activities. The article deals with investigation of theoretical, methodical and practical aspects of the formation and management of labor behavior of employees. **Methodology of research.** In order to achieve the tasks in the article the following methods have been used: analysis and synthesis, comparison and generalization. **Findings.** Existing approaches to interpretation of the meaning of labor behavior have been systematized. Factors of labor behavior of employees have been characterized. The model of the formation process of labor behavior of the employee has been proposed. Methodical principles of management of labor behavior of the staff have been revealed. **Practical value.** The article proves that the problem of managing labor behavior of staff is an interdisciplinary, and increase of labor activity of workers requires the formation of theoretical and methodical maintenance and finding ways of practical implementation of the relevant management process.

Keywords: personnel, labor behavior, the formation of labor behavior, model of the formation process of labor behavior, management of labor behavior.

VI. ЕКОНОМІКА СФЕРИ СЕРВІСУ

УДК 378.112:005.336.1(477)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРІОРИТЕТНИХ ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ МЕТОДОМ «МОДЕЛЬ КАНО»

І. П. ЧАЙКА, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає у виявленні найбільш важливих для споживачів характеристик освітніх послуг, які надаються вищими навчальними закладами. *Стаття* присвячена дослідженню потреб споживачів освітнього продукту з метою покращення його якості та вдосконалення пропозицій вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань* здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, соціологічного та статистичного аналізу, «Моделі Кано». **Результати.** *Проведено опитування студентів щодо їх сприйняття якості послуги з надання вищої освіти, отримано типи їх емоційної реакції на окремі характеристики освітнього продукту, які в сукупності визначають якість останнього. Практична значущість результатів дослідження.* У статті обґрунтовано, на вдосконалення яких саме характеристик освітнього продукту потрібно звернути увагу співробітникам вищих навчальних закладів для підвищення рівня задоволеності споживачів (студентів) шляхом удосконалення найбільш значущих для них характеристик, підвищення рівня споживчої лояльності, покращення іміджу вищих навчальних закладів. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці вищих навчальних закладів.

Ключові слова: освітня послуга, якість, процедури внутрішнього забезпечення якості освітніх послуг вищих навчальних закладів, метод «Модель Кано», діаграма спорідненості, культура забезпечення якості освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в українському суспільстві широко обговорюються численні проблеми системного характеру, що накопичились в освітньому секторі, у тому числі й відносно якості освітнього продукту вищих навчальних закладів: «надмірна комерціалізація освітніх

послуг, корупція і «дипломна хвороба»; зниження якості освіти та падіння рівня знань і вмінь учнів; повільне й безсистемне оновлення змісту освіти; брак ефективної системи моніторингу і контролю якості освіти» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості освітніх послуг багаторазово висвітлювались науковцями. Так, дослідженню

факторів, що впливають на розвиток освіти в Україні, та обґрунтуванню напрямів щодо покращення її якості присвячена робота О. К. Єлісеєвої і Т. В. Тарасенко [2, с. 241–245]; вибору системи індикаторів для оцінки якості надання освітніх послуг навчальними закладами – робота О. Є. Кулик [3, с. 47–53]; соціально-економічному моделюванню оцінки якості вищої освіти та аналізу якості надання освітніх послуг як чинника забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями – робота Г. П. Плисенко [4, с. 26–30] та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Щоб з'ясувати, якими даними необхідно оперувати з метою забезпечення якості, дослідимо процедури внутрішнього забезпечення якості освітніх послуг вищих навчальних закладів, за яку саме вони несуть основну відповідальність, та їх сприйняття споживачами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. «Для підвищення якості навчальні заклади повинні: адаптувати систему та процеси навчання для з'ясування потреб споживача, збирати потрібну для роботи інформацію, покращувати або змінювати процедури, упроваджувати нові ініціативи та безперервно переглядати свою діяльність із метою її вдосконалення» [5, с. 51]. Тобто, удосконалення процедур внутрішнього забезпечення якості вищих навчальних закладів має проводитись на основі якісно зібраної і правильно інтерпретованої інформації. Проте українськими навчальними закладами, зазвичай, збирається дуже мало корисної інформації про власні освітні програми від студентів, випускників і роботодавців. І навіть якщо час від часу опитування студентів щодо якості викладання, ініційовані керівництвом, проводяться, вони не носять системного характеру, опрацьовані дані майже не оприлюднюються і, якщо не зафіксовано надзвичайних випадків, далі з ними ніхто не працює як із маркетинговим інформаційним ресурсом.

Регулярні дослідження потреб і задоволеності споживачів (як елементи системи реагування на потреби споживачів) є рушійною силою й інформаційною основою безперервного вдосконалення якості діяльності вищих навчальних закладів, підвищення її стандартів. Сучасна наука пропонує різноманітні способи проведення таких досліджень. Для дослідження задоволеності споживачів, у першу чергу, необхідно визначитись з атрибутами, які будуть досліджуватись. Формування списку атрибутів, що відбивають ступінь

задоволеності споживача якістю освітніх послуг, необхідно проводити, уже враховуючи споживчі пріоритети. «Питайте менеджерів, але будьте обережними... Це швидкий спосіб скласти анкету задоволення обслуговуванням. Але менеджери можуть не фокусуватися на аспектах обслуговування, які найважливіші для респондентів (у даному випадку, студентів)» [5, с. 56]. Для того, щоб сформулювати питання анкети дослідження думки студентів щодо їх сприйняття якості вищої освіти, було проведено попереднє опитування. Під час нього 52 студенти першого – четвертого курсів навчання Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (далі – ПУЕТ) у письмовій формі відповіли на питання «Що для Вас особисто означає «отримати якісну вищу освіту»? Відповіді було проаналізовано й вимоги студентів згруповано за окремими напрямками: методика викладання, практична складова навчання, особистість викладача, формування навчальних програм, дисципліна та спілкування. На їх основі розроблено анкету опитування студентів. Анкету опитування розроблено за методом «Модель Кано» («Теорія привабливої якості»), що був запропонований японським професором Норіакі Кано [6, с. 39–48]. Метод дозволяє виявити пріоритетні потреби споживачів і заснований на твердженні, що не всі характеристики та якості продукту або послуги сприймаються споживачем однаково. Він направлений на розуміння взаємозв'язку між якістю продукції і сприйняттям її параметрів споживачем, сфокусований на диференціації характеристик продукту, допомагає розподілити весь діапазон вимог споживачів за пріоритетами. Особливістю методу є те, що під час опитування споживачів кожне з розроблених питань ставиться споживачеві двічі: у позитивній і негативній формі. Відповіді респонденти обирають із п'яти запропонованих варіантів: 1) мені це подобається; 2) я очікую, що це буде обов'язково; 3) я ставлюсь до цього нейтрально; 4) я можу це терпіти; 5) мені це не подобається. Потім відповіді аналізуються, групуються і на цій основі формується профіль якості.

Для визначення категорії реакції споживачів Н. Кано розробив спеціальну оціночну таблицю (табл. 1). У ній відповідь на питання, поставлене в позитивній формі (атрибут якості присутній, права колонка), зіставляється з відповіддю на питання, поставлене в негативній формі (атрибут відсутній, верхній рядок таблиці).

Таблиця 1

Оціночна таблиця методу «Теорія привабливої якості» [6–7]

Позитивна форма питання анкети	Негативна форма питання анкети					
	–	ПОДОБАЄТЬСЯ	ОЧІКУЮ	НЕЙТРАЛЬНО	МОЖУ ТЕРПІТИ	НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
	ПОДОБАЄТЬСЯ	–	Привабливо A (attractive)	Привабливо A (attractive)	Привабливо A (attractive)	Одномірна характеристика O (one-dimensional)
	ОЧІКУЮ	Небажано R (reverse)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Має бути обов'язково M (must-be)
	НЕЙТРАЛЬНО	Небажано R (reverse)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Має бути обов'язково M (must-be)
	МОЖУ ТЕРПІТИ	Небажано R (reverse)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Неважливо I (indifferent)	Має бути обов'язково M (must-be)
НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ	Небажано R (reverse)	Небажано R (reverse)	Небажано R (reverse)	Небажано R (reverse)	–	

Після об'єднання вимог споживачів за складовими профілю якості отримуємо п'ять типів їх емоційної реакції: 1) А – привабливі характеристики; 2) О – одномірні характеристики – чим вищий ступінь присутності характеристики, тим більше задоволений споживач; 3) М – обов'язкові характеристики; 4) І – неважливі характеристики; 5) R – небажані характеристики – чим вищий ступінь присутності характеристики, тим нижча задоволеність споживача. Н. Кано рекомендував застосовувати свій метод у невеликих групах по 20-30 осіб. Проілюструємо застосування методу «Модель Кано» у практичній діяльності вищих навчальних закладів, провівши дослідження сприйняття студентами якості освітніх послуг.

Для дослідження опитано 192 студенти різних напрямів підготовки та спеціальностей першого – четвертого курсів навчання ПУЕТ. Усього на період проведення дослідження (квітень–травень 2017 року) в університеті навчалось 2 516 студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра денної форми навчання, що і склали генеральну сукупність дослідження. За довірчої ймовірності 0,85 теоретична статистична похибка вимірювання становить 0,05 або 5,0 %. Тому вибірка є стратифікованою і відображає структуру генеральної сукупності. Відповіді респондентів упорядковано шляхом зіставлення з оціночною таблицею (див. табл. 1). Результати опитування представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати опитування студентів ПУЕТ за методом «Модель Кано»

Питання анкети (у позитивній формі)	Відповіді за категоріями, %					Категорія Кано
	A	O	M	I	R	
Якщо, на Вашу думку, викладач «глибоко» подає навчальний матеріал, оперуючи актуальною і об'єктивною інформацією, як Ви до цього ставитесь?	22,8	31,6	12,7	31,6	1,3	A/O
Якщо викладач вимагає від Вас «глибокого» вивчення навчального матеріалу, пошуку актуальної інформації й обов'язкової індивідуальної підготовки до занять, як Ви до цього ставитесь?	7,6	2,5	6,3	57,0	26,6	I
Якщо викладач під час занять «викладається на повну», використовує оригінальні підходи до викладу матеріалу, що робить заняття цікавим, як Ви до цього ставитесь?	65,8	13,9	5,1	13,9	1,3	A

Продовж. табл. 2

Питання анкети (у позитивній формі)	Відповіді за категоріями, %					Категорія Кано
	A	O	M	I	R	
Якщо викладач під час проведення заняття вимагає від студентів активної участі в обговоренні, формулювання власної думки кожним, як Ви до цього ставитесь?	27,8	6,3	8,9	45,6	11,4	I
Якщо викладач після вивчення кожної теми для подальшого вдосконалення її викладання застосовує метод Ф. Мостеллера «Одна хвилинка свердління», як Ви до цього ставитесь?	48,1	10,1	2,5	35,4	3,8	A
Усі науково-педагогічні працівники університету підписали Декларацію про академічну доброчесність. Як Ви до цього ставитесь?	26,6	3,8	1,3	64,6	3,8	I
Якщо університет запропонує Вам підписати Декларацію про академічну доброчесність, як Ви до цього поставитесь?	6,3	0,0	1,3	41,8	50,6	R
Навчальний план зі спеціальності складається з нормативних і вибіркових навчальних дисциплін. Якщо у Вас є можливість самостійно вирішити, які вибіркові дисципліни Ви будете вивчати, як Ви до цього ставитесь?	48,1	29,1	6,3	15,2	1,3	A
Якщо університет надасть Вам можливість узяти участь у процедурах актуалізації навчальних програм із метою запобігти повторам тем у різних предметах, як Ви до цього поставитесь?	44,3	6,3	1,3	43,0	5,1	A/I
Якщо в університеті розроблені й оприлюднені процедури реагування на пропозиції студентів щодо вдосконалення послуг, що їм надаються (у гуртожитку, їдальні, бібліотеці та т. ін.), як Ви до цього ставитесь?	50,6	13,9	5,1	30,4	0,0	A
Якщо в університеті розроблені й оприлюднені процедури реагування на скарги студентів та визначено терміни по роботі з ними, як Ви до цього ставитесь?	10,1	27,8	10,1	49,4	2,5	I
Якщо під час навчання Вас залучать до виконання фахового проекту на замовлення сторонньої організації під керівництвом викладачів, як Ви до цього поставитесь?	15,2	35,4	35,4	12,7	1,3	O/M
Якщо Вам запропонують пройти закордонне стажування або практику на закордонних підприємствах за фахом, як Ви до цього поставитесь?	53,2	24,1	10,1	10,1	2,5	A
Якщо в університеті є система надання студентам актуальної інформації про робочі місця і кар'єрні можливості, як Ви до цього ставитесь?	30,4	35,4	12,7	21,5	0,0	O/A
Якщо університет надасть Вам допомогу у працевлаштуванні за фахом, як Ви до цього поставитесь?	44,3	17,7	8,9	29,1	0,0	A
Якщо університет залучає до викладання людей із практичним досвідом роботи, як Ви до цього поставитесь?	50,6	16,5	10,1	22,8	0,0	A
Якщо університет залучає до викладання іноземних викладачів, як Ви до цього поставитесь?	54,4	12,7	7,6	24,1	1,3	A
Якщо університет пропонує Вам щороку оцінити якість послуг, які він Вам надає, як Ви до цього ставитесь?	26,6	13,9	8,9	49,4	1,3	I
Якщо університет оприлюднює результати своєї роботи з підвищення якості діяльності (наприклад на власному сайті), як Ви до цього ставитесь?	25,3	6,3	7,6	60,8	0,0	I
Якщо в університеті оприлюднені вимоги до дисципліни з поведінки на заняттях студентів (наприклад заборона користуватись телефонами, планшетами на парах та під час екзаменів), дрес-коду, як Ви до цього ставитесь?	3,8	1,3	6,3	36,7	51,9	R
Якщо університет пропонує Вам варіанти організації Вашого дозвілля, залучаючи до участі в заходах розважального характеру, екскурсій, як Ви до цього ставитесь?	40,5	5,1	3,8	46,8	3,8	I

Слід зазначити, що в табл. 2 наведено тільки питання, які ставились студентам у позитивній формі, а результати отримано шляхом зіставлення відповідей на позитивне питання з відповіддю на нього у негативній формі.

Отже, результати відображають емоційну реакцію студентів, їх сприйняття окремих аспектів якості вищої освіти. Згрупуємо отримані дані за складовими профілю якості в діаграму спорідненості (рис. 1).

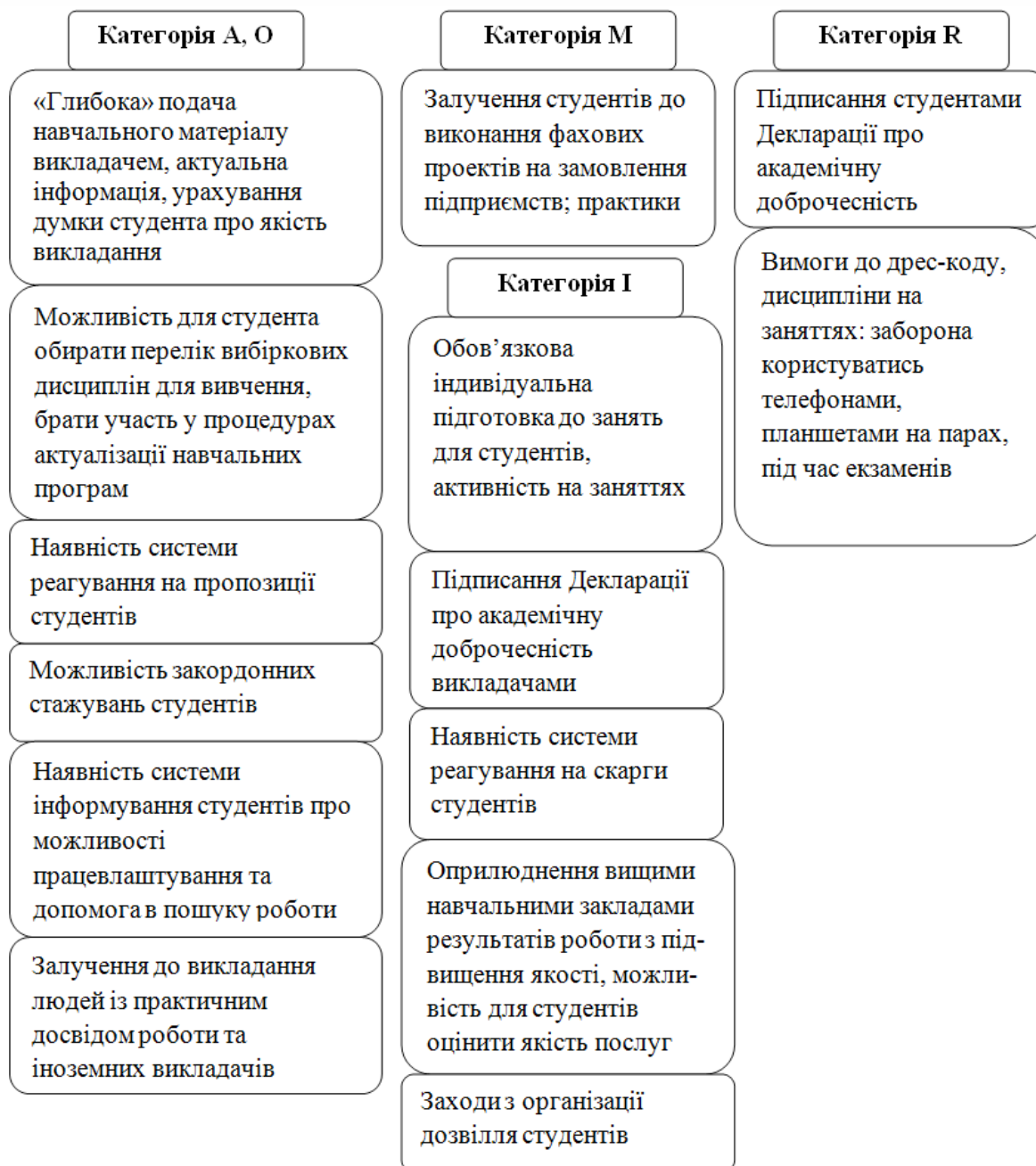

Рис. 1. Діаграма спорідненості складових профілю якості послуг для ПУЕТ

Привабливі (А) та одномірні (О) характеристики об'єднано в одну групу, адже обидві є такими, які сприяють задоволенню студента як споживача послуг. Саме на них вищому на-

вчальному закладу необхідно робити акцент під час розробки та просування своїх освітніх продуктів. Проаналізуємо детально результати опитування.

1. Дослідження виявило одну характеристику, яка, на думку більшості респондентів, відповідає базовому рівню якості (обов'язковою характеристикою освітньої послуги вищого навчального закладу) – залучення студентів до виконання фахових проектів на замовлення підприємств, обов'язкове проходження ними виробничої практики (рис. 2). Слід зазначити, що саме ця характеристика одночасно є і одномірною (однакова кількість респондентів, а саме по

35,4 %, зарахували її до категорій Кано М та О). Тобто, чим більше практичної складової в навчанні, тим вища задоволеність студентів. Також важливим є те, що 15,2 % студентів назвали дану характеристику привабливою. У підсумку можемо стверджувати, що 86,0 % респондентів вважають для себе практичну складову навчання важливою, а отже, якісне вдосконалення пропозиції практичної складової навчання підвищує цінність освітньої послуги для студента.

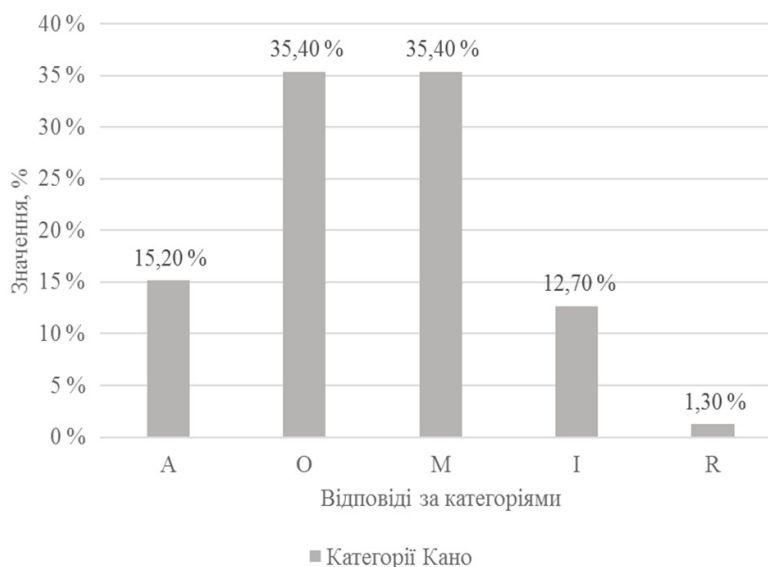

Рис. 2. Реакція респондентів на залучення до виконання фахових проектів, необхідності проходження виробничих практик

2. Такі аспекти якості вищої освіти (що також відображають практико-орієнтовану складову навчання), як пропозиція закордонних стажувань (53,2 % респондентів, рис. 3),

залучення до викладання людей із практичним досвідом роботи (50,6 %) та іноземних викладачів (54,5 %) більшість опитаних зарахували до категорії Кано А.

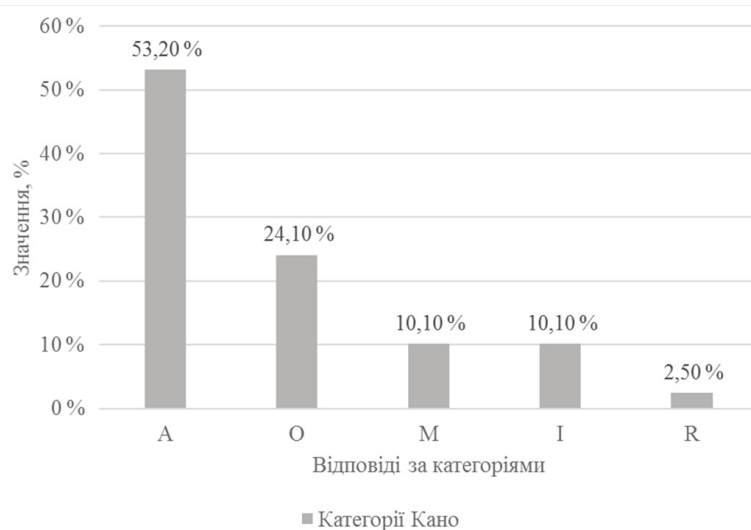

Рис. 3. Реакція респондентів на пропозицію закордонних фахових стажувань (виробничих практик)

Тобто, ці пропозиції від університету викликають у студентів захоплення. Вони – несподівані цінності для студентів, випереджаючи характеристики якості, що підвищують лояльність споживачів навіть за недосконалого стану інших аспектів якості.

3. До категорій Кано А та О опитані також зарахували вимоги до викладачів «глибоко» подавати навчальний матеріал, оперуючи актуальною й об'єктивною інформацією (60,4 %), використовувати оригінальні підходи до викладу матеріалу (79,9 %). Одночасно неоднозначну реакцію студентів викликають аналогічні, «дзеркальні» вимоги до них: відносно

байдужість до пропозицій самостійного «глибокого» вивчення матеріалу та активної участі в обговоренні проблемних наукових питань, висловлювання власної думки на заняттях продемонструвало 57,0 % і 45,6 % відповідно. Детальний аналіз відповідей показав, що 43,0 % опитаних готові до активного наукового пошуку (відповіді належать до категорій А, О, М, рис. 4); 26,6 % хотіли б уникнути обов'язкової індивідуальної підготовки до занять (відповіді належать до категорії R) на противагу 16,4 % тих, які вважають таку вимогу привабливою або обов'язковою (відповіді належать до категорій А, О, М).

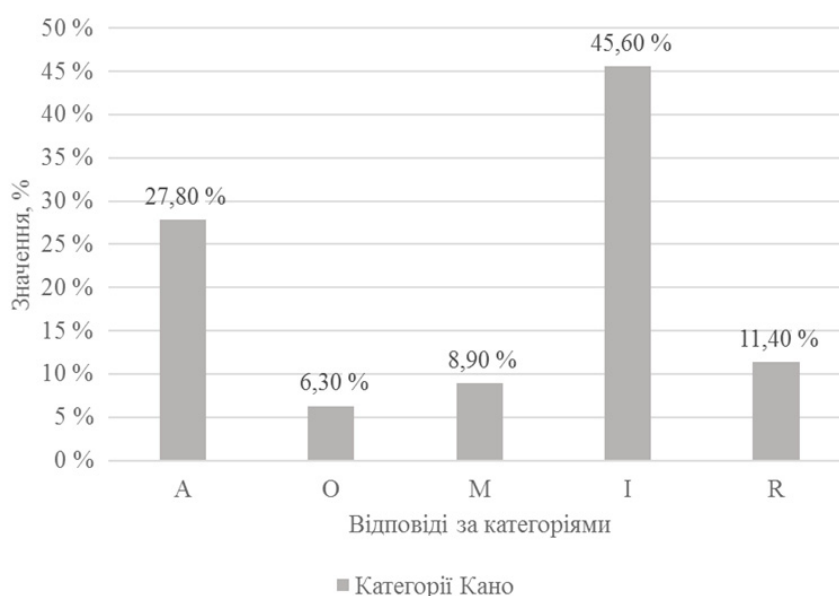

Рис. 4. Реакція респондентів на вимогу активної участі в обговоренні проблемних питань на заняттях

Отримані дані свідчать про те, що для переважної більшості сучасних студентів привабливим є надання викладачами фундаментальних і сучасних наукових знань, опанування матеріалу за допомогою цікавих методик, для багатьох є цінною можливість брати активну участь в обговоренні наукових питань на заняттях, сформулювати й висловити власну думку. Розглянемо, як така інформація може бути використана ПУЕТ для формування профілю якості своїх послуг. Відповідно до визначення Н. Кано, відсутність складових якості, віднесених споживачами до категорії А, суттєво не вплине на ступінь їх задоволеності послугою з надання вищої освіти, а наявність суттєво збільшить задоволеність.

Тому вищому навчальному закладу, який прагне підвищити цінність освітніх послуг для студентів, лояльність до вишу загалом, потрібно постійно працювати над удосконаленням складових якості, що належать до категорії А, та інформувати про таку роботу студентів. Вирішити завдання формування сприйняття студентами навчання і викладання як змістовного й актуального можна за допомогою впровадження в повсякденну роботу викладачів методу Ф. Мостеллера «Одна хвилина свердління» [8, с. 93–99]. Суть методу полягає в тому, що в останню хвилину кожного заняття студентам (усім або вибірково) пропонується відмітити три моменти: 1) питання, яке вони вважають найбільш важливим (корисним) із проведе-

ного заняття; 2) питання, яке вони вважають найбільш «заплутаним», тобто те, що вони не зрозуміли під час заняття; 3) те, про що вони хотіли б дізнатися більше. До початку наступного навчального періоду викладачем вводяться зміни в курс відповідно до отриманих даних. Ф. Мостеллер зазначає, що найбільш цінні відповіді студентів зазвичай стосуються «заплутаних» моментів. Метод, як показало опитування, буде із захопленням сприйнятий більшістю студентів: 48,1 % зарахували таку пропозицію до категорії А, 10,1 % – до категорії О, 2,5 % – до категорії М.

4. Результати опитування виявили бажання студентів брати участь у внутрішніх процедурах забезпечення якості освітньої діяльності вишу. Так, привабливою для 77,2 % із них є пропозиція більш активно вирішувати, які саме навчальні дисципліни мають увійти до переліку вибіркових у робочі навчальні плани напрямів підготовки (48,1 % відповідей належать до категорії А, 29,1 % – до категорії О), а 6,3 % вважають, що це має бути обов'язково (відповіді належать до категорії М). Пропозиція взяти участь у процедурах актуалізації навчальних програм є привабливою для 50,6 % студентів (44,3 % і 6,3 % відповідей належать відповідно до категорій А, О). Така позиція студентів кореспондується із сучасною практикою ЄС у галузі забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти: «Освітні програми знаходяться у центрі місії закладів вищої освіти, пов'язаної з викладанням, ... розробляються із залученням у цей процес студентів та інших стейкхолдерів, використовують зовнішню експертизу та орієнтири...» [9, с. 11]. Уважаємо, що залучення студентів у розробку й актуалізацію навчальних програм і навчальних планів сприятиме формуванню циклу безперервного вдосконалення якості освітніх послуг, розвитку культури якості, підвищенню задоволеності, а відповідно, і лояльності споживачів.

5. Також для опитаних є привабливою перспектива впровадження у виші процедур заохочення студентів надавати пропозиції щодо вдосконалення послуг, які їм надаються в гуртожитку, бібліотеці, їдальні та т. ін. (50,6 % – відповіді категорії А,

13,9 % – відповіді категорії О, 5,1 % – відповіді категорії М). Для 30,4 % студентів ця пропозиція є неважливою. Разом із тим така складова забезпечення якості, як система реагування на скарги студентів, залишила байдужими 49,4 % опитаних, у підсумку вона зарахована до категорії І. Тобто, віддача від вкладення в удосконалення системи реагування на скарги студентів у ПУЕТ буде низькою. Це свідчить про те, що існуюча система подання скарг і реагування на них є достатньо зручною й ефективною (пряме звернення до ректора на сайті університету, скриня довіри в холі університету, можливість звернутись у деканат та т. ін.), і студенти почуваються захищеними. Необхідною в ПУЕТ систему подання скарг вважають 10,1 % опитаних, для 27,8 % її наявність є одномірною, а отже, базовою характеристикою (студенти задоволені, якщо вона є, і незадоволені, якщо її немає). До категорії А потрапило 10,1 % відповідей, а проти існування системи реагування на скарги студентів висловились 2,5 % опитаних. Отримані дані демонструють, що розробка програми реагування на потреби студентів здатна збільшити їх задоволеність як споживачів послуг ПУЕТ, збільшити для них цінність останніх.

6. Ще однією важливою потребою сучасних студентів, їх пріоритетною вимогою, як показало дослідження, є наявність у виші системи інформування про можливості працевлаштування та допомога в пошуку першого робочого місця. Так, 35,4 % студентів ПУЕТ визначили наявність системи надання актуальної інформації про робочі місця і кар'єрні можливості як одномірну характеристику якості освітніх послуг (добре – якщо є, погано – якщо немає), 12,7 % вважають, що вона має бути обов'язковою (категорія М), а для 30,4 % перспектива користуватись такою інформацією є привабливою (категорія А). За таких споживчих вимог ПУЕТ важливо з'ясувати, якою мірою нині вони задовольняються, як студенти оцінюють наявну систему інформування про працевлаштування, що необхідно зробити для її актуалізації та вдосконалення.

До категорії А (приваблива, «сюрпризна» якість) потрапляє, як було зазначено, перспектива для студентів отримати допо-

могу від вишу у працевлаштуванні (44,3 % відповідей). Слід зазначити, що виконання в ПУЕТ «Програми реалізації «Концепції практико-орієнтованого навчання в університеті на 2016–2020 рр.» у рамках кроків університету, «зادля визначення бажаної перспективної мети й механізмів її досягнення» [10, с. 8–9], що забезпечує належні умови для якісної практики, а також підготовка до запуску нового формату навчання за програмами «сендвіч-курсів» (у рамках яких студенти ще у виші отримують можливість працювати на підприємствах, заявити про себе потенційним роботодавцям) здатні суттєво вирішити проблему працевлаштування і завдання збільшення задоволеності споживачів. Також у «Стратегії розвитку Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» на 2017–2022 рр.», схваленою вченою радою університету, одним із концептуальних підходів до реалізації стратегічних цілей передбачено «Формування партнерських зв'язків із роботодавцями та працевлаштування випускників» і такі, по-

ряд з іншими, «напрями реалізації: створення й упровадження системи супроводу кар'єри випускників; участь у реалізації програм розвитку регіону та України в цілому, які впроваджуються органами місцевої влади» [11], що відповідає сучасній концепції створення спільної цінності (сприяння економічним і соціальним покращенням у громадах).

Можна стверджувати, що питанню допомоги випускникам у працевлаштуванні університетом приділяється значна увага. Подальше вбудовування цієї складової якості в освітні послуги відкриває для ПУЕТ можливість прориву на ринок за рахунок їх більшої споживчої цінності.

7. До небажаних характеристик освітньої послуги (категорія R) опитані зарахували дві складові: підписання студентами Декларації про академічну доброчесність – 50,6 % респондентів (рис. 5); посилення вимог до дисципліни студентів (заборона користуватись телефонами, планшетами на парах, під час екзаменів, вимоги до дрес-коду (51,9 %).

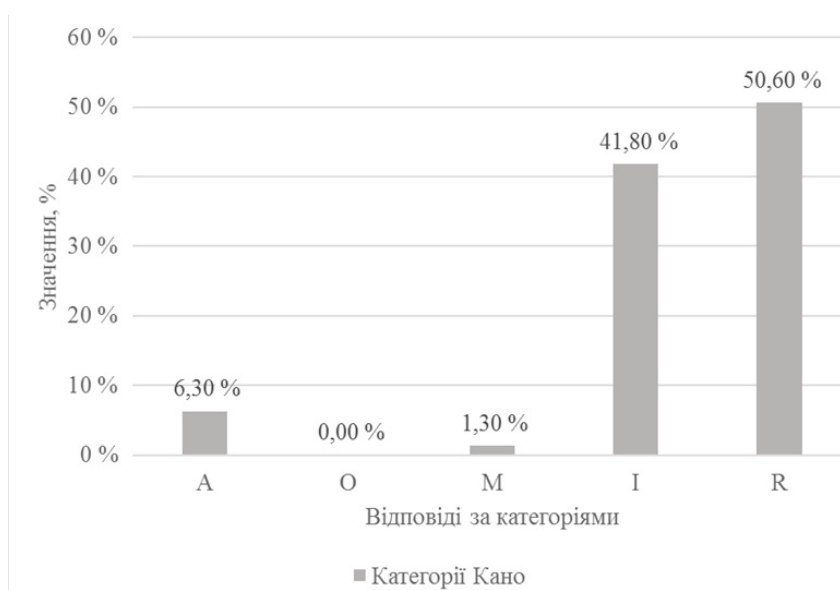

Рис. 5. Реакція респондентів на перспективу підписання Декларації про академічну доброчесність студентами

Неважливими зазначені характеристики вважають 41,8 % і 36,7 % відповідно (категорія I). До категорії I студентами віднесено й питання: підписання Декларації про академічну доброчесність викладачами вишу (64,6 % опитаних, рис. 6); можливості для студентів

оцінити якість послуг (49,4 %); оприлюднення вищими навчальними закладами результатів роботи з підвищення якості (60,8 %). Такі результати демонструють, що сучасний рівень суспільного запиту на формування культури забезпечення якості освіти достатньо низький.

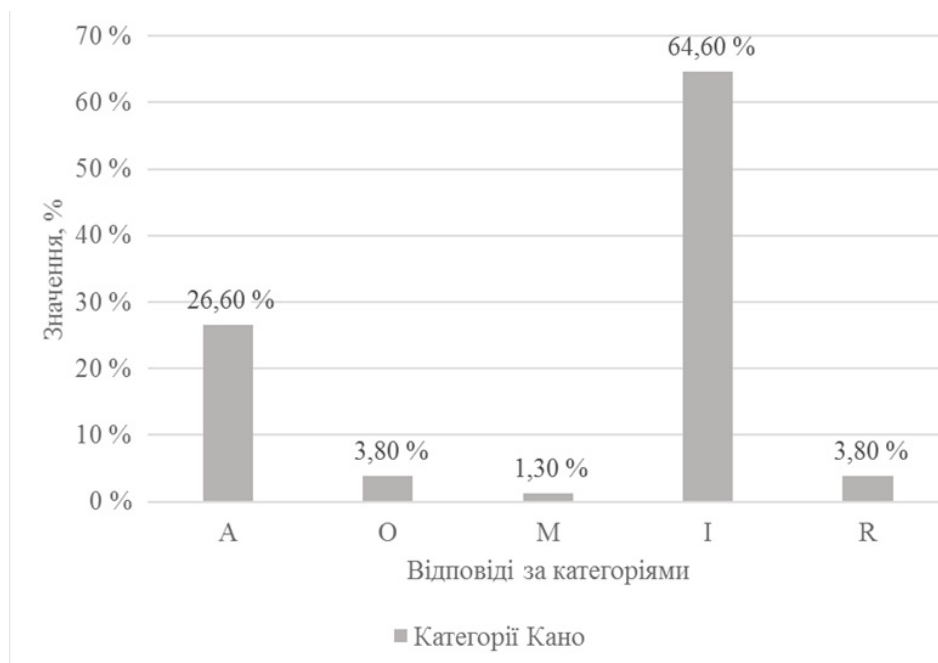

Рис. 6. Реакція респондентів на перспективу підписання Декларації про академічну доброчесність викладачами вищих навчальних закладів

Н. Кано назвав присутність у продукті характеристик категорії **R** причиною, що зводить нанівець позитивний вплив привабливих (категорія A) та одномірних (категорія O) характеристик на ступінь задоволеності споживача. Вважаємо, що специфічні особливості освітньої послуги як товару нівелюють такий вплив. Рівень відповідальності учасників учбового процесу суттєво впливає на сприйняття ними якості освітньої послуги. Тільки сумлінне ставлення до опанування знань приносить впевненість у якості досягнутих результатів, а отже, і відчуття задоволення.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Досягти світового рівня якості освіти неможливо без досягнення відповідного рівня відповідальності його учасників. Тому важливим є створити навчальне середовище, у якому результат взаємодії всіх зацікавлених сторін відповідає загальноsviznannomu рівню, який на сьогодні напрацьований світовою спільнотою. Оприлюднена політика забезпечення якості, побудована з урахуванням отриманих результатів, системні та прозорі процедури її впровадження допоможуть учасникам освітнього процесу реалізувати свої навчальні права, усім зацікавленим сторонам (педагогічному й допоміжному персоналу вишу, студентам та їх батькам, роботодавцям,

суспільству) – зрозуміти мету діяльності вищого навчального закладу, сприятимуть формуванню в суспільстві культури якості вищої освіти. Перспективою подальших досліджень є визначення ступеня задоволення споживчих вимог студентів вищих навчальних закладів із метою вдосконалення найбільш значимих для них характеристик освітніх послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проект «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncers.pdf (дата звернення: 12.03.17). – Назва з екрана.
2. Єлісеєва О. К. Оцінка якості розвитку ринку освітніх послуг в Україні / О. К. Єлісеєва, Т. В. Тарасенко // Бізнесінформ. – 2012. – № 5. – С. 241–245.
3. Кулик О. Є. Вибір системи індикаторів для оцінки якості надання освітніх послуг навчальними закладами / О. Є. Кулик // Scientific Journal «ScienceRise». – 2015. – № 7/1 (12). – С. 47–53.

4. Плисенко Г. П. Якість надання освітніх послуг як чинник забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями / Г. П. Плисенко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2016. – № 2. – С. 26–30.
5. Котлер Ф. Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс. – Київ : УАМ, 2011. – 580 с.
6. Kano N. Attractive quality and must-be quality / N. Kano, S. Nobuhiku, T. Fumio, T. Shinichi // Journal of the Japanese Society for Quality Control. – 1984. – № 14 (2). – P. 39–48.
7. Яшкина П. В. Использование метода Кано для оценки удовлетворенности потребителей и совершенствования программ лояльности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science-bsea.narod.ru/2012/ekonom_2012_18/yashkina_isp.htm (дата звернення: 12.03.17). – Назва з екрана.
8. Mosteller F. Broadening the Scope of statistics and Statistical Education / F. Mosteller // The American Statistician. – 1988. – № 42. – P. 93–99.
9. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). – Київ : ТОВ «ЦС», 2015. – 32 с.
10. Нестуля О. О. Актуальні завдання стратегічного розвитку університету до 2020 р. / О. О. Нестуля // Тези доповідей ХЛІ між нар. наук.-метод. конф. «Якість вищої освіти: сучасні тенденції та перспективи розвитку освітньої діяльності вищого навчального закладу» (18–19 лютого 2016 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2016. – С. 5–10.
11. Стратегія розвитку Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» на 2017–2022 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://puet.edu.ua/sites/default/files/strategiyi_rozvytku_puet_na_2017-2022_r.r.pdf (дата звернення: 12.03.17). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Proekt «Kontseptsiaia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv» [«Concept of education development in Ukraine for the period of 2015–2025 years»]. (n.d.). http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf. Retrieved from http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf (accessed 12 March 2017) [in Ukrainian].
2. Yelisieieva, O. K. & Tarasenko, T. V. (2012). Otsinka yakosti rozvytku rynku osvitnikh posluh v Ukraini [Quality assessment of the educational services market in Ukraine]. *Biznesinform – Biznesinform*, 5, 241–245 [in Ukrainian].
3. Kulyk, O. Ie. (2015). Vybir systemy indyikatoriv dlia otsinky yakosti nadannia osvitnikh posluh navchalnymy zakladamy [The choice of indicators for assessing the quality of educational services of educational institutions.] *Scientific Journal «ScienceRise»*, 7/1 (12), 47–53 [in Ukrainian].
4. Plysenko, H. P. (2016). Yakist nadannia osvitnikh posluh yak chynnyk zabezpechennia rynku pratsi vysokokvalifikovanymy fakhivtsiamy [The quality of educational services as a factor in supplying the labor market with highly skilled specialists]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia – Labor market and employment of the population*, 2, 26–30 [in Ukrainian].
5. Kotler, F., Karen, F. A. Foks. (2011). *Stratehichnyi marketynh dlia navchalnykh zakladiv [Strategic Marketing for Educational Institutions]*. Kyiv: UAM [in Ukrainian].
6. Kano, N., Nobuhiku S., Fumio T. & Shinichi T. (1984). Attractive quality and must-be quality. *Journal of the Japanese Society for Quality Control*, 14 (2), 39–48 [in English].
7. Jashkina, P. V. Ispol'zovanie metoda Kano

- dlja ocenki udovletvorennosti potrebitelej i sovershenstvovaniya programm lojal'nosti [Use of the Kano method of the assessment of satisfaction of customers and improvement of programs of loyalty]. Retrieved from http://science-bsea.narod.ru/2012/ekonom_2012_18/yashkina_isp.htm (accessed 12 March 2017) [in Russian].
8. Mosteller, F. (1988). Broadening the Scope of statistics and Statistical Education. *The American Statistician*, 42, 93–99 [in English].
 9. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG) [Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education]. (2015). Kyiv: TOV «TsS» [in Ukrainian].
 10. Nestulia O. O. (2016). Aktualni zavdannia stratehichnoho rozvytku universytetu do 2020 r. [Recent strategic objectives of the university by 2020.]. Proceedings from *XLI mizh nar. nauk.-metod. konf. «Yakist vyshchoi osvity: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku osvitnoi diialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu»* – Forty-first International Scientific Conference “The quality of higher education: current trends and prospects of development of educational activities higher education institution”. (pp. 5–10). Poltava: PUET [in Ukrainian].
 11. Stratehiia rozvytku Vyshchoho navchalnoho zakladu Ukoopspilky «Poltavskiy universytet ekonomiky i torhivli» na 2017–2022 roky [The development strategy of higher education institution Ukoopspilka “Poltava University of Economics and Trade” for the years 2017-2022]. (n.d.). http://puet.edu.ua/sites/default/files/strategiyi_rozvytku_puet_na_2017-2022_r.r.pdf. Retrieved from: http://puet.edu.ua/sites/default/files/strategiyi_rozvytku_puet_na_2017-2022_r.r.pdf (accessed 12 March 2017) [in Ukrainian].

И. П. Чайка, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Исследование приоритетных потребностей потребителей услуг методом «Модель Кано».**

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении наиболее важных для потребителей характеристик образовательных услуг, предоставляемых вузами. Статья посвящена исследованию потребностей потребителей образовательного продукта с целью улучшения его качества и совершенствования предложений вузов на рынке образовательных услуг. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, социологического и статистического анализа, «Модели Кано». **Результаты.** Проведено исследование восприятия студентами качества услуги по предоставлению высшего образования, получены типы их эмоциональной реакции на отдельные характеристики образовательного продукта, которые в совокупности определяют качество последнего. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, на совершенствование каких именно характеристик образовательного продукта нужно обратить внимание сотрудникам вузов для повышения уровня удовлетворенности потребителей (студентов) путем совершенствования наиболее значимых для них характеристик, повышения уровня потребительской лояльности, улучшения имиджа вуза. Основные научные положения статьи можно использовать в практике вузов.

Ключевые слова: образовательная услуга, качество, процедуры внутреннего обеспечения качества образовательных услуг вузов, метод «Модель Кано», диаграмма сродства, культура обеспечения качества образования.

I. Chajka, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Research of the priority of consumers' needs by the method of “Kano Model”.**

Annotation. The purpose of the article is to identify the most important characteristics for consumers of educational services provided by higher education institutions (HEIs). Article investigates consumers' needs of educational product in order to improve its quality and proposals of Universities in the educational market. **Methodology of research.** Problem solving was carried out by general

and specific methods of investigation, analysis and synthesis, generalization and systematization, sociological and statistical analysis, "Kano Model". **Findings.** A study of students' opinion about their perception of the quality of services of higher education has been provided. A number of types of emotional response to certain educational product characteristics have been received, which together determine the quality of the latter. **Practical value.** The article substantiates, which educational product characteristics need to be paid attention by university staff to improve customer satisfaction (students), customer loyalty and the university image. Basic scientific provisions of the article can be used in practice of universities.

Keywords: educational service, quality, procedures of internal quality assurance of educational services of higher educational institutions, the method of "Kano Model", affinity diagram and culture of education quality assurance.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

О. П. КОЛОНТАЄВСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент;
Д. О. ШАПОВАЛЕНКО

(Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова)

Анотація. *Мета статті полягає у визначенні системи напрямів розвитку внутрішнього туризму в Україні. У статті систематизовано напрями розвитку за чинниками капіталоемності, терміном реалізації та соціально-економічним типом заходів. Методика дослідження.* *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення. Результати.* *У статті доведено, що для розвитку внутрішнього туризму в Україні необхідне одночасне впровадження заходів на різних рівнях туристичної галузі як за рахунок власних коштів держави, так і за рахунок інвестицій, у зв'язку з чим виникає необхідність систематизувати напрями розвитку внутрішнього туризму залежно від терміну реалізації, капіталоемності та соціально-економічного типу заходів. Практична значущість результатів дослідження.* *У статті обґрунтовано, що використання запропонованої системи напрямів розвитку внутрішнього туризму в Україні дає можливість планувати й організовувати одночасне впровадження заходів, що сприятиме збільшенню результативності управління розвитком внутрішнього туризму. Основні наукові положення статті можна використовувати для розробки заходів із реалізації Стратегії розвитку туризму в Україні.*

Ключові слова: внутрішній туризм, напрями розвитку туризму, залучення інвестицій, туристична індустрія.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. У нашій країні існує багато умов для розвитку туризму: історичні пам'ятки, вдале географічне розташування, багата природа, помірний клімат та ін. В останні роки виникли певні проблеми, які затримують розвиток внутрішнього туризму у країні. Крім того, ситуація ускладнюється незаконною анексією Криму. Також недостатньо проводиться в Україні реклама внутрішнього туризму (за винятком туризму в Карпатах).

Влада не фінансує реконструкцію пам'яток історії та архітектурного мистецтва, недосконале українське законодавство ускладнює залучення інвестицій. В Україні існує велика кількість пам'яток архітектури, які потребують для відновлення значні капіталовкладення.

Внутрішній туризм в Україні й досі не розвинений. Більшість міст України не мають буклети-путівники історико-культурних пам'яток міста, які повинні роздаватися безкоштовно.

Лише міста з відомими зонами рекреації та

туризму, а також великі обласні центри й окремі історичні та культурні центри мають достатньо туристичних послуг. Набагато більше міст України могли б розвивати оздоровчий, етнографічний, промисловий та інші види туризму.

Отже, створення розвинутої конкурентоспроможної соціальної інфраструктури на всій території України для забезпечення потреби населення у змістовному проведенні вільного часу, відпочинку, оздоровленні, є дуже актуальним.

Проблеми розвитку туристичної індустрії нашої країни потребують розробки напрямів створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби вітчизняних туристів і забезпечити на цій основі комплексний розвиток України за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини.

Тенденції розвитку внутрішнього туризму в Україні, за даними статистичних звітів, свідчать про зменшення попиту на внутрішній туризм (рис. 1).

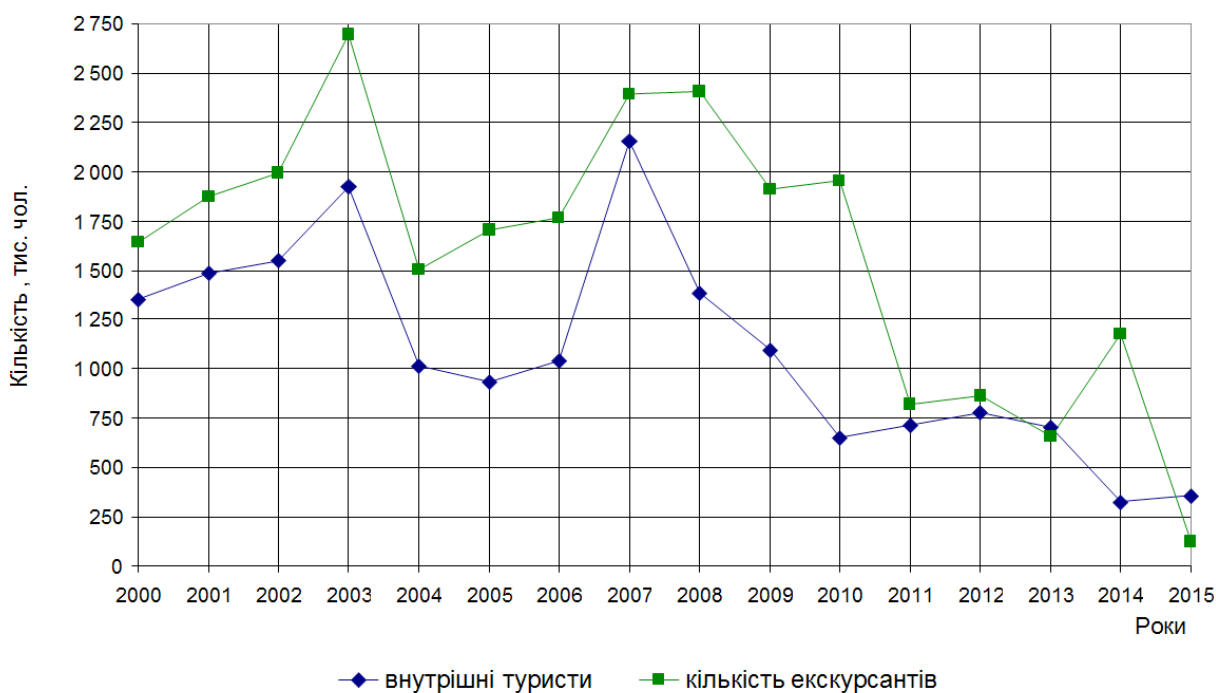

Рис. 1. Тенденції розвитку внутрішнього туризму в Україні за даними статистичних звітів 2000–2015 рр. [1]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників [2–10] існують різні думки щодо напрямків розвитку внутрішнього туризму у країні. В. М. Мацука пропонує напрями розвитку внутрішнього туризму, що реалізуються, у першу чергу, на державному рівні: створення служби обліку й охорони туристичних ресурсів і служби визначення попиту та реклами туристичних послуг; розроблення програми розвитку внутрішнього туризму та планів капітального будівництва й інвестування в областях; удосконалення підготовки туристичних кадрів та управління підприємствами готельного господарства, харчування, виробництва; координація роботи туристичних підприємств із транспортними агентствами, культурними установами; удосконалення оподаткування підприємств туризму; проведення оцінки економічної ефективності туризму та рекреаційної оцінки територій; визначення територій, сприятливих для туризму й лікування; розробка класифікації місць відпочинку за ступенем значущості, природними умовами, функціональними ознаками, а також методів обґрунтування норм одночасного навантаження на різні природні комплекси [2].

Н. А. Опанасюк, А. Г. Охріменко пропонують у рамках запровадження механізмів дер-

жавного регулювання: податкове регулювання; стимулювання підприємств, що займаються пріоритетним для держави внутрішнім туризмом; просування національного туристичного продукту на ринках послуг; внесення змін до чинного Закону про туризм тощо [3].

Інші дослідники значну увагу приділяють напрямкам розвитку інфраструктури та пропонують розвиток і формування малих залізниць, побудову спеціалізованого рухомого складу для туристичних поїздів, а також приведення відповідно до вимог інфраструктури для використання туристичних поїздів розробки механізму сумісного управління туристичними маршрутами державних і приватних підприємств [4].

Ю. Ю. Юрченко для розвитку внутрішнього туризму у країні, у першу чергу, пропонує: упровадження моніторингу стану й розвитку внутрішнього туризму в Україні; виявлення факторів середовища, що впливають на туристичну діяльність; визначення основних стейкхолдерів [5]. Також пропонується побудова моделі внутрішнього туризму в Україні та визначення резервів, а також створення «дорожньої карти» розвитку внутрішнього туризму й формування інноваційної структури управління розвитком туристичного бізнесу в Україні.

Деякі автори основним напрямом вважають пошук та впровадження нових форм взаємодії комерційних підприємств і державних структур у туризмі, що дозволить: запровадити нові форми туристичного обслуговування; співпрацю музеїв і заповідників із туроператорами; організувати державними органами конкурс приватних інвестиційних туристичних проєктів; сформувати цільові інвестиційні програми зі спільною участю державного та приватного капіталу [6].

Інші дослідники пропонують такі напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні: формування ринку попиту на внутрішній туристичний продукт; інноваційний розвиток ринку туристичних пропозицій; використання багатонаціональної культури України як джерела унікальності туристичного продукту; формування іміджу України як території з морськими та гірськими курортами; забезпечення збалансованого розвитку туристичного потенціалу України та її регіонів; збереження історико-культурної спадщини України [7].

Також важливим напрямом є **оптимізація взаємодії туризму й культури** на рівні центральних і місцевих органів влади [8]. У будь-якій країні культурна спадщина, музеї, театри тощо є важливим фактором залучення туристів, разом із цим збільшується попит на транспорт і громадське харчування, готелі, місцеву промисловість та ін.

О. Д. Стешенко, А. Ю. Ільєнко пропонують такі напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні: «запровадження сучасних підходів до планування та програмування розвитку; підвищення прозорості рівня дій влади, удосконалення форм залучення громадськості до вироблення регіональної політики; професійний розвиток управлінських кадрів; інформаційний розвиток туризму у країні; удосконалення системи стратегічних програмних документів розвитку туризму; залучення інвесторів та ін.» [9].

Дослідники виділяють такі напрями розвитку туризму: законодавчий, адміністративний, економічний, організаційний, соціальний [10]. Законодавчий напрям включає: удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі для розвитку державно-приватного партнерства у сфері внутрішнього туризму та забезпечення еколого-економічної безпеки; формування концепції розвитку внутрішнього туризму, удосконалення ліцензування, сертифікації, стандар-

тизації туристичної діяльності та страхування, фінансового забезпечення відповідальності туроператорів; удосконалення природоохоронного законодавства.

Основу державної політики в галузі туризму до 2010 року [11] склали основні напрями розвитку туризму, у тому числі й внутрішнього. Для розвитку внутрішнього туризму, зокрема, виділялись такі заходи: поетапна приватизація туристичних об'єктів із їх інфраструктурою; організація приміських зон короткочасного відпочинку, створення нових рекреаційних зон загальнодержавного та місцевого значення; створення геоінформаційної системи «Туризм в Україні» тощо.

Однак запропоновані авторами напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні класифіковані за різними чинниками та відрізняються складністю практичної реалізації (у тому числі терміном реалізації) й величиною капіталовкладень. Тому для системного розвитку внутрішнього туризму в Україні актуальні нині напрями доцільно систематизувати з визначенням капіталоемності та терміну реалізації.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження та систематизація напрямів розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для систематизації напрямів розвитку внутрішнього туризму у країні пропонується використовувати наступні чинники: капіталоемність (потреба в інвестиціях), термін реалізації та соціально-економічний тип заходів (табл. 1). Із соціально-економічних типів виділені: законодавчий, адміністративний, економічний, організаційний, екологічний, соціальний.

Серед короткострокових напрямів розвитку внутрішнього туризму в Україні на законодавчому рівні визначені: удосконалення ліцензування туристичної діяльності (сертифікації, стандартизації), страхування; розвиток партнерства з державою; приведення національних стандартів у відповідність із міжнародними стандартами у сфері туризму; розширення підприємництва у сфері туризму.

До довгострокових напрямів розвитку внутрішнього туризму слід зарахувати: удосконалення законодавства для сприяння розвитку

партнерства держави із приватними підприємствами у сфері туризму, для розвитку всіх видів туризму; створення вільних економічних зон туристично-рекреаційного типу; удосконалення законодавства за прикладом Європейського Союзу.

Таблиця 1

Система напрямів розвитку внутрішнього туризму в Україні

Капітало-емність	Термін упровадження	
	короткостроковий	довгостроковий
Законодавчий		
<i>Низька</i>	1. Удосконалення ліцензування туристичної діяльності (сертифікації, стандартизації), страхування. 2. Розвиток партнерства з державою. 3. Приведення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів у сфері туризму. 4. Розширення підприємництва у сфері туризму	1. Удосконалення законодавства для сприяння розвитку партнерства держави із приватними підприємствами у сфері туризму, для розвитку всіх видів туризму. 2. Створення вільних економічних зон туристично-рекреаційного типу. 3. Удосконалення законодавства за прикладом Європейського Союзу
Адміністративний		
<i>Висока</i>	–	1. Створення турорганізацій для ефективного розвитку туризму; створення мережі туристичних інфоцентрів, проведення рекламних та інформаційних заходів
<i>Низька</i>	1. Розмежування в галузі туризму функцій і повноважень виконавчої влади, місцевого самоврядування. 2. Упровадження сучасної статистики туризму, упровадження сучасної технології статистичного обліку	1. Удосконалення системи профосвіти в галузі туризму, удосконалення наукових і методичних підходів до управління, планування наукових досліджень перспектив розвитку туризму. 2. Удосконалення принципів і методів управління, застосування кластерної моделі розвитку внутрішнього туризму
Економічний		
<i>Висока</i>	1. Бюджетне фінансування; упровадження заходів, спрямованих на використання економічно безпечних видів діяльності. 2. Розробка конкурентоспроможних туристичних продуктів	1. Упровадження економічних механізмів активізації розвитку внутрішнього туризму та розробка бізнес-планів розвитку недостатньо ефективних секторів внутрішнього туризму для пошуку інвесторів. 2. Забезпечення комплексного розвитку територій. 3. Економічне стимулювання продовження курортного сезону
<i>Низька</i>	1. Упровадження єдиної бази та порталу для супроводу інвестиційних проектів розвитку туризму, створення інвестиційних паспортів міст	1. Удосконалення сучасної туристичної, соціальної, виробничої інфраструктури. 2. Сприяння залученню інвестицій для розбудови в регіонах туристичної інфраструктури
Організаційний		
<i>Висока</i>	1. Упровадження моніторингу збалансованої системи показників, створення електронних систем моніторингу реалізації програм розвитку внутрішнього туризму	1. Підвищення якості туристичних послуг; захист законних прав туристів та організація заходів щодо забезпечення їх безпеки. 2. Бережливе використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, сприяння самовідтворенню природних комплексів
<i>Низька</i>	1. Реалізація державних цільових програм та планів із розвитку внутрішнього туризму в Україні. 2. Розробка програм розвитку туризму в регіонах. 3. Організація звітування за програмами розвитку туризму	1. Надання пріоритетності туристичній галузі у структурі економіки України. 2. Організація наукових досліджень у сфері туризму та курортів, запровадження прогресивних інноваційних розробок
Соціальний		
<i>Висока</i>	1. Забезпечення осіб з інвалідністю доступними об'єктами туристичної інфраструктури	1. Підтримка туризму інвалідів, дітей-сиріт, учнівської молоді та інших із боку держави. 2. Стимулювання турорганізацій надавати учасникам соціального туризму льготні послуги
<i>Низька</i>	1. Підвищення культури туризму, заохочення використовувати екологічні послуги або товари	1. Популяризація внутрішнього туризму для виховання любові до рідного краю тощо

До адміністративного напрямку з короткостроковим терміном реалізації належать: розмежування в галузі туризму функцій і повноважень виконавчої влади, місцевого самоврядування; упровадження сучасної статистики туризму й сучасної технології статистичного обліку.

До довгострокових напрямів належать: створення турорганізацій для ефективного розвитку туризму; створення мережі туристичних інфоцентрів, проведення рекламних та інформаційних заходів; удосконалення системи профосвіти в галузі туризму, удосконалення наукових та методичних підходів до управління, планування наукових досліджень перспектив розвитку туризму; удосконалення принципів і методів управління, застосування кластерної моделі розвитку внутрішнього туризму.

Короткострокові економічні напрями включають: бюджетне фінансування; упровадження заходів, спрямованих на використання економічно безпечних видів діяльності; розробку конкурентоспроможних туристичних продуктів; упровадження єдиної бази та порталу для супроводу інвестиційних проектів розвитку туризму, створення інвестиційних паспортів міст.

До довгострокових економічних напрямів належать: упровадження економічних механізмів активізації розвитку внутрішнього туризму та розробка бізнес-планів розвитку недостатньо ефективних секторів внутрішнього туризму для пошуку інвесторів; забезпечення комплексного розвитку територій; економічне стимулювання продовження курортного сезону; удосконалення сучасної туристичної, соціальної, виробничої інфраструктури; сприяння залученню інвестицій для розбудови в регіонах туристичної інфраструктури.

До організаційних короткострокових напрямів належать: упровадження моніторингу збалансованої системи показників, створення електронних систем моніторингу реалізації програм розвитку внутрішнього туризму; реалізація державних цільових програм та планів із розвитку внутрішнього туризму в Україні; розробка програм розвитку туризму в регіонах; організація звітування за програмами розвитку туризму.

Більше часу потрібно для: підвищення якості туристичних послуг; захисту їх законних прав туристів та організації заходів щодо

забезпечення їх безпеки; організації бережливого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, сприяння самовідтворенню природних комплексів; забезпечення пріоритетності туристичної галузі у структурі економіки України; організації наукових досліджень у сфері туризму та курортів, запровадження прогресивних інноваційних розробок.

Соціальні короткострокові напрями включають: забезпечення осіб з інвалідністю доступними об'єктами туристичної інфраструктури; підвищення культури туризму, заохочення використовувати екологічні послуги або товари.

До довгострокових соціальних напрямів належать: підтримка туризму інвалідів, дітей-сиріт, учнівської молоді та інших із боку держави; стимулювання турорганізацій надавати учасникам соціального туризму льготні послуги; популяризація внутрішнього туризму для виховання любові до рідного краю тощо.

Отже, у якості першочергових та найменш витратних напрямів розвитку ринку туризму в Україні пропонуються такі: розвиток партнерства з державою; розподіл функцій між виконавчою владою та місцевим самоврядуванням; створення інформаційної бази для підтримки інвестиційних проектів, розробка інвестиційних паспортів міст; підвищення культури туризму та свідомості; заохочення використання природозберігаючих товарів та послуг; розвиток внутрішнього туризму як засобу виховання любові до батьківщини; підвищення попиту на внутрішній туристичний продукт; створення рекламного продукту щодо туристичних можливостей регіонів.

Вищезазвані напрями не потребують значних капіталовкладень, проте їх упровадження дозволить привернути увагу громадян України до власної держави як туристського об'єкта з різноманітними ресурсами, з морськими та гірськими курортами та сприятиме: модернізації наявної бази рекреаційних і туристичних закладів, будівництву нових об'єктів; упровадженню міжнародних стандартів обслуговування шляхом сертифікації суб'єктів, що надають послуги; підвищенню якості послуг у засобах розміщеннях.

Реалізацію всіх напрямів доцільно розпочинати одночасно на всіх соціально-економічних рівнях для отримання максимального ефекту. Винятком можуть бути лише витратні напрями

ми, які мають одне й те ж джерело фінансування та ліміти фінансування на певний рік.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, для розвитку внутрішнього туризму у країні в умовах зростання вимог споживачів до наповнення, різноманітності та якості туристично-рекреаційних послуг набуває необхідності одночасне впровадження заходів на різних рівнях туристичної галузі як за рахунок власних коштів держави, так і за рахунок інвестицій, у зв'язку з чим виникає необхідність систематизації напрямів розвитку внутрішнього туризму залежно від терміну реалізації, капіталоемності та соціально-економічного типу заходів.

Перешкодами в розвитку туристичної діяльності в Україні залишаються відсутність якісної інфраструктури, незадовільний стан матеріальної бази санаторно-курортних та оздоровчих закладів, низький рівень надання послуг, неефективне використання природних ресурсів, недостатнє інвестування в курортну галузь.

Постійно перспективними видами внутрішнього туризму у країні, завдяки яким стає можливим розвиток сільських регіонів, є: сільський, агротуризм, екологічний, зелений. Важливим напрямом є розширення переліку додаткових послуг та впровадження таких альтернативних видів туризму, як етнографічний туризм, фестивальний та івент-туризм, кінний туризм, аеротуризм, водний туризм, пригодницький, екстремальний та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Туристические потоки Ukrstat.org – публикация документов Государственной Службы Статистики Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/operativ/operativ2007/tyr/tyr_r/potoki2006_r.htm (дата звернення: 7.03.2017). – Назва з екрана.
- Мацука В. М. Сучасні тенденції та перспективи розвитку туризму в Україні / В. М. Мацука // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 43–49.
- Опанасюк Н. А. Організаційно-правові засади розвитку внутрішнього туризму в Україні [Електронний ресурс] / Н. А. Опанасюк, А. Г. Охріменко. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/176.pdf> (дата звернення: 10.03.2017). – Назва з екрана.
- Марценюк Л. В. Напрямки розвитку внутрішнього туризму в Україні / Л. В. Марценюк // Наука та прогрес транспорту. – 2014. – № 6 (54). – С. 23–33.
- Юрченко Ю. Ю. Концептуальні напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні / Ю. Ю. Юрченко // Економіка України. – 2016. – № 6. – С. 29–39.
- Хаустова В. Є. Проблеми розвитку туристичної галузі в Україні [Електронний ресурс] / В. Є. Хаустова, Є. Ф. Горбатова. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-2_0-pages-28_33.pdf (дата звернення: 10.03.2017). – Назва з екрана.
- Сажнева Н. М. Актуальні напрями розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в Україні [Електронний ресурс] / Н. М. Сажнева, І. А. Арсененко // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – Режим доступу: <http://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-1-40.pdf> (дата звернення: 7.03.2017). – Назва з екрана.
- Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 298 с.
- Стешенко О. Д. Економічна стратегія розвитку туристичної галузі в Україні / О. Д. Стешенко, А. Ю. Ільєнко // Коммунальное хозяйство городов. Сер. : Экономические науки. – 2010. – № 94. – С. 414–417.
- Бартошук О. В. Стратегічні напрями розвитку туристичної галузі України в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. В. Бартошук, Ф. В. Зінов'єв. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2012_03_15/gu2_bartoshuk.php (дата звернення: 15.03.2017). – Назва з екрана.

11. Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року : Указ Президента України № 973/99 від 10 серпня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973/99> (дата звернення: 7.03.2017). – Назва з екрана.
12. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/168-2017-%D1%80> (дата звернення: 10.03.2017). – Назва з екрана.
5. Yurchenko, Iu. Iu. (2016). Kontseptualni napriamy rozvytku vnutrishnoho turyzmu v Ukraini [Conceptual directions of development of domestic tourism in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 29–39.
6. Khaustova, V. Ie. & Horbatova, Ie. F. Problemy rozvytku turystychnoi haluzi v Ukraini [Problems of tourism industry development in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-2_0-pages-28_33.pdf (accessed 10 March 2017) [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Turisticheskie potoki Ukrstat.org – publikacija dokumentov Gosudarstvennoj Sluzhby Statistiki Ukrainy [Tourist flows Ukrstat.org - publication of documents of the State Statistical Service of Ukraine]. (n.d.). https://ukrstat.org/operativ/operativ2007/tyr/tyr_r/potoki2006_r.htm. Retrieved from https://ukrstat.org/operativ/operativ2007/tyr/tyr_r/potoki2006_r.htm (accessed 7 March 2017) [in Russian].
2. Matsuka, V. M. (2011). Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini [Modern Trends and Prospects for the Development of Tourism in Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of the Mariupol State University: Collected papers. A Series: Economics*, (1), (pp. 43–49) [in Ukrainian].
3. Opanasiuk, N. A. & Okhrimenko, A. H. Orhanizatsiino-pravovi zasady rozvytku vnutrishnoho turyzmu v Ukraini [Organizational and legal bases of development of internal tourism in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/176.pdf> (accessed 10 March 2017) [in Ukrainian].
4. Martseniuk, L. V. (2014). Napriamky rozvytku vnutrishnoho turyzmu v Ukraini [Directions of development of domestic tourism in Ukraine]. *Nauka ta prohres transportu – Science and progress of transport*, 6 (54), 23–33 [in Ukrainian].
5. Sazhnieva, N. M. & Arsenenko, I. A. (2012). Aktualni napriamy rozvytku konkurentospromozhnogo rynku turyzmu v Ukraini [Current trends in the development of a competitive tourism market in Ukraine] *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 1. Retrieved from <http://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-1-40.pdf> (accessed 7 March 2017) [in Ukrainian].
6. Kyfiak, V. F. (2003). *Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini [Organization of tourism activity in Ukraine]*. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].
7. Steshenko, O. D. & Iliencko, A. Iu. (2010). Ekonomichna stratehiia rozvytku turystychnoi haluzi v Ukraini [Economic Strategy for the Development of the Tourist Industry in Ukraine]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov. Seryia: Ekonomicheskye nauky – Communal Economy of the Cities. Series: Economic Sciences*, 94, 414–417 [in Ukrainian].
8. Bartoshuk, O. V. & Zinov'iev, F. V. Stratehichni napriamy rozvytku turystychnoi haluzi Ukrainy v umovakh finansovoi kryzy [Strategic directions of development of tourism industry of Ukraine in the conditions of financial crisis]. (n.d.). Retrieved from http://www.confcontact.com/2012_03_15/gu2_bartoshuk.php (accessed 15 March 2017) [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Osnovni napriamy rozvytku turyzmu v Ukraini do 2010 roku»

№ 973/99 vid 10 serpnia 1999 roku [Decree of the President of Ukraine «About the Basic directions of development of tourism in Ukraine till 2010» № 973/99 from August 10, 1999]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973/99> (accessed 7 March 2017) [in Ukrainian].

12. Stratehiia rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku. Skhvalena rozpori-

adzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznia 2017 r. № 168-r [Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 16, 2017, № 168-r]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/168-2017-%D1%80> (accessed 10 March 2017) [in Ukrainian].

О. П. Колонтаевский, кандидат экономических наук, доцент; **Д. А. Шаповаленко** (Харьковский национальный университет городского хозяйства имени О. Н. Бекетова). **Направления развития рынка внутреннего туризма Украины.**

Аннотация. Цель статьи заключается в определении системы направлений развития внутреннего туризма в Украине. В статье систематизированы направления развития по факторам капиталоемкости, сроку реализации и социально-экономическому типу мероприятий. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** В статье доказано, что для развития внутреннего туризма в Украине необходимо одновременное внедрение мероприятий на различных уровнях туристической отрасли как за счет собственных средств государства, так и за счет инвестиций, в связи с чем возникает необходимость систематизировать направления развития туризма в зависимости от срока реализации, капиталоемкости и социально-экономического типа мероприятий. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что использование предложенной системы направлений развития внутреннего туризма в Украине дает возможность планировать и организовывать одновременное внедрение мероприятий, будет способствовать увеличению результативности управления развитием туризма. Основные научные положения статьи можно использовать для разработки мероприятий по реализации Стратегии развития туризма в Украине.

Ключевые слова: внутренний туризм, направления развития туризма, привлечение инвестиций, туриндустрия.

O. Kolontaevskiy, Cand. Econ. Sci, Docent; **D. Shapovalenko** (O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv). **Directions of development of the domestic tourism market in Ukraine.**

Annotation. The purpose of the article is to determine the system of directions of development of the domestic tourism market in Ukraine. The article is devoted to the study of the development of domestic tourism in Ukraine trends, the systematization of development directions by factors of capital intensity, the timing of the implementation of the direction and socio-economic type of activities. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization. **Findings.** The article proves that for the development of domestic tourism in Ukraine it is necessary to simultaneously implement measures at various levels of the tourism industry both at the expense of the state's own funds and at the expense of investments, in connection with which there is a need to systematize the directions of development of tourism depending on the period of realization, capital intensity and socio-economic type of activities. **Practical value.** The article substantiates that the use of the proposed system of directions for the development of tourism in Ukraine provides the opportunity to plan and organize the simultaneous implementation of events, will contribute to increasing the effectiveness of tourism development management. The main scientific articles of the article can be used to develop activities for the implementation of the Tourism Development Strategy in Ukraine.

Keywords: domestic tourism, directions of tourism development, attraction of investments, tourism industry.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ*

Н. М. КАРПЕНКО, доцент;

Ю. В. КАРПЕНКО, кандидат економічних наук
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є дослідження природно-ресурсної бази, сучасних тенденцій і проблем розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Полтавській обл. а також виявлення основних чинників, що його стримують. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою загальнонаукових методів дослідження: аналізу, систематизації та узагальнення. **Результати.** Виявлено, що лікувально-оздоровчий туризм має певні особливості розвитку в різних регіонах, зумовлені природно-географічним положенням, кліматичними умовами, відмінністю інфраструктури тощо. Полтавська обл. належить до тих регіонів України, які володіють потужним лікувально-оздоровчим ресурсним потенціалом. Джерела мінеральної води, лікувальні грязі, знаменитий полтавський бішофіт, фітонцидні властивості лісових масивів у поєднанні з багатою історико-культурною спадщиною та атрактивним ландшафтним різноманіттям є основними чинниками розвитку туризму в регіоні та приваблення не лише вітчизняних, а й іноземних туристів. **Практична значущість результатів дослідження.** Дослідження природно-ресурсної бази Полтавської обл. свідчить про негативні тенденції розвитку підприємств туристичної сфери та лікувально-оздоровчого туризму в регіоні, зокрема, було виявлено низку проблем, вирішення яких зумовлює необхідність розробки та реалізації ефективного механізму державно-приватного партнерства.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, санаторно-курортне лікування, санаторно-курортні заклади, будинки відпочинку, оздоровлення, лікувальні фактори, модернізація, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Лікувально-оздоровчий туризм займає особливе місце серед інших різновидів туристичної діяльності. По-перше, цей вид туризму є найбільш організованим і регламентованим; по-друге, він – найбільш ресурсомісткий; по-третє, не зважаючи на ринкові трансформації, у нашій країні він і досі ще залишається найбільш соціально-спрямованим та частково дотаційним. Матеріально-технічна база переважної більшості українських курортів була сформована ще в радянські часи. Тоді ж і відбувся їх найбільш динамічний розвиток. За останні чверть століття склалися чинники, які суттєво вплинули на розвиток лікувально-оздоровчого туризму. Зокрема, це

різке зменшення державного впливу на санаторно-курортні заклади й перехід переважної їх більшості у приватну власність. Окрім того, відбулося значне зниження реальних доходів населення, що, у комплексі з високими цінами на санаторно-курортне лікування, призвело до зменшення кількості відпочивальників і недовантаження закладів. До цього ще варто додати й застарілу курортну інфраструктуру – значну частину номерного фонду, а також обладнання відомих українських оздоровниць, що потребує капітального ремонту та кардинальної модернізації. Отже, сучасний вітчизняний ринок лікувально-оздоровчого туризму поки що перебуває у стадії формування. Ще існує ціла низка проблем правового й організаційно-економічного характеру, які гальмують розвиток санаторно-

* Стаття підготовлена в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715).

курортних закладів та оздоровниць в Україні, тому питання подальшого розвитку санаторно-курортної бази й лікувально-оздоровчого туризму, як загалом в Україні, так і в окремих її регіонах не втрачають своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку та організації лікувально-оздоровчого туризму, сучасного стану санаторно-курортної бази та територій в Україні висвітлюють такі вчені: О. Богаченко [1], С. Галасюк [2], В. Кифяк [3–4], С. Нездойминов [5], М. Рутинський та В. Петранівський [6], В. Семенов та І. Литовченко [7], Г. Скляр [8], В. Тодоров [9], Л. Устименко [10], С. Ярьоменко [11] та ін. Разом із тим залишаються поза увагою низка теоретичних і практичних положень щодо розвитку лікувально-оздоровчого туризму в ряді областей України в контексті модернізації економіки країни.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження природно-ресурсної бази, сучасних тенденцій і проблем розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Полтавській обл. та виявлення основних чинників, що його стримують.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвитку лікувально-оздоровчого туризму в регіонах сприяють певні фізико-географічні чинники або природні умови. Полтавська область належить до тих регіонів України, які володіють потужним лікувально-оздоровчим ресурсним потенціалом, що, у поєднанні з багатою історико-культурною спадщиною та атрактивним ландшафтним різноманіттям, є основними чинниками розвитку туризму в регіоні та приваблення не лише вітчизняних а й іноземних туристів. Окрім того, варто зазначити, що Полтавщина має всі можливості стати регіоном медичного туризму, перш за все, стоматологічного спрямування, оскільки в обласному центрі функціонує медична стоматологічна академія, що є сучасним вищим навчальним закладом із потужною науково-дослідною базою та майже столітньою історією підготовки лікарів-стоматологів.

У регіоні функціонують 13 санаторно-курортних закладів. Це близько 6 % їх загальної кількості в Україні, однак, за рейтингом, складеним за відгуками клієнтів щодо лікування та сервісу, організації харчування, чистоти й комфорту, місцезнаходження закладу, а також спів-

відношення ціни та якості послуг і оприлюднених на відомих сайтах бронювання (Uahotels.info, Booking.com, Tripadvisor.com), Полтавська обл. займає 2-ге місце після Закарпатської обл. Її рейтинговий бал становить 7,9 (з максимального можливих 10 балів) при середньому в Україні – 6,9 та найвищому в санаторіях Закарпатської обл. – 8,2 [2].

Основними природними лікувальними факторами регіону є: «м'який» клімат, завдяки якому лікування та оздоровлення в санаторіях Полтавської обл. не потребує тривалої адаптації, що є особливо важливим для людей похилого віку та дітей; торф'яні грязі; джерела хлоридо-натрієвої та гідрокарбонатно-натрієвої мінеральної води та відомий на всю Україну бішофіт – геологічний аналог Мертвого моря, що використовується в санаторно-курортному оздоровленні, лікувальних програмах спортивних і реабілітаційних центрів та визнаний ефективним у лікуванні понад 50 видів захворювань.

Лікувальні властивості мінеральних вод Полтавської обл. були вивчені ще на початку ХХ ст. У них міститься велика кількість макро- та мікроелементів, необхідних для підтримання життєдіяльності людського організму, зокрема, іони хлору та натрію, що містяться у воді мінеральних джерел «Миргородська», «Ташань», «Великобагачанська», «Новосанжарська» стимулюють секреторну та моторну функції шлунку, а іони кальцію, магнію та йоду мають проти-запальну властивість. Також у цих джерелах є й інші важливі хімічні елементи: бром, мідь, фтор тощо. Мінеральні води Полтавщини використовуються як для внутрішнього застосування, так і у вигляді ванн, зрошень та інгаляцій. Родовища торфових пелоїдів знаходяться в заплавах річок Хорол, Псел, Ворскла, а найбільшим є родовище «Семеренки», розташоване в 40 км від курорту Миргород у межах правобережної заплави р. Грунь-Ташань, на відстані 1 км на південь від с. Семеренки та за 8 км на схід від с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл. За своїми основними фізико-хімічними показниками темно-коричневі торфові грязі родовища «Семеренки» належать до низькомінералізованих високозольних безсульфідних – слабкосульфідних торфових пелоїдів.

Найбільшим курортом Полтавщини бальнеогрязьового типу є м. Миргород, на території якого експлуатуються три свердловини всес-

вітньовідомої мінеральної води «Миргородська», глибина яких становить від 673 до 710 м. У цьому році 12 травня курорт відсвяткував свій 100-літній ювілей, а у 2013 р. він отримав високу оцінку від світової спільноти. На сесії Генеральної асамблеї всесвітньої федерації водолікування та кліматолікування, куди входять більше 90 країн світу, курорт «Миргород» отримав статус «Кращого курорту світу» [12]. ПрАТ «Миргородкурорт» об'єднує чотири сучасних санаторії «Березовий гай», «Полтава», «Миргород», «Хорол», які мають вищий рівень акредитації та одночасно можуть прийняти понад 3,5 тис. осіб. Окрім того, у м. Миргород функціонує ще декілька санаторно-лікувальних закладів: сучасний санаторій ім. М. Гоголя, який спеціалізується на лікуванні захворювань органів травлення, опорно-рухового апарату, гінекологічних та периферійної нервової системи; санаторій «Радужний», лікувальний профіль якого – захворювання шлунково-кишкового тракту та сечостатевої систем; санаторій «Слава» для інвалідів війни та праці Міністерства праці і соціальної політики України та Медичний реабілітаційний центр «Миргород» МВС України. Санаторно-лікувальним закладам м. Миргород із 2011 р. надано статус державного значення. Лікувальні властивості Миргородської води відомі вже більше 100 років і сьогодні порівнюються до європейських мінеральних вод курортів Баден-Бадена та Аахена, де щорічно тут відпочиває більше 70 тис. осіб із 30 країн світу [13]. Головне багатство санаторію «Псел» у смт. Велика Багачка є хлоридно-натрієва слаболужна вода. За своїми лікувальними властивостями мінеральна вода схожа з «Моршинською». Фахівцями доведені її цілющі властивості, а практичним застосуванням – ефективність у лікуванні хронічних захворювань шлунково-кишкового тракту та порушення обміну речовин. Гордістю і багатством Новосанжарської оздоровниці є мінеральна вода «Новосанжарська», яка має унікальні оздоровчі та лікувальні властивості. Це універсальна слабомаломінералізована гідрокарбонатно-хлоридно-натрієва мінеральна вода. Їй властива виражена біологічна активність, а також стимуляція жовчовиділення, жовчовиділення та сечовиділення з підсилюванням очищувальної функції нирок. У с. Власівка Зіньківського району функціонує санаторій «Сосновий бір», що використовує в лікувальних цілях торф'яні грязі родовища

«Семеренки» та три водні свердловини – дві прісні та одну мінеральну, глибина яких становить 1,3 тис. м. Згідно із класифікацією підземних мінеральних вод В. Іванова та Г. Неврасва, мінеральна вода, що отримала назву «Ташань», характеризується як мінеральна хлоридна натрієва термальна. Доклінічні дослідження та клінічні випробування обґрунтували терапевтичну ефективність внутрішнього застосування мінеральної води «Ташань» у комплексі курортного лікування. Серед інших відомих санаторно-курортних закладів Полтавської обл. також варто назвати санаторій «Івушка», що знаходиться на березі р. Псел поблизу м. Кременчук. Тут лікують захворювання хребта й суглобів, нервової системи, серця і судин, верхніх дихальних шляхів і шлунково-кишкового тракту. У якості природних лікувальних чинників використовується місцевий клімат, вода Моршинських джерел та озокерит.

Також варто зазначити, що в Полтавській обл. сформована потужна база дитячого оздоровлення. Так у 2014 р. в області працювало 874 оздоровчі заклади для дітей, що в цілому становило 6,3 % їх загальної кількості в Україні. В них було оздоровлено 50 894 особи, що на 6 706 осіб менше рівня 2013 р. У 2016 р. кількість дитячих оздоровчих закладів скоротилась до 789, а кількість оздоровлених дітей – до 50 378 осіб. Питома вага оздоровлених дітей у загальні кількості дітей віком 7–16 років склала у 2014 р. в області – 42 %, що в 1,2 рази вище середньо державного показника, але нижче, ніж в інших регіонах (11 місце) [14, 15].

Отже, Полтавська обл. загалом володіє всіма необхідними ресурсами для забезпечення та подальшого розвитку лікувально-оздоровчого туризму. У той же час, ряд чинників, зокрема, економічна криза, недостатність державного фінансування, відсутність належних умов для реалізації інвестиційних програм у туризм та санаторно-курортну справу, девальвація гривні, різке падіння рівня платоспроможності більшості громадян зумовили негативні тенденції в розвитку лікувально-оздоровчого туризму як в Україні загалом, так і в окремих її регіонах. Так кількість санаторно-курортних закладів в області скоротилась у 2016 р. у порівнянні з 1995 р. **більш ніж у 1,5 рази, становивши 65 % рівня 1995 р.** Кількість місць у них зменшилась в 1,4 рази, становивши 71 % відповідно .

Як свідчать дані табл. 1, у структурі закладів розміщення туристів санаторно-курортного та оздоровчого профілю в області переважають санаторії та пансіонати з лікуванням, а також бази та інші заклади відпочинку (майже 93 % загальної кількості). Найбільше скорочення у порівнянні з 1995 р. відбулося кількості сана-

торіїв-профілакторіїв – у 5 разів. Це зумовлено, напевно, тим, що такі заклади мали переважно відомчий характер, а в умовах економічної кризи через закриття окремих підприємств або зменшення їх економічних показників утримання санаторіїв-профілакторіїв підприємствами стало неможливим.

Таблиця 1

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади в Полтавській обл. [16]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Бази та інші заклади відпочинку	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них місць, тис.
1995	20	4,9	10	0,9	14	1,2
1996	20	4,8	9	0,8	12	1,1
1997	20	4,8	8	0,7	9	0,6
1998	19	4,6	9	0,7	14	1,2
1999	18	4,3	8	0,5	14	1,3
2000	15	4,5	7	0,3	12	1,1
2001	15	4,4	7	0,3	11	1,0
2002	15	4,5	7	0,3	12	1,2
2003	15	4,4	7	0,3	12	1,2
2004	15	4,2	7	0,3	12	1,2
2005	14	3,9	7	0,3	10	0,7
2006	14	3,9	7	0,3	10	0,7
2007	14	3,9	7	0,4	10	0,7
2008	13	3,7	8	0,4	10	0,7
2009	13	3,7	8	0,4	8	0,6
2010	13	3,7	7	0,4	7	0,5
2011	13	3,7	6	0,4	7	0,6
2012	13	3,7	5	0,4	10	0,6
2013	13	3,7	5	0,4	11	0,7
2014	13	3,7	5	0,4	11	0,7
2015	13	3,7	2	0,3	12	0,7
2016	13	3,5	2	0,3	13	0,8

На жаль, різке скорочення державного фінансування санаторно-курортної сфери негативно вплинуло як на кількість та сучасний стан лікувально-оздоровчих закладів, так і на доступність їх послуг для широких верств населення. Тривалий час санаторно-курортне лікування та оздоровчий туризм в Україні значною мірою фінансово забезпечувався для різних соціальних груп населення (працюючі, діти, інваліди, учасники ліквідації аварії на ЧАЕС тощо) переважно через фонди соціального страхування та профспілкових комітетів відповідних підприємств та організацій. Зараз державна соціальна підтримка санаторно-курортного лікування та оздоровлення громадян

різко скоротилась і залишилась лише стосовно окремих пільгових категорій населення. Тому кількість громадян, які здійснюють туристичні подорожі в лікувально-оздоровчих цілях, за останні 20 років теж значно зменшилася. Так, загальна кількість осіб, які були оздоровлені у 2012 р. у всіх закладах лікувально-оздоровчого та оздоровчо-профілактичного профілю, становила загалом по країні 2 904 тис. осіб, що у 2,2 раза менше рівня 1990 р. [7].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Основними стримувальними чинниками розвитку лікувально-оздоровчого туризму в умовах модернізації економіки України є:

відсутність чіткої державної політики, спрямованої на розвиток бальнеологічних курортів та санаторно-курортної галузі загалом;

різке скорочення державних соціальних програм, спрямованих на оздоровлення широких верств населення;

низький рівень інвестицій у лікувально-оздоровчу сферу з боку вітчизняних та закордонних інвесторів через недосконалість законодавчої бази й податкового механізму;

відсутність маркетингової стратегії просування регіональних і національних лікувально-оздоровчих брендів;

застарілість матеріально-технічної бази та недосконалість транспортної й соціальної інфраструктури курортних місцевостей;

обмеженість фінансових ресурсів місцевих та регіональних бюджетів.

Отже, сучасний розвиток лікувально-оздоровчого туризму, як і всієї туристичної галузі, відбувається в умовах серйозних політичних та соціально-економічних викликів, а трансформації системи державного управління зумовлюють необхідність розробки й реалізації ефективного механізму державно-приватного партнерства в туристичній сфері [8], а також посилення ролі, повноважень і фінансових можливостей місцевих органів влади у формуванні та просуванні регіональних туристичних продуктів.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні підходів до оцінки й формування системи кількісних показників, які характеризують лікувально-оздоровчий туризм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богаченко О. П. *Форми і способи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в приморських місцевостях* / О. П. Богаченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Вип. 1 (10). – Т. 2. – С. 144–149.
2. Галасюк С. С. *Сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні* / С. С. Галасюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 15. – С. 197–202.
3. Кифяк В. Ф. *Регіональні особливості розвитку медичного туризму* / В. Ф. Кифяк // Економічний форум. – 2013. – № 2. – С. 84–89.
4. Кифяк В. Ф. *Розвиток медичного туризму в регіонах України* / В. Ф. Кифяк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 1 (16). – С. 30–33.
5. Нездойминов С. Г. *Современные тенденции развития лечебно-оздоровительного туризма в Украине* / С. Г. Нездойминов // Туризм: право и экономика. – 2014. – № 2. – С. 20–24.
6. Рутинський М. *Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації* / М. Рутинський, В. Петранівський // Вісник Львівського університету. Сер. : Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29. – Ч. 1. – С. 179–189.
7. Семенов В. Ф. *Фактори конкурентоспроможності курортно-рекреаційних підприємств на ринку послуг* / В. Ф. Семенов, І. Л. Литовченко // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 1 (28). – Ч. 2. – С. 102–105.
8. Скляр Г. П. *Сталий розвиток сфери туризму на засадах партнерства* / Г. П. Скляр, Н. М. Карпенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 2 (58). – С. 126–129.
9. Тодоров В. *Лікувально-оздоровче господарство Дунай-Дністровського межиріччя* / В. Тодоров // Вісник Львівського університету. Сер. : Географічна. – 2013. – Вип. 43. – Ч. 1. – С. 274–280.
10. Устименко Л. М. *Історико-суспільні аспекти становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму* / Л. М. Устименко // Питання культурології. – 2014. – Вип. 30. – С. 134–142.
11. Ярьоменко С. Г. *Лікувально-оздоровчий туризм Одеської області: сучасний стан та*

- стратегічні напрями розвитку / С. Г. Ярьоменко // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 8–9 жовтня 2015 р.). – Херсон : ПП Вишемирський, 2015. – С. 449–455.
12. Найбільший курорт Полтавщини та України – «Миргород» – святкує сторіччя / Сайт Коло News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kolo.poltava.ua/category/suspilstvo/3676> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
13. ПрАТ «Миргородкурорт» / Сайт Полтавщина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava-tour.gov.ua/page/prat-mirгородkurort> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
14. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. І. М. Жук. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 463 с.
15. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку / Сайт Головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
16. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади (1995–2016) / Сайт Головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.03.2017). – Назва з екрана.
1. Bohachenko, O. P. (2014). Formy i sposoby rozvytku likuval'no-ozdorovchoho turyzmu v prymors'kykh mistsevostyakh [Forms and methods of development of health-improving tourism in coastal areas]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1 (10), 2, 144–149 [in Ukrainian].
2. Halasyuk, S. S. (2017). **Suchasnyy stan rozvytku sanatorno-kurortnoyi bazy v Ukrayini** [Current state of sanatorium and resort base development in Ukraine]. *Hlobal'ni ta national'ni problemy ekonomiky – Global and national problems of the economy*, 15, 197–202 [in Ukrainian].
3. Kyfyak, V. F. (2013). Rehional'ni osoblyvosti rozvytku medychnoho turyzmu [Regional features of medical tourism development]. *Ekonomichnyy forum – Economic forum*, 2, 84–89 [in Ukrainian].
4. Kyfyak, V. F. (2013). Rozvytok medychnoho turyzmu v rehionakh Ukrayiny [Development of medical tourism in the regions of Ukraine]. *Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny – Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine: Collected papers*, (1 (16), (pp. 30–33) [in Ukrainian].
5. Nezdoinov, S. G. (2014). Sovremennye tendencii razvitija lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v Ukraine [Current trends of development of medical and improving tourism in Ukraine]. *Turizm: pravo i ekonomika – Tourism: Law and Economics*, 2, 20–24 [in Russian].
6. Rutyns'kyy, M. (2012). **Likuval'no-ozdorovchyy turyzm: actual'ni tsili ta suchasni pidkhody do orhanizatsiyi** [Therapeutic and health tourism: actual goals and modern approaches to the organization]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Lviv University: Collected papers. A Series of international relations*, (29(1), (pp. 79–189) [in Ukrainian].
7. Semenov, V. F. & Lytovchenko, I. L. (2015). Faktory konkurentospromozhnosti kurortno-rekreatsiynykh pidpryyemstv na rynku posluh [Factors of competitiveness of resort and recreation enterprises in the market of services]. *Naukovyy visnyk Bukovyns'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific bulletin of the Bukovinian State Financial and Economic*

REFERENCES

- University: Collected papers. A Series of Economic Sciences*, (1 (28), (Vol. 2), (pp. 102–105) [in Ukrainian].
8. Sklyar, H. P. & Karpenko, N. M. (2013). Stalyi rozvytok sfery turyzmu na zasadakh partnerstva [Sustainable development of tourism on the basis of partnership]. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: Collected papers. A Series of «Economic Sciences»*, (2 (58), (pp. 126–129) [in Ukrainian].
 9. Todorov, V. (2013). Likival'no-ozdorovche hospodarstvo Dunay-Dnistrovs'koho mezhyrichchya [Therapeutic and sanitary economy of the Danube-Dniester interfluve]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya heohrafichna – Bulletin of Lviv University: Collected papers. A Series is geographic*, (43(1), (pp. 274–280) [in Ukrainian].
 10. Ustymenko, L. M. (2014) Istoryko-suspil'ni aspekty stanovlennya ta rozvytku likival'no-ozdorovchoho turyzmu [Historical and social aspects of the formation and development of health-improving tourism]. *Pytannya kul'turolohiyi – Questions of culturology*, 30, 134–14 [in Ukrainian].
 11. Yar'omenko, S. H. (2015) Likival'no-ozdorovchyy turyzm Odes'koyi oblasti: suchasnyy stan ta stratehichni napryamy rozvytku [Medical and health tourism of the Odessa region: the current state and strategic directions of development]. Proceedings from *VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Rehional'ni problemy Ukrainy: heohrafichnyy analiz ta poshuk shlyakhiv vyrishennya» – VI International Sci. Pract. Conf. «Regional problems of Ukraine: geographic analysis and the search for solutions»* (pp. 449–455). Kherson: PP Vysheymyrs'kyy [in Ukrainian].
 12. Naybil'shyy kurort Poltavshchyny ta Ukrainy – «Myrhorod» – svyatkuye storichchya. Sayt Kolo News [The site Kolo News]. (n.d.). <http://www.kolo.poltava.ua/category/suspilstvo/3676>. Retrieved from <http://www.kolo.poltava.ua/category/suspilstvo/3676> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].
 13. PrAT «Myrhorodkurot». Sayt Poltavshchyna turystychna [Poltava region is tourist]. (n.d.). <http://poltava-tour.gov.ua/page/prat-mirgorodkurort>. Retrieved from <http://poltava-tour.gov.ua/page/prat-mirgorodkurort> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].
 14. Zhuk, I. M. (Eds.) (2015) Statystychnyy shehorichnyk Ukrainy za 2014 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 15. Sanatarno-kurortni ta ozdorovchi zaklady (1995-2016). Sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Poltavskiy oblasti [The site of the Main Department of Statistics in the Poltava region]. (n.d.). <http://www.pl.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].
 16. Ozdorovlennya ditey u dytyachykh zakladakh ozdorovlennya ta vidpochynku vlitku. Sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Poltavskiy oblasti [The site of the Main Department of Statistics in the Poltava region]. (n.d.). <http://www.pl.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> (accessed 11 March 2017) [in Ukrainian].

Н. М. Карпенко, доцент; **Ю. В. Карпенко**, кандидат экономических наук (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Региональные аспекты развития лечебно-оздоровительного туризма в условиях модернизации экономики.**

Аннотация. Целью статьи является исследование природно-ресурсной базы, современных тенденций и проблем развития лечебно-оздоровительного туризма в Полтавской обл, а также выявление основных факторов, которые его сдерживают. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью общенаучных методов исследования, а именно: анализа, систематизации и обобщения. **Результаты.** Обнаружено, что лечебно-оздоровительный туризм имеет определённые особенности развития в раз-

личных регионах, обусловленные природно-географическим положением, климатическими условиями, отличием инфраструктуры и т. п. Полтавская обл. относится к тем регионам Украины, которые обладают мощным лечебно-оздоровительным ресурсным потенциалом. Источники минеральной воды, лечебные грязи, знаменитый полтавский бишофит, фитонцидными свойствами лесных массивов в сочетании с богатым историко-культурным наследием и аттрактивным ландшафтным многообразием являются основными факторами развития туризма в регионе и привлечения не только отечественных, но и иностранных туристов. **Практическая значимость результатов исследования.** Исследование природно-ресурсной базы Полтавской обл. свидетельствует о негативных тенденциях развития предприятий туристической сферы и лечебно-оздоровительного туризма в регионе, в частности, было выявлено ряд проблем, решение которых обуславливают необходимость разработки и реализации эффективного механизма государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, санаторно-курортное лечение, санаторно-курортные учреждения, дома отдыха, оздоровление, лечебные факторы, модернизация, государственно-частное партнерство.

N. Karpenko, Docent; Yu. Karpenko, Can. Econ. Sci. (Poltava University of Economics and Trade). Regional aspects of the medical and health tourism development in the context of economic modernization.

Annotation. The purpose of the article is to study the natural resource base, modern trends and problems of development of health-improving tourism in Poltava region and revealing the main factors that restrain it. **Methodology of research.** The solution of the tasks set in the article is carried out with the help of general scientific methods of research, namely: analysis, systematization and generalization. **Findings.** It was revealed that health-improving tourism has peculiarities of development in different regions, due to natural geographical location, climatic conditions, infrastructure differentiation, etc. Poltava region refers to those regions of Ukraine, which have a powerful therapeutic and recreational resource potential. Sources of mineral water, medicinal mud, the famous Poltava bishofit, phytoncidic properties of forests, combined with rich historical and cultural heritage and attractive landscape diversity are the main factors in the development of tourism in region and attraction not only domestic but also foreign tourists. **Practical value.** Research of natural resource base in Poltava region testifies to the negative tendencies of the development of tourism enterprises and health-improving tourism in the region, in particular, a number of problems were identified, the solution of which is determined by the need to develop and implement an effective mechanism of public-private partnership.

Keywords: health-improvement tourism, sanatorium and resort treatment, sanatorium-resort establishments, rest homes, health-improvement, medical factors, modernization, public-private partnership.

VII. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 378.1

ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ИННОВАЦИОННЫЕ КЛАСТЕРЫ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ТРАНСФОРМАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Д. ШКОДОВА ПАРМОВА, доктор философии, доцент
(Университет Южной Богемии);

В. А. КУЛИК, кандидат экономических наук, доцент
(Высшее учебное заведение Укоопсоюза
«Полтавский университет экономики и торговли»)

Аннотация. Цель исследования заключается в определении основных направлений реформирования системы высшего образования США и стран-членов ЕС, касающегося создания образовательно-инновационных кластеров. Предметом исследования статьи является система высшего бухгалтерского образования в Украине. **Методика исследования.** Решение задач, поставленных в статье, осуществляется с помощью таких общих научных и специальных методов исследования, как систематизация и обобщение. **Результаты.** В результате исследования определены основные преимущества всех участников образовательно-инновационного кластера и предложена модель создания образовательно-инновационного кластера в Полтавском регионе. **Практическое значение результатов исследования.** Определено, что одним из эффективных способов трансформации высших учебных заведений может стать создание образовательно-инновационных кластеров, функционирование которых позволит повысить качество образовательных услуг, сохранить научный потенциал высших учебных заведений и повысит эффективность деятельности каждого участника кластера.

Ключевые слова: высшее образование, зарубежный опыт, кластер, информационное общество, реформа образования.

Постановка проблемы в общем виде и связь с важнейшими научными или практическими задачами. Конкурентоспособность украинских высших учебных заведений на международном рынке образовательных услуг является чрезвычайно низкой. Согласно с данными ежегодного рейтинга высших учебных заведений мира, составленного Британской компанией Quacquarelli Symonds (QS) из 916 университетов более 70 стран мира, в 2016 году лучшим украинским университетом является Харьковский национальный универ-

ситет имени В. Каразина, который занимает 382 строчку общего рейтинга. Показательным является факт, что из значительного количества университетов в Украине (более 400), только шесть из них попали в этот рейтинг [1]. Рейтинг составляется на основе анализа вузов по таким индикаторам: академическая репутация (40 %); репутация работников (10 %); соотношение количества студентов и преподавателей (20 %); среднее количество цитирований, которое приходится на преподавателя (20 %); количество иностранных преподавателей и

студентов (по 5 %); индикаторы определяются на основе статистических данных и глобального опроса преподавателей и студентов [2]. Исходя из представленной информации, необходимым является определение путей трансформации высшего образования в Украине, направленной на повышение качества образовательных услуг.

Прежде всего, для реформирования системы образования в Украине необходимо сменить устаревшую модель на современную, которая характерна для высших учебных заведений, успешно работающих в США, Великобритании, Швейцарии, Германии. Это означает, что украинские вузы должны стать не только успешными в учебе и научных исследованиях, но и осуществлять тесное сотрудничество с потенциальными работодателями, коммерциализировать изобретения и помогать в создании стартапов. Вузы должны стать более международными в процессе привлечения студентов и преподавателей, а также расширить связи с локальными и транснациональными корпорациями.

Анализ последних исследований и публикаций. Основателем теории кластерного развития считается М. Портер, который рассматривал кластер как сконцентрированную группу взаимосвязанных предприятий и зависимых от их деятельности организаций, действующих в определенной сфере, характеризующихся общностью деятельности и взаимодополнением [3]. Необходимость сотруд-

ничества бизнеса, науки и образования освещались в работах многих украинских ученых, среди которых: Н. В. Волкова, В. И. Куценко, О. М. Петухова, Г. Т. Пятницкая, О. В. Смирнов, М. Хмара. В то же время, мало научных исследований предлагают конкретные модели образовательно-инновационных кластеров в рамках конкретных регионов.

Формирование целей статьи (постановка задачи). Цель исследования заключается в определении основных направлений реформирования системы высшего бухгалтерского образования посредством использования кластерного подхода.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Рассматривая влияние высшего образования на направления развития информационного общества в Украине, стоит отметить следующее. Для обеспечения доступа к знаниям, накопленным в мировой науке, кроме технических и финансовых возможностей высших учебных заведений, необходимым условием является готовность преподавателей и студентов использовать эти знания. Основная проблема – отсутствие соответствующего уровня знаний английского языка у большинства преподавателей и студентов, в то время как 90 % научной информации, опубликованной за последние 10 лет, – на английском языке. Уровень знаний английского языка среди украинцев ниже, чем в большинстве европейских стран (рис. 1).

Рис. 1. Уровень знания английского языка в Украине и других европейских странах (2014, EF English Proficiency Index)

Стоит отметить, что на законодательном уровне предпринимаются попытки для введения английского языка как второго официального языка научной коммуникации. В частности, Указом Президента Украины № 641/2015, 2016 год был объявлен «Годом английского языка в Украине». Однако, для эффективного функционирования и развития системы высшего образования в Украине, уровень знания английского языка среди преподавателей высших учебных заведений и студентов должен быть значительно выше.

Для реформирования высшего образования в Украине, целесообразным является внедрение европейского опыта. Так, странами-членами ЕС в 2009 г. было принято «Образовательную и трениговую стратегию 2020» (Education and Training 2020 strategy) [4], позже на базе указанной стратегии Европейским Парламентом был принят «Порядок модернизации европейской системы высшего образования» (Agenda for the Modernisation of Europe's Higher Education Systems) [5].

Согласно этим документам, приоритетными направлениями модернизации европейского образования являются:

- 1) увеличение количества выпускников высших учебных заведений;
- 2) повышение качества и актуальности преподавания и обучения;
- 3) содействие мобильности студентов и персонала, осуществляемое путем международного сотрудничества;
- 4) укрепление «треугольника знаний», который связывает образование, исследования и инновации;
- 5) создание эффективных механизмов управления и финансирования высшего образования, к которым относятся Программа Erasmus+ и европейские инвестиционные фонды.

Важным шагом для законодательного закрепления и дальнейшего регулирования процесса интернационализации высшего образования в Украине стало утверждение Положения о порядке реализации права на академическую мобильность, в котором четко определены формы академической мобильности для студентов: 1) обучение по программам студенческого обмена в вузе-партнере; 2) обучение по совместным образовательным программам; 3) языковые и научные стажировки; 4) учебная (исследовательская, производственная) практика; 5) участие в летних школах; 6) участие в конференциях, семинарах [6].

Вместе с тем Л. Драмарецкая отмечает, что,

«несмотря на экономический и политический кризис в стране, необходимым в данном направлении является также развитие механизмов «интернационализации дома», осуществляемое в украинском образовательном пространстве» [7]. Начать процесс «интернационализации дома» можно путем: 1) введения изучения онлайн курсов открытых иностранных университетов в рамках самостоятельной работы студентов; 2) введения изучения иностранных языков с помощью современного программного обеспечения; 3) поощрения студентов в использовании возможностей Интернета для общения с носителями языка.

Модернизация системы европейского образования в странах-ЕС осуществляется путем имплементации передового бизнес-опыта в учебный процесс, то есть путем создания и развития инновационных кластеров [8–10].

В мировой практике кластерная модель активно используется с конца XX века. В экономически развитых странах кластерные объединения проявили себя как одна из самых эффективных форм организации инновационных процессов и важный фактор экономического развития. Феномен эффективности сетевых структур, к которым относятся, в том числе, кластеры, заключается в том, что они дают возможность странам, которые их внедряют, успешно урегулировать сложную систему взаимосвязанных экономических и социальных факторов [11]. В пятерку стран-лидеров по развитию образовательно-инновационных кластеров входят: Франция, Великобритания, Италия, Дания и Германия [12].

Уровень развития и эффективности кластеров ранжируют по трем группам: трехзвездочные кластеры, которые показывают лучшие результаты деятельности, и двух- и однозвездочные. К странам-лидерам, в которых функционируют трехзвездочные кластеры, относятся: Великобритания, с ее тремя трехзвездочными кластерами (Berks, Bucks and Oxon; Eastern Scotland; Inner London); четыре европейские страны, имеющие по одному трехзвездочному кластеру (Нидерланды (Utrecht); Швеция (Stockholm); Латвия (Latvia); Германия (Berlin).

Причинами популярности образовательно-инновационных кластеров в США и странах Западной Европы являются: 1) функционирование высших учебных заведений в рамках кластера дает возможность приблизить научные исследования к текущим потребностям бизнеса и общества; 2) привлечение студентов в деятельность отдель-

ных структурных подразделений кластера обеспечивает наличие необходимого практического опыта; 3) образовательные учреждения получают доступ к лучшей инфраструктуре в рамках действующих предприятий; 4) развиваются междисциплинарные связи в рамках различных отраслей знаний; 5) осуществляется создание единой экономической экосистемы региона, в которой задействовано значительное количество жителей конкретного города, области, региона и/или страны.

Основными партнерами, которые сотрудничают между собой в рамках образовательно-инновационных кластеров, являются: образовательные учреждения; бизнес-партнеры; научно-исследовательские центры.

Образовательные учреждения, которые являются участниками кластера, могут обеспечить наличие тестовой среды, где будут апробированы новые технологии обучения. Отдельные бизнес-стратегии и бизнес-решения могут разрабатываться и обсуждаться с участием широкого круга студентов и преподавателей. Образовательные учреждения на мини-бизнес моделях могут протестировать отдельные бизнес-идеи, что способствует снижению уровня расходов крупных бизнес-партнеров – участников кластера.

Предприятия и предприниматели, работающие

в рамках кластера, могут использовать результаты исследований, проведенных преподавателями и студентами высших учебных заведений. Они также могут предоставлять инвестиционный капитал для ускорения коммерциализации интеллектуальной собственности и повысить вероятность успеха новых предприятий, построенных на знаниях и решениях, генерируемых в кластере. Качество и актуальность продукции и услуг, созданных в рамках кластера, позволит значительно повысить эффективность кластера.

Научными партнерами могут проводиться фундаментальные и прикладные исследования, связанные с непрерывным научно-техническим прогрессом в различных отраслях экономики. Научные партнеры обеспечивают неразрывную связь коммерческих партнеров с образовательными учреждениями для обеспечения эффективной разработки образовательных технологий.

В сочетании с благоприятной нормативно-правовой базой и финансовыми ресурсами, образовательно-инновационные кластеры имеют достаточный потенциал для достижения обществом новых, экономически обоснованных положительных результатов. Необходимость сотрудничества бизнеса, науки и образования освещалась в работах многих украинских ученых (табл. 1).

Таблица 1

Подходы украинских ученых к кластерам, в состав которых входят высшие учебные заведения

Автор	Характеристика кластера
Н. В. Волкова [13]	Образовательный кластер – это комплекс взаимосвязанных и взаимодополняющих социально-экономических, государственных и муниципальных структур и институтов, предприятий, систем и учреждений, осуществляющих мероприятия, дифференцированные в зависимости от региональных особенностей
В. И. Куценко [14]	Образовательный кластер – это совокупность взаимосвязанных учреждений профессионального образования, объединенных по отраслевому признаку и партнерскими отношениями с предприятиями отрасли
О. М. Петухова [15]	Образовательные кластеры являются самой прогрессивной формой интеграции системы образования и производства, для удовлетворения потребностей которых она работает
Г. Т. Пятницкая [16]	Научно-образовательный кластер – это кластерные образования, объединяющие в себе научно-исследовательские учреждения (центры, институты, лаборатории и тому подобное) и учреждения образования с сильной научно-образовательной базой и высоким уровнем интеллектуального потенциала, которые способны: 1) производить, продвигать и способствовать практическому внедрению и распространению инноваций; решать сложные социально-экономические, технические и другие проблемы по заказу органов власти и разного рода бизнес-структур; 2) развивать связи и прямо сотрудничать с действующими предприятиями с целью создания баз для производственной практики и апробации результатов научных исследований, ключевой задачей которых является подготовка и переподготовка квалифицированных кадров в соответствии с потребностями развития страны/региона/локальной местности, а в отдельных случаях и конкретных организаций (предприятий, компаний), которые играют стратегическую роль в процессе экономического роста той или иной территории или выполняют очень важную социальную функцию

Продолж. табл. 1

Автор	Характеристика кластера
О. В. Смирнов [17]	Образовательный кластер – это система обучения, взаимообучения и инструментов самообучения в инновационной цепочке «наука – технологии – бизнес», основанная преимущественно на горизонтальных связях внутри цепочки
М. Хмара [18]	Научно-образовательный кластер – это «скопление» проектов, исследований, разработок и публикаций, выполненных совместно с коллегами. Это «соединение работодателя и образовательных учреждений при помощи комплекса программ»

Первоочередной задачей образовательно-инновационного кластера является привлечение образовательных учреждений в бизнес-среду региона. Так, самой большой проблемой экономического образования, в том числе бухгалтерской, является оторванность преподавателей, студентов, а также учебного материала, который преподается в рамках высших учебных заведений, с практическими реалиями. Необходимость такой взаимосвязи О. В. Мельниченко отмечает, что высокую ценность мог бы иметь выпускник высшего учебного заведения, который получил практический опыт ведения бизнеса, его организации и развития в течение обучения. ... Целесообразно преобразовывать и сами кафедры на бизнес-подразделения, что способны сами зарабатывать, например, благодаря предоставлению консалтинговых услуг различным предприятиям или организациям» [19, с. 250].

Практика использования материально-технической базы, умений и навыков студентов и преподавателей для получения дополнительного финансирования высшего учебного заведения широко используется во многих западных высших учебных заведениях.

В частности, в США предприниматели подсчитали, что затраты компании на содержание одного высококвалифицированного работника составляют 200-300 тыс. дол. США в год, в то время как привлечение профессора с группой студентов путем создания и освоения грантовой программы намного дешевле. Стоимость труда студента – 17 тыс. дол. США в год. Поэтому решать важные задачи путем временно-го привлечения высококвалифицированного профессора с группой студентов на условиях предоставления грандов является более экономически целесообразным для бизнеса, чем привлечение на работу в компанию высококвалифицированных сотрудников на постоянной основе [20].

Другим примером взаимосвязи бизнеса и высшего учебного заведения является создание

малых бизнес-структур и коммерческих проектов в рамках отдельных структурных подразделений высших учебных заведений. Например, в Университете Южной Богемии (Чешская Республика) функционируют такие бизнес-единицы: 1) ветеринарная клиника, гостиница для домашних питомцев и конно-спортивный клуб (на базе Факультета сельского хозяйства); 2) магазин, который специализируется на продаже рыбы и икры (на базе Факультета рыбоводства и охраны водоемов); 3) курсы чешского языка для иностранцев (на базе Педагогического факультета).

В Украине идея привлечения высших учебных заведений в инновационные кластеры не нова. Сегодня успешно функционируют информационно-инновационные кластеры во многих городах Украины (Львове, Луцке, Одессе, Харькове, Черкассах). В состав каждого из них входят ведущие высшие учебные заведения региона.

В частности, ИТ-кластер Харьков был создан в 2014 году. ИТ-кластер Харьков – это общественная организация, которая объединяет ведущие компании в сфере информационных технологий (ИТ), разработки программных продуктов и приложений, аутсорсинга бизнес-проектов (ВРО), которые при поддержке органов местной власти и высших учебных заведений проявили инициативу проведения комплексных изменений в ИТ-экосистеме города.

Исследование целей, задач, структуры и особенностей деятельности кластеров, которые существуют в Украине, подтвердило, что особенности кластеров, которые определены в научных исследованиях и модели кластеров, значительно отличаются. Например, многими учеными обосновывается необходимость так называемого «патернализма» со стороны государства по отношению к образовательным учреждениям, функционирующим в рамках кластера. По мнению Ю. Семенец, поддержка развития региональных кластеров со стороны государства заключается в: 1) обеспечении автономности и финансовой независимости

университетов; 2) содействию созданию соответствующей материально-технической базы университетов; 3) формировании государственного заказа на специальности в соответствии с потребностями рынка труда и бизнес-среды; 4) поощрении бизнес-организаций к проведению совместных с университетами научно-исследовательских работ в сфере инноваций путем предоставления льгот [21]. В то же время, результаты анализа мероприятий, проводимых в рамках деятельности функционирующих кластеров, свидетельствуют о том, что в большинстве случаев кластеры не имеют общенациональной государственной поддержки и, в лучшем случае, пользуются поддержкой местных органов власти. Поддержка развития ИТ-кластера органами местной власти в наибольшей степени проявляется во Львове.

Для создания и эффективного функционирования образовательно-инновационных кла-

стеров в Украине в наибольшей степени подходит структура образовательно-инновационных кластеров, характерная для США и стран Западной Европы, что предусматривает минимальное вмешательство государственных органов в деятельность образовательно-инновационных кластеров. Сравнение компонентов образовательно-инновационных кластеров, которые существуют в США и в странах Западной Европы, со структурой кластеров, функционирующих в Украине, позволило сделать вывод о том, что украинские кластеры были созданы именно на основе таких моделей.

Структурные компоненты образовательно-инновационного кластера и их назначение было исследовано в трудах американского ученого Р. Кулатты. Расширенная модель компонентов образовательно-инновационного кластера и их характеристика приведены в табл. 2.

Таблица 2

Структура образовательно-инновационного кластера [22]

Компоненты	Структурный элемент	Назначение
Образовательные учреждения	Инновационные школы и учебные центры	Использование школ с гибкой инфраструктурой и новыми технологиями. Главным инструментом обучения является бизнес-процесс, результатом – получение прибыли в реальном времени
	Платформы для обмена знаниями и практическими рекомендациями	Создаются в средние кластера для получения конкурентных преимуществ участниками кластера
	Учебные заведения следующего поколения	Учебные заведения, осуществляющие подготовку профессионалов с учетом достижений кластера
Бизнес-партнеры	Предпринимательская поддержка	Поддержка стартапов предпринимателями, что помогает увеличить масштабы деятельности вновь созданных предприятий. Возможность двусторонней связи между предпринимателями и учебными заведениями
	Финансовая поддержка и вознаграждение	Инвестиции в стартапы
Научно-исследовательские центры	Исследовательские центры	Деятельность кластера обеспечивает наличие материала для проведения и обобщения фундаментальных и прикладных исследований; оценки бизнес-стратегий и текущих решений
	Дизайн-центры	Представляют собой исследовательские центры, деятельность которых направлена на человеко-ориентированное проектирование
	Общие показатели и текущая оценка эффективности	Общие показатели эффективности кластера и его отдельных составляющих для расширения деятельности кластера

Создание образовательно-инновационных кластеров в Украине является частью Стратегии инновационного развития Украины на 2010–2020 гг. в условиях глобализационных вызовов [23]. Такой подход к трансформации высшего образования Украины является хорошей альтернативой идеи закрытия,

укрупнения и объединения высших учебных заведений. Главным преимуществом образовательно-инновационного кластера является достижение синергетического эффекта, то есть во взаимодействии каждый из участников кластера получает больше, чем он мог бы получить самостоятельно (рис. 2).

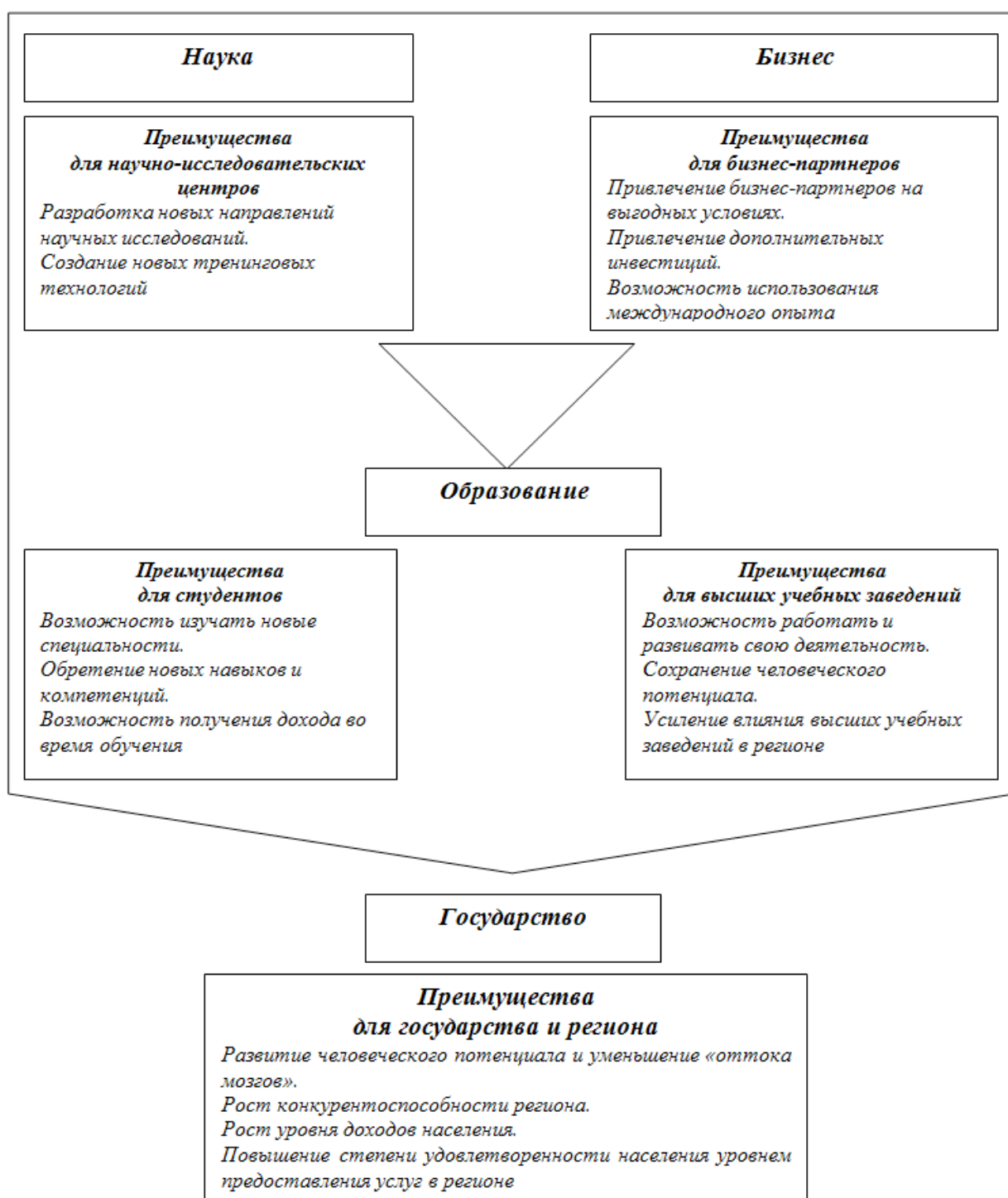

Рис. 2. Потенциальные преимущества для участников образовательно-инновационного кластера

Примером создания образовательно-инновационного кластера в Полтавском регионе может быть следующая модель (табл. 3).

В представленной таблице приведены примеры высших учебных заведений, которые осуществляют подготовку специалистов в сфе-

ре экономики, а также существующие предприятия, относящиеся к предприятиям малого и среднего бизнеса, предоставляющие разноплановые услуги в Полтавском регионе. Такой выбор был сделан, исходя из предположения, что кластер должен включать в себя большое

количество независимых бизнес-партнеров и не привязываться к крупным предприятиям региона. Именно такой подход обеспечит независимость деятельности кластера и сформирует его потенциал в ходе взаимодействия между относительно равными участниками.

Таблица 3

Структурные компоненты потенциального образовательно-инновационного кластера в Полтавском регионе (Кластер «Полтава»)

Структурный компонент	Потенциальные партнеры
Образовательные учреждения	Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли». Полтавская государственная аграрная академия. Полтавский национальный технический университет имени Ю. Кондратюка.
Бизнес-партнеры	Интернет-магазины (ITLife, Pixel, Oskar, Неолинк, Строим.ком). Туристические агентства (Марабу, Кругозор, Страна грез, Ноябрь). Агентства недвижимости (Полтавская недвижимость, Супермаркет новостроек, Поиск). Кинотеатры (Конкорд, Колос, Кинотеатр имени И. Котляревского). Торговые центры (Киев, Конкорд, Паровоз, ЦУМ). Рекламные агентства (Бойко). Ивент агентства (Хаус пати, Домино). Заведения общественного питания. Гостиницы
Научно-исследовательские центры	Центр взаимодействия высших учебных заведений и бизнеса. Центр разработки новых учебных программ и новых типов тренинговых технологий. Центр координации потенциальных работодателей и работников. Центр изучения английского языка. Центр исследования градовых проектов и программ. Центр исследования эффективности деятельности кластера. Центр ИТ-поддержки

Что касается создания научно-исследовательских центров, то их сотрудников предлагается набирать из числа преподавателей вузов. Трансформация учреждений высшего образования предопределяет наличие избыточных кадров, которые имеют высокую квалификацию и опыт проведения научных исследований. Преподаватели высших учебных заведений должны стать «ядром» персонала научно-исследовательских центров, которые выступают объединяющим звеном между учебными заведениями и бизнес-партнерами. Деятельность научно-исследовательских центров должна осуществляться на основе самофинансирования. Результатом такого перепрофилирования станет сохранение научного потенциала региона, повышение уровня заработной платы работников, обеспечение тесного сотрудничества между бизнесом и образовательными учреждениями.

Выводы из указанных проблем и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Оценивая будущее высшего образования, стоит отметить, что границы между преподавательской и профессиональной деятельностью будут постепенно стираться. Преподаватели, которые основной целью своей деятельности видят лишь подготовку к лекциям и воспроизведение подготовленного материала в аудитории, через некоторое время будут вынуждены реализовывать себя в других сферах экономики. Одним из эффективных способов трансформации высших учебных заведений может стать создание образовательно-инновационных кластеров. Функционирование образовательно-инновационных кластеров позволит повысить качество образовательных услуг, сохранить научный потенциал высших учебных заведений и повысит эффективность деятельности каждого участника кластера.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Quacquarelli Symonds Top Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.topuniversities.com/university-rankings> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
2. Глобальний рейтинг університетів світу : український вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/news/78357.html> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
3. Porter M. E. *The Competitive Advantage of Nations* / M. E. Porter. – Harvard : Harvard Business Review. – 1990. – 91 p.
4. EU cooperation in education and training (ET 2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0016> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
5. Modernising higher education in the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0030> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
6. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 12.08.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF?test=4/UMfPEGznhhnRk.ZiY5vBNZHI4VIs80msh8Ie6> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
7. Драмарецька Л. Інтернаціоналізація української вищої освіти [Електронний ресурс] / Л. Драмарецька. – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Dramaretska_abstract_16_04_15.pdf?x47754 (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
8. Cluster policy in Europe: a brief summary of cluster policies in 31 European countries, Oxford Research AS, January 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.grid-nine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100146> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
9. Regional Research Intensive Clusters and Science Parks, European Commission, September 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/research/regions/pdf/publications/sc_park.pdf (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
10. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
11. Мартиняк І. О. Роль інфраструктури підтримки малого підприємництва в системі кластерних утворень [Електронний ресурс] / І. О. Мартиняк. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf2/4.pdf> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
12. Research and Education Clusters in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hhs.se/contentassets/f5af04d2a71a470289b4151bd5a1f5c3/suun-education-clusters.pdf> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
13. Волкова Н. В. Використання кластерного підходу в управлінні освітою / Н. В. Волкова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 8–15.
14. Куценко В. І. Кластеризація в контексті формування людиноорієнтованої парадигми розвитку освіти / В. І. Куценко // Теорія та методика управління освітою. – 2009. – № 2. – С. 17–31.
15. Петухова О. М. Науковий парк як джерело інноваційного розвитку / О. М. Петухова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2014. – № 1 (67). – С. 107–111.
16. П'ятницька Г. Т. Науково-освітні кластери: відмінні характеристики та передумови розвитку / Г. Т. П'ятницька // Мар-

кетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 3. – С. 191–207.

17. Смирнов А. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе : монография / А. Смирнов. – Казань : РИЦ «Школа», 2010. – 102 с.
18. Хмара М. Кластеризація у сфері вищої освіти України [Електронний ресурс] / М. Хмара. – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Khmara_abstract_16_04_15.pdf?x47754 (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
19. Мельниченко О. В. Теорія, методологія та практика обліку, аналізу і аудиту електронних грошей в банках / О. В. Мельниченко. – Житомир : ЖДТУ, 2015. – 384 с.
20. Орлова О. Жизнь американского профессора – это непрерывная борьба за финансирование [Електронний ресурс] / О. Орлова. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/a/463297.html> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
21. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України [Електронний ресурс] / Ю. Семенець // Ефективна економіка. – 2016. – № 2. – Режим доступу : http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2016/37.pdf (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
22. Culatta R. **From Innovation Clusters to Datapalooza: Accelerating Innovation in Educational Technology** [Електронний ресурс] (2012). – Режим доступу: <http://er.educause.edu/articles/2012/11/from-innovation-clusters-to-datapalooza-accelerating-innovation-in-educational-technology> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.
23. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] : Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17.06.2009 р. / за заг. ред. В. І. Полохала. – Режим доступу:

<http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719> (дата звернення: 1.03.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Quacquarelli Symonds Top Universities. (n.d.). <https://www.topuniversities.com/university-rankings>. Retrieved from <https://www.topuniversities.com/university-rankings> (accessed 01 March 2017) [in English].
2. Hlobalnyi reitynh universytetiv svitu: ukrain-skyi vymir [Global ranking of world universities: Ukrainian dimension]. (n.d.). <http://www.osvita.org.ua/news/78357.html>. Retrieved from <http://www.osvita.org.ua/news/78357.html> (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].
3. Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Harvard: Harvard Business Review [in English].
4. EU cooperation in education and training (ET 2020). (n.d.). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0016>. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0016> (accessed 01 March 2017) [in English].
5. Modernising higher education in the EU. (n.d.). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0030>. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aef0030> (accessed 01 March 2017) [in English].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok realizatsii prava na akademichnu mobilnist: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy № 579 vid 12.08.2015 r. [About the statement of Regulations about the order of realization of the right to academic mobility: a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 579 from August 12, 2015]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF?test=4/UMfPEGznhhnRk.ZiY5vBNZHI4VIs80msh8Ie6> (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].

7. Dramaretska, L. (2015). Internatsionalizatsiia ukrainskoi vyshchoi osvity [Internationalization of Ukrainian higher education]. Retrieved from http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Dramaretska_abstract_16_04_15.pdf?x47754 (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].
8. Cluster policy in Europe: a brief summary of cluster policies in 31 European countries, Oxford Research AS, January 2008. (2008). <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100146>. Retrieved from <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100146> (accessed 01 March 2017) [in English].
9. Regional Research Intensive Clusters and Science Parks, European Commission, September 2007. (2007). https://ec.europa.eu/research/regions/pdf/publications/sc_park.pdf. Retrieved from https://ec.europa.eu/research/regions/pdf/publications/sc_park.pdf (accessed 01 March 2017) [in English].
10. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support (2007). http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf. Retrieved from http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf (accessed 01 March 2017) [in English].
11. Martyniak, I. O. Rol infrastruktury pidtrymky maloho pidpriemnytstva v systemi klasternykh utvoren [The role of infrastructure of support of small entrepreneurship in the system of cluster formations]. (n.d.). <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf2/4.pdf>. Retrieved from <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf2/4.pdf> (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].
12. Research and Education Clusters in Europe. (n.d.). <https://www.hhs.se/contentassets/f5af04d2a71a470289b4151bd5a1f5c3/suun-education-clusters.pdf>. Retrieved from <https://www.hhs.se/contentassets/f5af04d2a71a470289b4151bd5a1f5c3/suun-education-clusters.pdf> (accessed 01 March 2017) [in English].
13. Volkova, N. V. (2011). Vykorystannia klaster-noho pidkhodu v upravlinni osvitoiu [The use of the cluster approach in management education]. *Aktualni Problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 1, 8–15 [in Ukrainian].
14. Kutsenko, V. I. (2009). Klasteryzatsiia v konteksti formuvannia liudynoorientovanoi paradyhmy rozvytku osvity [Clustering in the context of the formation of a human-oriented paradigm for the development of education]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methodology of education management*, 2, 17–31 [in Ukrainian].
15. Pietukhova, O. M. (2014). Naukovyi park yak dzherelo innovatsiinoho rozvytku [Science Park as a source of innovative development]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr state technological University: Collected papers*, (1(67), (pp. 107–111). [in Ukrainian].
16. Piatnytska, H. T. (2016). Naukovo-osvitni klasteri: vidminni kharakterystyky ta peredumovy rozvytku [Scientific and educational clusters: excellent features and development background]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and management of innovations*, 3, 191–207 [in Ukrainian].
17. Smirnov A. (2010). Obrazovatel'nye klasteri i iinnovacionnoe obuchenie v vuze : monografija [Educational clusters and innovative education in higher educational institutions]. Kazan': RIC «Shkola» [in Ukrainian].
18. Khmara, M. Klasteryzatsiia u sferi vyshchoi osvity Ukrainy [Clustering in the field of higher education of Ukraine]. (n.d.). http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Khmara_abstract_16_04_15.pdf?x47754. Retrieved from http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Khmara_abstract_16_04_15.pdf?x47754 (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].
19. Melnychenko, O. V. (2015). Teoriia, metodolohiia ta praktyka obliku, analizu i audytu elektronnykh hroshei v bankakh [Theory, methodology and practice of accounting, analysis and audit of electronic money in banks]. Zhytomyr: ZhDTU [in Ukrainian].

20. Orlova O. Zhizn' amerikanskogo professora – jeto nepreryvnaja bor'ba za finansirovanie [American Professor it's a constant struggle for funding]. (n.d.). Retrieved from <http://www.svoboda.org/a/463297.html> (accessed 01 March 2017) [in Russian].
21. Semenets Iu. (2016). Partnerstvo biznesu, derzhavy ta universytetiv yak stratehichniy resurs innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [A partnership of business, government and universities as a strategic resource of innovative development of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2016/37.pdf (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].
22. Culatta, R. (2012). From Innovation Clusters to Datapalooza: Accelerating Innovation in Educational Technology. Retrieved from <http://er.educause.edu/articles/2012/11/from-innovation-clusters-to-datapalooza-accelerating-innovation-in-educational-technology> (accessed 01 March 2017) [in English].
23. Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv: Materialy Parlamentskykh slukhan u Verkhovnij Radi Ukrainy 17.06.2009 r. [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010–2020 in conditions of globalization challenges: Materials of Parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine June 17, 2009]. (2009). <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719>. Retrieved from <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719> (accessed 01 March 2017) [in Ukrainian].

Д. Шкодова Пармова, доктор філософії, доцент (Університет Південної Богемії); **В. А. Кулик**, кандидат економічних наук, доцент (Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»). **Освітньо-інноваційні кластери як ефективний спосіб трансформації вищої освіти.**

Анотація. Мета дослідження полягає у визначенні основних напрямів реформування системи вищої освіти США та країн-членів ЄС, що стосується створення освітньо-інноваційних кластерів. Предметом дослідження статті є система вищої бухгалтерської освіти в Україні. **Методологія дослідження.** Вирішення завдань, поставлених у статті, здійснюється за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, як систематизація та узагальнення. **Результати.** У результаті дослідження визначено основні переваги всіх учасників освітньо-інноваційного кластеру та запропоновано модель створення освітньо-інноваційного кластеру в Полтавському регіоні. **Практична значущість результатів дослідження.** Визначено, що одним з ефективних способів трансформації вищих навчальних закладів може стати створення освітньо-інноваційних кластерів, функціонування яких дозволить підвищити якість освітніх послуг, зберегти науковий потенціал вищих навчальних закладів та підвищить ефективність діяльності кожного учасника кластеру.

Ключові слова: вища освіта, зарубіжний досвід, кластер, інформаційне суспільство, реформа освіти.

D. Škodová Parmová, PhD in Economics, Associate Professor (University of South Bohemia); **V. Kulyk**, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Educational innovation clusters as mean of effective transformation of tertiary education.**

Annotation. The subject of the article is tertiary accounting education in Ukraine. **The aim** of the research is to determine basic directions for tertiary accounting education reforms in Ukraine, which should correspond to the cluster approach. **Methodology of research.** Methods of systematization and generalization have been used in the article to analyze the experience of the USA and the EU member states in creating educational innovation clusters. **Findings.** The main advantages of educational innovation cluster partners have been investigated in the article. The model of Poltava educational innovation cluster has been offered in the research. **Practical value.** It is determined that creation of educational and innovative clusters one of the most effective ways of transforming tertiary education institutions. The functioning of it will improve the quality of educational services, preserve the scientific potential of higher education institutions and increase the efficiency of each cluster member.

Keywords: tertiary education, foreign experience, cluster, information society, education reform.

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Полтавського університету
економіки і торгівлі

Збірник

Полтавський університет економіки і торгівлі є правонаступником
Полтавського університету споживчої кооперації України від 29 березня 2010 р.
згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 253

Постановою Президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1
«Науковий вісник ПУСКУ» внесено до «Переліку наукових фахових видань,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукового ступеня доктора і кандидата наук» (Бюлетень ВАК № 3 від 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію серії «Економічні науки»
КВ № 17165-5935 ПР видане 12.10.2010 р. Міністерством юстиції України.

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. – 22,3. Наклад: 300 пр. Зам. № 284.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.
